

89-3
└─ 30 ┘

ARVEDS ŠVĀBE

STRAUMES UN AVOTI

I

1938

Grāmatu apgādniecība A. GULBIS Rīgā

GA

20941

L, B, R

89-3

30

L
94

ARVEDS ŠVĀBE

STRAUMES UN AVOTI

I

1938

Grāmatu apgādniecība A. GULBIS Rīgā

Ipašnieks A. Mālītis

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

0902028461

pārb. 2. I 2003.

A. GULBJA GRĀMATU SPIESTUVE
RĪGĀ, AUSEKĻA IELĀ NR. 9.

Piae memoriae
consorti carissimae
Helmae

D. XXIX M. Aug. MCMXXXIV

Ej augšup pa straumi, un tur tu
atradīsi avotu; aplūko to krietnīl

Kronvalda Atis.

Latviešu tautas tiesiskie uzskati.

1.

Lai gan juridiskā domāšana savā būtībā ir vispārcilvēciska, un jurisprudencē bieži vien ir tikpat maz nacionālu elementu kā loģikā un matēmatikā, tomēr blakus šim universālismam varam novērot arī vairāk vai mazāk izveidotu singulārismu tiesību institūtu konstrukcijā, sevišķi ja apskatām nevis pozitīvās juristu tiesības, bet pašas tautas tiesiskos uzskatus, ciktāl tie izteikti ieradumu tiesībās un juridiskā folklorā. Protams, tautas dziesmās, pasakās un teikās tautas gars izteikts daudz spilgtāk un savdabīgāk nekā, piem., parunās un sakāmvārdos, kas gan brachiloģisma skaidrā un cietā formā gadu simteņiem ilgi paglabā tautas tiesiskos uzskatus, bet kas savā vairumā var būt aizgūta sveša „gara manta“, kuŗas izcelšanās vietu bieži vien ir ļoti grūti noteikt. Pirmo mēģinājumu salīdzināt latviešu parunas un sakāmvārdus ar citu tautu brachiloģismiem jau 1915. g. izdārija Jēkabs Lautenbachs.¹ Aizrādīšu tikai uz dažiem paraugiem no šai darbā minētiem, vairākām tautām kopējiem sakāmvārdiem:

¹ Я. И. Лаутенбахъ, Очерки изъ исторіи литовско-латышскаго народнаго творчества, II. Брахилогизмы. Юрьевъ 1915.

1. Dievs augstu, ķeizars tālu.
 Põns Dievs aukštai, o karālius toli. (Leišu.)
 Bóg wysoko, król daleko. (Poļu.)
 Bůh vysoko, král daleko. (Čechu.)
 Pan Boh vysoko a kral daleko. (Slovēņu.)
 Gott ist hoch und der König weit. (Vācu.)
 Deus in altis habitat, rex procul equitat. (Latīņu.)
 До Бога высоко, до царя далеко. (Krievu².)
 Jumal [on] korges, kuningas kaugel. (Igauņu³.)
2. Akls aklam ceļu rāda, abi iekrīt grāvī.
 Aklas áklā vadžóje. (Leišu.)
 Wenn ein Blinder den andern führt, fallen sie beide
 in den Graben. (Vācu.)
 Als de eene blinde den andere leidt, valle ze beide in
 de gracht. (Holandiešu.)
 Naar en blind leder en anden, falde begge in graven.
 (Dāņu.)
 När den blinde leder den blinde, falla de bada i
 gropen. (Zviedņu.)
 If the blind lead the blind, both fall into the ditch.
 (Angļu.)
 Слѣпой слѣпому путь кажетъ. (Krievu.)
 Qwand in aveule mōne in aute, i toumet tos les deux
 ès l'fosse. (Valoņu.)
 Alloche un cieco vuol guidar l'altro, entrambi nella
 fossa. (Italiešu.)
 Coecus coeco dux. (Latīņu⁴.)
 Caecus si caeco ducatum praestet, ambo in foveam
 cadunt. (Latīņu⁴.)
3. Kāda zeme, tādi laudis.
 Kokie šalis, toks ir ģprotis. (Leišu.)
 Wie Land, so Volk. Andere Länder, andere Sitten.
 (Vācu.)

² Lautenbachs, II 9.—10. lp.

³ F. J. Wiedemann, Aus dem inneren und äußeren Leben der Ehsten, S. 43. Petersburg 1876.

⁴ Lautenbachs, II 32.—33. lp.

Also menich lant, so menighe sede. (Holandiešu.)
 Hart land, hart folk. (Dāņu.)
 Hvert land har sin sed. (Zviedru.)
 So many countries, so many customs. (Angļu.)
 Autres pays, autres moeurs. (Franču.)
 Tal paese, tal usanza. (Italiešu.)
 En cada tierra su uso. (Spāniešu.)
 Proprius cuique genti mos. (Latīņu.)
 Что дворъ, то норовъ. (Krievu⁵.)

4. Zaglim daudz ceļu, pēdu dzinējam tik viens.
 Vāgiui bēgančiam viešs kēlas, o jēškančiam daug
 kēliu. (Leišu.)
 Der Dieb, der davonläuft, hat einen Weg, und der,
 welcher ihn sucht, hat viele Wege. (Vācu.)
 Вору одна дорога, а кто догоняецъ, тому много.
 (Baltkrievu⁶.)
 Wargal ūks tee, otsijatel ūheksa teed. (Igauņu⁷.)

Būtu nepareizi atnest prom visus tos brachi-
 loģismus, kas latviešiem kopēji ar citām Eiropas
 tautām: tādā gadījumā vajadzētu to pašu darīt ar
 ceļojošiem pasaku un tautas dziesmu motīviem,
 kā arī ar tiem tūkstošiem vārdu, kas kopīgi visām
 indoeiropiešu valodām, vai ko viena valoda aiz-
 guvusi no otras. Daži sakāmvārdi jau ar savu
 kompozīciju atbilst sodu likumu dalījumam dis-
 pozīcijā un sankcijā, piem.: kas zog (dispozīcija),
 to pakar (sankcija); kas neklausā tēvam, klausā me-
 žam; kas nedara pēc likuma, dabū pa plikumu;
 kas neklausā kungam, klausā pātagai. Citos sa-
 kāmvārdos pirmā pusē izteikta kāda darbība vai
 bezdarbība, bet otrā pusē tās sekas tiesiskā dzīvē,
 piem.: kas neatdara acis, atdara maku; kas pār-
 dots, tas pārdots; ko lēti pērk, to dārgi samaksā.

⁵ Lautenbachs, II 106.—107. lp.

⁶ Lautenbachs, II 87. lp.

⁷ Wiedemann, 204. lp.

Parunās, sakāmvārdos un citos juridiskās folkloras materiālos uzglabātās tautas tiesības ir ieradumu tiesības. Tā sauc tiesības, ko nav devis likumdevējs, bet kas līdzīgi valodai iegūst un patur savu saistošo normatīvo spēku vienādas un ilgas lietošanas un ievērošanas ceļā, kļūstot par masu uzvešanās noteicēju tiesiskā dzīvē. Jau vēsturiskās skolas nodibinātājs jurisprudencē Frīdrihs fon Saviņi (Savigny) aizrādīja, ka tiesības ne mirkli neatrodas miera stāvoklī, bet aug, attīstās un nomirst līdz ar tautu un tās nacionālām īpatnībām.⁸ Oficiālu atzīšanu, tā saukto pozitīvāciju, ieradumu tiesības iegūst ar lietošanu tiesā, kam parasti seko atsevišķo precedentu sakopošana (kōdificēšana) un uzrakstīšana tiesību grāmatas veidā. Atskaitot latgaļu, zemgaļu un kuršu 13. g. s. zemes tiesības, kas satur galvenokārt krimināltiesiskas normas, latviešu ieradumu tiesības, par spīti 1804. g. Vidzemes zemnieku likumu prasībai, nevien netika kōdificētas, bet pat uzrakstītas ļoti maz un vēlā laikmetā, kāpēc par tautas tiesībām varam secināt galvenokārt no valodas pieminekļiem. Citiem vārdiem, latviešu tiesību pieminekļi lielāko tiesu ir arī mūsu valodas pieminekļi. Tā kā tie nav tiešie tiesību avoti, tad tikai netiešā kārtā un rekonstrukcijas ceļā varam spriest par kādas juridiskas normas bijumu. Ievērojot šos trūcīgos avotus, pagaidām jāatturas no detalizēta dogmatiska tēlojuma un jāaprobežojas vienīgi ar mēģinājumu saskatīt latviešu tautas senvēsturē raksturīgās tiesiskās idejas un juridiskās domāšanas pamatformas, liekot šī apcerējuma pamatā sakāmvārdus.

⁸ Fr. C. von Savigny, Vom Beruf unsrer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft, S. 11. Heidelberg 1840.

Pirmā pamatideja ir uzskats par tiesību dievišķīgo dabu, kas, kā zināms, jau 4000 gadus — sākot ar babiloniešu valdnieka Hamurabi ap 2100 gadus priekš Kr. izdoto Codex Hammurapi un beidzot ar 1918. g. likuma spēku ieguvušo Codex iuris canonici — par tiesību avotu pieņem Dievu. Cilvēks nespēj ar saviem spēkiem nodibināt tiesisku kārtību, jo tiesības ir dievības atklāsme; cilvēces uzdevums ir tikai izprast un sekot šai Dieva dotai un noliktai kārtībai. Ticība Dieva autoritātei izteikta arī latviešu sakāmvērdos: „Dievs stiprāks nekā mēs un dara pēc sava prāta“, vai arī: „Dievs zina, ko dara“.

Ar senām latviešu sakrālām tiesībām saistāmi divi tagad plaši lietoti juridiski termini — likums un lēmums. Ja par likumu saucam leģislātīvās gribas izteikumu, bet par lēmumu kāda justīcijas vai administrācijas organa spriedumu konkrētā lietā, tad nedrīkstam aizmirst, ka senāk licējas un lēmējas balss visos svarīgākajos tiesību novados pirmām kārtām piekrita dievībai. Tautas tradīcijās lēmējs ir Dievs un Laima. Laima lēma jaunpiedzimuša bērna mūžu — labu vai ļaunu (Latvju Dainas, 9187), kāpēc latvieši uzskatīja viņu nevien par dzemdētāju patroni, bet arī par liktens dievi — viņa ir mūža lēmēja un rīkotāja. Tāpēc katram „sava Laima“. Lai pareģotu kāda mūža likteni vai svarīga notikuma gaitu, sakrālo tiesību tulki, zīlnieki un pareģi, zīlēja pēc putna (zīles) dziesmas, putojoša alus kausa vai mesliem. Kā zināms, valodnieki vārdu „lemt“ saista ar „limt“, kuŗa pirmnozīme bij salauzt⁹. Acīm redzot, arī baltu tautas, metot meslus, tos pārlauza un vēroja, kurp krīt meslu galī, lai no kociņu kritiena iztulkotu Dieva

⁹ R. Trautmann, Die altpreußischen Sprachdenkmäler, 370. lp. Göttingen 1910: senprūšu limtwey, lemtwey — lauzt.

gribu. Tāpēc ir ļoti raksturīgi, ka senāk vārds „tiesu lemt“ nozīmēja to pašu ko „zīmlemt“, t. i. pareģot pēc dievības dotām zīmēm, „laimi sacīt pēc rokām“. Tieslēmis un zīmlēmis bij tā pati persona, kam tagad atbilst tiesnesis¹⁰. Vēl 17. g. s. Kurzemē „lemt“ nozīmēja tikai ļaunu vēlēt un par lēmumu sauca lāstus — „ein böser Wunsch“, bet lēmējs bij „ein Flucher, der böses wünschet“. Ar to izskaidrojams vecais sakām-vārds: lēmējiem kritīs lēmums uz viņu kaklu.¹¹

Ar vārdu „lemt“ konkurē vārds „likt“, kam tautas tradīcijās ir īpaša nozīme: tā ir liktens dieve Laima, kas bērnu jau dzimstot „liek“ puīša vai meitas kārtā.¹² Tā kā Laima ir arī sabiedrības kārtotāja, kas ļaudis dara nelīdzīgus („līdzi nedara“, L. D. 10009), šķirodama tos kārtās, tad dažreiz Laimu sauc arī par Kārtu. Laimas pastāvīgais epitets ir „licējiņa“, un viņas darbības spēja ar tiesiskām sekām izpaužas likumā. Tā ir saistoša sakrālo tiesību norma, ko cilvēks nevar grozīt, un tāpēc uzskata to par nenovēršamu likteni. Citiem vārdiem, kas no objektīvo tiesību viedokļa bij likums, subjektīvās tiesībās tika uztverts par atsevišķas personas vai veselās kārtas likteni. Šo latviešu tautas tiesisko pārliecību rūgta fatālisma veidā apdzied vairākas tautas dziesmas:

Ai, Laimiņ, licējiņ,	
Ko tu man nolikusi:	
Man augot, bārenei,	
Būt atraitņa līgavai.	4962.
Bēgu dienu, bēgu nakti,	
Laimes likta, neizbēgu.	9170.

¹⁰ G. Fr. Stender, Lettisches Lexikon, I 262. un 316. lp. Mitau 1789.

¹¹ Jāņa Langija 1685. g. Latviski-vāciskā vārdnīca, izdevis E. Blese, Rīgā 1936. g., 139. lp.: „Lähmejeems kriß Lähmums uhs winģo kackel“.

¹² A. Švābe, Latvju kultūras vēsture, I 200. lp., Rīgā 1921. g.

Ari citus tiesiskus stāvokļus nodibina un pār-
groza ar vārdu „likt“, kam līdzīgā nozīmē atbilst
vācu setzen (Gesetz, Satzung) un krievu ПОЛОЖИТЬ
(положение, уложение). Piem., kaunā likt, godā
likt, vainu likt, vaļu likt, ļaužu likt. Blakus Laimai
lēmēja un licēja lomā redzam arī Dievu, jo „kam
Dievs, tam laime“.

Dieviņ, tavu padomiņu,
Laimiņ, tavu likumiņu!
Meita biju, sieva tiku,
No sieviņas māmuliņa. 1235.

Kas gulbīti baltu dara,
Kas bārīti ļaužu liek?
Ūdens gulbi baltu dara,
Dievs bārīti ļaužu liek. 5006.

Ari attiecībā uz Dieva likumiem mūsu senči
turējās pie raksturīgā sakrālo tiesību principa, ka
dievības likums ir bargs un negrozāms: kā Dievs
dos, tā būs, un pret to velti cīnīties: viņam vara
dot, bet vara arī katrā laikā atņemt atpakaļ. Tā-
pēc Dieva un ļaužu attiecības manttiesiskā sfērā
var konstruēt kā prekārija un beneficija attiecības,
t. i. devums līdz ņēmumam, ko latvietis izteicis
sakāmvārdā: „Dievs dod, Dievs ņem.“

Otra latviešu tautas juridiskā pamatideja bij —
taisns ceļš.¹³ Kā daudzām citām tautām, arī mūsu
senčiem ceļš bij svēts: to sargāja Ceļa māte, to sar-
gāja arī likums, kas ceļu aizliedz nevien iznīcināt,
bet pat aizsprostot. Ceļa neaizkaņamību izsaka sa-
kāmvārds: „Kas ceļu aŗ, tas badu aŗ.“ Ceļā var
doties tikai ceļa laikā; tāpēc ceļu sākot nevien jā-
zina, „kur tas ceļš iet“, bet arī, vai šodien var ceļā
doties, jo var gadīties, ka Ļaunais ir „pārskrējis
pār ceļu“. To nezinot vai ar nodomu neievērojot,

¹³ Sal.: M. Laserson, Recht, Rechtsseitigkeit und Ge-
radheit, 7.—9. lp. Berlin 1921. Autors aizrāda, ka dažās
Altaja valodās tiesības un ceļu sauc vienā vārdā „jol“.

var „aiziet gaŗu ceļu“, t. i. pazust, vai arī ļauns gars var ceļa vīru „pavest uz neceļiem“. Katrs neceļš ir grēka, netikuma un nelikumības ceļš, tāpat kā nediena ir ļauna diena un nestunda ir nepārvarama vara, kas kavē izpildīt likuma prasību. Tas izteikts plaši pazīstamā parunā: „Gods iet pa ceļu, negods pa ceļa malu.“ Pretstatā taisnam likuma ceļam neceļš iet ar likumu, bet „likums nav līkums“. Teiciens „apiet likumu ar līkumu“ iztulkojams tai nozīmē, ka veikls tieslietu pratējs var atrast kādu „caurumu“ juridiskā žogā un, izlīdzdams tam cauri, sasniegt kādu aizliegtu mērķi, formāli nepārkāpjot likumu.

Likuma nezinātājam jālūdz, lai cits viņam parāda īsto taisnības ceļu, jo „kur tu skriesi, kad ceļa nezini“. Tikai zinātājs var rādīt ceļu tiesiskā dzīvē, jo ja „akls aklam ceļu rāda, abi iekrīt grāvī“. Tādi juridiskā ceļa zinātāji un rādītāji bij tikai veci ļaudis, kāpēc arī latvieši ieradumu tiesības sauca par „veco tiesu“, t. i. vecām tiesībām. Vēl vairāk nekā tautas vecaji tiesību taisno ceļu sargāja Dievs, kas izteikts sakāmvārdā: „Tik taisns [grib būt] kā Dieva pirksts, bet tik līks kā āža rags,“ vai arī: „Svēts [grib būt] kā Dieva pirksts, bet līks kā krievu loks.“ Bet ja par spīti ceļa rādītājam — Dieva pirkstam kāds ceļa vīrs novirzās pa labi vai kreisi, tad par tādu var teikt: „Neticu, vai pie Dieva kļūsi.“ Tāds cilvēks noiet neceļos, jo „kas vecāku vārdu neklausā, mūžam pa ceļu neies“. Nevien latviešiem, bet gandrīz visās Eiropas tautās tiesību jēdziens izveidojies no taisna virziena idejas. Lai tikai atgādinām, ka italiešu *diritto* (tiesības) un franču *droit* (tiesības) saistāmi ar latīņu *directum* (tiešs, taisns). Tā tad taisnība ir taisns ceļš, un likumīgs ir katrs solis, kas sperts pa tiesi (t. i. tieši) pretstatā diviem neceļa virzieniem — pa labi un pa kreisi.

Trešā tiesiskā un ētiskā ideja ir izaugusi no

pirmatnējā antrōpomorfisma, pie kam oriētēdamies, t. i. meklēdams debess pusi, cilvēks ņem par pamatu savu ķermeni un viņa locekļus. Šai ziņā ir raksturīgi, ka nevien latvieši, bet, piem., arī krievi un vācieši uzskata noziegumu par nodarījumu, ko cilvēks izdarījis ar savām kājām. Vārdi „pār-kāpums“, „Übertretung“, „преступление“ liecina, ka noziedznieks, noiedams no ceļa, kāpj pāri kādam aizliegtam šķērslim. Ari vārds „noziegties“ — kam atbilst leišu žēngti (soļot) un pražangā (pār-kāpums) — nozīmē „noiet no [likuma taisnā] ceļa“. Pret šādu noziedznieku valsts vara savukārt „speļ soļus“.

Tiesiskā un ētiskā virziena noteikšanai pirmatnējais cilvēks oriētējas arī pēc rokām, izšķirdams labo un kreiso pusi. Tam bij nozīme, speļot pirmo — pēc tautas ticējumiem izšķiļošo — soli dienas vai mūža ceļā: kas no rīta pamodies izkāpj no gultas ar kreiso kāju, tas ir uzsācis neveiksmīgu dienu, jo ir spēris soli neceļā. Tomēr labās vai kreisās puses šķiļošana, jādomā, būs radusies nevis no kāju, bet no roku lietošanas. Labās rokas un vispār labās puses priekšrocība nevien praktiskā, bet arī tiesiskā un ētiskā dzīvē vismaz pa daļai izskaidrojama tīri fizioloģiski, jo eksperimenti pierāda, ka labās rokas muskuļu spēks un jūteklība parasti lielāka un asāka nekā kreisā rokā. Tiesiskā dzīvē labā puse, un sevišķi labā roka, iegūst tādu pārsvaru pār kreiso, ka tauta kreili (no leišu kreivas, greizs) uzskata par Dieva izvainotu cilvēku. Šādu iztulkojumu pabalsta arī leišu valoda, kur vārds „krēisva“ nozīmē netikumus, trūkumus, vainu, kļūdu. Tāpēc ar šo roku nevar zvērēt, t. i. piesaukt Dievu par liecinieku, ne arī noslēgt tiesiskus darījumus. Ka viss, ko cilvēks dara ar kreiso roku, paliek bez tiesiskām sekām, kas nevienu pusi nesaista, to vairākkārt uzspeļ latviešu tautas dziesmas: „Mūžam tiesa nenotika

Kreisrociņas devumam,“ vai ari: „Kreisās rokas devumiņš Mūžam tiesas neturēja“ (L. D. 15467¹⁴).

Labā roka latviešiem nozīmē „die bessere Hand“, kas acīm redzot saistāms ar vārda „labs“ etimoloģiju (senindu labhatē), kuŗas pamatnozīme bij „tvert, iegūt, paturēt par savu“. Tā tad nevien fiziskā darbā un kuŗavīra siŗojumā — pēc principa „kam nags, tam tiesa“ — ar labo kā jau stiprāko un veiklāko roku ieguva materiālus labumus, bet ari tiesības un tikumība legalizēja šādus labās rokas aktus, jo pastāvēja prezumpcija, ka viss tas ir „labs, kas rokā“. Daudzās valodās tiesību un labās rokas nosaukums atvedināts no vienas saknes:

Vācu: Recht (tiesības), rechts, rechte Hand (pa labi, labā roka).

Angļu: right (tiesības), on the right hand (pa labi).

Franču: droit (tiesības), à droit (pa labi).

Spāniešu: derécho (tiesības), derecho (pa labi).

Poļu: prawo (tiesības), prawo (pa labi).

Krievu: право (tiesības), на право (pa labi).

Somu: oikeus (tiesības), oikealle (pa labi¹⁴).

Mūsu senčiem labā roka palīdzēja oriētēties ētiskā pasaulē, jo tikumības jēdzienu polārizēšana labā un ļaunā notika pēc abām cilvēka ķermeņa pusēm: ļauns sākumā bij tas, ko izdarija kreisā roka, vai kas atradās pa kreisi no taisnā ceļa — kas bij uz neceļiem. Pēc sakāmvārdiem nevien katram cilvēkam ir „sava labā un kreisā puse“, bet tāda bij pat nedzīviem priekšmetiem (piem., uzvilkt kreķlu ļaunā pusē) un, protams, ari dzīvniekiem — sevišķi tiem, ko lietoja zīmlēmis, sprieŗot Dieva tiesu. Tāpēc izteiciens „kaŗoka otro [ļauno] pusi apgriezti“ nozīmē meķlēt naidu.

¹⁴ M. Laserson, 23.—24. lp.

Chronikas un arhaioloģiski izrakumi liecina, ka mūsu senči sprieda tiesu īpašās svētās vietās, ko Kursā sauca par Elka kalniem vai līdzīgi, un kas ļoti bieži atradās laicīgo Pilskalnu tuvumā.¹⁵ Pēc savas konstrukcijas — vairāki koncentriski akmeņu vaļņi — šie Kursas Elka kalni atgādina senos zviedru tinga (tautas sapulces) laukumus,¹⁶ kur, protams, sprieda arī tiesu. Kā Latvijā 13. g. s. noturēja tiesas sēdes, par to dabūjam zināt no Livonijas senākās atskaņu chronikas. Aprakstot 1279. g. sacelšanos Zemgalē, chronists saka, ka uzvarējuši vāciešus zemgaļi nostājušies „plašā lokā“, kuŗa vidū ievēduši kādu bruņnieku, pēc tam sprieduši par viņu tiesu un uz sprieduma pamata notiesāto sacirtuši ar zobeniem. Tā kā tiesas ļaudis stāvējuši lokā, tad jāsecina: vai nu tiesas sēde notika kādā zemgaļu Elka kalnā, vai pēc šādu elka kalnu parašām pašā kuŗa laukā.¹⁷

In kurtzen stunden dar nâch
hielden sie ein teiding,
sie machten einen witen ring,
dâ mûste ein brûder in gêhn,
man sach sie alumme stehn,
dâ wart er zuhoben. (8750.—8755. p.).

Ka tiesas laukam vajadzēja būt sakrālam, tas secināms jau no tā, ka viduslaikos tautas tiesa parasti bij saistīta ar Dieva tiesu. Tas nozīmē, ka visos svarīgos gadījumos, kur iztiesājamā lieta radīja tiesai grūtības materiālo vai procesuālo normu piemērošanā, griezās tieši pie Dieva augstās autoritātes, lai tā ar zīmēm dod savu spriedumu

¹⁵ Ed. Šturms, Elka kalni un pilskalni Kursā, 83. lp. (Krājumā „Pagātne un Tagadne“, I. Rīgā 1936).

¹⁶ Turpat, 91. lp. Sal.: E. von Künßberg, Rechtliche Volkskunde, 95.—104. lp. un 7. att. Halle 1936.

¹⁷ Sal.: Ed. Šturms, Elka kalni, 31. lp. (Labiētis, n. 1, 1937. g.).

konkrētā lietā.¹⁸ Tāpat kā zvērināto tiesā, dievības zīmes nozīmēja „jā” vai „nē” — apsūdzētā notiesāšanu vai attaisnošanu, tautas „lielā pulka” pieņemta lēmuma apstiprināšanu vai noraidīšanu. Dieva prāta iztulkošana piekrita „zīmlēmim” jeb lēmējam (leišu lēmējas, pareģis, zīlnieks), kas parasti bij arī „tieslēmis”, jo ar savu lēmumu izšķīra prāvas gaitu apsūdzētam par labu vai ļaunu.

Pēc kādām procesuāli svarīgām zīmēm lēmējs izlēma Dieva atbildi uz tiesas jautājumu, varam spriest no mūsu 13. g. s. chronikām. Jau minētā Atskaņu chronika, aprakstot 1259. g. leišu kaŗa gājieni pret Kursu, stāsta, ka žemaišu lēmējs (blutekerl) vispirms metis meslus (warf sin los) „pēc vecas tiesas” un ziedojis dieviem kādu lopu, lai izzinātu viņu prātu. Mesli rādīja, ka žemaiši var doties nodomātās kaŗa gaitās, bet ar nosacījumu, ka trešā daļa no visa kaŗa laupījuma (zirgi, bruņas, gūstekņi) pēc uzvaras tiek ziedota dieviem.¹⁹ Latviešu Indriķa chronika stāsta, ka kurši²⁰, zemgaļi²¹ un latgaļi²² 1208.—10. g. laimējot ar mesliem taujā savu dievu domas un ziedojot izlūdzas viņu palīdzību sākot kaŗu, mainot ticību un spriežot tiesu. Šāds lībju Dieva tiesas apraksts uzglabājies Indriķa tēlojumā par cisterciešu mūka, vēlākā Igaunijas bīskapa Dīriķa tiesāšanu Turaidā 12. g. s. beigās. Turaidieši apvainoja minēto mūku lauku svētības zagšanā. Sasauca tiesas ļaudis un lēmēja (ariolus) vadībā laimējot jautāja dieviem, vai apsūdzētais ir vainīgs. Lai uzzinātu dievu domas, nolika šķēpu un lika svētam zirgam kāpt pār to; divas reizes zirgs spēra labo „dzīvības kāju” (pes vitae) pāpriekšu, kas nozīmēja, ka Dievs apsūdzētam dāvi-

¹⁸ Sal.: A. Švābe, Dieva tiesa, 5582. lp. (Latviešu Konversācijas Vārdnīca, III. Rīgā 1928).

¹⁹ Atskaņu chronika, 4671.—4705. p.

²⁰ Indriķa chr., XIV. 5.

²¹ Turpat, XII. 2.

²² Turpat, XI. 7.

na dzīvību, t. i. viņš ir attaisnots.²³ No minētām chronikām dabūjam zināt, ka kreisā un labā puse izšķīra nevien cilvēku, bet pat veselas valsts likteni. Uzsākot kaŗu vai slēdzot mieru, Livonijas tautas jautā dievu gribu, zīlējot pēc īpašiem kociņiem un skaidām: ja tās krita pa labi, tad tas liecināja, ka Dievs atbalsta nodomu; ja krita pa kreisi, tā bij ļauna zīme un Dieva brīdinājums. Sāmi un igauņi analogiskā kārtā iztulkoja Dieva gribu, cērtot pušu ziedoto liellopu gaļu: ja gaļas gabali krita pa kreisi, tad no tā secināja, ka, piem., nedrīkst uz-
sākt kaŗu.

Ceturtkārt, pretstatā tagadējai „jēdzienu jurisperdencei“, tautas juridisko domāšanu raksturo s i n k r ē t i s m s, kas sarežģītas tiesiskas attiecības uzveŗ kā vienotas un nedalītas, un tāpēc arī vienā vārdā apvieno dažādus jēdzienus. Šī fakta pierādīšanai pietiek raksturot divus latviešu juridiskos terminus: tiesa un līdzināt. Kā jau redzējam, vārda „tiesa“ pirmnozīme bij taisns virziens, no kā savukārt izcēlās jēdziens par tiesībām kā par taisnu ceļu. Vārdu „tiesa“ tiesību nozīmē lieto visu 18. g. s. un arī 19. g. s. Pat 1880. g. izdotā K. Ulmaņa un G. Braŗes Vācu-latviešu vārdnīca vēl nepazīst vārda „tiesības“ un atvieto to ar „tiesa“ un „likums“. Mūsu likumu valodā jaunvārds „tiesības“ ieviesās tikai 19. g. s. otrā pusē. Piem., Kurzemes zemnieku likumu latviskotāji 1817. g. tulkoja: Eherecht — laulības tiesa, Eigentumsrecht — mantas tiesa, Vertragsrecht — saderēšanas tiesa un tml. Gan jau Jēkaba Langes vārdnīcā (1757. g.) sastopam vārdu „tiesība“, bet tikai taisnības nozīmē, ko varētu uzskatīt par aizguvumu no leišu teisybē — taisnība, patiesība.²⁴ Tā tad līdzīgi igauņu kohus, „tiesa“ nozīmēja dievišķīgo vai laicīgo tiesī-

²³ Indriķa chronika, I. 10.

²⁴ A. Švābe, Latvju tiesību vēsture, 22194.—95. lp. (Latviešu Konversācijas Vārdnīca, XI sēj. Rīgā 1934).

bu (leišu téisē) normu — „tiesas likumu“ (Verordnung), „celtu tiesu“ (Satzung), „vecu tiesu“ (altes Gewohnheitsrecht). Bet „tiesas“ vārdam bij vēl četras citas nozīmes: 2. tā sauca arī tiesu (leišu téismas) iekārtu, kas nosaka, kur, kam un kādā kārtībā tiesājama netaisna „tiesas lieta“, lai nodibinātu taisnību; šai nozīmē dainas dzied par „lielu un gaļu tiesu“, bet Stenders runā par pilskunga, bruģmeistara, baznīcas, zemes u. c. tiesām; 3. novadu, kuŗā ir spēkā kāda tiesību norma, vai darbojas kāda tiesa, piem., bīskapa tiesa — bīskapija, kunga tiesa — pag. vai valsts, Cēsu tiesa — Cēsu apr.; 4. nodevas un nodokļus, kas bij jādod saskaņā ar likumu, tiesas lēmumu vai kunga pavēli, piem., kunga tiesa — zemnieku nodevas gruntskungam, tiesas grāmata — vakas grāmata; 5. noteiktu mantas vai priekšmeta daļu (kvoti), ko deva kā nodokļu vai sodu maksājumu, piem., desmitā tiesa bij desmitais jērs vai labības kūlītis katoļu baznīckungam. Kāda „tiesa“ katreiz bij domāta, to izteica ar attiecīgu darbības vārdu. Runājot par formālām tiesībām, teica „tiesu turēt“, „klausīt“, „spriest“, „dot“, „šķirt“, „nest“ vai „(no)darīt“; ar to saistīti nosaukumi: tiesas spriedums, šķīrējtiesa, tiesnesis, tiesdaris (leišiem teisdarīs nozīmē tiesnesi, teisdarystē, tiesa, tiesas nams). Runājot par tiesu kā nodevu, teica „prasīt“ un „dot“ vai „maksāt“. Ja gribēja raksturot tiesas iecirkni vai tiesas novadu, teica: „tiesā dzīvot“, „būt“, vai „iet“. Visas „tiesas“ vārda nozīmes izriet no vienas valsts varas funkcijas — tiesāšanas.

Nozīmes maiņu varam arī vērot otrā baltu tautām kopējā darbības vārdā „līdzināt“. Spriežot pēc senprūšu verbiem²⁵ „līgint“ — tiesāt un „līginton“ — turēt tiesu, kam atbilst veca leišu forma „līginti“, vārda pirmnozīme bij „tiesāt“, kas uzgla-

²⁵ R. Trautmann, Die altpreußischen Sprachdenkmäler, 370. lp. Göttingen 1910.

bājusies vēl dažās tautas dziesmās²⁶: „Māsa, naidu sacēlusi, sūta brāļus līdzināt“ (L. D. 13765) vai: „Iesi tautu līdzināt, tiksi pate vaideniece“ (L. D. 17741). Tā kā senāk vainīgam bij jāmaksā cietējam, vai nu uz privāta izlīguma, vai uz tiesas sprieduma pamata, tā sauktā kompozīcija (vācu tiesībās Buße), tad šo soda naudu latviski sauca par līdzību, ko vēl tagad izjūtam teicienā: „Gan viņš dabūs savu līdzību!“ Tā kā šie sodi bij noteikti pēc īpašiem tarifiem, tad par līdzību sauca arī atlīdzību naudā, bet ar vārdu „līdzināt“ saistīja nevien verbu tiesāt, bet arī: vērtēt, taksēt, skaitīt, maksāt ar naudu. Piem.: „Es to negribu par velti, bet par savu līdzību.“ Beidzot, vārds „līdzināt“ sāka nozīmēt nevien darbību, kas bij vērsta uz krimināltiesisku izlīgumu, bet uz jebkuŗu līgumu vispār. Tāpēc tautas dziesma, apdziedot laulības, saka: „Šodien manu augumiņu Ar nelieti līdzināja.“ (L. D. 16045). Ari Jāņa Langija 1685. g. vārdnīcā lasām, ka „salīdzināšana“ nozīmē: Bündniß, Vergleichung, Vertrag, bet „salīdzināt“ — versühnen, vergleichen, verbünden²⁷. Tā tad senāk par līdzīgiem sauca tikai tādus ļaudis, kas bij kāda līguma parti (puses). Ari no šī piemēra redzam, ka baltu tautu juridiskās terminoloģijas kalve bij tiesas sapulce, kas tai pašā laikā bij arī tautas sapulce, kuŗa kārtoja visas sava novada vai zemes darīšanas — sprieda tiesu, lēma par kuŗu un mieru, uzlika nodokļus, vēlēja savus politiskos un militāros vadoņus. Bez tam salīdzinot tiesību, taisnības un goda nosaukumus visās tais baltu valodās (leišu teise — tiesība, tiesā — taisnība, senprūšu teisi — gods), varam secināt, ka pretstatā romiešiem, bet līdzīgi citām kontinentālās Eiropas tautām baltiem tiesību

²⁶ K. Milenbachs, Latviešu valodas vārdnīca, II 481. lp. Rīgā 1925—27.

²⁷ J. Langija Latviski-vāciskā vārdnīca, izdevis E. Blese, 142.—143. lp. Rīgā 1936. g.

jēdziens valodiski ietvēra arī taisnības ideju, un tā tad juridiskās un ētiskās normas nebija šķirtas.

Piektkārt, blakus sinkrētismam stingri formālās tautas tiesības raksturo juridisko aktu simbolika. Atgādināsim tikai 17. g. s. ceļotāja Ādama Oleārija aprakstu (1633.—39. g.) par Rīgas apkārtnes zemnieku zvērastu.²⁸ „Zvērot viņi liek uz galvas akmeni, ņem kreisā rokā izdzisušu ogli, bet ar labo atspiežas uz balta spieķa un, ar vienu kāju stāvot uz izžuvušas velēnas“ un pie tam saka: „Ja es to tīru taisnību neizsaku, tad Dievs lai dod, ka es palieku tik melns kā tās ogles, tik iznīcis kā tā zeme, tik ciets kā tas akmens, tik izkaltis kā tas koks, un sodi mani, manu sievu, manus bērnus, manus lopus un visus manus augļus šeit laicīgi, tur mūžīgi bez gala.“²⁹ Laikam šo zvērasta formulu lietoja robežu prāvās un zemes ķildās, pie kam akmens un ogles simbolizēja robežu kupicas, bet spieķis un velēna bija lauku īpašuma nodošanas un iegūšanas simboli. Turpretim, tīri reāli jāsaprot tas nosacītais pašnolādējums, ko zvērētājs piesauca, Dievu pieminēdams, nevien pār savu un piederīgo galvām, bet lika ķīlā visu savu mantu. Ja viņš zvērēja nepatiesi, tad viņam šī ķīla bija jāzaudē — Dievs dzirdēja viņa pašnolādējumu un viņu sodīja. Tāpēc latviešiem pirms no ģermāņu valodām aizgūtā vārda „zvērēt“ bija savs nosaukums: „dievoties, dievu nominēt“.

Vēl vecākas liecības atrodam mūsu chronikās, bet, protams, tās attiecas uz baltu tautu kara tiesībām. Aprakstot leišu iebrukumu Tālavā 1213. g., Latviešu Indriķis saka, ka leiši vispirms uzteikuši 1212. g. Koknesē noslēgto līgumu ar vāciešiem un tad

²⁸ Ad. Olearius, Oft beehrte Beschreibung der Newen Orientalischen Reise, S. 93—94. Schlezſwig 1647.

²⁹ Šo zvērasta formulu latviešu oriģinālā un vācu tulkojumā dod 18. g. s. historiografs Johans Gotfrids Arndts, Liefl. Chronik, II daļa, 32. lp. Rīgā 1753.

pat pieteikuši kaŗu, ierazdamies pie Kokneses, kur daŗu koknesieŗu acu priekŗā iemetuŗi ŗķķepu Dau-gavā.³⁰ Lai gan neko tuvāķ nezinaŗ par ŗi ŗķķepa lielumu, formu un iŗaŗibāŗ, tomēr ir skaidrs, ka ar to tika izdarīts formāls kaŗa pieteikuma akts. Svarīgi, ka tādā paŗā ķārtā kaŗu pieteica ari senie romieŗi, ko apliecina 1. g. s. romieŗu vēsturnieķs Tīts Līvijs (I. 32). Senā Romā kaŗa tiesības, tāpat kā baltu tautāŗ, bij tikai sakrālo tiesību (lat. fas) daŗa; tāpēc ari taisnu un Dievam patīkamu kaŗu (justum, purum, piumque bellum) varēja pieteikt vienīgi ar svētnieķu, t. s. feciāļu (fetialis) pieķriŗa-nu un līdzdalību. Pasludinot kaŗu, feciālis svieda ŗķķepu pāri robeŗai ienaidnieķa zemē, pie kam ari tad, kad jau Romā kaŗavīra ŗķķepam bij dzelzs as-menis, rituālais svētnieķa ŗķķēps (hasta praeusta) tika taisīts viscaur no koka (hasta sine ferro), kuŗa galu apdedzināja ugunī un pēc tam iemērca asi-nīs.³¹ Ari Skandināvijā vēl līdz 16. g. s. bij para-dums kaŗa gadījumā iesaukt zemes sargus ar bod-kefli: tā sauca spieķi, kuŗa galī bij apdedzināti un pēc tam aptraipīti ar asinīm. ŗiem nolūķiem lie-toja ari apdedzinātu koka bultu.³² Vēl labāķ nekā ŗķķepa varam izsekot zobena rituālo un simbolisko nozīmi latvieŗu tautas tiesiskā dzīvē. Aprakstot latgaļu un lībju sacelŗanos pret zobenbrāļiem 1212. g., Latvieŗu Indriķis stāsta, ka minētās tautas noslēģuŗas savienību (coniuratio) pret vācieŗiem un pēc pagānu paraŗas to apstiprinājuŗas, uzminot uz zobeniem.³³ Man ŗķķiet, ka ŗis senās latvieŗu zo-

³⁰ Indriķa chronika, XVII 2; sal.: XVI 8.

³¹ Sal.: W. Erben, Kriegsgeschichte des Mittelalters, S. 97. München 1929. K. W. Darré, Das Bauerntum als Lebensquell der Nordischen Rasse, S. 328. München 1934.

³² K. Lehmann, Zum altnordischen Kriegs- und Beute-recht, 7. lp. Heidelberg 1913.

³³ Indriķa chron., XVI 5: „et gladiatorum calcatione coniurationem suam, paganorum more, confirmarunt.“

bena darības vēl ilgi uzglabājās mūsu senču precību ceremonijās. Tās pazina arī ģermāņi, ko aplicina jau romiešu rakstnieks Tacits³⁴, teikdams, ka līgavainis dāvinājis līgavai lopus, zirgu un varogu ar šķēpu un zobenu. Ari ģermāņu cilšu tiesības liecina, ka precinieki nodevuši līgavainim līgavu kopā ar dažādiem tiesiskas varas simboliem — zobenu, mēteli, cimdiem vai spieķi. Tā, piem., Bavārijas tautas tiesības paredz, ka līgavainis tur rokā zobenu ar līgavai domātu zelta gredzenu zobena galā, bet frīzu tiesības nosaka, ka kāzās vīrs liek kādam radniekam nest zobenu.³⁵ Tā tad precību zobeni viduslaikos bij ļoti parasti investitūras simboli, ko līgavainis saņēma kopā ar jauno sievu. Ģimenes tiesībās zobens simbolizē vīra varu pār sievu un brāļu varu pār māsām. Ari latviešu precību dziesmas pazīst šādas zobenu darības, kuŗu nolūks bij tiesiski nokārtot tautu meitas nodošanu svešai dzimtij.

Lai sargās tās tautiņas,
 Kas māsiņu necināja!
 Vienu roku māsu devu,
 Otru zaļu zobentiņu. 13729, 13702.

Diemžēl, nav uzglabājušies zobenu darību apraksti; tomēr spriežot no dažām dainām, jādomā, ka dažreiz zobens izlietots laipas vietā. Ja tautu meita noraidīja līgavaiņa bildinājumu, tad viņa uzmina uz šāda ceremoniāla zobena un to salauza, kas nozīmēja, ka priekšlikums nav pieņemts: viņa negrib nodot savu mūžu tautieša rokā, lai tas to pārstāvētu un aizsargātu ar savu zobenu.

Tautiets, mani mīlēdams,
 Laipai meta zobentiņu;
 Es, tautieti nīdēdama,
 Pušu laužu tecēdama. 18798¹.

³⁴ Germania, cap. 18: „scutum cum framea gladioque.“

³⁵ E. Mayer, Die Einkleidung im germanischen Recht, 39.—40. lp. Leipzig 1913.

Ja turpretim bāliņš meta māsiņai savu zobenu laipā, tad acīm redzot tam bij jāsimbolizē, ka bāliņu dzimts atlaiž māsiņu no savas varas un piekrīt viņas nodomātam solim kļūt par svešas dzimts (tautu) locekli. Šķiet, ka šādā veidā atlaižot sievieti no zobena varas, senāk stingri ievēroja zināmas formālītātes.³⁶

Brālīts, māsu žēlodams,
Laipā meta zobentiņu;
Tec, māsiņa, viegli pāri,
Nelauz manu zobentiņu. 18756.

Māsiņ, steidzies ātri pāri,
Nelauz mana zobiniņu;
Kad pārlauzi zobiniņu,
Tad es tevi paturēšu
Par putriņas vārītāju,
Par maizītes cepējiņu. 18774.

Jādomā, ka māsiņu nevien uzņēma svešās tautās, bet arī atlaida no bāliņu dzimts pa zobenu laipu. Abos gadījumos nodoms nevarēja tikt izvests dzīvē, ja lūza laipa, kas veda no vienas dzimts uz otru. Jau minētā rakstā es 1931. g. centos pierādīt, ka ar īstas vai simboliskas laipas mešanas darībām varēja noslēgt tiesiskus darījumus. Mezdams laipu, tautu dēls nevien palīdzēja tautu meitai nokļūt pārnovadā vai no pagalma istabā, bet arī to formāli bildināja par savu līgavu, jo ejot pa šauro laipu, meitai jau pusceļā gribot negribot bij puisim jāsniedz pretim sava roka, lai neiekristu ūdenī vai dubļos. Bet mēs zinām, ka „labās rokas devumiņš“ šādā gadījumā nozīmēja saderināšanos.

Met, bāliņ, jaunas laipas,
Pārved jaunu laipotāju;
Tās laipiņas tēva mestas,
Tās ir vecas, sapuvušas. 18775.

³⁶ A. Švābe, Tilta un laipas simbolika, 505.—506. lp. (Latvju tautas daiņas, VII. Rīgā 1931. g.).

Tautiets manim laipu meta,
Gaida laipas galiņā;
Es tautieti nemilēju,
Es iebridu upītē. 18792.

Pa laipiņu ietecēju
Tautu dēla sētiņai;
Metu laipu pie laipiņas,
Nevar' vairs iztecēt. 18779.

Katrs tautu dēls, kas nodibināja savu ģimeni,
bij „laipas metējs“; viņa bērni un bērnu bērni —
„laipotāji“, t. i. viņa mantinieki:

Tā, bērniņi, laipojat,
Ka pietika mūžiņam. 3086.

3.

Pārejot uz atsevišķiem tiesību institūtiem, jā-saka, ka sakāmvārdos visvairāk uzglabājušās kri-mināltiesiskas normas, lai gan vairums ir sveša, aizgūta manta. Krimināltiesību centrā savukārt izvirzīta zādzība, kuņai pēc tautas uzskatiem ir pamatā cilvēka zaglīgā daba, tā tad iedzimis netikums, kas izteikts sakāmvārdā: „Zaļam zaļa prāts.“ Zādzības pirmā pazī-me ir slepenība, uz ko norāda izteiciens: „Zaļa darbi drīz nāk gaismā,“ tā tad zādzība notikusi tumsā. Tā kā zaglis, pretēji laupītājam, savu no-ziegumu izdara slepenībā, lai pēc tam bēgdams tik-pat slepeni nozustu, tad tauta viņa rīcību raksturo vārdiem: „Zaļam kājas deg“ un „Zaļam daudz ceļu, pēdu dzinējam tik viens.“

Otra zādzības pazīme: var zagst tikai to, uz ko var nodibināt valdījuma tiesības. Tāpēc ar acīm var gan iekārot, bet ne nozagst svešu mantu, kas iz-teikts vārdiem: „Acīm zagst nav grēks.“ Pēc pla-ši izplatītas tiesību simbolikas valdījuma tiesības

uz kādu lietu nodibina ar rokām. Latvieši tai vietā saka: „ar nagu“, jo „kam nags, tam tiesa“. Tāpēc arī zagli sauc par gaņnadzi, jo viņš stiepj nagus svešā valdījumā pēc parunas: „Kam gaņi nagi, tas zog,“ vai arī: „Citādi cilvēks labs, tik pirksti par gaņiem.“ Vēl tagad izteiciens „palaist nagus“ vulgārtiesiski nozīmē zagt.

Trešā zādzības pazīme: ja tā ir zaglīgas dabas sekas, tad, protams, tā iedzimst arī bērnos, kas izteikts sakāmvārdā: „Lai zog zaglis — zagļa bērni paķer to, ko neglabā.“ No tā arī jāsecina, ka zaglim gribot negribot jāpaliek par recidīvistu, jo viņš „no adatas iesāk, pie zirga pēcgālā ķeņas“. Zaglim tiek pielīdzināts arī zagtu mantu glabātājs un slēpējs: „Zaglis un saņēmējs — viens tāds kā otrs.“ Tautas tiesiskā apziņa zagtu mantu slēpēju un uzpircēju nosoda pat vēl vairāk nekā pašu zagli: „Pretimpņēmējs slimāks kā zaglis.“ Tam atbilst vācu sakāmvārds: „Der Hehler ist schlimmer als der Stehler.“³⁷ Noziedznieka līdzinātājam domāts sakāmvārds: „Turi muti, dabūsi pusi.“ Pēc Livonijas senākām zemes tiesībām, kas šai ziņā seko vācu tiesību paraugiem, zaglim draud negoda sods — karātavas vai pēriens, kas izteikts sakāmvārdā: „Zaglis dabūs savu algu — savā kaklā cietu valgu.“ Laikam arī no vācu tiesībām aizgūts zādzību šķirojums pēc nozagtās lietas vērtības, kāpēc tauta runā par lieļiem un maziem zagļiem. Šī starpība izteikta sakāmvārdā: „Mazos zagļus kaņ, lielos laiž vaļā.“ Viduslaikos gan bij otrādi: mazie zagļi varēja izpirkt savu noziegumu, bet lielos sodīja ar karātavām.

Ģermāņu tiesības stingri šķiroja nonāvēšanas veidus atkarībā no tā, vai tā izdarīta ar nolūku un slepeni (Mord), vai bez šīm pazīmēm (Todschlag).

³⁷ L. Winkler, Deutsches Recht im Spiegel deutscher Sprichwörter, 140. lp. Leipzig 1927.

Ari latvieši pirmā gadījumā runā par slepkavību, t. i. slepenu kaušanu, bet pēdējā gadījumā tikai par kaušanu. Vārda „kaut“ (leišu káuti, ukraiņu kúti) pirmnozīme nebij nogalināt, bet sist, piem., rīpas kaut. Senāk, kad visiem vīriešiem bij ieroču tiesības, „kaušanās“ bij atklāta godīga spēkošanās starp diviem vienādi apbruņotiem, kuŗā tika piekauts vai nokauts spēkos vājākais vai mazāk veiklais. Šādā kautiņā uzvarēja stiprākais, bet vājākais pameta kaujas lauku: „Kam ar stiprāku kauties, kad no tā var izbēgt.“ Tāpēc senās tiesības kaušanos vai nu nemaz nesoda (t. s. atļautā kaušanās), vai soda daudz vieglāk nekā slepkavību, kas bij uzbrukums no paslēptuves. Dažas Latvijas zemes tiesību recenzijas³⁸ slepkavu soda ar ratu, bet kāvēju ar „līdzību“ jeb vīra naudu (Mannbuße, Wehrgeld), ko krievi sauca vienkārši par „vīru“ (вира). No tā būs cēlies senais kāvēja latviešu nosaukums „vīrnieks“³⁹, t. i. vīra naudas līdzinātājs.

Miesas bojājumu mūsu senči izteica ar vārdu maitāt, ko R. Trautmans⁴⁰ saista ar senleišu „ap-maitinti“, verwunden, maitinti, zu Tode treiben, un vecziemeļnieku „meiḃa“, verstümmeln, körperlich verletzen, kā arī senprūšu „ismaitint“. Tam atbilst vecs latviešu izteiciens: maitās sist. Tā kā smaga miesas bojājuma sekas bij gara („prātā maitāties“) vai miesas („kurlais“ maita) gaudenums, vai pat nāve, tad vārdu maitāt lietoja arī nāves sagādāšanas gadījumiem un teica: lopu maitāt, grēcinieku maitāt, t. i. sodīt noziedznieku. Notiesāto miesas vai miesas gabalus („maitas gabals!“) pa-

³⁸ A. Švābe, Vecākās zemnieku tiesības, 7.—8. lp., 9. un 31. p. Rīgā 1927. g.

³⁹ J. Langija Latviski-vāciskā vārdnīca, izd. E. Blese, 345. lp.: Wihrneeks, ein Todtschlāger. Rīgā 1936. g.

⁴⁰ R. Trautmann, Die altpreußischen Sprachdenkmäler, 348. lp. Göttingen 1910.

rasti pameta soda vietā, liedzot tām kristieša apbedījumu, kāpēc varēja rasties miroņa un maitas pretstats: „Kur maita, tur kraukļi saskrien“ — sodīto noziedznieku miesas bij putnu ēsma. Pēc mūsu senču ticējumiem miesas bojājumu varēja nodarīt arī debess spīdekļiem — Saules meitai un Mēnesim. Jau Latviešu Indriķa chronika stāsta (I 10), ka saules aptumšošanas 1191. g. Jāņos igauņi izskaidroja ar cisterciešu mūka Dirīķa burvja varu: viņš esot aprijis sauli. To pašu ticējumu sastopam mūsu tautas pasakās: „burvji maitāja Sauli un Mēnesi“.⁴¹

Laupīšanas sodāmība attīstījās ļoti lēnām, un 13. g. s. Akvīnas Toms varēja apgalvot, ka „vāciešiem laupīt vēl tagad nav nekāds grēks“.⁴² Tikai 16. g. s. Vācijā rodas tagadējie uzskati par laupīšanu kā par varmācīgu svešas mantas aizkārumu mantkārīgos nolūkos. Turpretim līdz tam visos viduslaikos ienaidnieka izlaupīšana bij viens no biežo sirotāju kaŗu īstiem cēloņiem. Latviešu vārds laupīt (leišu laupýti) saistāms ar senkrievu лупить, sist, sasist. Tas nozīmē, ka šo nodarījumu pirmām kārtām uztvēra kā fizisku vardarbību pret kādu personu, pie kam uzvarētām ienaidniekam atņēma dzīvību, piesmēja sievietes („laupīja godu“) un nogalinātos izgērbta („izlobīja“ no drēbēm), lai pēc tam iegūto apgērbu, rotas, ieročus un citu mantu aizvestu kā „kaŗa laupījumu“. Tāpēc vēl šodien lietojam vienu vārdu kā zirņu lobīšanai, tā dzīvības un goda laupīšanai. Visi šie nodarījumi notika reizē, kaŗa spēkam iebrūkot svešā novadā, kāpēc arī tautas apziņā tie saplūda kopā, un valoda ilgi neatšķīra pilnīgi dažādos no-

⁴¹ Sal.: K. Milenbacha Latviešu valodas vārdnīca, II 552.

⁴² L. Leesment, Die Verbrechen des Diebstahls und des Raubes nach den Rechten Livlands im Mittelalter, 123. lp. Tartu 1931.

ziegumus, no kuņiem viens bij vērsts pret vīriešu dzīvību, otrs pret sieviešu godu, trešais pret ienaidnieka mantu. Ja tagad tikai pēdējo nodarījumu saucam par laupīšanu, tad viduslaikos ar šo vārdu apzīmēja arī reālinjūriju un pat nogalināšanu, ja pēdējā nebija ne slepkavība, ne kaušana. Šai sakarā radušies sakāmvārdi: „Godu var ātri laupīt, bet atdot vis nevar“ un „Dūri pacēlis, tikpat kā iesitis“. Abi attiecas uz personas aizkaršanu vārdiem vai darbiem un izteic tautas uzskatu, ka personas godam var ļoti viegli kaitēt, un šo kaitējumu ļoti grūti gandarīt.

No raganu prāvām izveidojās princips, ka meita bija notiesātās mātes līdzzinātāja velna mākslās, un tāpēc arī sodāma ar sārta, ko izteica sakāmvārdā: „Kāda māte, tāda meita“, kas savukārt pārņemts no vācu: „Die Mutter eine Hexe, die Tochter auch eine Hexe.“

4.

Civiltiesību nozarē tautas tradīcijas visvairāk uzglabājušas ģimenes un mantojuma tiesību normas. Ģimenes tiesībās ir pamatots senās latviešu sabiedrības šķirojums divās kārtās: tēva dēlos un kalpa vīros, kas sākumā bija neizlīdzināmi sociāli un tiesiski pretstati. Kā tas redzams no sakāmvārda: „Nesit, nesit, tam nav tēva“ (t. i. neesi nežēlīgs pret lopiem), cilvēku, kas nebija likumīgā laulībā dzimis un kam nebija tēva un līdz ar to tēva radu, uzskatīja par lopam līdzīgu — par lietu. Ar to stāvēja sakarā citi sakāmvārdi, piem., „Kam tēvs, tam māja“ un „Kam tēvs, tam maize“. Tēva dēla korelēts bija mātes meita, kas tāpat mantoja no mātes kā tēva dēls no tēva. Turpretim, kalpu tautas tradīcijas nekad nesauca par tēva dēlu; viņam nav ne tēva, ne tēva zemes, ne tēva mantas.

Ai, Dieviņi, Dievam žēl,
Kalpam skaista ligaviņ';
Man bij tēvs, māmuliņa,
Vēl man tādas neatveda.

21161.

Šī terminoloģija izskaidrojama ar kalpu kārtas vēsturisko izcelšanos no kaļa gūsta, pie kam senāk gūstā ņēma tikai sievietes un bērņus, bet viņu tēvus un vīrus nogalināja.⁴³ Tāpēc arī kalpa sinōnims bieži vien ir krievs un leitīs, kas ir pāreizi arī vēsturiski, jo vismaz 12. un 13. g. s. galvenie kaļa gūstekņu avoti bij Krievija un Lietava. Kalpam bij „verga dzīvošana“ (L. D. 9723); viņam nebij tiesības iegūt vai mantot tēva zemi (L. D. 14926), viņš nevarēja precēt mātes meitu (L. D. 22282).

Bērņu pienākums līdz pilngadībai bij klausīt saviem vecākiem, jo „sirma galva jāgodā“. Mums nav nekādu liecību, ka pēc romiešu parauga arī latviešu tēvam būtu bijusi vara atņemt dzīvību saviem nepaklausīgiem bērņiem; viņš gan varēja tos izstumt no mantojuma tiesībām, ko dažreiz izteica draudu formulā: „Nedošu tam ne adatas bez acs.“ Dēlu, kas pretojās tēva varai, padzina mežā, lai viņš tur uzsāk līdumnieka gaitas vai arī ligst svešā saimē par kalpu. Tas izteikts sakāmvārdā: „Kas vecākus neklausa, tam cūkas krāsni rušina“ un „Kas neklausa tēvam, klausā mežam“. Tāpat kā kalpa vīrs bij tēva dēla pretstats, tāpat mežs un purvs ir lauku sētas un tēva zemes pretstats, jo: „Purs pieder kalpiņam, kam nav savas tēva zemes“ (L. D. 3828).

Lai gan pieauguši bērņiem bij pienākums uzturēt savus nespējīgos vecākus, tomēr pēdējie šo bērņu doto vecuma maizi dažu labu reizi ēda ar asarām, uz ko norāda sakāmvārdi: „Viens tēvs

⁴³ A. Švābe, Latvju kultūras vēsture, I 216.—219. lp. Rīgā 1921. g.

spēj uzturēt daudz bērnu, bet pulks bērnu nespēj uzturēt vienu tēvu“ un „Bērnu maize, nabagu maize“. Šo iemeslu dēļ latviešu saimnieks parasti nesteidzās norakstīt mājas dēlam, jo „Atdod bērnam mantu, pats iet diedelēt“, un „Māte nezina, kāds būs dēlam tikums“.

Laulāto draugu attiecības raksturo zināma divvaldība, kas izteikta sakāmvārdā: „Vīrs ir sievas galva, sieva vīra atslēga“, t. i. vīram ir zināmas aizbildnības un pārstāvības tiesības, kāpēc arī viņš pēc latviešu tradīcijām sēž galda galā (L. D. 791, 19713), bet sievietai pieder tā sauktā atslēgas vara, kāpēc viņa staigā no nama sētā un otrādi ar atslēgām aiz jostas. Tas izteikts arī citā sakāmvārdā: „Saimniece ir mājas atslēga“ un tautas dziesmā:

Ļaudis mani necināja,
Ka es biju saiminiece;
Situ plaukstu pie vēdera,
Lai skan manas atslēdziņas. 31098.

Ka laulība saskaņā ar katoļu kanoniskām tiesībām nav šķīrāma, par to runā sakāmvārds: „Kādu vīzi apvilcis, tādā jāvalkā“, vai arī: „Kādu maizi izcep, tādu apēd“. Tā kā agrāk laulību varēja noslēgt tikai pēc confirmācijas, pie kam minimālā prasība no konfirmandiem bij tēvreizes prašana, tad tauta šo precības pilngadību ironiski izteica vārdiem: „Aiziet meita mācībā“, vai arī: „Precēties grib, pātaru nemāk“.

Kā jau to esmu rakstījis citur⁴⁴, līdz pat Tridentas koncila 1563. g. lēmumam baznīcas laulība katoļiem nebija obligātoriska. Protams, ka arī mūsu senči šādu laulību pazina jau 13. g. s., bet kā svešu institūtu sauca to svešā (no lībjiem aizņemtā) vārdā (loul), kuŗa pirmnozīme ir „dziedāt“,

⁴⁴ A. Švābe, Tālās un tuvās tautas, 7. lp. (Latvju tautas daiņas, VII. Rīgā 1931. g.).

proti, dziedāt brūtes mesu, kādā sakarībā par dziedāšanu, resp. laulāšanu runā jau 13. g. s. Gotlandes Rīgas pilsētas tiesības (thar singis bruthmessa), kuŗas bij spēkā arī vācu Rīgā un kur ar šo katoļu ceremoniju vispirms iepazīnās lībji kā Rīgas pirmiedzīvotāji, bet vēlāk no viņiem arī latvieši. Zīmīgi, ka arī vārds „kāzas“ ieviesies latviešos no somugru valodām, un pēc J. Endzelīna domām tas atvedināms vai nu no lībju „kāzgond“ (Hochzeit), vai no igauņu „kāza“ (Gatte). Latviski nosaukumi senāk bij precības un vedības, kas atbilst divām dažādām laulības formām — pirkuma un laupījuma laulībai.

Senām ģimenes tiesībām bij raksturīga pārliecība, ka dzimts loceklis paliek tiesību subjekts arī pēc nāves; tāpēc tiesību pasaulē izšķīra „šo sauli“ un „viņu sauli“, aizgājējus un pakalpalicējus. Pat pēc katoļu baznīcas uzskatiem dvēsele ir tiesiski aizsargājama interešu subjekts, par ko pakalpalicēji gādā ar dvēseles aizlūgumiem un tam līdzīgi. Nelaiķis paliek savas personīgās mantas kungs arī pēc nāves. Tāpēc deva viņam kapā līdz dažādās lietās, ko tagad izrokam kā tā saukto kapa inventāru. Kā dzimts loceklis aizgājējs patur savas uztura tiesības pie saimes galda un piedalās viņam īpaši rīkotā dvēseļu mielastā, ko pieņem Kurzemes baznīcas likumi 1570. g. un ko sīki apraksta Pauls Einhornš 1649. g. savā *Historia Lettica*⁴⁵. Dievainu jeb veļu laiks ilga no Miķeļiem līdz Mārtiņiem, pie kam kādā sestdienas vakarā izkurināja pirti, sanesa tur pietiekoši silta un auksta ūdens un uzlika uz lāvas jaunas peņamas slotas. Pēc saules rieta saimnieks nolika īpaši gatavotu ēdienu uz pirts galdiņa un 3 reiz lūdza vecīšus (majores) pie vakariņām. Vēl 19. g. s. pirmā pusē latvieši ticēja, ka aizgājēji un pakalpalicēji ir viena dzimts, kas vienreiz gadā notur

⁴⁵ Scriptorum rerum Livonicarum, II 598.

kopīgu maltīti, uz ko aicina vecīšus ciemā. Ka par mielastu vietu bieži izraudzīja pirti, izskaidrojams ar to, ka senais latvietis piedzima pirtī un tā tad tur kļuva arī par tiesību subjektu.

Lietu tiesību piešķirto kundzību pār kādu lietu parasti neatšķīra no pašas lietas — citiem vārdiem, vismaz terminoloģiski kundzība saplūda kopā ar pakundzēto priekšmetu. Ja, piem., tagad vārds „manta“ ir vairāk vai mazāk abstrakts jēdziens,⁴⁶ tad nedrīkst aizmirst, ka senāk ar šo vārdu apzīmēja tikai kustamas lietas, galvenokārt naudu un lopus, jo arī latviešu „nauda“ saistāma ar ziemeļnieku „naut“ (lopi). Pēc K. Milenbacha domām uz šo naudas un mantas pirmnozīmi norādot tautas izteiciens „d z ī t (Jurģos) mantas“ un pa daļai arī tiesas termins „piedzīt parādu“, kas varēja rasties tais laikos, kad vērtīgākā kustamā manta un arī maiņas līdzeklis bij lopi, kuņus „piedzina“ kreditoram no parādnieka ganāmpulka. Kas attiecas uz tagad lietoto juridisko terminu „nekustama manta“, tad tas ir samērā vēls jaunvārds, ko senāk atvietoja tīri konkrēti jēdzieni: sēta, novads, mājas, nams, kuņu piederību kādam lietas kungam izteica ar īpašības vārdu „savs“ (mans, tavs, jūsu) un „paša“. No tiem arī atvasināti īpašuma tiesību nosaukumi „savtība“ un „īpašums“ (no „pats“, t. i. kungs), kas izteic kundzību un varu nevien pār lietām, bet arī ļaudīm. Par īpašnieka neierobežoto civiltiesisko varu runā sakāmvārds: „Vai nu otra manta? Paša manta, var darīt, ko grib.“ Kā ģermāņiem vārds „aigan“ apzīmē nevien lietas, bet arī personas piederību, tā arī latviešiem ar vārdu „paša“ apzīmē nevien īpašuma tiesības, bet arī bērnu

⁴⁶ K. Milenbacha Latviešu valodas vārdnīca, II 561. Pēc J. Endzelīna hipotēzes latv. vārds manta (leišu mantā) aizgūts no lejasvācu „monthe“, Münze, kalta nauda.

piederību pie vecākiem un laulāto ļaužu tiesības vienam uz otru.

Pēc viduslaiku lēptiesiskās konstrukcijas vienīgais zemes valdnieks un virsīpašnieks ir Dievs, kādus uzskatus starp latviešu zemniekiem vēl 18. g. s. izplatīja garīgie rakstnieki mācītāji. Šī uzskata varā ir nevien latviešu tautas dziesmas (piem., Kundziņš saka: mana zeme! Dieva zeme, ne kundziņa. L. D. 1901) un sakāmvārdi (piem., Gul kur gulēdams, visur Dieva zemīte), bet arī 16. g. s. Livonijas tiesu iestādes. Tāpēc tautas dziesmās blakus mantojuma tiesību jēdzienam „tēva zeme“ sastopam īpašuma tiesību jēdzienu „Dieva zeme“ (arī: „Dieva koki, līdums, tīrumi, dārzi, avots“). Dievs izdod zemi tēva dēliem par personīgu dienestu, ko ļoti zīmīgi izsaka kāda tautas dziesma:

Dieviņš kāpa kumeļā,
Es kāpsliņus paturēju;
Man Dieviņš zemi deva
Par to kāpšļu turējumu. 33656.

To juridisko titulu, ar ko saimnieks valdīja Dieva doto zemi, latvieši sauca par „dzimtu“, kam latīņu tekstos atbilst iure hereditario. Tā kā tai pašā laikā arī lielģimeni sauca par dzimti, tad jāsecina — un to atbalsta citas liecības, ka „tēva zeme“ bij visas bāliņu dzimts īpašums, kāpēc vēl tagad tautas jurisprudencē ar vārdu „dzimts“ apzīmē pilnīgas vai dalītas īpašuma tiesības uz zemi. Šādā kopvaldījumā (piem., ciema vai pagasta novadā) privātu īpašumu varēja iegūt, ierobežojot kādu gruntsgabalu ar sētu; tāpēc lauku mājas latviski sauc vienkārši par „sētu“.

Ja nu zeme atradās veselas dzimts vai saimes kopvaldījumā, tad, stingri ņemot, zeme nemaz nebija mantošanas priekšmets, bet mantot varēja vienīgi kustamas lietas, kas arī izteikts mantojuma tiesību nosaukumā: tas atvasināts no vārda

„manta“, bet senāk ne zemi, ne ēkas neuzskatīja par mantu. Ja tēva nāves vai nespēka dēļ vai citu nelabvēlīgu apstākļu rezultātā mājas palika bez saimnieka, tad tautas tradīcijas nerunā vis par mantiniekiem, bet tikai par valdītājiem. Piem.: „Kalpos, kalpos tu, puisīti, Nevaldīsi tēva ciema“ (L. D. 3809) vai arī: „Kauna, kauna bāliņam, Māsa valda tēva zemi!“ (L. D. 3810²). Ja bērnu vai tuvu radu nav, tad tēva novads izslīd no dzimts rokām un kļūst par bezsaimnieka lietu, kas izteikts sakām-vārdā: „Krievs, leitis valdīs mana tēva pakšus.“

Kā jau redzējām, mantojuma devēju tautas dziesmas zīmīgi sauc par „laipas metēju“, bet mantiniekus par „laipotājiem“ — laipa ir tas simboliskais tilts, pa ko manta tiek „dzīta“ no vecākiem uz bērniem, pie kam jau piedzimstot „katram bērnam Dievs savu tiesu līdzi dod“. Ka mantojot tuvākie asinsradi atņem mantojumu tālākiem radīem, tas izteikts pazīstamā sakām-vārdā: „Krekls tuvāk nekā svārki“, kas ir aizgūts no vācu „Das Hemd ist mir näher als der Rock“.⁴⁷ Uz biežām nesaskaņām radu starpā, dalot tēva mantojumu, norāda izteicieni: „Rads rada velns“ vai arī: „Miesām rada, ne mantām“. Protams, visasākā veidā ķildas mantojuma dēļ radās starp brāļiem, dalot tēva novadu un sētu, pie kam tautas dziesmas par ķildas sācējām un tēva zemes dalītājām uzskata svešās un nesaticīgās brāļu sievas — tautu meitas.

Bij mērīta mūsu zeme,
Bet nebija izdalīta;
Nu atveda tautu meitu,
Mūsu zemes dalītāju.

25903.

Vēlāk arī par citiem ķildas priekšmetiem teica: „Kāda tēvu zeme gan tiem jādala.“

Tāpat kā vācu tiesības arī latvieši vecāku atstātā mantā atšķīra divas atsevišķas mantojuma

⁴⁷ J. Fr. Eisenhart, Grundsätze der deutschen Rechte in Sprüchwörtern, 170. lp. Leipzig 1792.

masas ar īpatnēju mantošanas kārtību: a) tēva mantu (visa nekustama manta, zirgi, vīriešu darba rīki un apģērbi), ko pēc vispārējā principa mantoja tikai tēva dēli, un b) mātes mantu (sieviešu pūrs, govīs, aitas), ko mantoja tikai mātes meitas. Atkarībā no tā, kuŗam dēlam piešķīŗ priekšroku mantošanā, izšķīŗ divas dažādas mantošanas sistēmas: majorātu, ja priekšroka pieder vecākam dēlam; minorātu, ja jaunākam jeb pastarim. Minorāta sistēma sastopama senkrievu, bet majorāts ģermāņu tiesībās.⁴⁸ Mūsu tautas dziesmas pazīst abas mantošanas sistēmas, un tagad nav iespējams vairs pateikt, pie kuŗas turējās atsevišķās latviešu ciltis 13. g. s.

Es pastare mātes meita,
 Man pirmais tēva dēls.
 Pastarei mātes pūrs,
 Pirmajam tēva zeme. 5738^a.

Es mātei pirmā meita,
 Es pastara līgaviņa.
 Pirmai meitai mātes pūrs,
 Pastaram tēva zeme. 5738.

Šīs un citu līdzīgu dainu varianti uzrakstīti ļoti dažādās vietās visos Latvijas apgabalos, kāpēc arī no uzrakstīšanas vietas nevar nekā spriest. Kā minorāts tā majorāts raksturo mantojuma tiesību vecāko attīstības posmu, kad vēl pastāvēja dzimts satversme vai tās tradīcijas. Bet secinot no Indriķa chronikas liecībām par Tālivaldi un viņa dēliem, jāpieņem, ka jau pirms vācu laikiem latviešu valdnieku namos bij ieviesies ieradums sadalīt tēva zemi un valsti starp visiem dēliem. Šī kārtība vācu laikos pamazām iespiedās laucinieku dzīvē, un jo

⁴⁸ Sal.: J. Sūna, Meitu un dēlu mantojums, 6.—7. lp. (Latvju tautas daiņas, IX. Rīgā 1951. g.), un tā paša: Dēlu un meitu mantošanas sistēmas pēc Latvju daiņām (TMM., 1925. g., n. 1).

sevišķi to veicināja virsbīskapa lielo vasaļu tieksme sadalīt lēņa novadus starp visiem dēliem. Tāpēc tautas dziesmās blakus minorātam un majorātam tiek pieminēta arī jaunā mantošanas kārtība — mantojuma sadalīšana.

Apalš brāļa novadiņš	
Kā viens vaska rituliņš.	
Paši kungi izdaliņa,	
Daudz gabalu gribēdami.	3768.
Kad dabūja bāleliņi,	
Stūru stūrus izdaliņa.	3769.
Lai naidoja bāleliņi,	
Tiem jādala tēva zeme.	3786.

Turpretim mātes meitas mantoja tēva zemi tikai tai gadījumā, ja nebij tēva dēlu. Šo noteikumu atrodam jau latgaļu 13. g. s. zemes tiesībās, un tā acīm redzot bij pirmsvācu kārtība: „Ja mantojumu neatņem dēls, tad tas piekrīt meitām un mātei.“ (10. p.).

Tādu tiesu kungi sprieda,	
Tādu mani bāleliņi:	
Tai māsai tēva zeme,	
Kam neviena bāleliņa.	3755.

Sakāmvārdā „Dēlam tēva parādi jāmaksā“ formulēta visiem pazīstamā norma, ka mantiniekiem jāsedz mantojuma parādi. Senāk, pastāvot dzimts satversmei un asinsatriebībai, dēlam bij jāatriebj arī tēva nāve, ja viņš krita no ļaundarņa rokas, kas izteikts vārdiem: „Kad es tev neatdarišu, tad mani bērni tev to atdarīs,“ t. i. atriebs.

Saistību tiesības tautas tradīcijās reprezentētas visvājāk, kas izskaidrojams ar tirdzniecības mazo nozīmi zemnieku mājsaimniecībā. Ka pārdevējs neatbild par tādiem preces trūkumiem, ko pircējam bij pienākums redzēt, tas raksturots sakāmvārdā: „Kas neatdara acis, atdara maku,“

kas aizgūts no vācu „Wer die Augen nicht auf tut, der tue den Beutel auf“.⁴⁹ Tā kā šim noteikumam bij vislielākā nozīme lopu tirdzniecībā, tad to pašu normu izteica arī šādi: „Sivēnu maisā nepērk.“ Lai kam uz lopu tirdzniecību attiecas izteiciens: „Lai paliek, kā māte teica: aitiņa par rubli, ādiņa atpakaļ,“ kas izskaidrojams ar zemnieku ieradumu nepārdot miesniekam visu lopu, bet tikai viņa gaļu, paturot mājturībai ādu un dažreiz arī galvu un kājas. Bet ir iespējams, ka aiz šī darījuma slēpjas precības, jo precinieki par sava apciemojuma oficiālo iemeslu bieži vien uzdeva, it kā viņiem esot pazudusi aita vai telīte. Tādā gadījumā izteiciens „aitiņa par rubli“ nozīmētu kriena naudu, bet izteiciens „ādiņa atpakaļ“ aizrādītu uz līgavas paradumu sūtīt savu vainagu atpakaļ uz tēva mājām. Tā kā pirkuma un pārdevuma līgumā pārdevējs prasa vairāk nekā sola pircējs, tad prasītās un solītās cenas starpība izteikta sakām vārdā: „Prasīts makā nekrīt,“ toties: „Solīts krīt makā.“ Ka cena ir tikai preces ekvivalents, un ka tāpēc nevar būt laba pārāk lēti pirktā prece, uz to norāda sakām vārds: „Ko lēti pērk, to dārgi aizmaksā“ un izteiciens: „Kāda manta, tāda nauda,“ kas saistāms ar vācu „Danach Geld, danach Ware.“⁵⁰ Par cerības pirkumu runā izteiciens: „Uz jauniem asniem.“

Pēc tautas tiesiskās pārlicības solījumi ir jāpilda, jo „vīrs un vārds“ (ein Mann, ein Wort) un „ko soli, to turi“. Jo sevišķi tas sakāms par solījumu maksāt savus parādus, jo „puri, meži pūst, parāds ne“ — tas nevis dilst, bet pieaug no kapitāla augļiem, ko izteica parunā: „Aizdots nepelē“ un „Nauda naudu pelna“ — kreditora peļņa bij procenti. Lai gan pēc mūsu civillikumiem aizdevums ir bezprocentīgs, un aizdevuma ņēmējam jāatdod devējam vienīgi tikpat daudz un tāda paša labuma

⁴⁹ Winkler, 92. lp.

⁵⁰ Turpat, 93.

tādas pašas šķiras lietas kā saņēmis, tomēr aizdevējs parasti pielīga arī augļus, ko latvietis izteica sakāmvārdā: „Lūciņu paņem, siksnīņu atdod.“ Tā kā kreditoram ir iespējams spert bargus soļus pret nolaidīgu vai maksātnespējīgu parādnieku, tad „parāds nav brālis“ — uz kreditora žēlsirdību nav ko palaisties. To zinādams, muižas māju rentnieks, atdodams kungam par nomas parādiem pēdējo graši, deva līdz arī lakatiņu, kur šie graši bij sakrāti: „Te, kundziņ, naudiņa, te lakatiņš!“

No lēņa tiesībām latviešu sakāmvārdos aizgūta vācu paruna: „Kāds kungs, tāds kalps“ (Getreuer Herr, getreuer Knecht⁵¹). Tā nozīmēja, ka vasaļi tikai tad bij uzticīgi, ja uzticības solījumu turēja viņu lēņa kungs. Pilsētu amatu tiesības sastopam sakāmvārdos: „Daudz amatu, daudz nelaiimes“ (Vierzehn Handwerke, fünfzehn Unglücke) un: „Deviņi amati, desmitais bads“ (13 Handwerker, 14 Bettelleute⁵²). Tie atspoguļo viduslaiku aizliegumu nodarboties ar vairākiem amatiem, lai pieņemtu mācekli labi iemācīties vienu amatu, jo tikai tad „amats netiek lamāts“ (Arbeit schimpft nicht).

Procesuālās tiesībās jāmin pamatdoma, ka lai gan „taisnībai daudz pretinieku un labam cilvēkam daudz ienaidnieku,“ tomēr „Dieva tiesa, taisna tiesa“. Ja arī valsts tiesā bieži vien taisnas lietas vedējam nemākulības vai nabadzības dēļ nav iespējams uzveikt netaisno, bet gudro un bagāto, tad tomēr netaisni cietušais tic, ka galu galā uzvarēs taisnība, jo „Dievs, kas augšā, redz un atmaksā visu“. Tāpēc praktiskā dzīves gudrība: „Ar stipru neej lauzties, nedz ar bagātu tiesā“, vai arī: „Nauda stiprāka par taisnību“, vai arī: „Kas stiprāks, tam taisnība“, nedrīkst nevienam cietu-

⁵¹ Turpat, 210.

⁵² Turpat, 201.

šam atņemt ticību, ka „Vecais Dievs vēl dzīvo“, t. i. ka taisnība un likumība ir cilvēku kopdzīves pamats, ko nodibinājis un sarga pats Dievs. Taisnības meklētāju tiesā ļoti raksturīgi sauc par prāvinieku un pašu procesu par prāvu (no krievu право, tiesība).

Krimināltiesāšanas kārtībā lietu ierosināja pats cietušais ar sūdzību, kuŗas pamatnozīme senāk bij „sūkstēšanās“ par fiziskām sāpēm, kas cēlušās no ievainojuma vai cita miesas bojājuma. Viduslaikos Livonijā, tāpat kā Vācijā, noziegumā cietušais, kliegdam no sāpēm, ieradās tiesā tūliņ pēc ļaunā darba un, liecinieku (t. i. lieko ļaužu) pavadīts, prasīja nekavējoties sodīt noziedznieku. Ja turpretim cietušais savās sāpēs klusēja, tad liecinieku trūkuma dēļ bieži vien tika visa šī „lieta noklusēta“ arī tiesā. Protams, noilga arī civillietas, ja nebij ievēroti procesuālie termiņi. Vācijas un arī Livonijas tiesās bij parasts termiņš „gads un diena“, ko izteica arī ar formulu „gads un trīs dienas“. Latviešu tiesiskā apziņā tas iespiedās sakāmvrāda veidā: „Tas pastāvēs mūžīgi un trīs dienas.“

Pastāvot kompozīcijas sistēmai, sodus par pārkāpumiem un viegliem noziegumiem varēja izpirkt naudā, jo cietušam un tiesai bij „viss viens: vai kaklā vai makā“, ⁵³ t. i. vai noziedznieks savu vainu gandarīja ar miesu (par „kakla lietām“ ar savu kaklu) vai mantu. Vēlāk dzimtbūšanas laikos, jo sevišķi 18. g. s., visus zemniekiem piespriestos naudas sodus pārvērtā miesas sodos, kāpēc tā pati formula tagad skanēja šādi: „Kas nedara pēc likuma, dabū pa plikumu“ vai arī: „Kas neklausā kungam, klausā pātagai.“ Ka lieta dažreiz izbeidzas ar sūdzētāja nāvi, tas izteikts vārdiem: „Miris patiešām nesūdzēs“. Beidzot, ka noziedznieku bieži vien no-

⁵³ Tas aizgūts no vācu parunas: „Wer nicht im Beutel hat, muß mit der Haut bezahlen.“

dod viņa ļaunā sirdsapziņa vai plāpība, par to liecina izteicieni: „Kas vainīgs, tas bailīgs“ un „Mēle nocērt, mēle pakaŗ“, t. i. plāpības vai lielības dēļ vainīgo dabū rokā un soda, pakaŗot vai nocērtot galvu.

Ar nolūku šai rakstā neesmu apskatījis senlatviešu valsts tiesības. Tas darīts pa daļai tāpēc, ka par šiem jautājumiem jau esmu plašāk rakstījis citos darbos, pa daļai arī tāpēc, ka sakām vārdos, parunās un tautas dziesmās ir uzglabājušies pavisamniecīgi publisko tiesību elementi. Samērā to ir daudz vairāk citos juridiskās folkloras materiālos,⁵⁴ it sevišķi pasakās un teikās. Bet kamēr atsevišķās pasakas nav vēl monografiski apstrādātas un izsekoti viņu svešie temati un motīvi, vai pat visas kompozīcijas nelatviskie paraugi, tikmēr vēsturniekam un tiesībniekam šai laukā būs jāpiedzīvo tikai neveiksmes.⁵⁵

⁵⁴ Labu ievadu šai jaunā zinātnē sniedz V. Sinaiska darbs *Folk-lore juridique* (L. U. raksti, Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultātes serija I. 4, 1931. g.) un Eberh. fon Kinsberga (Künßberg) grāmata *Rechtliche Volkskunde* (Halle 1936.).

⁵⁵ Par tādu uzskatāms arī V. Olava mēģinājums 1895. g. „Par ķēniņu latviešu pasakās“ (Kopotī raksti, II 203.—226. lp. Rīgā 1925. g.).

Senā Kursā.

1.

Pirmās chronoloģiski datējamās ziņas par kuršiem atrodam katoļu misionāru rakstos. 9. g. s. pāvesta legāts dāņu, zviedru un slavu zemēs bij t. s. Ziemeļu apustulis Ansgars (801.—865. g.), kam bij uzticēts grūtais uzdevums katolizēt Ziemeļeiropu, kas toreiz atradās ļoti stiprā pagāniskās vīkingu kultūras ietekmē. Misijas centrs bij Hamburga, kur minētais Ansgars no 831. g. bij virsbīskaps, bet no 845. g. arī Brēmenes bīskaps.¹ Cik nesekmīgs bij Ansgara darbs, redzams no tā, ka savai klostera skolai Hamburgā viņam nācās dāņu audzēkņus pirkt no dreļļiem, un ka 845. g. dāņu vīkingi ieņēma un nodedzināja Hamburgu un tās katedrāli. Labāk Ansgara misionāriem neklājās arī Zviedrijā. Te Ansgars par misijas centru bij izraudzījis slaveno tirdzniecības pilsētu Birku, kas atradās uz kādas Melara ezera salas; te tika uzcelta arī pirmā zviedru baznīca.² Bet pēc Hamburgas nopostīšanas arī zviedri padzina savus misionārus.³ Lai gan pēc tam Ansgaram, starp 852.—54. g. otrreiz apmeklējot Zviedriju un personīgi

¹ A. Hauck, Kirchengeschichte Deutschlands, II 694.—707. lp. Leipzig 1912.

² C. Hallendorff and A. Schück, History of Sweden, 27. London 1929.

³ Hauck, 701—702.

satiekoties ar karali Olavu, izdevās panākt viena katoļu svētnieka uzturēšanos Zviedrijā, tomēr visumā Ansgara nāves gadā 865. g. katoļu misijas panākumi Ziemeļeiropā bij ļoti niecīgi: 2 baznīcas dāņu pierobežā un 1 misionārs Birkā. Vēl visu 10. g. s. Zviedrija bij pagānu zeme. Ari pēc Ansgara nāves apstākļi katoļu misijai nekļuva labāki. Viņa mīlākais skolnieks un pēcnācējs amatā (865.—888. g.) Rimberts devās misijas ceļojumos uz Dāniju un Zviedriju, kā ari ap 875. g. sarakstīja kuršu senvēsturei svarīgo darbu „Vita s. Anskarii“.⁴

Sai Ziemeļu apustuļa svētās dzīves un darbu aprakstā Rimberts stāsta,⁵ ka Ansgaram otrreiz apmeklējot Zviedriju, dāņi daudz kuģos iebrukuši Kursas karaļvalstī (regnum), kuņai bijušas 5 civiltātes. Kurši sakāvuši iebrucējus, pie kam kaujā kritusi puse dāņu; kurši ieguvuši ari lielu kaŗa laupījumu: pusi flotes, ieročus, zeltu un sudrabu. Nākošā gadā [Birkas salas] karalis Olavs (Oleph) izmēģinājis savu kaŗa laimi, iebrukdams ar milzīgu kaŗaspēku Kursā un nodedzinādams kuršu karaļvalsts pilsētu (urbs regni) Ezerpili (Seeburg), ko aizstāvējuši 7000 kaŗavīri. Atstājuši savu floti Ezerpilī, zviedŗi — starp kuņiem bij ari tirgotāji — 5 dienu gājienā sasnieguši otru kuršu pilsētu Apoli (Apulia), ko aizstāvējuši 15.000 kaŗavīru. Devītā aplenkuma dienā zviedŗi meta meslus, bet pagānu dievi tiem nenāca palīgā. Tikai pēc kristiešu Dieva pielūgšanas noticis brīnums, un zviedŗi atjaunojuši uzbrukumu. To redzot, kurši likuši priekšā slēgt mieru, apsolut izdot zviedŗiem pagājušā gadā

⁴ Izdevis G. Vaics (Scriptores Rerum Germanicarum in usum scholarum) 1884. g.

⁵ 30. nodaļā. Latīņu oriģināls iespiests LVI. Žurnālā, n. 1, 1937. g., 57.—60. lp. un Senās Latvijas vēstures avotos, l. n. 5. Teksta latv. tulkojumu devis A. Spekke, Brēmenes Ādamu lasot ar latv. tautas vēsturnieka acīm, LVI. Žurnāls, n. 1, 49.—51. lp.

dāņiem atņemto zeltu un ieročus, kā arī pūsmār-
ciņas sudraba no katra vīra (homo), kas atrodas
aplenktā pilsētā. Bez tam kurši apņēmas, tāpat kā
agrāk, turpmāk maksāt kunga tiesu (censum)
Zviedrijai un atzīt sevi par tās pavalstniekiem. Ar
labās rokas devumu noslēgtā miera līguma nodro-
šināšanai viņi nodeva uzvarētājiem 30 ķilniekus
un kā kara laupījumu neskaitāmus dārgumus (the-
sauri). — Jau sava Kursas tēlojuma sākumā Rim-
berts stāsta, ka zviedriem arī pirms minētā dāņu
iebrukuma izdevies kādu laiku pakļaut sev kuršus
(Cori), bet pēc tam viņi sacēlušies un sen jau at-
pakaļ nokratījuši zviedru jūgu.

Izņemot Ansgara dzīves aprakstā minētos
skaitļus par kuršu kaņavīru skaitu Ezerpilī un
Apolē (tagad Lietavā), Rimbertainam visumā var ti-
cēt, jo viņš bij labi informēts par sava laika no-
tikumiem Baltijas jūras zemēs. Bez tam arī Nes-
tora kronika zina stāstīt, ka zviedru vikingi, t. s.
rūsiņi Krievijā parādījušies pirmo reizi 9. g. s. vi-
dū; jau 859. g. viņi prasījuši kunga tiesu no kri-
eviem un igauņiem (čudj). Gan 862. g. zviedri at-
kal padzīti, bet pēc tam ieradušies no jauna. Pa-
stāv vienīgi domstarpības, kuŗā gadā īsti notikusi
Rimbertaina aprakstītā dāņu jūras kauja ar kuršiem.
Daži to datē ar 854., citi ar 853. vai pat 852. ga-
du.⁶ Līdz ar to svārstās zviedru iebrukuma gads
starp 853.—855. g.

Lai gan Rimbertaina neko tuvāk nesaka par zvied-
ru karali Olavu, tomēr ir drošs pamats pieņemt, ka
tas bij Birkas valdnieks, jo tur taču atradās katoļu
misijas centrs, un uz turieni arī devās Ansgars ap
852. g. Zviedrijā 9. g. s. valdīja divi karaļu nami
— viens Birkā, otrs Upsalā. Kādu laiku pastā-
vēja šī divvaldība, līdz beidzot Upsalas Eriks,

⁶ Sal. krievu akadēmiķa Kunika domas: A. Bielen-
stein, Die Grenzen des lettischen Volksstammes, 482. lp.
Petersburg 1892.

Emunda dēls, kļuva par vienīgo Zviedrijas valdnieku. Viņš mira 882. g., būdams jau labi vecs, bet zināms, ka savos spēka gados viņš katru vasaru pulcinājis kaŗaspēku un izsiŗojis dažādas zemes. B. Nermans domā,⁷ ka Upsalas karaļa Erika kara gājiens uz Baltiju noticis 9. g. s. sešdesmitos gados — pa daļai tāpēc, ka kurši bij pēc kāda laika atteikuŗies maksāt Birkas Olavam solīto kunga tiesu. Ari Īslandes vēsturnieks Snorri Sturlusons (1178.—1241. g.) savā sv. Olava sāgā⁸ stāsta, ka Upsalas karalis Eriks pakļāvis savai varai austrumu zemes — Somiju, Karēliju, Igauniju un Kursu, kur licis celt pilis (jardborgir) un citus apcietinājumus. Tas liecina, ka 9. g. s. otrā pusē zviedŗu vīkingi mēģināja uz ilgāku vai īsāku laiku pakļaut sev tautas, kas dzīvo uz austrumiem no Baltijas jūŗas. Parasti uzvarētie pēc kāda laika atkal sacēlās un nokratīja savu aizjūŗas meslu kungu varu.

Rimberta tēlojums ir ļoti svarīgs, jo liecina, ka jau 9. g. s. vidū kurŗiem bij sava lielkunga valsts, kas savukārt sastāvēja no piecām kungu valstīm — *regnum vero ipsum quinque habebat civitates*. Par civitātēm ģermāņi sauca mazas novadu valstiņas,⁹ kam bij savs kungs (princeps, Kleinkönig, kundziņš), svētnieks (sacerdos civitatis), kaŗaspēka diŗais vedējs (dux) un dažreiz ari sava nacionālā padome (concilium civitatis). Turpretim par regnum sauca visas cilts valsti, bet tās valdnieku par rex — lielkungu jeb karali. Diemžēl, Rimberts nezina pateikt, kā sauca šīs 5 Kursas valstis un viņu valdnieku.

No šī paŗa avota dabūjam zināt, ka Ansgara

⁷ B. Nerman, Die Verbindungen zwischen Skandinavien und dem Ostbaltikum in der jūngerem Eisenzeit, 51. Stockholm 1929.

⁸ Senās Latvijas vēstures avoti, I. n. 6; Heimskringla, II. Cap. 80.

⁹ Cl. v. Schwerin, Grundzüge der deutschen Rechtsgeschichte, 19.—21. lp. München 1954.

laikā Kursa bij daudz lielāka nekā vēlāk, jo tā aptvēra arī daļu tagadējās Lietavas, iesniegdamās tajā, pēc prof. K. Būgas domām, līdz pat Kauņai. Spriežot pēc Rimberta aprakstā minētā garnizona lieluma, Apole bij lielāka pilsēta nekā Ezerpils. Apoles pilskalns atrodas apm. 13 km no Skodu miestiņa, divu upīšu satekā, ar 3 pūrvietas lielu virsas plakumu.

Pēc B. Nermana 1929./30. g. rakumiem Rimberta „Seeburg“ meklē pie tagadējās Grobiņas,¹⁰ kur Ālandes krastā, no trim pusēm ezera apskalots, atrodas sens kuršu pilskalns, iepretim Vācu ordeņa pilsdrupām, un tuvumā pie Mācītāja muižas, kā arī pie Smukumu un Pūrānu mājām lieli skandinavišu kapu lauki. Pie Smukumu mājām Liepājas ceļa grants bedrēs ir 600 m garš gotlandiešu jeb gūdu kapu lauks ar kādiem 1000 vīriešu un sieviešu kapiem no 650.—800. g.; kā šo līdzeno ugunskapu apbedīšanas veids, tā arī kapu inventāra priekšmeti ir gotlandiski.¹¹ Šī gūdu tirgotāju un amatnieku kolonija Grobiņā pastāvēja 150 gadus un visu laiku uzturēja sakarus ar Gotlandi. Otrs skandinavišu kapu lauks atrodas uz austrumiem no Grobiņas pie Mācītāja muižas ar kādiem 450 uzkalniņu kapiem, kas lielāko tiesu ir vīriešu kapi un pieder ienācējiem no Vidusviedrijas ap Melara ezeru; šie zviedri (svear) nebij tirgotāji, bet kaņavīri, kas acīm redzot sastādīja Seeburg'as pilsētas garnizonu.

Grobiņa bij ļoti nodērīga ostai, jo tā atrodas tikai 10 km no Liepājās ezera, kas gan bij labs pa-

¹⁰ Jau 1894. g. A. Bilenšteins izteica domas, ka „Seeburg“ jāmeklē pie Liepājas ezera vai Grobiņā. Turpretim citi vēsturnieki to meklēja citur; piem., K. Frišs 1860. g. to identificēja ar Sēlpili, K. Millers 1914. g. un R. Nordenstrengs vēl 1924. g. ar Rīgu.

¹¹ B. Nerman, Funde und Ausgrabungen in Grobiņa 1929, 196.—99. lp. (Congressus secundus archaeologorum Balticorum Rigae 1930.)

tvērums kuģiem pret jūras vētrām, bet zemās un mežainās apkārtnes dēļ bij maz apdzīvots jūras krasts, kamēr vikingu kuģiem kuģojamā Ālandes upe tos cauri Liepājas ezeram aizveda uz Grobiņu, kur sākās Rietumkursas auglīgā augstiene. Jādomā, ka „Seeburg“ ir kāda kuršu nosaukuma tulkojums ģermāņu valodās; tās latviskais vārds varēja būt vai nu Jūrpiļs vai Ezerpiļs, jo „See“ nozīmē kā jūpu tā ezeru. Ievērojot to, ka Grobiņas pilskalns atrodas nevis jūras, bet ezera krastā, jāpievienojas A. Bīlenšteinam,¹² ka paši kurši šo pili varēja saukt par Ezerpili.

Grobiņas sakarus ar Gotlandi jeb gūdu zemi apstiprina arī valodas liecības un literāri avoti. Liepājas apriņķa māju vārdos sastopam vēl šodien nosaukumus Gudēni (Bārtas pag.), Gūds (Gaviesnes pag.) un Gudiņi (Medzes pag.).¹³ Bez tam Grobiņas pagastā ir mājas Turaidi,¹⁴ ko es, tāpat kā Vidzemes Siguldu un Turaidu, uzskatu par Gotlandes izceļotāju līdzatnēstiem vietu vārdiem. Nemaz nerunājot par tīri ziemeļnieciskiem Gotlandes vietu nosaukumiem Sigvalda un Sigulds,¹⁵ t. s. Gutasāga stāsta,¹⁶ ka ļaužu biezuma dēļ vienai iedzīvotāju daļai bijis jāizceļo no Gotlandes uz Dagdu (Dagaidi) un citām Igaunijas (Aistland) salām. Bet tie, kas izvilkuši izceļotāja lozi, sadumpojušies un nocietinājušies Tora pilī (Torsborg), no kurienes viņus tomēr padzinuši pārējie gūdi. Tad izceļotāji devušies uz Dagdas (Dagó) salu, uzcēluši pili, bet nespēdami sevi uzturēt, devušies pa Daugavu (Dyna) tālāk uz Krieviju un Grieķiju.

¹² A. Bielenstein, Rimberts Apulia, 16. lp. (Magazin, hrsg. von der Lettisch-Litterarischen Gesellschaft, Bd. 19, St. 3. Mitau 1894).

¹³ J. Plāķis, Latvijas vietu vārdi un latviešu pavārdi, I 68., 76., 85. lp. Rīgā 1936. g.

¹⁴ Turpat, 79.

¹⁵ Sal.: A. Švābe, Pagasta vēsture, I 22. lp. Rīgā 1926. g.

¹⁶ Senās Latvijas vēstures avoti, I n. 2.

Šai sīgā aprakstītos notikumus arhaiologi¹⁷ datē starp 400.—850. g. — Gotlandes Tora pils („Turaida“) ir viens no lielākiem Skandināvijas pilskalniem, kuŗa mūru gaŗums sniedzas līdz 1,5 km. Dabiski, ka gūdi šo savas dzimtenes stiprākā cietokšņa nosaukumu deva arī kādai apmetnei jaunā tēvijā.

Arī kāda cita ziemeļnieku teika, t. s. Hervarasāga vēstī,¹⁸ ka dāņu un zviedŗu karalim Ivaram (miris ap 675. g.) izdevies pakļaut sev Kursu (Kurland) un Igauniju (Eistland), kā arī visu Austrumu valsti (Austriki) līdz Krievijai. Attiecībā uz Grobiņu šo sāgas ziņu apstiprina minētie arhaioloģiskie izrakumi. Pieņem, ka zviedŗu kolōnija Grobiņā beidza pastāvēt ap 800. g., kad kurši sacelās un padzina savus meslu kungus. Iespējams, ka uz šo 8. un 9. g. s. maiņā notikušo kuršu sacelšanos zīmējās Rimberta vārdi¹⁹ sv. Ansgara dzīves apraksta 30. nodaļas sākumā: „Tālu no viņiem dzīvodama tauta, ko sauc par kuršiem, bij agrāk pakļauta zviedŗu varai, bet tas jau toreiz bij sen atpakaļ, kad viņi bij sacēlušies un nosvieduši šo jūgu.“

Protams, ka Apole un Ezerpils nebij vienīgās kuršu pilsētas un pilis. Ja tagad Kursā skaita ap 80 pilskalnu, tad nevar būt šaubu, ka lielākā daļa no tiem pastāvēja jau 9. g. s. Būtu nevēsturiski arī domāt, ka jūŗas tirdzniecība Ezerpilī un citās Kursas pilsētās atradās vienīgi Gotlandes gūdu un Birkas zviedŗu rokās. Citādi jāpieņem, ka pēc zviedŗu padziŗšanas no Grobiņas, būtu izbeiguŗies arī Kursas tirdzniecības sakari ar aizjūŗas zemēm.

¹⁷ Nerman, Die Verbindungen zwischen Skandinavien und dem Ostbaltikum, 10. lp.

¹⁸ Turpat, 14.

¹⁹ „Gens enim quaedam longe ab eis posita, vocata Chori, Sveonum principatui olim subiecta fuerat; sed iam tunc diu erat, quod rebellando eis subijci dedignabantur.“

Jau tas fakts vien, ka latvieši stāva krasta nosaukumu „klints“ aizguvuši no Gotlandes rietumu krasta klintīm („klintar“), liecina par šīs salas labu pazīšanu, no kurienes vēl 12. g. s. mūsu senči ievada sāli un vadmalu.²⁰

Tikai jūras tirdzniecība, kas vīkingu laikos bij nešķīrāma no jūras laupīšanas, varēja dot kuršiem tos lielos dārgmetallu krājumus, par kuŗiem stāsta Rimberts. Par lielu sudraba daudzumu liecina arī Apoles aizstāvētāju piedāvājums maksāt zviedriem kara kontribūciju — pusemārciņas no vīra. Ja Apoles vīru skaitu pieņemam kaut trīsreiz mazāku, nekā to uzdod Rimberts, arī tad iznāk, ka viena pati Kursas valsts varēja nodot 2500 mārciņas sudraba. Sudraba svēršanu savukārt pierāda no bronzas darinātu naudas svaru un atsvariņu atradumi Latvijā 10.—12. g. s. Tāpat 10. g. s. pieder Medzes pagasta Kalnakuškos atrastais naudas depozīts ar 106 arābu sudraba monētām; šis pagasts taču saiet kopā ar Grobiņas pagastu un Liepāju. Arhαιologi pamatoti uzsver, ka šai laikā Latvijā atrasto monētu izejas punkts bij Gotlande, kur izraktas ap 67.000 dažādu monētu: 23.000 arābu, 14.000 angļu-sakšu, 27.000 vācu un citu. Līdz pat 1100. g., kad radās Visbijas pilsēta un līdz ar to tirgotāju kārtā, Gotlandē ar tirdzniecību nodarbojās zemnieki. Vērtīgākās preces bij dzintars, zvērādas un drelli (vergi).

2.

Par vīkingu tirdzniecības raksturu un tai pašā laikā par īslandiešu un dāņu sakariem ar kuršiem sniedz dažas ziņas t. s. Egila sāga, ko pēc vecām teikām literāriski apstrādāja un uzrakstīja Snorri Sturlusons 12. g. s. beigās vai 13. g. s. sākumā.

²⁰ Latv. Indriķa chronika, I. 11.

Egila sāga 87 nodaļās stāsta par īslandiešu vīkingu un dzejnieku Egilu Skallagrima dēlu (Skallagrimsonu), kas dzīvoja no 900.—982. g., un viņa senčiem. Kad karalis Haralds Skaistmatis²¹ bij pakļāvis sev visu Norveģiju un centās iekārot arī Skotiju, Egila vectēvs Kveldulvs ap 874. g. kopā ar dēlu Skallagrimu izceļoja uz Īslandi. Te Skallagrimam piedzimst divi dēli: Egils un Torolvs. Lai atriebtos Haralda namam un atkārotu zaudētos īpašumus, Egils jau 15 gadu vecumā dodas (915. g.) no Īslandes jūras siļojumā uz Norveģiju, bet pēc tam uz Kurzemi, Dāniju un atkal Norveģiju, 924. g. iestādamies angļu karaļa Adalsteina kaļa pulkos. Sāgas tēlojumā Egils ir tipisks vīkings, reizē augstsirdīgs un atriebīgs, devīgs un mantkārīgs, kas jau bērnībā pārspējis citus ar savu spēku un gudrību.

Egila sāgas 46. nodaļā²² tēlots Egila Skallagrima dēla un viņa brāļa Torolva siļojums uz Kursu, kas varēja notikt ap 920.—25. g. Īsumā minētās nodaļas saturs ir šāds. — Pavasarī Torolvs un Egils saveda kārtībā kaļa kuģi (t. s. gaļkuģi) un iesauca kaļa draudzi, bet vasarā devās Austrumu ceļā, kur viņi laupot tika pie lielas mantas. Nonākuši līdz Kursai (Kúrland), viņi noslēdza ar šo zemi mieru un tirdzniecības līgumu uz pus mēnesi. Līgumam beidzoties, vīkingi sāka laupīt, siļodami dažādās vietās. Kādu dienu viņi apmetās lielas upes grīvā un, sadalījušies 12 vīru lielos pulciņos, devās pa krastu uz augšu; atrada apdzīvotu nometni un to izlaupīja. Vakarā Torolvs lika taurētājam pulcināt savus ļaudis kopā, pie kam izrādī-

²¹ The Cambridge Medieval History, III 318, 323—26. Cambridge 1930.

²² Senās Latvijas vēstures avoti, I. n. 10. Latv. tulkojumi: R. Klaustiņš, Kā Egils Skalagrimsons braucis vīkingos uz Kurzemi (Druva, 1914. g., 51.—56. lp.) un M. Ūdre, Egila vīkinga brauciens uz Kurzemi (L. Ū. Filol. un filosofijas fakultāte, studiju darbs n. 245, rokraksts).

jās, ka Egila un viņa kaŗa draudzes nebij. Egils bij iebrucis kādā kuršu ciemā un sācis to izlaupīt, bet tad kurši viņam uzbruka, šaudami bultām un mezdāmi šķēpiem. Mājām visapkārt bij dēļu sēta, kuŗas stūrī kurši iedzina Egila vīrus; sviezdāmi drēbes uz viņu ieročiem un uzmākdāmie ar zobeniem un šķēpiem, kurši tos beidzot sagūstīja un ieslodzīja kādā ēkā, lai otrā rītā nogalinātu. Egilam nakti izdevās atsvabināties no saitēm un atbrīvot arī savu draudzi. Ēka bij celta no lieliem baļķiem un sadalīta trīs telpās, pie kam grīdā bij lūks uz pagrabu. Tur bij ieslodzīts kāds dāņu gūsteknis Ake ar diviem dēliem, kas bij padarīti par dreļļiem. Izvilkuši dāņus no pagraba, vīķingi Egila vadībā devās pa kāpnēm uz ēkas augšistabu, kur bij daudz ieroču. Paņēmuši tos, viņi nolaidās apakšstāvā zem grīdas un iesaiņoja kuršu saimnieka mantas, starp kuŗām bij daudz sudraba; pats Egils paķēra lielu medalus krūzi, pilnu ar sudrabu. Kad vīķingi ar laupījumu bij nonākuši mežā, Egils teica, ka viņiem nepieklājoties zagt, un tāpēc uzaicināja savu draudzi doties atpakaļ uz ciemu, lai cīnītos ar kuršiem. Tā kā neviens viņa neklausīja, Egils viens pats atgriezās ciemā un redzēja, ka kalpi nesa no nama ēdienu uz dzīvojamo ēku. Paķēris no pavarda degošu baļķi, Egils devās uz istabu un aizbāza degošo galu aiz paspārnes. Kad kurši, kas sēdēja pie mielasta, pamanīja māju degam, viņi skrēja uz durvīm, kur Egils tos nonāvēja. Pēc tam Egils kopā ar savu draudzi devās uz kuģi, un trīs dāņu vīri iestājās viņa pulkā. Torolva ļaudis bij priecīgi par Egila atgriešanos, un, gaismai austot, viņi atstāja Kursas krastus, lai dotos atpakaļ uz Dāniju, kur visu vasaru laupīja tirgotāju kuģus.

Kā tas ir visās ziemeļnieku sāgās, tā arī šajā dažādi ceļojoši motīvi, kas sastopami citās tradīcijās, savīti kopā ar vēsturiski patiesiem notikumiem un dzīves īstenības tēlojumiem. Runājot

par sīgā minētām senceltnēm, P. Kundziņš aizrāda,²³ ka apraksts satur vērtīgus materiālus latvju celtniecības vēsturei, lai gan „uz objektīvo pareizību viscaur nevar paļauties, jo apraksts sastādīts dzejiskā formā un tanī viegli varēja tikt ieludināti elementi no autora dzimtenes apstākļiem un iekļūt pārspīlējumi.“ To pašu varam teikt par sāgas varoņa Egila ideālizēšanu un kuršu cīņas paņēmienu noniecināšanu, it kā viņi būtu izvairījušies doties atklātā zobenu cīņā, jo vīķingi pēdējo uzskatīja par savu priekšrocību. Zīmīgi, ka vīķingi devušies sirot 12 vīru lielos pulciņos ar kādu draudzes vedēju priekšgalā.

Lai gan nezinām, kādas Kurzemes upes grīvā vīķingi pameta savu kuģi, tomēr patiesībā varam runāt tikai par nedaudz upēm — vispirms par Ālandi, Saku, Užavu un Ventu. No Egila sāgas tēlojuma redzam, ka tas pats vīrs, kas vienu dienu uzstājās kā miermīlīgs precinieks, jau otrā dienā, īstermiņa miera līgumam beidzoties, pārvērtās par sirotāju ienaidnieku, lai ar ieročiem iegūtu tās preces, kuŗu tirgū bij trūkums vai par kuŗām prasīja pārāk augstu cenu. Parasti tirgus vietas izraudzīja Elka kalnu un tiesas vietu tuvumā, kur ļaudīm bij vajadzība sapulcēties zināmas reizes gadā. Vispirms tirgu apmeklēja novada kungi, kas izraudzīja sev patīkamās vai vajadzīgās preces, bet pārējām noteica cenu.²⁴ Ari šī sāga tēlo kuršu zemniekus kā bagātus ļaudis, kam veseli krājumi sudraba, pie kam viņu saimniecību apkopj kalpi un drelli. Jādomā, ka paši kuršu brīvnieki, sevišķi jūrmalā, jau 10. g. s. vairāk nodarbojās ar jūŗas tirdzniecību un vīķingu siŗojumiem nekā ar zemkopību.

²³ Latvijas archaioloģija prof. Fr. Baloŗa redakcijā, 150. lp. Rīgā 1926. g.

²⁴ C. Müller, Altgermanische Meeresherrschaft, 289. —290. lp. Gotha 1914.

Kuršiem bij arī sava kaŗa flote, jo taŗu citādi viņi nevarētu ap 853. g. sakaut un saņemt gūstā dāņu kaŗa kuŗus. Vecākie vīkingu kaŗa kuŗi bij lielāko tiesu oŗa laivas (askar), ko apdzied arī mūsu tautas dziesmas. Par kurŗu jūŗas spēkiem un jūŗas kauŗām vairākkārt stāsta jau minētais Īslandes vēsturnieks un dzejnieks Snorri Sturlusons savā 1230. g. pabeigtā darbā Heimskringla²⁵ („Pasaules loks“), tēlodams norveŗu karaŗu vēsturi līdz 1177. g. Šim darbam vēsturnieki piešķir diezgan lielu ticamību, un to, bez ŗaubām, var izlietot nevien kā kultūras, bet arī kā politiskās vēstures avotu. Pēc Sturlusona ziņām, jau kādā 740. g. kauŗā starp dāņiem un zviedŗiem piedalījuŗies arī kurŗi un lībji, bet vendu, kurŗu un igauņu uzbrukumi Dānijai notikuŗi vēl 11. g. s. Magnusa (1041. g.) un Sveina II (1049. g.) laikā, kāpēc dāņu baznīcās bieŗi lūguŗi: „Dievs, sargi mūs no kurŗiem!“ Pēc daŗām tradīcijām arī zviedŗu tirdzniecības pilsētas Sigtūnas nopostīŗanā 1187. g. bez igauņiem piedalījuŗies arī kurŗi. Pat vēl 13. g. s. turpinājuŗies ŗie kurŗu jūŗas sīŗojumi, jo Latvieŗu Indriķis, aprakstīdams, kā 1203. g. sāmi ar 12 kuŗiem iebrukuŗi Dānijā, nodedzinājuŗi kādu baznīcu, nogalinājuŗi un sagūstījuŗi dāņus, piebilst: „Sāmi bij nopostījuŗi arī ŗo zemi un aizveduŗi zvanus un baznīcas lietas, kā to līdz ŗim igauņi un kurŗi bij paraduŗi darīt dāņu un zviedŗu karaŗvalstīs.“²⁶ Ka kurŗiem bij dāņu gūstekņi jau 10. g. s., par to liecina Egila sāga. No tās dabūjam zināt, ka sagūstītam dānim Akem bij uzticēta visa kurŗu sētas saimniecība, tā tad viņa stāvoklis nebij slikts; tikai pēc nelaimīga bēgŗanas mēŗināŗuma viņu līdz ar dēliem turēja ieslodzījumā. Par dāņu kolōnistiem Rietumu Latvijā un Prūsiŗā stāsta Erika chronika: Rīpes baznīcas cē-

²⁵ ŗo sāgu izdevis F. Jońssons 1895.—1900. g. Kopenhagenā.

²⁶ Indriķa chronika, VII. 1.

lēja Erika Knuta, Berna dēla, laikā (ap 900. g.) no Dānijas aizbēguši daudz dreļļu un zemnieku, kas apmetušies uz dzīvi Prūsijā un Zemgalē (Semgalia), priecādamies par šīs zemes lielo auglību. Man šķiet, ka vismaz pa daļai ar šo dāņu dreļļu saimniekošanu dažās kuršu vīkingu sētās jāizskaidro, kāpēc Kursā vēlākais 12. g. s. ieviesās dāņu trejlauku sistēma, pie kam katru lauku sauca dāņu vārdā par vāngu²⁷ (sal.: Alšvanga, t. i. Alkšņu vanga).

3.

Savukārt arī dāņi vairākkārt mēģināja nostiprināties Baltijas jūras austrumu piekrastē, jo sevišķi Prūsijā un Kursā. Par to visvairāk ziņu atrodam dāņu vēsturnieka Sakša (Saxo Grammaticus, ap 1150.—ap 1220. g.) darbā *Gesta Danorum*,²⁸ kas tēlo Dānijas vēsturi līdz 1185. g. — Saksis Gramatiķis (t. i. Valodnieks) atradās Lundas virsbīskapa Absalona (1179.—1201. g.) un viņa pēcnācēja Andreja dienestā un viņu uzdevumā arī šo darbu beidza rakstīt ap 1216. g. *Gesta Danorum* ir pavisam 16 grāmatas, no kuņām pirmās 9 satur teiksmainas, bet tomēr ļoti vērtīgas ziņas arī par Baltijas tautām. Saksis izlietojis ļoti dažādus avotus, starp kuņiem pirmā vietā jāmin dāņu varoņu dzeja un īslandiešu teikas par vīkingu dēkainiem braucieniem uz austrumiem. Bez tam sava darba pirmās 9 grāmatās autors iestrādājis arī visām Eiropas tautām kopīgus teiku motīvus, viduslaiku pasakas un lēģendas, lokālizēdams dažādus ceļojo-

²⁷ A. Švābe, Zemes attiecību un zemes reformu vēsture Latvijā, 18. lp. Rīgā 1930. g.

²⁸ Pirmizdevums 1514. g. Parīzē, pēdējais labākais izdevums iznāca Dānijā 1931. g.: *Saxonis Gesta Danorum*, recogn. et edid. J. Olrik et H. Raeder. Pirmo 9 grāmatu vācu tulkojumu un komentāru izdevis P. Hermans, *Erläuterungen zu den ersten 9 Büchern der Dänischen Geschichte des Saxo Grammaticus*, I—II. Leipzig 1901—22.

šus motīvus. Mācījies stilu no Cicerona un Līvijs, Saksis ir sekojis vairākiem vēlinās klasiskās senatnes literāriem paraugiem, jo sevišķi Valerijam Maksimam (1. g. s. pēc Kr.). Lai gan Saksis „Dāņu vēsturi“ beidza rakstīt tikai drusku agrāk pirms Latviešu Indriķa chronikas, tomēr starp abiem historiografijas darbiem ir ļoti liela starpība. Līdzīgi daudziem citiem 12. g. s. annālistiem, Indriķis rakstīja savu chroniku Romas katoļu baznīcai par godu un izvairījās tēlot tautas dzīvi un kultūru. Turpretim Saksis rakstīja „Dāņu vēsturi“ nacionālā garā dāņu tautai par godu, ar lielu lepnumu un mīlestību tēlodams viņas varonīgo pagātni pagānu laikos. Saksis ienīst visus Dānijas apspiedējus un savos aprakstos bieži vien ir ne taisns pret dāņu ienaidniekiem — jo sevišķi vāciešiem un slaviem, bet arī norveģiem un pat kuršiem. Cēlies no dižciltīgiem kaņavīriem, Saksis mīl aprakstīt kaņa notikumus un karaļa galmu, lai gan arī zemnieku dzīve neiet gaŗām viņa vēriġam skatam.²⁹

Dažiem vārdiem raksturojuši šo dāņu literāro avotu, apskatīsim, ko Saksis zina stāstīt par dāņu un kuršu cīņām vīkingu laikos. Jau „Dāņu vēstures“ pirmā grāmata savā Hadinga sāgā³⁰ stāsta par dāņu vīkinga Hadinga, resp. Hastinga siŗojumu uz Latviju. Ar īpašām formālām darībām noslēdzis asins brālību ar vīkingu Lizeru, Hadings pieteica kaņu kuršu kungam Lokeram (Lokero, Curetum tyranno). Bet Lokers uzvarēja abus dāņu vīkingus un saņēma Hadingu gūstā, no kā viņš atbrīvojās, iemidzinādams savus sargus ar pasaku stāstīšanu. Pēc tam Hadings uzbruka Helesponta karalim Handuvanam, kas bij nocietinājies Daugavas pilsētā (apud Dunam urbem). Nevarēdams ieņemt augstos mūŗus, Hadings izdomāja kaņa vil-

²⁹ P. Herrmann, Erläuterungen, II. 35.—38. lp.

³⁰ Senās Latvijas vēstures avoti, I. n. 7.

tību: līcis saķert dažādus „Daugavpils“ putnus, viņš piesēja tiem pie spārniem degļus, lai putni glābdamies savās līzdās aizdedzinātu pilsētu. Kamēr pilsētnieki dzēsa ugunsgrēku, Hadinga ar dāņu pulkiem ielauzās Daugavpilī un sagūstīja karali, ļaudams viņam vēlāk izpirkt savu dzīvību ar līdzību zeltā, kas svēra tikpat, cik viņa augums.

Hadinga sāgā, bez šaubām, ir apvienoti dažādi elementi ar nevienādu vērtību. Visumā šai vīkingu dēku teikai ir liela līdzība ar īslandiešu piedzīvojumu romānu par Örvar-Oddru. Tomēr nedrīkst aizmirst, ka sāgas varoņi ir vēsturiskas personas un vismaz daļa viņām piedēvēto notikumu patiesi ir notikuši.³¹ Aiz Hadinga vārda slēpjas pazīstamais dāņu vīkingu vadonis Hastings, kas 866.—894. g. izsīvoja Franciju, Angliju un citas zemes. Ja, sekodami nepareizai mītoloģiskai metodei, agrākie sakšu „Dāņu vēstures“ iztulkotāji centās valdnieku Lokeru identificēt ar ziemeļnieku dievu Loki, tad tagad šai vārdā jāmeklē kāda vēsturiska persona — citos avotos neminēts kuršu kungs. Neviens nešaubās, ka Hadinga sāgā aprakstītais Helesponts bij Daugavas un Dņepras ūdensceļš no Baltijas uz Melno jūru. Toreiz šo ceļu Rietumeiropā iedomājās kā jūras ceļu un identificēja to ar klasisko Helespontu. Tas nozīmē, ka Sakša helespontieši bij vidzemnieki un latgaļi, kurū karaļa vārds atvasināts no Daugavas nosaukuma (Duna, Dyna, Wina, Weina) vīkingu laikos un sastopams četrās dažādās formās: Dians, Anduans, Handuvans un Winus, ko visos gadījumos var latviskot kā Daugavieti. Kur atradās sāgā minētā Daugavas pilsēta, nezinām, bet katrā ziņā Daugavas krastos.

Tomēr Hadinga sāgā ir arī vairāki ceļojoši motīvi, kam nav nekāda vēsturiska sakara ar Lat-

³¹ Herrmann, II. 90.—91. lp.

viju.³² Tā stāsts par dedzinātājiem putniem sastopams jau 6. g. s. vecfranču epā, t. s. Gormona epā, kur zvirbuliem pie spārniem tiek piesietas riekstu čaulas, pildītas ar piķi un sēru. Tāpat citās vikingu tradīcijās atrodam Hadinga sāgas motīvu par sagūstīto valdnieku, kam uzvarētājs atļauj izpirkties brīvībā, atsvepot savu miesas svaru ar zeltu.

„Dāņu vēstures“ otrā grāmata savā Frodi sāgā stāsta par Hadinga dēla Frodi siņojumiem uz Latviju un Krieviju³³. Šī sāga ir pārņēmusi dažas personas no iepriekšējās Hadinga teikas, kuņas turpinājums tā patiesībā ir. Kā daži citi vikings, Frodi iesāk savu dzīvi ar pūķa kauju, pie kam nokaudams pūķi iegūst viņa lielās bagātības, kas apslēptas kalna alā. Šis Frodi sāgas ievads ir vēsturiski nevērtīgs un uzskatāms par 11. g. s. sacerētās jarla Sigurda pūķa kaujas pārstrādājumu.

Ar pūķa mantu Frodi spēj uzcelt kaļa floti, lai dotos ar to uz kuršu zemi (Curetum partibus). Dabūjis to zināt, kuršu karalis Dorno (rex Dorno) nolemj izmērdēt ienaidnieku ar badu un sērgām, pie kam Saksis liek viņam kuršu labiešiem turētā garākā runā motīvēt savu taktiku. „Mēģināsim pārspēt ar badu šo tālo ienaidnieku, ko ar saviem ieročiem un līdzekļiem atbalsta gandrīz visa Rietumeiropa (tocius ferme Occidentis armis opibusque succinctum); vienīgi izturība cīņā var mūs glābt“, teicis Dorno. „Mēs nevaram vērst pret ienaidnieku asāku šautru par badu... Daudz vairāk sekmju būs ieročiem, ja kauju ievadīs bads kā mūsu priekšcīnītājs. Uzvara tur droša, kur novārgušam jācīnās pret spēcīgo.“ Pēc šiem vārdiem Dorno lika nopostīt savu zemi tā, kā to nedarītu pat nežēlīgākais ienaidnieks, lai nekas nekristu dāņu rokās. Tad Dorno ar saviem pulkiem atkāpās stipri nocietinātā pilsētā un ļāva dāņiem

³² Turpat, 93. lp.

³³ Senās Latvijas vēstures avoti, I. n. 8—9.

to aplenk. Necerēdams ieņemt to ar joni, Frodi lika savā kaŗa nometnē izrakt lielāku skaitu dziļu bedŗu, bet zemes sļepus aiznest grozos uz upi, kas tecēja netālu no pilsētas mūŗiem. Pēc tam bedŗes kurŗu krāpŗšanai nosedza ar velēnām, un dāņi ŗķietami atkāpās no savas nometnes. Kad kurŗi, to redzot, atstāja savu cietoksni, lai vajātu ienaidnieku, viņi iekrita dāņu izraktās vilku bedŗēs, kur Frodi lika viņus nogalināt ar ŗķēpu metieniem.

Uzvarējis Dorno, Frodi ar jaunu kaŗa viltību iznīcina krievu kņaza Tranno jūŗas spēkus, sļepus aizurbdamus viņa kaŗa kuŗus, lai kaujas laikā varētu tos nogremdēt. Bet atgriezies dzimtenē, Frodi dabū zināt, ka krievi nogalinājuŗi dāņu sūtņus, kas bij ieraduŗies pēc mesliem. Saŗutis par ŗādu rīcību, Frodi dodas atkal uz Baltiju un Krieviju, lai sodītu atkritējus. Vispirms viņŗ ieņem Rotalas pilsētu Igaunijā, bet pēc tam apsēŗ un ieņem arī Paltisku, kā toreiz sauca Polocku. Pēc ŗiem panākumiem Frodi cerēja pakundzēt sev visus Austrumus un nolēma ieņemt arī Handuvana pilsētu. Atcerēdamies, ka savā laikā Hadings bij ar viltu aizdedzinājis „Daugavpili“, Handuvans lika to iztīrīt no putnu lizdām. Tad Frodi izdomāja jaunu kaŗa viltību: pāŗģērbies par kalponi, Frodi ielavījās pilsētā un, labi ar to iepazinies, ar kādu ziņnesi uzdeva savam kaŗaspēkam otrā rītā ienākt pilsētā, jo piekrāpis sargus, pats Frodi tam atvēra vārtus. Bet Handuvanam tomēr izdevās paturēt savas karaļvalsts neatkarību, izprecinot Frodim savu meitu.

Lai gan arī ŗai sāŗā ir vesela rinda ceļojoŗu motīvu, kas 12. g. s. bij sastopami daudzās citās īslandieŗu vīkingu teikās (piem., kuŗu aizurbŗšana, pāŗģērbŗšanās, izlikŗšanās par miruŗu), tomēr dāņu pētnieks Aksels Oļriks³⁴ ir pierādījis, ka Frodi sā-

³⁴ A. Oļrik, Danmarkŗ Heltedigting. En Oltidsstudie, II. 314. Kjöbenhavn 1910. Citēju pēc P. Hermana Erläuterungen, II. 130. lp.

gai ir vēsturisks pamats un tās izveidojums atiet atpakaļ uz 9. g. s., pie kam šī vēsturiskā vīkinga Frodi galvenais cīņas lauks bij Skotija un Īrija. Saksis Gramatiķis šim angļu Frodi tēlam ir diezgan brīvi piedzejojis klāt citu vīkingu varoņu darbus un licis viņam darboties Austrumeiropā, izmantodams ziemeļnieku vēsturiskās cīņas pret kuršiem un krieviem 9.—11. g. s.

„Dāņu vēstures“ trešā grāmata stāsta, ka teiksmainā dāņu karaļa Rūrika (Roricus, Rōrik) laikā kurši un zviedri nodomājuši ar ieročiem rokā nokratīt dāņu meslu kundzību³⁵. Viņiem pievienojās arī Pomerānijas slavi, t. s. vendi. Rūriks dodas apspiest nemierus, pie kam galu galā vienojas izšķirt šo lietu divu stiprinieku divkaujā, kas abi palika guļot cīņas laukā. To redzot, nemiernieki solījās atkal maksāt dāņiem meslus. — Pētnieki uzskata šo Sakša stāstu vai nu par viņa paša izdomātu, vai par 12. g. s. teiku, kas pārnēs uz karali Rūriku dāņu cīņas ar vendiem un varbūt arī prūšiem un kuršiem 1158. g. Valdemāra Lielā (1157.—1182. g.) laikā.

„Dāņu vēstures“ sestā grāmatā atkal tiek runāts par kuršiem, zemgaļiem un citām austrumu tautām stāstā par dāņu nacionālo varoni Starkadu (Starkatherus), kas nozīmē „Stiprinieks“. Pēc A. Orlika domām teika par Starkadu izcēlusies ap 970. g., pie kam tā vēl Sakša Gramatiķa laikā bij plaši pazīstama nevien pašā Dānijā, bet arī Saksijā un Zviedrijā, protams, paplašināta un izpušķota ar vēlāku laiku motīviem. Teika stāsta, ka vecais bārdainais Starkads cēlies no Baltijas tautām, bijis dabas apbalvots ar milža augumu un spēku, un kā profesionāls kaņavīrs, neskaitāmās rētās sacirsts, devies no vienas zemes otrā un cīnījies dažādu vadoņu kaņa draudzēs no Konstantinopoles līdz Dublinai, no Hamburgas līdz Baltai jūrai, bet

³⁵ Senās Latvijas vēstures avoti, I. n. 20.

jo sevišķi pret slaviem un somiem³⁶. Starkads nav ne vēsturiska, ne reāla persona, bet vikingu laiku ideāltips. Savā jaunības dziesmā Starkads stāsta, ka slavu kunga Vina (t. i. Daugavieša) vadībā³⁷ viņš ticis sūtīts apspiest austrumu tautu sacelšanos pret saviem meslu kungiem, pie kam izcīnījis daudz spožas uzvaras pār zemgaļiem, sembjiem un kuršiem (Curetum, Semborum, Sengalorum). Ari mirstamā dziesmā, kas bij īslandiešiem raksturīga varoņa elegija, Saksis liek Starkadam mutē vārdus, ka esot pārspējis kuršus, zemgaļus un citas aistu tautas³⁸. Šai pašā reizē Starkads, uzskaitīdams savus 14 slavenākos darbus, dižojas, ka esot iemācījis vīkingus staigāt koka tupelēs pa kuršu jūrmalu un ceļiem, ko viņi nobārstījuši ar asiem piešiem (kāju dzelziem?), lai aizkavētu ienaidnieka uzbrukumu.

Ja ari Sakša „Dāņu vēstures“ 9 pirmās grāmatās dokumentētie fakti ir apauguši ar vikingu leģendām, kāpēc ne katreiz ir iespējams noskaidrot vēsturisko patiesību, tomēr ari tai veidā, kādā šīs sāgas mums stāsta Saksis, tās nepārprotami liecina par dāņu un kuršu miera un kaŗa laiku sakariem, pie kam savstarpējos kaŗos vienreiz uzvarēja dāņi, otrreiz kurši. Tas ari saprotams, jo dāņu tirdznieciskā ekspansijā uz austrumiem ar viņiem redzam sacenšamies visas trīs Baltijas jūras dienvidus un austrumu piekrastes tautas — vendus, prūšus un kuršus. Ka šī sacensība dāņiem nebij viegla, zinām no tā, ka vendu zemē starp Elbu un Vislu jau ap 960. g. dāņu karalis Haralds Zilzobis uzcēla varenu cietoksni Jomsborgu taisni blakus vendu pilsētai Jumnei jeb Vi-

³⁶ Herrmann, II. 420.—21. lp.

³⁷ Gesta Danorum, VI. 187: „una cum Wino, Sclavorum principe.“

³⁸ Turpat, VIII. 272: „...obtrivi Kyrios, vel quas alit Estia gentes, et populos, Sengala, tuos.“

netai pie Oderas grīvas³⁹. Kad šī varenā cietokšņa aizsardzībā, kuļa ostā bij patvērums kādiem 360 kuļa kuģiem, vaidu tirdzniecība kļuva bīstama Dānijai un kad Jomsborgas vīkingu jarli neatzina Norvēģijas un Dānijas karali Magnu, Olava dēlu, par savu valdnieku, tad pēdējais 1043. g. ar lielu kuļa floti ieņēma un iznīcināja Jomsborgu. Bet tai pašā gadā vendi atriebdamies ar lieliem spēkiem iebruka Dānijā, apdraudēdami tās eksistenci.

Ari par prūšu cīņām ar Dāniju stāsta Saksis Gramatiķis. Jau minētā Haralda Zilzobja (935.—985. g.) dēls Hākons izmēģināja kuļa laimi prūšos. Lai nevarētu atgriezties atpakaļ dzimtenē, viņš jau pirms cīņas sadedzinājis savus kuļus un pēc tam ar kuļa draudzi uzbrucis Prūsijas sembjiem un nogalinājis visus vīriešus, pēc kam uzvarētāji apprecējuši nokauto sembju sievietes un palikuši Prūsijā uz dzīvi. Pēc Hākona nāves prūši sacēlušies un padzinuši dāņus⁴⁰. Bet ir zināms, ka pēcnākošais dāņu karalis Knuts Lielais (1018.—35. g.) ap 1020. g. no jauna pakļāva savai varai daļu vaidu un prūšu, kāpēc viņu sauca nevien par dāņu, angļu un norvēģu, bet arī sembju karali. Šos dāņu iekarojumus paplašināja Knuts Svētais (karalis no 1080.—86. g.), kas savas valdīšanas pirmos gados, ap 1080. g., esot izpostījis kuršu, sembju un igauņu valstis⁴¹. Ko tas nozīmēja iekārotām tautām, var spriest no tā, ka šis pats Knuts — par bēgšanu no kādas jūras kaujas — uzlika dāņiem tik smagu „deguna naudu“ (nefgiald) un bez tam vēl mēģināja ievest katoļu baznīcai par labu desmito tiesu, ka

³⁹ Sal.: T. D. Kendrick, *A History of the Vikings*, 179—185. London 1930.

⁴⁰ Sal.: J. Langebek, *Scriptores Rerum Danicarum*, II. p. 157, un F. Dahlmann, *Geschichte von Dänemark*, I. 76. lp. Hamburg 1840.

⁴¹ *Saxonis Gesta Danorum*, lib. XI, p. 574: „... quam Curorum, Sembonumque ac Estonum funditus regna delisset.“

zemniekiem draudēja neglābjama parāda kalpība. Tāpēc viņi sacēlās, aiztrieca nodokļu piedzinējus un kādas baznīcas altārī nogalināja pašu karali⁴².

Dāņu iebrukumi Rietumu Latvijā nemitējās pat vēl 12. g. s. Pēc dažām tradīcijām Valdemāra I dēls Knuts VI (1182.—1202. g.) esot nevien sarīkojis krusta kaņu pret igauņiem (Gesta Danorum, XIII), bet iebrucis arī Zemgalē (vai Sembā?) un Kursā. Lai nu kā, Valdemāra II laikā ap 1220. g. sastādītais Liber Census Daniae uzskaita arī Kursu un Zemgali (Zambia, Scalwo, Lammato, Curlandia, Semigallia⁴³), bet kādos nolūkos, nav zināms: agrāk domāja, ka šai sarakstā minētas tās baltu zemes, kas kādreiz piederēja Dānijai un uz kuņām viņa pretendēja vēl 13. g. s. sākumā; turpretim P. Johansens liek priekšā maz ticamu hipotezi, ka sarakstā uzglabājies pāvesta leģāta Alnas Balduīna lieliskais plāns dibināt no visām šīm zemēm pāvestam pakļautu baznīcas valsti.

Lai nu kā, bet šie vairākos literāros avotos applicinātie Skandināvijas ilgie sakari ar Kursu ir ļoti svarīgi katram vēsturniekam, kas vēlas saprast veselu rindu iezīmīgu parādību kuršu politiskā un tiesiskā kultūrā, kādu vācu ienācēji 13. g. s. to atrada jau pilnīgi izveidotu sev priekšā.

4.

Līdz šim apskatījām 9.—12. g. s. literāro avotu liecības par seno Kursu. Tagad iztirzāsim svarīgākās 13. g. s. ziņas par kuršu politisko kultūru viņu brīvības cīņu sākumā. Diemžēl, chroniku liecības ir trūcīgas un vienpusīgas, jo: 1. Latviešu Indriķis maz pazina Kursu un savas annāles

⁴² Dahlmann, Geschichte, I. 199.—203. lp.

⁴³ P. Johansen, Die Estlandliste des Liber Census Daniae, II Pielikums pie 1012. lp., 40. v. Reval 1933.

nobeidza ap 1227. g., kad Kursas iekarošana vēl nemaz nebij sākusies; 2. Vecākā atskaņu chronika sacerēta ap 1290. g., tā tad 20 gadus pēc pēdējām kuršu cīņām, pie kam tās nolūks bij slavināt abu bruņnieku ordeņu varonību un noklusēt savus ienaidniekus vai tēlot tos kā nodevējus un glēvuļus. Ievērojot šo vācu dzejnieka tendenci, kļūst saprotams, kāpēc viņš savās vājās rīmēs gan sauc vārdā visus kaut cik ievērojamus vācu bruņniekus, bet no kuršiem piemin tikai kādu Utili (5761) un no zemgaļiem trīs: Viestartu, Nameisi un Skabi. Tas, protams, nenozīmē, ka arī kuršiem toreiz nebūtu bijis savu politisko vadoņu un valdnieku, ne arī to, ka kurši nebūtu varonīgi cīnījušies ar vācu pārspēku. Pavisam otrādi, t. s. kuršu ķoniņu vēsture nepārprotami pierāda, ka kuršiem 13. g. s. bij sava karaļvalsts, un ka daži šo valdnieku pēcteči prata nosargāt savu privilēģēto stāvokli pat vācu laikos.

Par Kursu 13. g. s. ir uzglabāties daudz vairāk dokumentu nekā par Zemgali un Latgali, un tie paši ir ļoti svarīgi. Diemžēl, arī šais Kursas grāmatās ir sastopams tikai viens personas vārds — Lammekinus rex. Šī dokumentēto kuršu personu vārdu nabadzība izskaidrojama ar to, ka minētie 13. g. s. dokumenti ir tautu līgumi, kurus slēdzot bruņnieku ordenis — laikam gan ar nolūku — centās noklusēt un apiet agrākos valdniekus, lai viņi, atsaukdamies uz šiem līgumiem, kādreiz vēlāk atkal nemēģinātu atjaunot savu pazaudēto politisko stāvokli. Tāpēc ordeņa 13. g. s. miera līgumi tā redīgēti, ka latviešu kontrahenti vai nu nemaz netiek minēti, vai tikai anōnīmi — „pagāni“, „zemes vecajie“ un tml. Toties Vācu ordenis slēdza privātos līgumus ar atsevišķiem baltu tautu zemes vecajiem un kungiem, bet tajos, protams, bij runa tikai par katram vasalim individuāli piešķirtām brīvībām un priekšrocībām, ar ko jaunā valsts vara centās skaldīt tautas vienību un radīt sev uzticīgu piekritēju partiju. Šādi 13. g. s. lēņa līgu-

mi ar senprūšu vītingiem un ķoniņiem diezgan lielā skaitā ir atrastī archīvos un arī izdoti dažādās Prūsijas avotu edīcijās.

Turpretim kuršu ķoniņa Tontegodes vecākā lēņa grāmata datēta vēl tikai ar 1320. g. Kā to izskaidrot? — Jau minētais 1320. g. dokuments apliecina, ka Tontegodes lēņa novads agrāk, tā tad 13. g. s., piederējis viņa nelaiķa priekštecim Krišjānim. Bez tam pašam Tontegodem 13 gadus vēlāk dotā lēņa grāmatā teikts, ka viņam tiek piešķirtas tās pašas brīvības, kādas pieder pārējiem Kursas jaunkristītiem vasaļiem. Šāds kuršu novadnieku saraksts no 14. g. s. vidus pa daļai uzglabājies par Jaunpils, Alsungas, Aizputes un Durbes pils tiesām⁴⁴. Viss tas pierāda, ka Vācu ordenis tiešām 13. g. s. radījis veselu kuršu novadnieku kārtu. Grūti ticēt, ka šie Kursas, Zemgales un Latgales nevācu leimaņi būtu vēlākos gadu simteņos zaudējuši visas savas lēņa grāmatas, ja tai pašā laikā samērā lielā skaitā uzglabājušies senprūšu vītingu un ķoniņu 13. g. s. privātie līgumi. Man šķiet, ka izskaidrojums meklējams citur, proti tai faktā, ka 13. g. s. lēņa darījumus varēja apliecināt arī ar lieciniekiem, un ka tikai izņēmuma gadījumos vasaļi pret sevišķu atlīdzību lūdza savu lēņa kungu apstiprināt lēņtiesisko investitūru ar īpašu dokumentu — lēņa grāmatu.

Lai nu kā, šādi privāti kuršu līgumi no 13. g. s. nav uzglabājušies, kāpēc arī neko nezinām par kuršu valdniekiem. Kā jau teicu, ir tikai viens svarīgs izņēmums — pāvesta Grēgorija IX vicelegāta Alnas Balduīna 1230. g. 28. decembra līgums ar kuršu karali Lamiķi, resp. Lamekinu. Blakus Jersikas karaļa Visvalža 1209. g. līgumam ar Rīgas bīskapu Albertu, minētais 1230. g. akts ir viens no politiski svarīgākiem un juridiski interesantākiem

⁴⁴ A. Bauer, Die Wartgutsteuerliste der Komturei Goldingen. (Mitteilungen, Bd. 25, 1. Riga 1935.)

senās Latvijas dokumentiem, kāpēc dodu šī latīņu teksta tulkojumu⁴⁵.

„Brālis Balduīns, Alnas mūks, kardināļa Otona kunga, Apustuliskā krēsla legāta bikts tēvs un sūtnis, visiem Kristus ticīgiem mūžībā. Tā kā karalis Lamekins un Kursas pagāni no Esestua, proti Durpis, un Saggara zemēm un kiligundām, kuņu vārdi ir šādi: Thargolae, Osua, Langis, Venelis, Normis, Kiemala, Pygawas, Sarnitus, Riwa, Saccze, Eidualia, Aliswanges, Arduš, Alostanotachos, kā arī no citām kiligundām un ciemiem, kas atrodas Ventas abās pusēs, — Svētā Gara žēlastībai iedvesmojot, kas dvesmo kur, kad un cik grib — nāca pretim Kristus ticības pieņemšanai, nododami savas zemes, sevi un savus ķilniekus caur mūsu rokām pāvesta kunga rokās un apsolījās vienmēr paklausīt visiem viņa rikojumiem, tad mēs, pāvesta kunga vietā šai pusē darbodamies, kopīgi apspriedušies ar Rīgas baznīcu, Daugavgrīvas abatu, visiem [ārzemju] tirgotājiem, zobenbrāļiem, krustnešiem un Rīgas namniekiem, noslēdzām ar viņiem [kuršiem] šādu līgumu un apstiprinājām šādus nosacījumus, proti: viņi nekavējoties pieņems baznīckungus, kuņu iecelšana mums pienākas; godam rūpēsies par viņu pārtikšanu un visur viņiem paklausīs kā isti kristieši un visās lietās ievēros viņu derīgos norādījumus; viņi aizsargās tos pret ienaudniekiem kā sevi pašus; visi, kā virieši, tā arī sievietes un bērni, tūliņ saņems no viņiem svētās kristības atdzimumu un ievēros citu kristiešu parašas. Bet bīskapu, kas viņiem ar pāvesta kunga autoritāti iecelams, viņi uzņems bijīgi un pazemīgi kā savu tēvu un kungu, un — kā tas jādara visiem kristiešiem — viņam visur kā savam kungam un bīskapam pilnīgi paklausīdami, tam padosies, parādīdami bijību un padevību, kāda pienākas viņu kungam un bīskapam. Bez tam viņiem no visa vienmēr pienāksies ik gadus maksāt savam bīskapam un saviem prelātiem tās pašas tiesas, kas pienākas dot Gotlandes ie-

⁴⁵ Latīņu teksts iespiests Latvijas Vēstures Institūta izdotos Senās Latvijas vēstures avotos, 1. burtn., n. 162, Rīgā 1937. g.

dzimtiem, bet līdz ar to viņi nevarēs tikt pakļauti ne Dānijai, nedz Zviedrijas karaļvalstij: mēs viņiem esam devuši mūžīgu brīvību, kamēr viņi neatkrit. Pēc šī līguma noslēgšanas un ierakstīšanas šai tistoklī, kas iegūst mūžīgu spēku, viņi piedalīsies kara gājienos pret pagāniem kā kristiešu zemes aizsardzībai, tā arī ticības izplatīšanai. Divu gadu laikā viņi ieradīsies pie pāvesta kunga un visur un vienmēr izturēsies saskaņā ar viņa lēmumu un rīkojumu. Bet starplaikā pilnīgi ievērodami mūsu iestādījumus un priekšrakstus, viņi paklausīs mums visur un visās lietās, neaizkaņot nekur pāvesta kunga augstāko varu. Lai tas iegūtu mūžīgu spēku, tad šo uzrakstīto grāmatu mēs esam nostiprinājuši, piekaņot mūsu, Leāles biskapa Ērmaņa kunga un citu augšā minēto zīmogus. Dots tā Kunga 1250. g. Innocenta dienā [28. decembrī].“

Tā kā par šo līgumu esmu jau vairākkārt rakstījis⁴⁶ un plaši to iztīrājis savās universitātes lekcijās, kas pa daļai ierosinājušas manu skolnieku B. Āberu veltīt šim svarīgam valststiesiskam aktam īpašu, ļoti interesanti uzrakstītu aperējumu,⁴⁷ tad šoreiz aprobežošos tikai ar šī akta politiski-ģeogrāfisko apskatu. Pretstatā citiem 13. g. s. līgumiem, 1230. g. 28. decembra akts nav noslēgts ar Livonijas zemes kungiem, kas bij vācu tautības, bet ar paša pāvesta vicelegātu, Lježas bīskapijas Alnas (Aulnes) cisterciešu klostera mūku Balduīnu (Baudouin), kas bij valoņu tautības. Jau tas vien, ka līdz pat pēdējam laikam vācu vēsturnieki nebeidz pelt un noniecināt šī katoļu politiķa darbību Latvijā, liek domāt, ka Alnas Balduīns ir stājies ceļā vācu centieniem Livonijā.

Šo vācu politiku 13. g. s. tagadējā vēstures zinātne izsaka ar formulu: misija uz kalpību, t. i.

⁴⁶ A. Švābe, Latvju kultūras vēsture, II. 95. lp., Rīgā 1922. g.; Lamekins (Latviešu Konversācijas Vārdnīca, X. 19925.—28. lp., Rīgā 1934. g.).

⁴⁷ B. Ābers, Kuršu brīvības grāmata, 25.—35. lp. (Senatne un Māksla, IV. Rīgā 1937. g.).

ar katoļticības izplatīšanas aizganstu Ziemeļvācijas pilsētu tirdzniecības kapitāls centās sev nodrošināt tiešus sakarus ar Krievijas hinterlandi, pie kam jaunās vācu kolonijas izkaņotājiem par algu bij jāatdod gadu simteņiem ilgi iekoptā latviešu un igauņu zeme, lai svešā bruņniecība varētu kalpināt šīs zemes kopējus un baņotājus zemniekus. Turpretim pāvesta Innocentija III (1198.—1216. g.) un viņa pēcnācēju Honōrija III un Grēgorija IX laikā Romas kūrija sava teokratiskā cēzarisma interesēs sludināja misiju uz brīvību, t. i. centās jaunkristītām tautām nodrošināt Dieva bērnu brīvību nacionālās baznīcas valstīs, kuņas bij paredzēts pakļaut tieši pāvestam un pārvaldīt ar legātiem, pie kam jaunkristītiem netika uzlikti nekādi pienākumi ne pret vācu tautības Romas ķeizaru, ne pret vietējiem zemes kungiem. Šai laikā Svētais Krēsls bij kļuvis par Eiropas politisko tribūnālu, un vispārīgie baznīcas koncili 13. g. s. varēja tikt pielīdzināti tagadējās Tautu Savienības pilnsapulcēm.⁴⁸

Zinot šos Eiropas lielās politikas diplomātiskos gājienu, kļūst saprotams, kāpēc Romas kūrija nesūtīja uz Livoniju par legātiem vāciešus — pirmais legāts Modenas Viļums bij itālietis, otrs Alnas Balduīns beļģietis; kļūst arī saprotams, kāpēc 1230. g. 28. decembra līgumā kuršiem nav nekādu pienākumu pret Rīgas bīskapu un Zobenbrāļu ordeni. Nemaz nerunājot par to, ka šis līgums dokumentāriski pierāda Kursas senos politiskos un saimnieciskos sakarus ar Dānijas un Zviedrijas karaļvalstīm un it īpaši ar Gotlandi, latviskā skatījumā tas ir jo sevišķi interesants ar diviem nosacījumiem līguma sākumā un beigās. Sākumā teikts, ka kurši nodod savas zemes, sevi un savus ķilniekus caur Alnas Balduīna rokām pāvesta ro-

⁴⁸ Sal.: E. W. Meyer, Staats theorien Papst Innocenz III, S. 50. Bonn 1920.

kās; šādu valsts tradīciju jeb nodošanu prasīja arī Rīgas bīskaps no latgaļu valdniekiem Visvalža un Tālivalža. Starpība bij tā, ka pēdējie ar šo lēņtiesisko darijumu kļuva par Vācijas ķeizārvalsts firsta Alberta vasaļiem, turpretim kuršu karaļa Lamiķa lēņa kungs bij pats pāvests. Toreiz politiski bij izdevīgi būt par pāvesta vasaļi, un 13. g. s. sākumā par tādiem skaitījās vesela rinda varenu Eiropas valdnieku: Aragonas karalis Pedro II, Anglijas karalis Jānis Bezzemis, Portugales karalis Alfonss, kā arī Polijas un Zviedrijas valdnieki.

Pēc līguma kuršiem bij divu gadu laikā jānosūta uz Romu sūtņi ar karaļvalsts nodošanu saistīto formalitātu nokārtošanai. Iespējams, ka bij paredzēta paša karaļa Lamiķa došanās uz Romu, līdzīgi tam, kā 1203. g. devās pie pāvesta lībju valdnieks Kaups. Diemžēl, nav nekādu ziņu par līgumā paredzētās kuršu sūtniecības likteni. Spriežot pēc Alnas Balduīna 1234. g. sūdzības raksta, kurā viņš pārmet zobenbrāļiem pagānu sūtņu aizturēšanu Gotlandē,⁴⁹ lai tie nevarētu pāvestam sūdzēties par Livonijas zemes kungu patvarībām, jādombā, ka kuršu sūtņiem neizdevās nokļūt Romā. Bez tam zinām, ka paša Alnas Balduīna stāvoklis 1231. g. bij tik apdraudēts, ka viņš bij spiests meklēt glābiņu no rīdziniekiem Daugavgrīvas klosterī, kur kāds kuršu ķīlnieks tika nogalināts,⁵⁰ bet pārējos viņam atņēma jaunais Rīgas bīskaps Nikolajs, domkapituls, zobenbrāļi un Rīgas namnieki, uz kāda netaisna šķīrējtiesas sprieduma pamata.⁵¹ Beidzot, kad vicelegāts 1231. g. rudenī aizceļoja uz Romu, lai panāktu kuršu līgumu apstiprināšanu, zobenbrāļi 1231./32. g. ziemā iebruka Kursā, dedzināja kuršu ciemus, nogalināja ļaudis un atņēma viņiem arī Alnas Balduīna dotās brīvības

⁴⁹ Senās Latvijas vēstures avoti, I. n. 204, § 35.

⁵⁰ Turpat, n. 164.

⁵¹ Turpat, n. 177.

grāmatas,⁵² lai pēc tam jaunkristītos varētu nopiest savā kalpībā.

Faktiski līdz ar to cieta pilnīgu neveiksmi kūrijas nodomi par neatkarīgas Kursas karaļvalsts dibināšanu Svētā Krēsla protektorātā. Gan pāvests Grēgorijs IX vēl mēģināja glābt savu vicelegāta stāvokli, 1232. g. 11. novembrī apstiprinādam viņa līgumus ar kuršiem un drīz pēc tam pašu ieceldams par Zemgales bīskapu un savu legātu Prūsijā, Latvijā, Igaunijā, Somijā un Gotlandē. Tomēr rīdzinieku pretestība bij tik liela, ka jau pēc nepilniem diviem gadiem 1234. g. 9. februārī Alnas Balduīns tika atbrīvots no legāta amata un par viņa pēcteci iecelts agrākais, vāciešiem draudzīgākais legāts Modenas bīskaps Viļums.⁵³ Šis liktenīgais pagrieziena punkts kūrijas politikā notika pa daļai tāpēc, ka pāvestam nebija bruņotu spēku savu nodomu izvešanai dzīvē. Tas nozīmēja, ka turpmāk kuršiem un citām baltu tautām vairs nebija ko cerēt arī uz reālu politisku palīdzību no Romas: bij beidzies diplomātu laiks, sākās kuršu un zemgaļu brīvības cīņas ar visas katoliskās Ziemeļeiropas krustnešiem un jo sevišķi Vācu bruņinieku ordeņa smago kavaleriju.

Ja tā tad Alnas Balduīna 1230. g. 28. novembra līgumā dokumentētie kūrijas nodomi par katolisku kuršu karaļvalsti palika tikai projektā, tad tomēr šim dokumentam ir liela vēsturiska vērtība vēl šodien, jo no tā iegūstam svarīgas ziņas par Kursas valstisko organizāciju latviešu senos laikos. Redzam, ka kuršiem bija savs karalis (rex), ko viņi paši droši vien sauca pēc ziemeļnieku parauga par kungu vai lielkungu. Tā kā jau Rimberts 9. g. s. vidū runā par kuršu karaļvalsti (regnum), tad ar to ir pierādīts vismaz 400 gadus ilgs Kursas karaļvalsts mūžs. Diemžēl, 1230. g. 28.

⁵² Turpat, n. 172 un 204, § 10, 35.

⁵³ Turpat, n. 195.

decembra līgums uzglabājies tikai noraksta veidā Vatikāna reģestos kā pāvesta Grēgorija IX 1232. g. bullas transsumts. Tas nozīmē, ka bullā minētās kuršu personas un vietu vārdi var būt kļūdaini: daži burti izlaisti, citi sajaukti; bez tam interpunkcijas trūkuma dēļ iespējami divu vietu vārdu savienojumi vienā vai viena vārda sadalīšana divos un tml. Visi šie 1230. g. līguma palaiografiskie trūkumi jāņem vērā, identificējot kuršu īpašvārdus.

Kuršu karalis nosaukts par Lammekinus; atmetot latīnisko galotni -us, dabūjam Lamekins. Tā kā Zlēkas pagastā vēl tagad ir māju vārds „Lameks“,⁵⁴ resp. Lamiki,⁵⁵ tad jāpiesienas A. Bielenšteina domām,⁵⁶ ka šai māju vārdā saglabājies kuršu karaļa Lamiķa (sal.: Peniķa) vārds. Šis agrākās mežsarga mājas atrodas netāl no Abavas ietekas Ventā, kāpēc nevar celt nekādus iebildumus arī pret šo vietu vārdu no vēsturiskās ģeografijas viedokļa, jo minētais novads ietilpst Lamiķa valstī. Vēl 14. g. s. vidū Zlēku pag. Abavas ciemā dzīvoja kāds no karaļa Lamiķa pēctečiem — Kuldīgas komturijas novadnieks Lammike, otrs Īvandes pag. Edzēs — Nassote Lammike, bet trešais Alsungas pag. Almāles ciemā — Lammike. Tā kā Liber Census Daniae piemin kādu „terra Lammato“ starp Prūsiju un Kursu, bet 1252. g. līgumā starp virsmestra vietnieku un Kurzemes bīskapu par Klaipēdas dibināšanu sastopama pagāniskā „terra Lammethin“,⁵⁷ tad prof.

⁵⁴ J. Plāķis, Latvijas vietu vārdi un latviešu pavārdi, I. 294. lp. Rīgā 1956. g.

⁵⁵ J. Endzelīns, Latvijas vietu vārdi, II. 154. lp. Rīgā 1925. g.

⁵⁶ A. Bielenstein, Die Grenzen des lettischen Volkstammes, 194. lp. Petersburg 1892.

⁵⁷ LUB., I n. 236 un 237.

E. Blese⁵⁸ liek priekšā Lamiķa vārdu saistīt ar baltu tautu vārdu *lāmata, resp. lamata, pieņemdams, ka kādreiz bijusi hipotētiska kuršu dižciltīgo dzimta *Lāmatiņi (ar nozīmi „Lāmatas valdnieki“), pie kuŗas piederējis arī 1230. g. rakstos apliecinātais kuršu karalis.⁵⁹ Lai cik vilinoša ir E. Bleses konstrukcija, tomēr man šķiet, ka būs grūti atrast tai kādu drošu vēsturisku pamatojumu. Kuldīgas komturijas sardzes nodokļa (wartgut) maksātāju sarakstā 14. g. s. vidū redzam, ka Lāmatiņi (Lammathe) un Lamiķi bij divas dažādas dzimtas.

Lamiķa, resp. Lamekina vārda etimoloģija rada grūtības arī tāpēc, ka šo vārdu sastopam Ziemeļigaunijā jau 14. g. s. (famulus Lamechinus Tallinā 1337. g.). Tas nozīmē, ka vārds varētu būt arī somisks, ko protams nedrīkst izlietot kā pierādījumu arvien no jauna atkārtotām domām, it kā kurši bijuši somugru cilts. Pēc J. Endzelīna 1912. g. publicētā pētījuma⁶⁰ un mūsu citu baltu filologu vēlākiem rakstiem nevaram šaubīties, ka kurši bij „senprūšiem ļoti tuvu radniecīga rietumbaltu cilts un tāda arī palika līdz vidējam dzelzs laikmetam, kad iesākās kuršu zemgaliskošanās, pie kam zemgaļu ietekme kļuva arvien stiprāka, līdz beidzot kuršiem tika uzspiesta zemgaļu valoda, kas nozīmē, ka kuršu valoda kļuva par austrumbaltu valodu, bet tomēr paturēja veselu rindu īpatnēju, senprūšu valodai tuvu elementu, t. s. kursismus.“⁶¹

⁵⁸ E. Blese, Seno kuršu etniskā piederība, 75. lp. (Senatne un Māksla, II. Rīgā 1937. g.).

⁵⁹ Ari A. Bilenšteins (248.—49. lp.) iztīrā Lamatas vārdu, bet nesaista to ar Lamekinu.

⁶⁰ Über die Nationalität und Sprache der Kuren (Finnisch-Ugrische Forschungen, XII, 59.—72. lp.); sal. arī viņa rakstu Druvā, 1912. g., 623.—53. lp.

⁶¹ E. Blesse, Die Kuren und ihre sprachliche Stellung im Kreise der baltischen Volksstämme, 311. lp. (Congressus secundus archaeologorum Balticorum Rigae 1930.)

Bet tikpat neapstrīdams vēstures fakts ir arī tas, ka blakus baltiskiem kuršiem agrā (0.—400. g. pēc Kr.) un vidējā (400.—800. g.) dzelzs laikmetā novados uz ziemeļiem no Abavas un uz austrumiem no Ventas dzīvoja kāda somu cilts, kas apbedīšanas un kapu formas ziņā saistāma ar Igauniju. Tikai vēl vēlā (800.—1250. g.) dzelzs laikmetā — šķiet, jau 9. g. s. otrā pusē, baltiskie kurši pāriet šo savu veco robežu un, dodamies pāri abām minētām upēm, iekāro somugriskos novadus ziemeļos un ziemeļaustrumos.⁶² Sakarā ar šo kuršu ekspansiju, pēc mūsu arhaiologu domām, sākusies Ziemeļkursas pārkuršošanās (kurōnizācija), bet līdztekus tai notikusi somugru izceļošana⁶³ gaŗām Tukumam un Slokai⁶⁴ ar sekojošo invāziju Ziemeļu un Rietumu Vidzemē, Gaujas un Daugavas baseina lejasgalā, kur līdz ar to parādās jauna tautība — lībji. Cik man zināms, visplašāk šo arhaioloģisko schēmu centies pamatot Ed. Šturms, līdz ar to aizrādīdams, ka tā pagaidām ir tikai darba hipoteze, un uzsvērdams, ka „ar arhaioloģijas metodēm un materiāliem vien Kursas senatnes problēmas nemaz nav atrisināmas,⁶⁵ bet gan tas jādara sadarbībā ar vēsturi, valodniecību, folkloru un etnografiju. Bet lai pierādītu, ka neapšaubāmi

⁶² Fr. Balodis, 9.—12. g. s. Latvija, 6. lp. (Senatne un Māksla, II. 1936. g.)

⁶³ Pēc Fr. Baloža domām starp 800.—855. g. (Die baltische — finnisch-ugrische Grenze in Lettland in vorgeschichtlicher Zeit, 32. lp. Novilkums no Mémoires de la Société Finno-ougrienne, LXVII), pēc Ed. Šturma hipotēzes galvenokārt ap 1000. g. (Kursas aizvēstures problēmas, 12. lp. Novilkums no IMM. 1934. g. n. 7—9., un Zur Vorgeschichte der Liven, 42. lp. Novilkums no Eurasia Septentrionalis Antiqua X 1935. g.)

⁶⁴ Pēc Ed. Šturma domām; pēc Fr. Baloža — nevis pa sauszemi, bet pāri Rīgas jūras līcim.

⁶⁵ Ed. Šturms, Kursas aizvēstures problēmas, 13. lp. Rīgā 1934. g.

somiskie Ziemeļkursas iedzīvotāji tiešām bij libieši, jāpārvar vesela rinda tīri arhaioloģisku grūtību, nemaz nerunājot par vēsturiskām un valodnieciskām, proti, ka Ziemeļkurzemes un Rietumvidzemes smilšu uzkalniņu kapenes pieder vienai un tai pašai ciltij.⁶⁶ Man šķiet, ka Ed. Šturmam nav vēl izdevies pierādīt šo kapu identitāti, kas izskaidrojams ar trūcīgo un pretrunīgo arhaioloģisko materiālu no vienas puses, ar pārāk lielo konstruktīvismu metodoloģiskā ziņā no otras puses. Bet ja šī teze nav pierādīta, tad zūd pamats arī darba hipotezei par Rietumvidzemes lībju izceļošanu no Ziemeļkurzemes un par lībju pirmdzimteni apgabalā starp Abavu un Ventu. Šī hipoteze psiholoģiski kļuva apzīmogota ar to, ka autors centās ar tās palīdzību atrisināt ja ne visas, tad pārāk daudzas Kursas senvēstures problēmas.

Ed. Šturms it pareizi aizrāda, ka 9. un 10. g. s. Ziemeļkursā konstatēto trīs kapeņu tipu hronoloģija un kultūrālā piederība nav noskaidrojama ar Latvijas atradumiem vien, bet tiešas paralēles tiklab akmens uzkalniņu, kā arī pazemes krāsmatu kapiem atrodamas Igaunijas salās, Sāmsalā un Muhu, un arī Rietumigaunijā, Vīkas novadā. Lielā līdzība, kāda novērojama starp Ziemeļkursas un Igaunijas salu kapu formām, runā par labu tam, ka šīs kapenes piešķiramas kādām tuvi radnieciskām rietumsomu ciltīm.⁶⁷ Šo arhaiologa novērojumu atbalsta arī dažas vēstures liecības. Vienīgi runājot par ziemeļigauniem un kuršiem, bet ne lībjiem, 13. g. s. chronisti un 13.—14. g. s. dokumenti kaŗa gaitas apzīmē ar igauņu vārdu „malewa“.⁶⁸ Tas pats sakāms par kiligundas jeb draudzes vārdu, ko Latviešu Indriķis lieto, aprak-

⁶⁶ Ed. Šturms, Zur Vorgeschichte der Liven, 51. lp.

⁶⁷ Kursas aizvēstures problēmas, 8. lp.

⁶⁸ Latv. Indriķa chronikā XIX. 9 (Sāmsalā), XX. 2 (Harijā), XXIII. 7 (Virijā). LUB., I n. 250 (1253. g. Kursā) un n. 603 (1300. g. Kursā).

stot Sāmsalu (XXX. 5) un Vīku (XXVIII. 2, XXIX. 7), bet ne dienvidigauņu, lībju un latgaļu zemi.⁶⁹ Ari 13. g. s. dokumentos kiligundas sastopam vienīgi Sāmsalā⁷⁰ un Kursā. Tāpat „ežas“ (ig. pīr) nosaukuma ziemeļigauņu dialektisko formu „pīrd“ sastopam Kursā.⁷¹ Par nejaušību nevarēs uzskatīt arī to, ka izkopts nosaukumu „victen“ dokumenti lieto vienīgi runājot par Kursu⁷² un Ziemeļigauņu⁷³, pie kam abas tautas pazīna arī īpašu sienu nodevu, t. s. izkapšu naudu (pecunia de victen⁷⁴). Atmetot citas pa daļai nepareizas, pa daļai šaubīgas paralēles un hipotezes ziemeļkuršu, sāmu un ziemeļigauņu radniecības pierādīšanai, ko uzskaita jau minētais A. Vestren-Dolls⁷⁵, vēl jāatzīmē avotos vairākkārt apliecinātā kuršu un sāmu ieroču brālība⁷⁶, kā arī visiem zināmais un citādi grūti izskaidrojama fakts: igauņi sauc Kursu (Kuramaa) un Sāmsalu (Kuresaar, Kuremaa) vienādi par Kuršu zemi, bet latviešu un lībiešu (Sāme mō) nosaukums Sāmsalai un sāmiem sastopams Ventspils apriņķa māju vārdos „Sāmieši“ Sarkanmuižas, Užavas un Zūru pagastos.⁷⁷ Tas pierāda, ka senvēsturiskos laikos notikusi Sāmsalas sāmu invāzija Ziemeļkursā, bet nezinām, vai

⁶⁹ Sal.: A. Westrén-Doll, Die nordestnische Siedelung, 25—26 (Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1921. Dorpat 1922).

⁷⁰ LUB., I n. 139, 490.

⁷¹ LUB., III 891-a, 1349. g., Ķimalē: „ascendendo de distinctione agrorum, vulgariter pirde dicta“. LUB., IX. 535 Peniķa 1439. g. lēņa grāmatā: „von der eyken eyne pyrde entlanges“.

⁷² LUB., I n. 248, 605; III. 1248, p. 515.

⁷³ LUB., II. 983, 1360. g.

⁷⁴ LUB., I n. 490, III. 1248.

⁷⁵ Die nordestnische Siedelung, 27.—28. lp.

⁷⁶ Latv. Indriķa chronika, VII. 1, XIV. 1, XXX. 1.

⁷⁷ J. Endzelīns, Latvijas vietu vārdi, II. 152, 154, 155. lp. Sal. arī Kuldīgas apr. Turlavas pag. „Sāmeiši“, Snēpeles pag. „Sāmveši“, Sātiņu pag. „Sāmeļi“; Talsu apr. Nurmuižas pag. „Sāmeiši“.

tā bijusi tautas staigāšana vai tikai atsevišķu kolonistu ieceļošana. Citiem vārdiem, archaiologijas, vēstures un valodas liecības apstiprina vispār pazīstamo novērojumu, ka starp Ziemeļkurzemi, Sāmsalu, Muhu un Ziemeļigauniju pastāv veci kultūras sakari un aizguvumi. Cits jautājums, kas mums pašreiz nerūp, vai tiešām ekspansijas centrs, kā to pieņem A. Vestren-Dolls,⁷⁸ bij Sāmsala, no kurienes somugri devās kā ziemeļu (Ziemeļigaunija), tā dienvidu (Ziemeļkursas) virzienā. Lai nu kā, hipoteze, ka somugri uz ziemeļiem no Abavas un austrumiem no Ventas bij sāmieši, vēsturniekam labāk noder dažādu faktu izskaidrošanai Ziemeļkursas senā vēsturē nekā otra hipoteze par šo somugru lībiskumu. Ar to zustu arī vajadzība izskaidrot, kāpēc ne dokumenti, ne literāri avoti 13. un 14. g. s. nekur nepiemin Kursas lībiešus. Ja arī ir zināms pamats Ed. Šturmam apgalvot,⁷⁹ ka 13. g. s. Ziemeļkursas „lībieši“ jau bijuši kurōnizēti, un ka dokumentos minētie kurši ir tiklab īstie kurši, kā pārkuršotie somugri, tad tomēr būtu liela kļūda domāt, ka 13. un 14. g. s. šī kurōnizācija jau būtu pabeigta. Nemaz nerunājot par to, ka Alnas Balduīna laikā Ziemeļkursā vēl ir spēkā senais sāmiešiem raksturīgais zemes administratīvais iedalījums kiligundās, pat 1341. g. Kuldīgas komturijā pagasta vārda vietā lieto somugrisko „vaka“⁸⁰ un 1439. g. robežu sauc ziemeļigauņu vārdā par „pīrdi“ (pyrde).

5.

Spriežot pēc 1230. g. līguma un citiem vēlākiem dokumentiem, Lamiķa lielkunga valsts bij iedalīta vairākās zemēs (terra), kas laikam atbilst

⁷⁸ Die nordestnische Siedelung, 33.

⁷⁹ Kursas aizvēstures problēmas, 16.—17. lp.

⁸⁰ LUB., II. 806: „in proxima pagasta, que proprie vacke dicitur“.

Rimberta pieminētam Kursas 9. g. s. dalījumam (5) kungu valstīs (civitātēs). Kādas Rimberta laika 5 valstis atbilst 13. g. s. dokumentos apliecinātām 9 Kursas valstīm vācu iebrukuma laikā (sk. grāmatas beigās pievienoto karti), par to izteiktas dažādas domas. Ed. Šturms ir pārliecināts⁸¹, ka Rimberta kuršu valstis identificējas ar Kursas 1253. g. dalāmo grāmatu valstīm: Pilsaten, Ceklis, Megowe, Duvzare un Bihavelanc, turpretim vēlākā Miera Kursā (Vredecuronia) un Ventavā (Winda) 9. g. s. vēl kurši neesot dzīvojuši. Turpretim Fr. Balodis liek priekšā Rimberta pieminētās 5 valstis identificēt ar šādām 13. g. s. valstīm⁸²: 1. karaļa Lamiķa valsti Ziemeļkursā ar apgabaliem Ventavu, Bandavu un Piemari (Bihavelanc); Bandavas galvas pilsēta bijusi Kuldīga, bet Piemares — Jūrpils; 2. zemi starp Skrundu un Zemgali; 3. Duvzari, kuŗā atradās varenā Impiltas pils; 4. Ceklis ar Rimberta aprakstīto Apoles pilsētu; 5. Klaipēdu ar apgabaliem „Megowe“ un „Pilsaten“. Protams, ka tie ir tikai minējumi: 400 gadu laikā no zviedru karaļa Olava iebrukuma Kursā līdz kuršu brīvības cīņām ar Vācu ordeni nevien notika kuršu ziemeļu robežas ielaušana somugru zemē pāri Abavai un Ventai, bet varēja notikt arī lielas pārmaiņas pašu kuršu valstu robežās un nosaukumos. Nevaru pievienoties Fr. Balodim, ka t. s. „zeme starp Skrundu un Zemgali“ varētu tikt uzskatīta par kuršu valsti: drīzāk tā bij mežaina robežu josla, kuŗai nebij pat sava nosaukuma un par kuŗas valstisko organizāciju mums nav itnekādu liecību. Nevaru arī līdz ar autoru vienai Rimberta laika kunga valstij (civitas) pielīdzināt Lamiķa lielkunga valsti (regnum) un savukārt tās kungu

⁸¹ Kursas aizvēstures problēmas, 8. lp.

⁸² 9.—12. gadsimteņu Latvija, 6. lp. (Senatne un Māksla, II. 1936. g.)

valstis, resp. zemes Ventavu, Bandavu un Piemari uzskatīt tikai par administratīviem „apgabaliem“. Kungu valstis dalījās vēl mazākās teritōriālās vienībās, ko 1230. g. 28. decembra līgums sauc somugru vārdā par kiligundām (igauniem kihelkond nozīmē draudzi) un ko varētu arī latviskot par draudzēm jeb tiesām.

Minētā 1230. g. konversijas un oblācijas līgumā starp Lamiķi un Alnas Balduīnu nosauktas trīs kungu valstis, bet diemžēl šo vietu vārdu identificēšana rada lielas grūtības. Pirmkārt, neviens nezina, uz kādu īpašvārdu attiecas latīņu scilicet (proti) teikumā: „de terris Esestua scilicet Durpis et Saggara“. Ja, sekojot G. Berkholcam, liekam kommatu pēc „scilicet“, tad dabūjam trīs teritōriju nosaukumus; tādā gadījumā teikums būtu jāredīgē: „scilicet de terris Esestua, Durpis et Saggara“. Ja turpretim, sekojot Fr. G. Bungem un A. Biēnšteinam, liekam kommatu pirms „scilicet“, tad dabūjam tikai divas patstāvīgas teritōrijas: attiekdamies uz Durpis, vārds „proti“ norāda, ka Esestua un Durpis ir viena kunga valsts, kur Durpis (formu Durbji sastopam Lutriņu pag. māju vārdos) ir vai nu tās pašas teritōrijas cits nosaukums vai tās daļa⁸³.

Vēl vairāk grūtību rada pats vārds „Esestua“, jo tas sastopams tikai šai dokumentā, un mēs pat nezinām, ar kādu valodu to varētu saistīt. G. Berkholcs cēla priekšā hipotezi⁸⁴, ka tas esot pāvesta kanceleijā sakropļots kuršu vārds „Esertua“, Ezer-tuva, t. i. novads tuvu pie [Liepājas] ezera. Šo Berkholca hipotezi pieņēma visi vēlākie vācu pētnieki,⁸⁵ lai gan leišu valodnieks K. Būga jau 1923. g.

⁸³ A. Bielenstein, Die Grenzen, 178.—179. lp.

⁸⁴ Pēc autora manuskriptiem un vēstulēm, ko izmantojis A. Biēnšteins.

⁸⁵ Sal.: H. Dopkewitsch, Die Burgsuchungen in Kurland und Livland, 12. lp. (Mitteilungen a. d. livl. Geschichte, Bd. 25. Riga 1935.)

SENĀ KURSA
(13. g. s.)

aizrādīja,⁸⁶ ka latviešu valodā tauta šādu novadu nekad nesauktu par Ezertuvu, jo to neatļauj valodas likumi; tad jau drīzāk varētu runāt par Ezeri, Paezeri, Ezer mali vai Ezer galu.

Prof. E. Blese meklē šim vārdam jaunu izskaidrojumu un domā, ka Esestuas vārds jālasot „Iesēstuve“ ostas vai ostmalas nozīmē: tas bijis Liepājas ezera austrumu krasts, kur jūras braucēji sēdušies laivās.⁸⁷ Par atbalstu savai hipotezei autors ņem „sēstuves“ (sola) un „iebrauktuves“ vārdu analogijas, lai gan tūliņ pats piebilst, ka priedēkļa ziņā šis vārds nav kursisks, jo tad vajadzētu būt prefiksam en- vai an-. „Tā kā tas tomēr nebij īsts īpašvārds, bet pa plašāku novadu tiklab kuršu kā zemgaļu valodā pazīstams nosaukums, tad dokumenta sastādītājs to varēja būt dzirdējis no kāda zemgaļa, resp. latvieša mutes, kas kādreizējo en- bij pārvērtusi par ie.“ Ar to pats autors aizrāda uz daudzajiem šķēršļiem, kas kavē atzīt viņa hipotezi par pieņemamu. Nav nekāda vēsturiska pamata domāt, ka 1230. g. līguma sastādītājs varētu būt šo vārdu dzirdējis no kāda zemgaļa mutes: Alnas Balduīns slēdza šo līgumu ar „Kursas karali un pagāniem“ vai nu Rīgā vai Daugavgrīvā un, protams, šai kuršu brīvības grāmatā ierakstīja tikai tos novadus, kuŗu sūtņi bij pilnvaroti vest ar viņu sarunas, un tikai tai fonētiskā formā, kādā paši kurši vicelegātam nosauca savas „zemes“ un „draudzes“. Bez tam, iztulkojot Esestua par Iesēstuvi, autors īpašvārda vietā liek sugas vārdu, uz ko apskatāmais dokuments nedod tiešu iemeslu, jo visi pārējie vietu vārdi paliek „neizskaidroti“ īpašvārdi, kuŗu nozīmi nezinām un nespējam racionālizēt ar tagadējās latviešu leksikas palīdzību. Man šķiet,

⁸⁶ Leišu valodas vārdnīcas ievads, XCIII lp.

⁸⁷ E. Blese, Seno kuršu etniskā piederība, 70. lp.

ka hipotētiskais „Iesēstuves“ vārds maz noder arī kādas valsts nosaukumam.

Bez tam, lokālizējot 1230. g. aktā minētās kuršu kiligundas, redzam, ka pēdējie droši identificējamie draudžu nosaukumi nesniedzās tālāk uz dienvidiem par Sakas un Apriķu pagastiem. Citiem vārdiem, nemaz nav pierādīts, ka Esestua jeb Durbju zeme aptvēra arī tagadējo Durbi un Grobiņu: iespējams, ka tā sauca kunga valsti starp Durbes, Tebras, Alokstes un Rīvas upju baseiniem, kuŗu novadā varam atrast kādus 5 kiligundu nosaukumus: Aloksti, Saku, Rīvu, Alsungu un varbūt arī Ūimali. Turpretim nav neviena droša draudzes nosaukuma, ko saskaņā ar 1230. g. dokumentu varētu atrast Liepājas-Grobiņas-Durbes novadā. Tas nozīmē, ka nav vēsturiska pamata meklēt Esestuas vārda izskaidrojumu pie Liepājas ezera.

Tāpat tagadējos Kurzemes vietu vārdos nevaram atrast arī otras 1230. g. līgumā minētās kunga valsts nosaukumu „Saggara“. Laikam gan šis vārds būs saistāms ar somugru valodām (piem., igauņu „sagara“ nozīmē pūli, „metsasagarik“ — meža biežokni), jo Saggaras zeme atradās ventiņu teritorijā, kur jau pirmsvācu laikos notika sāmnieku pārkuršošanās un ar to saistīta agrāko somugrisko vietu vārdu izzušana vai latviskošana. Par laimi vietu vārds Sagere sastopams arī 1253. g. Kursas dalāmā grāmatā, no kuŗas varam spriest, ka Saggara jeb Sagere bij Ventavas valsts agrākais nosaukums; tā atradās abpus Ventai no Abavas ietekas uz leju līdz pat jūrai.

Tā kā 1230. g. līgumā vispirms uzskaitītas Saggaras kunga valsts kiligundas, tad meklēsim tās pa toreizējās Ventavas tagadējiem pagastiem. Ventavas „zemē“ tagad ietilpst kādi 8 Ventspils apr. pagasti: Sarkanmuižas, Vārves, Zūru, Užavas, Piltenes, Ziņas, Zlēku un Ēdoles. Dokumenta

„Thargolae“ ir agrākā Tārgales muiža Sarkanmuižas pagastā, Osua — Užava Užavas pag., Langis — Landze Zūru pag., Sarnitus — Sārnate ari Užavas pag., Eidualia — Ēdole Ēdoles pag. Tā kā pāvesta kancelejas transsumētā 1231. g. 17. janvāra kuršu līgumā⁸⁸ sajaukti burti s un l, tad ir pamats domāt, ka ari 1230. g. dokumentā kiligunda Venelis jālasa „Venesis“, ko atbalsta 1253. g. dalāmās grāmatas forma „Vense“. Tādā gadījumā jāpievienojas A. Bilenšteins, ka 13. g. s. Venelis, resp. Venesis atbilst vēlākai Vendzavas muižai Ziņas pagastā.

Kiligundas „Normis“ vārdu A. Bilenšteins⁸⁹ uzskatīja par vienkāršu sugas vārdu: lībju valodā „nurm“ nozīmē lauku.⁹⁰ Man šķiet, ka tas runā pretim 1230. g. līguma principiem un ka ari Normis šai dokumentā ir vietas nosaukums. Pēc manām domām, tas meklējams vēlākā Ziņas pagasta „Laukmuižā“. Tā tad Ziņas pagastā atrodas trīs Lamiņa kiligundas: Laukmuiža (Normis), Sārnate un Vendzava. Nav skaidrības ari kiligundas „Pygawas“ ziņā, ko A. Bilenšteins, sekodams G. Berkholcam, identificēja ar 1253. g. dalāmā grāmatā minēto Tigvi (Tygwe), līdz ar to uzskatīdams formu Pygawas par rakstības kļūdu pareizā Tygawas vārda vietā.⁹¹ Tā kā pie Tigves muižas atrodas Pilskalns, „sešpadsmitā verstī pa lielceļu no Kuldīgas uz Ventspili braucot“,⁹² tad šāda hipoteze ir ļoti vilinoša. Tomēr par to var ari šaubīties, jo H. Dopkeviča aizrāda, ka kādā 1461.

⁸⁸ Senās Latvijas vēstures avoti, I n. 163: „Walegalle“ vietā „Wasa Galle“.

⁸⁹ A. Bielenstein, Die Grenzen, 194.—195. lp.

⁹⁰ Sal.: A. Westrén-Doll, Urkundliche livische und kurische Ortsnamen, 19. lp. (Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1924. Dorpat 1926.)

⁹¹ A. Bielenstein, 209. lp.

⁹² E. Brastiņš, Latvijas pilskalni, I. 122. lp. Rīgā 1923. g.

g. lēņa grāmatā⁸³ sastopams vietas vārds „Pigow“ Ventspils novadā. Diemžēl, šī lēņa grāmata vēl nav izdota, kāpēc man nav iespējams neko tuvāk teikt par šīs vietas atrašanos. Ja šī 15. g. s. Pigava atbilst Dundagas pagasta Pigām, tad tā nevar būt 1230. g. Pygawas.

Otra Kursas kunga valsts Ventas un Abavas baseinā bij Bandava (Bandowe), kas pirmoreiz minēta otrā Alnas Balduīna līgumā ar kuršiem (1231. g. 17. janvārī) un citos vēlākos dokumentos. Tikai pats 1230. g. līgums šo vārdu nepazīst, bet — kā jau redzējām — runā par Esestua, proti Durbi. Ari šīs kunga valsts robežas varam noteikt tikai aptuveni. Kā ari būtu, šai otrā Lamiķa valstī bij vairākas vārdā nosauktas kiligundas, kuŗas tikai pa daļai varam identificēt. Nav šaubu, ka Riwa atbilst tagadējai Rīvas upei, kas no Vilgāles ezera dodas uz jūru, kur tā ietek pie Labraga, tecēdama cauri vairākiem (Planicas, Basu, Gudenieku, Apriķu un Ulmales) pagastiem. Kuŗiem pagastiem atbilst 1230. g. Riwa, nezinām, bet iespējams, ka toreizējā Riwa jāmeklē vēlāko kuŗšu ķoniķu novadā ap Vilgāles ezeru kā centru. Rīvas un Uŗavas upju baseinā atradās ari Aliswanges — tagadējā Alŗvanga jeb Alsunga. Tāpat pētnieki ir vienojuŗies, ka Lamiķa kiligunda Kiemala ir tagadējā Padures pagasta Ŷimale; ja pieņem G. Berkholca hipotezi par Pygawas identificēšanu ar Tigvi, tad ari šī kiligunda atradās Padures pagastā. Tāpat nav šaubu, ka Saccze jeb Saceze meklējama Sakas pagastā, vai vismaz Durbes un Tebras, resp. Alokstes upju baseinā. Turpretim neviens nezina, kur meklējama kiligunda Arduŗ. Tā kā 1230. g. līgumā minētais nosaukums seko tūliņ aiz Alŗvangas, tad ir pamats pieņemt, ka Arduŗ atradās šai novadā — varbūt aiz šī la-

⁸³ Die Burgsuchungen, 12. lp. Piez. 2.

tīnizētā vārda saskatāma vēlākā Adzu muiža Gu-
denieku pagastā?

Ciets rieksts ir pēdējais kiligundas nosaukums Alostanotachos. Pēc G. Berkholca hipotezes šai vārdā slēpjoties nosaukums „Alokstes attakas“, pie kam pretēji tagadējai parašai agrāk Aloksti uzskatījuši nevis par Tebras pieteku, bet otrādi — Tebru par Alokstes sānupi jeb atteku.⁹⁴ Ir arī mēģinājumi „attakas“ vietā lasīt „noteka“. Tomēr es nezinu nevienu gadījumu, kur kādas senlatviešu draudzes nosaukums būtu līdzīgs proponētai „Alokstes attakai“ — tad jau varētu gaidīt arī pagastus: „Gaujas noteka“, „Ventas upe“ un tml. Man šķiet, ka īpašvārdā Alostanotachos slēpjas divi, pāvesta kancelejas kļūdas dēļ kopā sarakstīti kiligundu nosaukumi. Tā kā Alokstes upi arī vēlākie dokumenti raksta bez k (Alouste), tad tiešām pirmā vārda pusē Alostas jāmeklē Alokste, kā 13. g. s. varēja saukties plašāks novads ap Aizputi, Tebras un Alokstes upju baseina augšgalā. Turpretim vārda otrā pusē -Notachos man gribētos saskatīt Asītes pagasta Nodegu muižu, kas neatrodas tālu no Tebras iztekas. Ja ventīni varēja Durbes vārdu izrunāt kā Durpis, tad viņu mutē arī Nodegas varēja pārvērsties par Notechas, resp. Notekas. Novietojot -Notachos kiligundu Asītes pagastā, ko tikai viens (Nīkrāces) pagasts šķīr no Ventas, kļūst saprotams tālākais 1230. g. līguma teksts: „kā arī no citām kiligundām un ciemiem, kas atrodas Ventas abās pusēs“. Bez tam gar Asītes pagastu tek Vārtājas upe, ko piemin jau 1253. g. dalāmā grāmata un arī Atskaņu chronika. Tas pierāda, ka Nodegu novadā jau 13. g. s. bij kāds kuršu centrs.

Še iztīrītie vietu vārdi arī nosaka kuršu lielkunga Lamiķa valsts robežas vispārīgos vilcienos. Acīm redzot, tās kiligundas, kas sava attāluma dēļ

⁹⁴ Sal.: A. Bielenstein, Die Grenzen, 226. lp.

vēl nejutās vācu apdraudētas, nemaz nebij savus sūtņus un ķīlniekus sūtījušas miera sarunām ar Alnas Balduīnu, kāpēc arī tās nav vārdā nosauktas, lai gan piederēja pie Lamiķa valsts. Spriežot pēc konteksta un vietu vārdu topografiskās kārtības, jāpieņem, ka šo neminēto kiligundu daļa atradās Ventas baseinā ap Skrudnu un Nīgrandu.

Lietojot Kursas dalāmo grāmatu terminoloģiju, varam teikt, ka 1230. g. Lamiķa karaļvalstī pilnīgi vai pa daļai ietilpa šādas kuršu teritorijas jeb „zemes“: Ventava, Rietumu Bandava un Piemare (Bihavelanc). Tā kā šai laikā Kursā bij pavisam 9 kunga valstis, tad redzam, ka Lamiķis nebij visas Kursas valdnieks. Nav nekāda vēsturiska pamata uzskatam, it kā Lamiķis būtu dzīvojis Talsu pilī un no turienes valdījis pār visām Kursas zemēm. Nav arī pierādījumu, ka viņš būtu valdījis pār visu Piemari, jo acīm redzot vecākais Piemares centrs — Grobiņas pils un pilsēta 1230. g. neatradās viņa rokās. Varbūt toreiz Piemares dienvidrietumu daļai bij savs valdnieks, kam klausīja arī četras pārējās Dienvidkursas zemes — Dovzare (Duvzare), Ceklis, Megowe (Megava) un Klaipēda (Pilsāts). Diemžēl, mums nav nekādu ziņu par šīm Dienvidkursas valstīm Alnas Balduīna laikā.

6.

Divi citi līgumi runā par Austrumkursas zemēm: vienu no tiem noslēdza rīdzinieki 1230. g.,⁹⁵ laikam starp 25. martu un 28. decembri, bet katrā ziņā pirms jau apskatītā Alnas Balduīna līguma ar Rietumkursas karali Lamiķi; otru slēdza Alnas

⁹⁵ Senās Latvijas vēstures avoti, I. n. 161.

Balduīns 1231. g. 17. janvārī.⁹⁶ Par šiem abiem līgumiem ir samērā daudz rakstīts, bet vēl šodien nav īstas skaidrības ne attiecībā uz šo svarīgo aktu ģenētiskiem sakariem, ne arī par tiem drāmatiskiem politiskiem notikumiem, kas aiz tiem slēpjas. Šai rakstā nav iespējams iztīrīt visus šos sarežģītos jautājumus, jo tad nāktos rakstīt sevišķu apcerējumu par pašu vicelegātu Alnas Balduīnu.

Maniem nolūkiem pietiek konstatēt, ka vicelegātam bij pazīstams⁹⁷ rīdzinieku 1230. g. izlīgums ar kuršiem, ko starp citu pierāda arī tas, ka savā 1231. g. 17. janvāra tekstā viņš kuršu ciemus ierakstīja tai pašā kārtībā kā rīdzinieki, bet ar vairākām lasības kļūdām, piem., pareizā rīdzinieku Walegalle vietā Wasa Galle, Pure vietā Pyrre, Ugesse vietā Ugenesse, Candowe vietā Cadowe. Visumā var teikt, ka slēdzot savu otro (1231. g.) līgumu ar kuršiem, vicelegāts to rediģēja, kombinējot abus 1230. g. kuršu līgumus.⁹⁸ Radies kompromisa ceļā, 1231. g. 17. janvāra teksts politiskā ziņā ir neskaidrāks un redakcijas ziņā paviršāks par Alnas Balduīna 1230. g. 28. decembra līgumu. Patiesībā tas drīzāk atgādina līguma uzmetumu nekā pašu līgumu, kāpēc arī viņam trūkst to vācu kontrahentu (zobenbrāļu, krustnešu, Rīgas namnieku u. c.) parakstu (t. i. zīmogu), par kuriem runā t. s. konsensa formula.

Savukārt arī rīdzinieku 1230. g. līgums šķiet tikai vienpusīgs vācu kungu gribas izteikums, jo tajā nepiedalās neviens kuršu valdnieks, un tas neko nesaka par kuršu ķīlniekiem, bez kuriem toreiz vispār šādiem starptautiskiem līgumiem nebij nekāda spēka. Tas deva pamatu J. Krodzniekam šaubīties, vai vispār kurši kaut ko ir zinājuši par

⁹⁶ Turpat, n. 163.

⁹⁷ Turpat, n. 164.

⁹⁸ Sal.: B. Åbers, Kuršu brīvības grāmata, 33. lp.

rīdzinieku līgumu.⁹⁹ Vēlāk rīdzinieki kuršu piedalīšanos šai līgumā izskaidroja ar viņu solījumu 1228./29. g. bada gadā, pieņemot katoļu svētniekus pateicībā par vācu sniegto palīdzību.¹⁰⁰

Turpretim pašā dokumentā 1230. g. akts nosaukts par „līdzību“ (compositio), kas norāda, ka pirms tam Kursā un Rīgā atradušās kara attiecībās. Šķiet, ka kuršu un zemgaļu uzbrukumam Daugavgrīvas klosterim 1228. g. 20. augustā būs sekojis krustnešu un zobenbrāļu siļojums uz Austrumkursu un Zemgali, kur ienaidnieks nopostīja viņu ciemus līdz ar ievākto labību, no kā izcēlās bads. Pēc tam rīdzinieki varēja sagatavot kuršiem savu 1230. g. miera diktātu. Protams, ka tā ir tikai viena no iespējamām kombinācijām, kas cenšas atrast kausālītāti starp dažiem atsevišķiem faktiem, kuŗu sakarība mums nav zināma. Līgums atzīst kuršu īpašuma tiesības (salvis sibi possessionibus et proprietatibus agrorum, ceterarumque rerum sine contradictione cuiuslibet potestatis), bet prasa no viņiem kristietības jūgu: pusbirkava rudzu (t. i. ap 82 kg jeb 2 Rīgas pūrus) kunga tiesai no vienzirga zemes, baznīckungu sieciņus un kara gaitas pret Kristus ienaidniekiem.

To Kursas „zemi“, kas 1230. g. noslēdza miera derību ar rīdziniekiem, vācieši sāka saukt par Miera Kursu — dat Vredecuren land,¹ terra Vredecuronia.² Šos nosaukumus sastopam tikai no 1252.—1258. g.,³ kad pēc Durbes kaujas (1260. g.) kurši atkal sacēlās un atteicās no vācu miera līguma. Turpretim ne rīdzinieku 1230. g., ne Alnas Balduīna 1231. g. 17. janvāra līgumā ar kuršiem

⁹⁹ J. Krodznieks, Līgumi ar kuršiem, 15.—16. lp. (Izglītības Ministrijas Mēnešraksts, n. 1, 1921. g.)

¹⁰⁰ Senās Latvijas vēstures avoti, I. n. 164.

¹ LUB., I n. 240.

² LUB., I n. 248.

³ LUB., I n. 322.

Kursas pilskalni (pēc E. Brastiņa, Latvijas pilskalni, Aizsargs, 1937. g. n. 6, 415. lp.).

Miera Kursas vārdu nesastopam. Tāpēc runājot par senās Kursas politisko iedalījumu, stingri ņemot, nav nekāda pamata lietot šo ienaidnieku do-to lejasvācu (vrede, miers, pamiers) nosaukumu, vēl jo mazāk tāpēc, ka tas minēts tikai 3 dokumen-tos un īsā laika sprīdī. Ja tas tomēr tiek darīts, tad vienīgi tā iemesla dēļ, ka šie dokumenti ir ļoti svarīgi un ļauj noteikt Miera Kursas robežas.

Ja nu tā, tad atliek noskaidrot, kādas senkuršu zemes atradās vēlākās vācu Miera Kursas teritorijā.

Rīdzinieku 1230. g. miera derībā teikts, ka šis izlīgums slēgts ar 9 ciemu kuršiem: „cum Curonibus de locis, quorum hec sunt nomina: Rende, Walegalle, Pidewale, Matecule, Wane, Pure, Ugesse, Candowe, Anses.“ Nevien no Latviešu Indriķa chronikas (IV. 3), bet arī no kāda cita, pašu rīdzinieku sastādīta dokumenta⁴ dabūjam zināt, ka par loci viņi sauca arī ciemus (villae). Izņemot divus, nav grūti tos identificēt ar tagadējiem Kurzemes vietu vārdiem⁵. Rende ir vēlākā Rendas muiža Kuldīgas apriņķa Rendas pagastā. Walegalle ir Valgāles, Matecule — Matkules, Wane — Vānes, Pure — Pūres, Candowe — Kandavas pagasti Talsu apriņķī. Matkules pagastā atrodas arī Pidewale — agrākā Pidoles muiža. A. Bilenšteins Ugeses vārdu meklēja tagadējā Upesgrīvas pagasta Ugunciemā⁶, bet nevar būt šaubu, ka taisnība ir G. Berkholcam, kas 1230. g. formu Ugesse un 1253. g. Uge, resp. Ugen uzskata par vienu vārdu un identificē ar Vandzenes pagasta Iģeni. Valodnieciski pret to nevar būt nekādu iebildumu, jo zinām arī citus gadījumus, kur vecos somugru vārdos u skaņu latvieši izrunā kā i (piem., Ugandji, Ugaunia vietā Igaunija). Bez tam 1234. g. 27. aprīļa lēņa grāmatā⁷ teikts, ka Ugeses „novads“ ir Laidzes pils tiesā (kastellatūrā). Tā kā Laidzes pagasts atrodas starp Talsu pilsētu un Vandzenes pagastu, tad arī tas liecina par labu Ugeses meklēšanai Vandzenes pag. Iģenē.

⁴ LUB., I. n. 344: „in predictis locis seu villis.“

⁵ Sk. attēlu ar Kursas pilskalnu karti. Pēc E. Brašņiņa, Latvijas pilskalni, 415. lp. (Aizsargs, 1937. g. n. 6.)

⁶ Die Grenzen des lettischen Volksstammes, 187. lp.

⁷ Senās Latvijas vēstures avoti, I. n. 201: „dotamus ecclesiam beati Petri in Riga ... in viginti quinque uncis in Curonia, in castellatura Lodgie, in provincia Ugesse.“

Tāpat es nevaru pieslieties A. Bilenšteiņam, ka 1230. g. līgumā minētais „Anses“ ciems ir tagadējais Ances pagasts, agrākā Ances muiža, Ventspils apriņķī⁸. Apskatot uz kartes 1230. g. līgumā minētos kuršu ciemus, redzam, ka tie nosaukti zināmā kārtībā, ejot pa Abavu uz augšu līdz Kandavai. Tā kā neviens droši identificējams vietas vārds nav sastopams uz ziemeļiem no Ventspils-Talsu-Upesgrīvas lielceļa, tad tas pierāda, ka šai līgumā nav piedalījušies plašā Dundagas novada kurōnizētie sāmnieki, kāpēc arī nav pamata Ances vārdu meklēt Ventspils apriņķī un pie tam šī apriņķa pašos ziemeļos, pie Miķeļu bākas. Ievērojot to, ka dokumentā „Anses“ ir pats pēdējais novada nosaukums, un ka tas seko tūlīņ aiz Kandavas vārda, jāpieņem, ka tas atradies Kandavas tuvumā. Šo pieņēmumu atbalsta divi māju vārdi — Ansiņi Kandavas un Anziņi Cēres pagastā. Tā kā Kandavas pagastā sastopam arī Kundziņu mājas un tautā par Pilskalnu sauktu kalnu pie Čāpuļu mājām, tad ir vairāk ticamības hipotezei par „Anses“ ciema atrašanos Kandavas pagastā. Ja arī Čāpuļu pilskalnam nav parastā plakuma, un tā kultūras slānis ir plāns⁹, tad iespējams, ka šis pilskalns vācu iebrukumu laikā vēl tikai atradās darbā, bet palika nepabeigts, ar ko varētu izskaidrot viņa atipisko formu.

Alnas Balduīna 1231. g. 17. janvāra līgumā kuršu kontrahenti aprakstīti šādiem vārdiem: „pagani de Curonia, scilicet de Bandowe, de Wanne-man, de citra Winda, de villis, quarum nomina sunt hec: Rende, Walegalle, Matichule, Wanne, Pyrre, Ugenesse, Candowe, Anzes, Talse, Arowelle, Pope et pluribus aliis.“ Salīdzinot ar rīdzinieku 1230. g. līgumu, redzam, ka: 1. Alnas Balduīns kuršu nometnes sauc par ciemiem; 2. ciemu sa-

⁸ A. Bielenstein, Die Grenzen, 182. lp.

⁹ E. Brastiņš, Latvijas pilskalni, I. 43. lp.

raksts līdz vārdam „Talse“ ir vienāds ar rīdzinieku sarakstu, izņemot Pidoli (Pidewale), ko vicelegāta teksts nepiemin; 3. Alnas Balduīna līgumā nosaukti trīs citi ciemi (Talsi, Ārlava un Pope), par kuriem nerunā rīdzinieki, pie kam saraksta beigās aizrādīts uz „daudziem citiem“, vārdā nenosauktiem ciemiem; 4. ciemu sarakstu ievada trīs plašāku Kursas teritoriju nosaukumi — de Bandowe, de Wanneman, de citra Winda, — pie kuriem šie 11 vārdā nosauktie ciemi pieder.

Patiesībā trešais kuršu zemes nosaukums „šai pus Ventas“ (de citra Winda) nav īpašvārds, bet tikai ciemu novietnes virziena rādītājs, raugoties no Rīgas uz Ventu: tā tad visi novadi no Ventas uz austrumiem. Šādu iztulkojumu apstiprina daži vēlāki dokumenti¹⁰, kuŗi vairs nemaz nemin atsevišķās kuršu zemes, bet vienīgi runā par zemēm viņpus un šai pus Ventas. Tāpēc 1231. g. līgumā vārdi „de citra Winda“ vienīgi paskaidro, ka pretēji Alnas Balduīna 1230. g. līgumam šoreiz kontrahenti ir Austrumkursas pagāni.

Ja nu tā, tad līdzīgi Rietumkursas trim zemēm (Esestua, scilicet Durpis, et Saggara), arī Austrumkursas trīs nosaukumi jāreducē uz diviem: de Bandowe, de Wanneman. Pēdējā vārda galotne tiek dažādi rakstīta. Lai gan vienīgi lasījums „Wanneman“ ir pareizs, tomēr Fr. G. Bunge un A. Bilenšteins lasīja to Wannenia, tā tad ar latīnizētu galotni, kas ieviesusies arī latviešu rakstos. A. Vestren-Dolls uzskata¹¹ „Wanneman“ par somugru vārdu ar uzglabātu ģenitīva galotni -n, kas nozīmējot Altland (vecaine, vecā zeme) pretstatā Usmai (līdums, jaunā zeme, no lībju ūsmān, avotos Husman). Turpretim Bandavas vārds vismaz ar savu galotni -ava ir latvisks. A.

¹⁰ Senās Latvijas vēstures avoti, I. n. 183, 200.

¹¹ A. Westrén-Doll, Urkundliche livische und kurische Ortsnamen, 12. lp.

Bīlenšteins izteica domas, ka Vanemanes vecais nosaukums uzglabājies Vānes pagasta vārdā, kam agrāk būšot bijusi latviska galotne -ene, tā tad Vānene¹². Diemžēl, tāda forma dokumentos nav sastopama. Bez tam no 1231. g. 17. janvāra līguma ir redzams, ka Wanneman un Wanne ir divi dažādi nosaukumi: pirmais apzīmē veselu „zemi“, otrs tikai ciemu. Tāpēc nav pamata tos identificēt. Man šķiet, ka drīzāk veco Vanemanes vārdu var saskatīt tagadējā Vandzenes pagasta nosaukumā, kas varētu būt Vannemaa latviešu tulkojuma (Vāņuzeme) sakropļota izruņa pēc analogijas: Jaunzemis-Jaudzems, Tautciems-Taucens. „Vāņu“ vārdu sastopam vēl tagad dažos Ventspils apriņķa māju nosaukumos: Vāņi un Vānieki Sarkanmuižas pagastā, Vāņi Zūru pagastā, kā arī Kuldīgas apriņķa Ezeres pag. „Vāņos“.

Vadīdamies no 1253. g. Kursas dalāmās grāmatas vietu vārdiem, A. Bīlenšteins — pretēji 1231. g. 17. janvāra līguma skaidram tekstam — pieņēma, ka šai līgumā „Wannenia citra Winda“ nozīmējot vēlāko Vredecuronia, bet Bandowe esot līdzīga 1253. g. dalāmās grāmatas Bandavai¹³. Šī nepamatotā mācība atspoguļojās arī A. Bīlenšteina zīmētās Kursas vēsturiskās kartēs, kas vēl tagad tiek lietotas mūsu skolās, un kuŗas mums rāda Bandavu daudz mazāku nekā tā bij patiesībā. Turpretim 1231. g. līgums, ja to iztīrām bez kādiem aizspriedumiem, liecina, ka vēlākā Miera Kurša it nebūt nav identiska ar Vanemani, bet aptver arī daļu Bandavas, proti tos Bandavas novadus, kas atradās uz austrumiem no Ventas. Diemžēl, šī līguma teksts tā rediģēts, ka nav skaidri redzams, kuŗi no dokumentā minētiem 11 ciemiem pieder pie Bandavas un kuŗi pie Vanemanes.

¹² Die Grenzen, 185.—186. lp.

¹³ Turpat, 179. lp.

Bet salīdzinot 1230. g. rīdzinieku miera derību ar 1231. g. Alnas Balduīna līgumu, jāsecina, ka rīdzinieki derēja mieru tikai ar Bandavas austrumu kuršiem, kamēr Alnas Balduīns savu līgumu slēdza ar visiem kuršiem „šai pusē Ventas“, tā tad kā ar Bandavas, tā arī Vanemanes kuršiem. Ja šī hipoteze ir pareiza, tad pie Austrumu Bandavas piederēja viss Abavas baseins ar abos līgumos minētiem kuršu ciemiem: Rendu, Valgāli, Pidoli, Matkuli, Vāni, Pūri, Kandavu un Anšiņiem; varbūt, pie Bandavas piederēja arī Talsi un Igene. Turpretim Vanemanē atradās Ārlava, Pope un „daudzi citi“ vārdā nenosaukti ciemi „šai pusē Ventas“. Starp pēdējiem laikam gan bij domāti vēlākos dokumentos sastopamie Miera Kursas novadi Ventspils apriņķī — Dundaga, Puze, Ugāle, Usma un citi. Vanemane bij senā somugru zeme Ziemeļaustrumu Kursā, ko pamazām jaunākā dzelzslaikmetā bij iekarojuši kurši.

7.

Redzējām, ka Lamiķa lielkunga valsts sadalījās divās, resp. trīs kunga valstīs (terrae), kas savukārt sastāvēja no 15 vārdā nosauktām draudzēm (killigundae) un ciemiem. Svarīgi, ka 1230. gada 28. decembra līgums nemaz nepiemin pilis. Tas liecina, ka Alnas Balduīns nav aizkāris Lamiķa valsts iekārtu, jo tās militārais pamats bij un palika kuršu cietokšņi — pilis. Līgums runā tikai par Lamiķa pavalstnieku pienākumiem pret katoļu baznīcu, atstājot spēkā agrākos kuršu pienākumus pret savu valsti un valdnieku.

Tomēr, salīdzinot 67 pazīstamo kuršu pilskalnu novietojumu, redzam, ka tikai neliela daļa no tiem atradās Lamiķa valsts zināmās robežās. Vismazāk to bij Ventavā — tikai 3, un tie paši uz Ventavas un Bandavas robežām: pie Piltenes pag.

Lagzdenes muižas, pie Zlūkām un Tigvē. Turpretim vairāk nekā desmit pilskalni atrodami Rietumu Bandavas identificējamās novados: Padurē, Veckuldīgā, Alšvangā, Tadaikšos, Basos, Mazsālijās, Lipaikšos, Turlavā, Raņķos u. c.

No vairākiem 13. g. s. dokumentiem dabūjam zināt, ka senās kuršu zemēs pils bij svarīgi politiski un administratīvi centri, no kuriem vairāk vai mazāk bij atkarīgi apkārtējo ciemu un pagastu ļaudis. Tāpēc kādas pils pārvaldīto teritoriju avoti apzīmē kā īpašu vienību — lejasvācu tekstos ar vārdu „borchsoking“, latīņu tekstos — „castellatura“. Ir pamats domāt, ka Piemārē šādu zemes politisko dalījumu ieviesa jau 7. un 8. g. s. Grobiņas jeb Ezerpils zviedru un gūdu kolonisti, no kuriem šis institūts varēja tikt pārņemts arī citās Kursas zemēs. Savukārt vācieši, iekarojot kuršus, visu 13. un 14. g. s. paturēja Kursas pagānu laiku „pils tiesas“ jeb kastellatūras, vietumis grozot tikai šo „apriņķu“ (districtus castris) robežas. Tā no Kuldīgas ordeņa komturijas sardzes nodokļu maksātāju sarakstiem 14. g. s. vidū redzam, ka šai komturijā bij 5 kastellatūras: Jaunpils (Nove Domus), Alšvangas, Aizputes jeb Draugpils (Vrundenborgh), Durbes jeb Vecpils (Lyndale) un Kuldīgas¹⁴. Tā kā senos somugru novados Ziemeļkursas Ventavā un Vanemanē pilskalnu ir maz, tad jāpieņem, ka kiligundās jeb draudzēs bij iedalīta galvenokārt Kursas „sāmiešu“ zeme, kamēr pašiem kuršiem bij raksturīga „pils tiesa“ kā politiskās ģeografijas pamatelements. Tikai 14. un 15. g. s. vācu zemes kungi sāk kursisko kastellatūru ievest arī agrākās somugru zemēs turienes kiligundu vietā.

Protams, „pils tiesās“ bij iedalīta arī vēlākā Miera Kursā. Ne velti kastellatūras vārdu pirmo

¹⁴ A. Bauer, Die Wartgutsteuerliste der Komturei Goldingen, 146. lp. (Mitteilungen, Bd. 25.)

reizi rakstos sastopam taisni šē, proti 1234. g. tiek minēta Laidzes (Lodgia) pils tiesa tagadējā Laidzes pagastā. Diemžēl, nav uzglabājies Kuldīgas komturijai līdzīgs Talsu komturijas kastellatūru saraksts no 14. g. s. Tikai varenā pilskalnu rinda Abavas baseina upju krastos, kuŗa acīm redzot šķīra kursisko Austrumu Bandavu no sāmiskās Vanemānes, vēl šodien nepārprotami liecina, ka arī Austrumu Kursā pils tiesa jeb kunga novads bij zemes politiskā dalījuma svarīgākā vienība blakus valstij.

Izejot no šī neapšaubāmā Kursas senvēstures fakta, vēlreiz apskatīsim austrumu kuršu līgumus 1230. un 1231. g. Tāpat kā Lamiķa līgumā ar Alnas Balduīnu, nevienā no abām austrumu kuršu grāmatām neatrodam ne mazāko aizrādījumu uz viņu pilīm. Tas nozīmē, ka paliek neskartas kuršu attiecības pret viņu pašu valdību, izņemot reliģisko kultu. Ja tas tā, tad jājautā, kādas terri-tōriālas vienības īstenībā slēpjas aiz rīdzinieku miera derības termina „loci“ un Alnas Balduīna 1231. g. līguma „villae“. Laikam gan būsīm tuvāk patiesībai, pieņemdami, ka šais dokumentos ciemi nozīmē vismaz pagastus vai vēl plašākus novadus. To apstiprina jau vairākkārt minētais 1234. g. 27. aprīļa dokuments¹⁵, no kuŗa dabūjam zināt, ka abos austrumu kuršu līgumos minētais „ciems“ Ugesse [Iģene] ir 25 arklus liels un nosaukts par „provinci“.

Ir vēl otrs ceļš spriest par Austrumu Kursas lielumu Alnas Balduīna laikā. No minētā legāta sūdzības pāvestam 1234. g. redzam, ka 1231. g. jūlijā¹⁶ Alnas Balduīns bij spiests savus kuršu ķilniekus izdot jaunam Rīgas bīskapam Nikolajam, kas viņus un līdz ar to līgumu saistībās ierauto

¹⁵ Senās Latvijas vēstures avoti, I. n. 201.

¹⁶ Turpat, n. 167.

Kursu, ko reprezentēja minētie ķīlnieki, sadalīja trīs līdzīgās daļās starp Rīgas dombaznīcu, Zobenbrāļu ordeni un Rīgas pilsētu. 1231. g. 9. augustā Rīgas bīskaps minēto pilsētas trešdaļu Kursā un Zemgalē izlēņoja Rīgai 12 rātes kungu personās¹⁷, kas to savukārt izlēņoja tālāk 56 Rīgas namniekiem un 71 ārzemju tirgotājam. Bet šo lēņu dēļ izcēlās strīds starp rīdziniekiem un ārzemniekiem, ko 1232. g. 16. februārī izšķīra Rīgas bīskaps, noteikdams, lai Rīgas namnieki atsakās ārzemju tirgotājiem par labu no savas trešdaļas uz Zemgali un atdod viņiem arī pusi no savas Kursas trešdaļas viņpus Ventas¹⁸, pilnos apmēros paturēdami savu trešdaļu šaipus Ventas. Bet atsaukdams uz pāvesta 1232. g. 3. februāra bullu,¹⁹ jau 1233. g. 30. jūlijā legāts Alnas Balduīns piespiež Rīgas namniekus un ārzemju tirgotājus atteikties no saviem lēņiem Kursā un Zemgalē²⁰.

Pēc tam Rīgas namnieki lūdza pāvesta legātu atjaunot viņiem agrāk piešķirtos lēņus Kursā, kam Balduīns arī piekrita un 1234. g. 1. aprīlī izlēņoja katram no 56 minētiem namniekiem pa 25 arkliem zemes Kursas trešdaļā šaipus Ventas un Kursas sestdaļā viņpus Ventas²¹. Tā tad 56 vasali kopā dabūja Kursā 1400 arkļus; tāpat palika spēkā 5 citu vasalu lēņi, arī katrs 25 arkļus liels jeb kopā 125 arkli. Vērtējot baznīcām piešķirtos novēlējumus (piem., Pēterļa baznīcai Rīgā 25 arkļus) uz kādiem 75 arkliem, dabūjam, ka 61 vasalim Austrumu Kursas trešdaļā un Rietumu Kursas sestdaļā bij izlēņoti 1525 arkli, bet kopā ar baznīcām 1600. Tā kā 1234. g. 1. aprīlī legāts deva minētiem vasaliem solījumu, varbūtējo lēņa arklu iz-

¹⁷ Turpat, n. 168.

¹⁸ Turpat, n. 183.

¹⁹ Turpat, n. 177.

²⁰ Turpat, n. 189.

²¹ Turpat, n. 200.

trūkumu segt ar piešķirumiem citās Kursas daļās (in aliis Curlandiae partibus), tad jāsecina, ka visa Rīgas pilsētas trešdaļa Miera Kursā un sestdaļa Pārventā bij izlēpota.

Izmērījis pēc A. Bilenšteina kartes atsevišķo kuršu valstu teritoriju, poļu vēsturnieks H. Lovmjanskis²² dabū šādus rezultātus: visā Miera Kursā bijis 6800 kv. km, bet Pārventas trīs valstīs — Ventavā, Rietumu Bandavā un Piemarē kopā ap 6100 kv. km; tā tad visā katoļu baznīcai 1230. —34. g. pakļautā Kursas daļā ap 12.900 kv. km. — Legāta Alnas Balduīna izlēpotā Miera Kursas trešdaļa aptvēra ap 2300, bet Pārventas sestdaļa ap 1000 kv. km jeb kopā 3300 kv. km, kas līdzinās apm. vienai ceturtdaļai no visas pakļautās Kursas. Tā kā šai ceturtdaļā bij ap 1600 arklus, tad iznāk, ka Piemarē, visā Bandavā, Ventavā un Vanemanē kopā bij arklus četrreiz vairāk, t. i. ap 6500. Citiem vārdiem, uz katriem 2 kv. km valsts teritorijas bij 1 arkls iekoptas zemes.

Nemaz nepiešķirot šiem skaitļiem absolūtu vērtību, tomēr ar to iegūstam zināmu kvantitatīvu priekšstatu par Kursu pagānu laikos. Vienkāršības dēļ ņemsim tikai Miera Kursu. Pamatojoties uz iepriekšējiem datiem, varam izrēķināt, ka 1234. g. Miera Kursā bij 6800:2, t. i. 3400 arklus. Tā kā katra vasaļa lēnis bij 25 arklus liels, tad redzam, ka visā Miera Kursā vajadzēja caurmērā būt kādiem 136 novadiem. Diemžēl, no abiem austrumu kuršu līgumiem zinām tikai 12 „ciemu“ nosaukumus; arī 1253. g. Kursas dalāmā grāmata Miera Kursā sauc vārdā tikai 28 novadus — 15 ordeņa, 13 bīskapa valstī. Tas pierāda, ka visi novadi nebij nosaukti vārdā, un ka katrs novads bij lielāks par parasto ciemu.

Tagad agrākās Miera Kursas teritorijā atro-

²² H. Lowmiański, Studja nad początkami społeczeństwa i państwa Litewskiego, t. I, str. 81—82. Wilno 1931.

das ap 50 pagastu; ja mēs teorētiski pieņemtu, ka arī 13. g. s. Miera Kursā bij tikpat pagastu, tad dabūtum, ka katra senkuršu pagasta caurmēra lielums bij 3400:50, t. i. 68 arkli; pieņemot novadu skaitu ap 30, dabūjam ap 110 arklu katrā. Protams, ka šādi izrēķinātais senkuršu novadu skaits un lielums nav nekādas vēsturiskas reālītātes, bet vienīgi noder pierādījumam, ka: 1. Kursas nomētņu skaits 1234. g. bij lielāks nekā līgumos minēto vietu vārdu skaits, un ka 2. izejot no 25 arklu liela kuršu „ciema“, kā vidēja ciemu lieluma, dabūjam zināt, ka ciemi bij apvienoti pagastos, bet pagasti pils tiesās jeb kunga novados, kuŗu arklu skaits varēja sniegties pāri simtam.

Ir zināms pamats pieņemt, ka 13. g. s. kuršu arkls nozīmēja zemnieka mājas ar vienzirga zemi. Saskaņā ar rīdzinieku 1230. g. līgumu, no šādām mājām bij jādod gadā pusbirkava rudzu, kas līdzinās 2 pūriem Rīgas mērā. Tā tad vācu zemes kungi saņēma 13. g. s. pirmā pusē no Lamiņa valsts kuršu 3100 mājām ap 6200, bet no Miera Kursas 3400 mājām ap 6800 pūru rudzu jeb kopā 13.000, t. i. pūru no katra kv. km katoļu baznīcai pakļautās teritorijas.

Bez tam kuršiem bij jādod baznīckungu uzturam t. s. mācītāju sieciņi — pēc 1252. g. noteikumiem, sieks rudzu, sieks miežu, sieks auzu no katra arkla, rēķinot 10 siekus pūrā. No visiem 6500 arkliem baznīckungi²³ saņēma 19.500 sieciņus jeb 1950 pūrus mācītāju labības, kas kopā ar 13.000 pūriem kunga tiesas dod ap 15.000 pūru. Tik liels ir tas tiešais materiālais labums, ko 1230. un 1231. g. līgumi deva vācu zemes kungiem Kursā. Tā kā Alnas Balduīna līgumi neuzlika kuršiem pienākumu maksāt tiesu laicīgiem vai garīgiem zemes kungiem, bet prasīja vienīgi sieciņus baznīckungu un prelātu uzturam, tad, protams, šie legāta līgumi

²³ LUB., I. n. 240.

bij jāuzskata par „brīvības grāmatām“, pretstatā rīdzinieku miera derībai, kas patiesi uzspieda kuršiem „kristiešu jūgu“ (iugum christianitatis).

Tomēr salīdzinot ar vēlākiem 13. g. s. līgumiem, trīsdesmito gadu akti kuršiem bij izdevīgāki nekā turpmākie. Līdz pat 1245. g. miera līgumam ar Vācu ordeni kurši patur savu nacionālo valdību un savas politiskās brīvības militārās garantijas — pilis. Noslēgto līgumu nodrošināšanai kurši nodeva vāciešiem zināmu skaitu ķilnieku, kuņus uzturēja visi trīs zemes kungi — Rīgas baznīca, zobenbrāļi un Rīgas namnieki kopā ar ārzemju tirgotājiem, pie kam katrs sedza šos izdevumus samērā ar savu territōriālo kvoti. Nav nekādu pierādījumu, ka līdz 13. g. s. vidum Kursā vācieši būtu uzcēluši jel vienu baznīcu; tas nozīmē, ka faktiski arī reliģiskā ziņā kurši joprojām turējās pie savas nacionālās baznīcas un senā pagāniskā kulta, atpirkdamies no kristietības jūga ar sieciņiem, ko saņēma Rīgas baznīckungi. Tāpat kuršu rokās palika tiesas vara.

Šķiet, ka arī „kunga tiesas“ ievākšana bij uzticēta pašiem kuršu ciemu un pagastu vecākiem, no kuņiem to savukārt saņēma vācu zemes kungu sūtītie ierēdņi, ko avoti sauc par sūtņiem (nuncii). Pretēji vēlāko laiku soģiem šie vācu „sūtņi“ nedzīvoja pašā Kursā, bet tikai vien- vai divreiz gadā „jāja pagastos“, lai saņemtu kunga tiesu no kuršu arkliem. Šo sūtņū uzturēšanā bij jāpiedalās ne vien visiem zemes kungiem, bet arī viņu vasaļiem samērā ar savu arklu skaitu. Bet Kursā nedzīvoja un nesaimniekoja arī vasaļi, jo viņu lēņa novadi nemaz nebij ierādīti dabā — tie bij tā sauktie valsts kases lēņi; piem., katrs no 56 Rīgas namniekiem saņēma piecdesmitsesto daļu no visas kuršu maksātās arkla jeb kunga tiesas Miera Kursas trešdaļā un Lamiķa Kursas sestdaļā. Tas liecina, ka vāciešiem Kursā nebij ne muižu, ne piļu, kāpēc kuršiem nebij jādod viņiem arī klaušas.

Lai šādos apstākļos jaunie zemes kungi patiesi varētu Kursā realizēt savas nodokļu tiesības, bij nepieciešami, lai viņiem būtu kuršu arklu saraksti, sastādīti pa atsevišķiem kunga novadiem, pagastiem un ciemiem. Šāds 13. g. s. saraksts uzglabājies Igaunijā un saucas Liber Census Daniae. Diemžēl, analogisks Liber Census Curoniae ir gājis bojā. Bet no šai rakstā apskatītiem dokumentiem dabūjam zināt, ka paši kurši ik pa 20 gadiem izdarījuši savu arklu pārvērtēšanu, kas katrā ziņā bij saistīta ar arklu sarakstu sastādīšanu, jo nevar būt šaubu, ka kuršiem jau pirms 1230. g. notikumiem bij jāmaksā zināmas tiesas un jādod gaitas arī savai nacionālai valdībai. Tas ir netiešs pierādījums, ka kuršiem nebij sveša rakstu māksla — vai nu tās bij vienkāršas birku zīmes, vai zviedru rūnām līdzīgs raksts, tas pagaidām nav nosakāms.

8.

Pēc Saules kaujas 1236. g. sacēlās arī kurši, pie kam drīz vien tika nogalināts 1234. g. ieceltais pirmais Kursas bīskaps Engelberts. Vairāk gadus kurši bij atkal brīvi. Tikai pēc tam, kad Ledus kaujā uz Pleskavas ezera 1242. g. 5. aprīlī Aleksandrs Ņevskis bij sakāvis Livonijas ordeņa spēkus, vācu ekspansijas vilnis vēlās no austrumiem atpakaļ uz rietumiem. Cietis neveiksmi Krievijā, ordenis uzsāka pirmo Kursas iekarošanu, kas ilgst līdz 1252. g. No visas Igaunijas, Lībijas un Latgales sapulcinātais kaņaspēks laupot, dedzinot un kaujot devās iekārot Kursu, pie kam jau pirms 1245. g. mestram Grōningam izdodas iekārot Kursas lielāko daļu un piespiest slēgt miera līgumu,²⁴ kuŗa teksts nav uzglabājies. Uz šī līguma pamata

²⁴ Atskaņu chron., 2402.

kuršiem 1245. g. jāceļ Kuldīgas pils, kas kļūst par vācu militāro bazi un ordeņa valdības sēdekli Kursā. Tā kā jau 1248. g. avoti piemin Kurse-
nieku ciemu (Cursiculle²⁵) Krimuldā, tad jādomā, ka kuršu kaŗa gūstekņi tika aizdzīti trimdā uz Vid-
zemi un varbūt arī Igauniju. Cīņas turpinājās jo-
projām, un 1252. g. 1. augustā kāds teksts runā par
vēl neiekaŗotām Kurzemes bīskapijas zemēm (et
aliis terris, nondum subiugatis²⁶).

1252. g. Livonijā ar sevišķu misiju ieradās
virmestra vietnieks Saines Eberhards, kas ko-
pā ar Kurzemes bīskapu Indriķi I (1251.—63. g.)
noteica Kursas turpmāko satversmi uz pāvesta le-
gāta Modenas Viļuma 1245. g. 7. februāŗa dekla-
rācijas pamata:²⁷ Kursas valststiesiski uzskatāma
par Prūsijas daļu un pēc tās parauga $\frac{2}{3}$ piešķirā-
mas ordenim, bet $\frac{1}{3}$ bīskapam. 1252. g. 18. oktobrī
Kurzemes bīskaps un virmestra vietnieks vienojās
par 11 katoļu baznīcu celšanu iekaŗotā Kursā:
9 agrākā Lamiķa kaŗaļvalstī (3 Piemarē, 3 Ban-
davā, 3 Ventavā) un 2 Miera Kursā.²⁸ Līdz ar to
tika noteiktas zemes kungu un kuršu nodevas baz-
nīcu (katrai 4 arkli aŗamzemes) un baznīckungu
uzturēšanai: mācītāju sieciņi (pa siekam rudzu,
miežu un auzu no arkla) un upuŗa naudas.

1253. g. sākumā sanāca kopā virmestra viet-
nieks Saines Eberhards, Kurzemes un Sāms-
salas bīskapi, Daugavgrīvas abats un galve-
nie Livonijas ordeņa pavēlnieki, lai pēc il-
gām apspriedēm vienotos, kā dabā sadalīt
9 Kursas zemes starp ordeni un bīskapu.
Tikai 1253. g. aprīlī Kuldīgā varēja parak-
stīt divas dalāmās grāmatas — 4. aprīlī par
Ziemeļkursas, 5. aprīlī arī par Dienvidkursas sa-

²⁵ LGU., I. 19, p. 23.

²⁶ LUB., I. 237.

²⁷ LUB., I. 181.

²⁸ LUB., I. 240.

dalīšanu.²⁹ Pirmais akts vēlreiz apstiprina kuršu („mūsu ļaužu“) īpašuma tiesības (hereditas) uz viņu laukiem, zvejām, dravām un mežiem, izņemot svētbirzis, pie kam zemes kungi patur sev tikai valdnieku tiesības (ius dominorum) prasīt no sava novada pavalstniekiem desmito tiesu, kaŗa gaitas un citus publiski tiesiskus pienākumus.³⁰ Tad pat Kuldīgā bīskaps un ordenis kādā citā dokumentā noteica, ka kuršiem jāpiedalās aizsardzības un uzbrukuma kaŗos un jāmaksā sardzes nodoklis (wartguit³¹). Iesaukšanu izdara ciemu vecākie ar soģu (fōgtu) pavēli. Pirmie kuršu soģi rakstos aplicināti 1252. g.³²

Pēc Durbes kaujas 1260. g. 13. jūlijā, kas deva stipru triecienu ordeņa spēkiem, sacēlās no jauna prūši, kurši, zemgaļi un sāmi, padzīdami savus soģus. Bet jau tai pašā gadā par vicemestru ieceltais Siguldas komturs Juris uzsāka Kursas otro iekaŗošanu, pie kam ordeņa spēki vispirms uzbruka Dzinteres (Sinteles) pilij, kas atradās 39 km no Veckuldīgas. Te viņi sarīkoja īstu asins pirti, aizdedzinādami pili un apkaudami visus garnizona leišus un kuršus, kas bij vecāki par 11 gadiem, pie kam ievainotos meta atpakaļ liesmās.³³ Tādā pašā kārtā 8 gadu laikā vācieši ieņēma pārējās Kursas pilis, pie kam šo „kultūrnesēju“ cīņas pa-

²⁹ Ph. Schwartz, Kurland im 13. Jahrhundert, 76—78. Leipzig 1875.

³⁰ LUB., I. 248: „Universi et Curones a sua hereditate tam in agris, quam in predictis piscariis, et in silvis non sanctis et in arboribus melligeris nullatenus excludantur, salvo iure dominorum, sub quorum dominio predicta bona continentur.“ Kamēr nav vēl izdots 1253. g. dalāmo grāmatu normālizēts teksts, ar nolūku tuvāk neiztirzāju šos ārkārtīgi svarīgos dokumentus.

³¹ LUB., I. 250.

³² LUB., I. 236.

³³ Atskaņu chr., 5865—5976.

ņēmienu zīmīgi raksturo E. Chudzinskis:³⁴ „Seit 1260 hatte der Orden planmäßig das ganze Land heimgesucht, die Häuser verbrannt, die Bewohner erschlagen oder gefangen fortgeführt. Ereignisse wie das Schreckensgericht von Sinteles werden nicht nur vereinzelt vorgekommen sein. Dazu die Fortführung der Überlebenden! Im ganzen bieten die Erzählungen der Reimchronik darüber das Bild einer absichtlichen, zielbewußten und zwangsmäßigen Aussiedlung einer unzuverlässigen Völkerschaft.“ Sava darba noslēgumā tas pats autors vēlreiz nekautrēdamies pasaka, kādā ceļā ordenis pieveica kuršus un zemgaļus. — „Im ersten (Unterwerfungskampfe) galt es nur die militärische Niederzwingung, im zweiten dagegen die planmäßige Erschöpfung, ja die brutale blutmäßige Ausrottung der beiden unzuverlässigen Völkerschaften, deren spärliche Reste teils ausgesiedelt, teils in harter Knechtschaft gehalten wurden; harte Rücksichtslosigkeit und eiserne Entschlossenheit führten den Orden an sein Ziel: im Jahre 1290 ist er endgültig Herr in Kurland.“³⁵

Ja arī minētais vācu autors pārspilē Kursas iekarošanas sekas, it kā pēc vācu uzvarām kuršu „niecīgās atliekas“ pa daļai tika izraidītas, pa daļai turētas „bargā kalpībā“, tad tomēr 1267. gadu var uzskatīt par Kursas politiskās neatkarības beiguma cēlienu. Jau 1265. g. mestrs Mandernas Konrads dibināja Jelgavas pili, kurai tāpat kā 1245. g. celtai Kuldīgai bij jāklūst par vācu operāciju bazi — šoreiz pret zemgaļiem. Lai atraisītu rokas Zemgales iekarošanai un nodrošinātu aizmuguri, nākošais mestrs Luterbergas Otons 1267. g. augustā Rīgā noslēdza līgumu ar kuršiem, kas diemžēl uz-

³⁴ E. Chudzinski, Die Eroberung Kurlands durch den Deutschen Orden im 13. Jahrhundert, 71. Leipzig 1917.

³⁵ Turpat, 90.

glabājies tikai norakstā un lejasvācu tulkojumā.³⁶ Tā kā šis līgums uz ilgiem laikiem noteica kuršu stāvokli jaunā ordeņa valstī, tad iztīrāsīm to sīkāk, salīdzinot ar 5 gadus vēlāk slēgto zemgaļu līgumu.

Līguma ievadā teikts, ka tas slēgts ar visiem kuršiem un visu Kursu (des ganzen landes to Curlande); turpretim no tālākā teksta redzams, ka tas attiecas tikai uz Kursas ordeņa novadiem — uz „brāļu“ zemi. Nevar būt šaubu, ka līguma saturs tika izstrādāts un pieņemts pēc ilgākām sarunām starp ordeni un kuršu zemes vecajiem. Šāda kārtība, starp citu, apliecināta 1272. g. 6. jūlija līgumā starp zemgaļiem no vienas un Rīgas virsbīskapu un mestru no otras puses.³⁷ Uz to norāda arī kuršu līguma vārdi, ka tas slēgts kopā ar visas Kursas zemes padomi (mit gemeinen rade des ganzen landes). Salīdzinot šo formulu (de communi consilio et consensu³⁸) ar līdzīgām ordeņa kancelejas lietotām konsensa formulām,³⁹ kļūst skaidrs, ka mestrs šai lietā ir prasījis nevien savu brāļu, bet arī kuršu domas.

Kā kuršu, tā zemgaļu līgums ir miera līgumi, jo nodibina jaunas tiesiskas attiecības starp divām kaņotāju pusēm: sacelšanās laikā (in der tijt der werrunge) abas tautas bij atkritušas no vācu kristietības (§ 6) un atgriezušās pie savas nacionālās dievticības un politiskās brīvības.⁴⁰ 1267. g. abas puses atteicās no atriebības kaņa (wrake) jeb vaidu tiesībās pamatotām pretenzijām, un ordenis

³⁶ LUB., I. 155.

³⁷ LUB., I. 430: „Geeischet hebben die eldesten des landes to unser gegenwordicheit, unde vil händelunge gehat hebben her und dar.“

³⁸ LUB., I. 425.

³⁹ LUB., I. 385, 466, 453: „und wi meister von dem rade und vulbort unser broder und unses capiteles.“

⁴⁰ LUB., I. 450: „den Cristen geloven... den si vormalis unthphangen hadden und besiden geworpen.“

piešķīra amnēstiju visiem kuršu nemierniekiem. Zemgaļu 1272. g. līgumā teikts, ka miera sarunu priekšmets bijis viņu nodokļi un pienākumi (op iren tins und ir recht tuschen in und uns), pie kam rezultātā uzvarētāji atvieglējuši viņu tiesas, salīdzinot ar stāvokli pirms sacelšanās. Ari 1267. g. līguma saturs ir kuršu nodokļi, pienākumi un tiesības.

Tas iesākas ar zirgu zādzībām, kas ir nepārprotams norādījums uz zirgkopības lielo nozīmi kuršu miera un kaŗa laiku saimniecībā. Šai sakarībā jāatgādina, ka saliešu franku kōdeks Lex Salica (ap 508.—511. g.) ari jau pašā sākumā (2. nod.) runā par cūku zādzībām, jo cūka frankiem bij viens no svarīgākiem mājkustoniem. Kuršu zirgi pazīstami jau pirms vācu laikiem. Tā 11. g. s. autors Brēmenes Ādams, rakstot par Kurzemi (4. grāmatā) piebilst: „ļoti labi zirgi“ (equi optimi). 13. g. s. kaŗos zirgi bij vērtīgākais kaŗa laupījums, ko vairākkārt apliecina Latviešu Indriķa un Atskaņu chronikas. Kā Talsu pilskalna izrakumi, tā citi avoti pierāda, ka kurši daļu no ienaidniekam atņemtiem zirgiem ziedoja Dievam.⁴¹ Jāja nevien vīriēši, bet ari sievietes. Vēl Rozīns Lentilijs,⁴² kas 1677.—80. g. bij mājskolotājs Dobelē, varēja teikt, ka kurzemnieki ļoti reti iet kājām; ari zemnieki vai nu jā, vai brauc ratos. Laikam gan tāpēc, ka kuršu zirgiem bij laba slava, Vācu ordenis taisni Kuldīgas komturijā ierīkoja valsts ķēvnīcu un zirgkopības centru. Pēc K. Zalta pētījumiem Kuršā audzināja galvenokārt bēros (brūnos) zirgus, pie kam izšķīra aŗamos un ecējamos, jājamos un

⁴¹ Atskaņu chron., 2672—75. — Sal.: K. Zalts, Kumeļņš latv. tautas dziesmās, 466—470. (Endzelina-Klaustiņa, Latvju tautas daiņas, II. Rīgā 1928. g.).

⁴² Curlandiae quaedam notabilia, 1692. g. No jauna izdevis latv. tulkojumā A. Tentelis, L. U. rakstos, XI, 1924. g. 58. lp.

braucamos kumeliņus.⁴³ No Rīgas parādnieku grāmatas dabūjam zināt, ka labs zirgs 1291. g. maksāja 2½—3 sudraba mārkas, kas 13. g. s. bij ļoti liela nauda. Sacelšanās laikā 1260.—67. g. kurši zaudēja daudz zirgu — nevien kaujās kritušos, bet arī ienaidnieka atņemtos. Tomēr laba daļa palika vēl viņu rokās, paslēpta pilenēs un purvu salās. Tāpēc šo svešām personām uzticēto zirgu atdabūšana bij ļoti svarīga miera laiku saimniecības uzsākšanai. Tā es gribētu iztulkot klauzulu: kas zog „under guden truwen“. Īstu skaidrību te varētu dot vienīgi nozudušais latīņu pirmteksts. Šiem zirgu zagļiem sods līgumā nav paredzēts, bet teikts, ka abas puses paliek „nelīdzināti ienaidnieki“ (in einer unvruntlicher minne). Pēc manām domām tas nozīmē,⁴⁴ ka cietušais var pret vainīgo izlietot savas vaidu tiesības (Fehderecht) — arī nogalināt viņu, jo zirgu zādzība bij t. s. lielā zādzība, par ko zaglim draudēja karātavas.

Tālāk 1267. g. līgums runā par kuršiem uzlikto kristietības jūgu — par viņu nodokļiem (§ 3—4) un klaušām (§ 5—7). Ordeņa brāļiem maksājamo nodokli lejasvācu teksts sauc par tins (latīņu pirmtekstā bij census). Zemgaļu 1272. g. līgumā lasām, ka tins ir samazināts (metiget) kanoniskās desmitās tiesas nodoklis (in der stede des tehendes). To pašu Latviešu Indriķa chronika apliecina jau 1211. g. (XV. 5.), kad bīskaps Alberts Daugavas un Gaujas lībjiem aiz politiskiem iemesliem „atviegloja“ desmitās nastu, ievēdot tai vietā labības berus — mēru no katra zirga.⁴⁵ Tā kā census bij laicīgs zemes nodoklis, ko saņēma zemes kungs vai viņa vasaļi, tad latvieši to sauca par

⁴³ K. Zalts, Jāšana un jājamie piederumi, 322. (Latvju tautas dainas, V. Rīgā 1930. g.).

⁴⁴ Sal.: R. His, Das Strafrecht des deutschen Mittelalters, I. 265. Leipzig 1920.

⁴⁵ Indriķa chr., XXI 6, 1217. g.: „censum... vel annonae mensuram pro decima institutum.“

„kunga tiesu“ (vācu *Gerechtigkeit*) vai vienkārši par tiesu (*Kursā* somugru vārdā arī par vaku).

Aplikšanas vienība kuršiem jau 1230. g. līgumā ar rīdziniekiem bij zirgs, pie kam minētais latīņu teksts izšķir divējādas saimniecības: vienzirga zemē saimnieks to pašu zirgu jūdz kā arklā, tā ecēšās;⁴⁶ turpretim divzirgu zemē ir viens aņams, otrs ecējams kumeļš. Tā kā kunga tiesa vispirms tiek noteikta divzirgu lielām mājām, tad jāsecina, ka šādu saimniecību *Kursā* nebij maz vai pat vairāk nekā vienzirga sētu. Arī 1267. g. līgums aplik ar nodokļiem visus darba zirgus, kas vecāki par trim gadiem, pie kam 3. pantā minēts aņams, bet 4. pantā ecējams zirgs. Salīdzinot ar 1230. g. līguma latīņu redakciju, 1267. g. vācu teksts izteikts daudz neskaidrāk, tomēr paliek iespaids, ka tagad pirmām kārtām domātas vienzirga mājas. Vai iemesls būtu kuršu lielie zirgu zaudējumi abos sacelšanās kaņos, vai arī vienīgi tā ir teksta neskaidriība?

Vienzirga mājas sauca par arklu jeb arkla zemi, jo tās apara ar vienā arklā (leišu arklas) jūgtu aņamo kumeļu jeb arkli (leišu arklys, zirgs⁴⁷). Ja turpretim kādās mājās bij divi darba zirgi, tad tās aplika divreiz smagāk un vērtēja kā 2 arklu lielas. Arī Vidzemē lībju novados par aplikšanas vienību ir minēts kā arkls (*Indriķa chr.*, X. 13.: de aratro), tā zirgs (*XV. 5.*: de quolibet equo). Zemgalē jau pirms vācu okupācijas 1255. g. ir apliecināti zemes arkli.⁴⁸ Tāpēc nav nekāda pamata dažu vācu vēsturnieku minējumiem, it kā Latvijā zemes arklus

⁴⁶ LUB., I. 105: „si vero aliquis uno equo laborat in unco et erpica...“

⁴⁷ Vēl G. Stenders atšķir vārdus (*Lexikon*, II. 303 un 457) „arklis“ (*Haaken Landes*) un „arkls“ (*Pflug*).

⁴⁸ LGU., I. 23: „in contrata, quae Semigallia nominatur, quinquaginta uncos terrarum.“

ieveduši vācu zemes kungi.⁴⁰ Nevar būt šaubu, ka jau senā Latvijā fiskālām vajadzībām tika sastādīti arklu saraksti (varbūt, uz birkām), jo zinām, ka Kursā ap 1234. g. notika šādu arklu revīzija, ko atkārtoja ik pa 20 gadiem, lai noteiktu starplaikā notikušās pārmaiņas arklu skaita un lieluma ziņā.⁵⁰ 20 gadu ilgs periods starp 2 arklu revīzijām, laikam, tika pieņemts tāpēc, ka ataugas un vecaines uzplēsa un atkal apsēja ik pa 20 gadiem.

Arkla nodokļa lielums kā kuršiem 1267. g., tā zemgaļiem 1272. g. noteikts vienāds — 2 pūri labības, pie kam zemgaļiem to vajadzēja nobērt Rīgas pūrā, bet kuršiem savā lauku pūrā. Kuršu pūram 1252. g. bij 10 sieku⁵¹ (17. g. s. jau tikai 6 sieki), bet Rīgas pūrs bij mazāks (17. g. s. arī 6 sieki). Zemgaļiem arkla tiesa bij jānobež ar pūru rudzu un pūru miežu, turpretim kuršiem bij jādod tikai rudzi, lai gan arī viņi tos varēja atvietot ar pūru kviešu un pūru miežu. Salīdzinot ar 1230. g. rīdzinieku līgumu, kas kuršiem no vienzirga zemes lika maksāt pusbirkava rudzu, redzam, ka par spīti divkārtējai atkrišanai no kristietības 1267. g. viņu arklu tiesa bij apmēram tikpat liela: divi pūri rudzu Rīgas mērā sveķ 230 mārciņas⁵² jeb 11,5 poda, bet pusbirkavā ir 10 podu (81,9 kg). Divreiz mazāka kunga tiesa bij tālaviēšiem — pūrs labī-

⁴⁰ H. Bosse, *Der livländische Bauer am Ausgang der Ordenszeit*, 458. Riga 1933. Turpretim P. Johansen, *Die Estlandliste des Liber Census Daniae*, I. 212: „Wir müssen den Haken mithin als altestnische Einrichtung der vordutschen Zeit werten, einerlei von wo er ursprünglich entlehnt sein mag, sei es von germanischen oder baltischen Völkern.“ Reval 1933.

⁵⁰ LUB., I. 135: „infeodavimus... in viginti quinque uncis in tertia parte Curlandiae citra Winda et in sexta parte ultra Winda, secundum estimationem uncorum qui fuerunt infra viginti annos...“

⁵¹ LUB., I. 240, § 8.

⁵² M. G. Paucker, *Practisches Rechenbuch für inländische Verhältnisse*, II. 286, Mitau 1836.

bas no 2 zirgiem, jo viņi 1214. g. brīvprātīgi atdevās Rīgas bīskapa varā.

Neražas gadījumā zemgaļi varēja savu arkla tiesu nolīdzināt naudā, dodot par 1 Rīgas pūru 2 sudraba ārtavas, vai arī zvērādās — ar divām caunām vai 8 vāverēm. Tā kā sudraba mārķā bij 24 ārtavas, tad iznāk, ka zemgaļi savu arkla tiesu zemes kungam varēja nomaksāt ar $\frac{1}{6}$ mārķas; apmēram tikpat liels bij kuršu zemes nodoklis, ja to pārrēķina naudā. To nekādā ziņā nevar uzskatīt par sakautiem nemierniekiem uzlikto soda naudu, kas 13. g. s. parasti bij daudz lielāka. Tā 1234. g. apspiežot Jervas un Virijas igauņu nemierniekus, nemierniekiem bij jāmaksā no katra arkla 5 sudraba mārķas liela kontribūcija, tā tad 30 reiz vairāk nekā kuršiem.⁵³ Lai spriestu par kuršu arkla tiesas smagumu, jāzina, ka zemnieku zemes arkla sējas platību Kurzemē 1431. g. pirmo reizi apliecina divi liecinieki, pie kam viens no tiem saka, ka arklā varot izsēt 30 pūrus labības;⁵⁴ tā tad arklis 15. g. s. bij vienzirga zeme.

Kā kuršu 1267. g., tā zemgaļu 1272. g. līgumi ir ļoti svarīgi tai ziņā, ka dod mums pirmās noteiktās liecības par abu sakauto, bet ne uzvarēto tautu klausām zemes kunga labā. Abi līgumi nosaka, ka iedzīvotājiem jādod klausas pie pils būvēm, t. s. pils gaitas, un bez tam vēl jāsūta darbinieki 4 dienas gadā — 2 vasarā un 2 ziemā. Ari Saksijā un Vestfālē t. s. tiesas klausība bij noteikta uz 2—4 dienām gadā, un tai bij publiski tiesisks raksturs: tiesas sesijās piegādāt sienu un salmus soģa un viņa pavadoņu guļas vietām un zirgu uzturam. Tāpēc šo 2 dienu tiesas dienestu, ko vēlāk palielināja līdz 4 dienām gadā, izteica ar formulu „pie siena un salmiem“. Turpretim senprū-

⁵³ H. Hildebrand, *Livonica*, vornämlich aus dem 13. Jh. im Vatikanischen Archiv, Nr. 21, § 13 un 18 (1887).

⁵⁴ LUB., VII. 440. S. 257.

šiem bij jākalpo savam kungam divreiz ilgāk, proti 8 dienas gadā.⁵⁵

Kādi darbi bij kuršiem jādara šais 4 kļaušu dienās, nav skaidri zināms. Jādomā, tie paši, par kuŗiem runā zemgaļu līgums: vienu dienu jāsuŗta vezumnieks no katra arkla, bet pārējās 3 dienās jādod muiŗai kājnieks, lai tas pļautu sienu, kā arī cirstu un sanestu malku. No šī darba uzskaitījuma redzam, ka minētās kļaušas nebij domātas valsts muiŗām (kādu vēl nemaz nebij, vai arī tās apstrādāja kaŗa gūstekņi), bet tika prasītas soŗa apgādāšanai un aizvešanai no viena pagasta uz otru. Toties kuršu līgums precīzē pils būvju gaitas, nosakot, ka ordenim ceļot pils pret pagāniem, visiem (atkritējiem?) savā maizē jākalpo 1 mēnesis gadā (§ 6). Turpretim no pārējām pils kļaušām kurši tiek atsvabināti uz visiem laikiem (§ 7); tāpat kuršiem atļaiŗ agrāk uzlikto kaŗa nodokli (teenden des reise gudes), kuŗa vietā viņiem jau 1253. g. bij jādod sardzes nauda (wartgut). Zemgaļu līgumā pils būvkļaušu ilgums nav noteikts, bet tās vēl papildinātas ar ceļa kļaušām.

Kuršu līguma 8. un 9. pants ir pāreja no viņu publiski tiesiskiem pienākumiem uz civiltiesisko stāvokli. „Katra vieta, kur kāds kursis apmetas uz dzīvi, paliek viņa mūŗīgs īpašums (ewich erve), ja šai sētai jau nav cita īpašnieka“ (§ 9). Ar to tiek atkārtots jau 1230. g. līgumā un vairākos vēlākos aktos atzītais princips, ka pāriedami kristietībā kurši patur savu lauku un citu lietu īpašuma tiesības (proprietas) bez jebkādas varas ierunām. Bet pāri šīm vispār atzītām jaunkristīto tiesībām (ius neophitorum) zemes kungi nodibina savas kungu tiesības (ius dominorum), ko literātūrā sauc par gruntskundzību, bet 13. g. s. avotos

⁵⁵ A. Švābe, Zemes attiecību un zemes reformu vēsture Latvijā, 50—51. Rīgā 1930. g.

ari vienkārši par dominium⁵⁶ vai herscap (kundzību).

Grunskungam bij tiesība prasīt no saviem ļaudīm visus šai un citos līgumos minētos pienākumus: kunga tiesu, gaitas u. t. t. Kā jauninājums, kam mūsu zemnieku vēsturē bij svarīgas sekas, jāmin 8. panta noteikums: „katru nekustamo mantu viņi mantos līdz 4. celim, bet ar nosacījumu, ka ar to netiek kaitēts viņu kungu tiesībām.“ Ar šo no sakšu tiesībām pārņemto Vācu ordeņa noteikumu tika nospraustas dzimtas tiesiskās robežas: tā beidzās „ceturtā celī“ (in dem vierden knie), skaitot radniecību uz vienu pusi, vai 7. celī, skaitot uz abām pusēm. Tas nozīmēja, ka turpmāk nozariešus vairs neuzskatīja par dzimtas mantiniekiem: izmirstot īsteniekiem, beidzās ari dzimtas locekļu bāliņu mantojuma tiesības, bet vakanto bezmantinieku mantu mantoja zemes kungs.⁵⁷

Šāds iekarotāju uzspiests kuršu mantojuma tiesību ierobežojums bij ļoti izdevīgs jaunai valsts varai kaŗa un sērgu gadījumos, kad izmirstot daudzām dzimtām, viņu kustamā manta nonāca zemes kungu rokās, ar ko viņi varēja brīvi rīkoties: izlēnot postā pamestās sētas saviem novadniekiem, pārdot citiem saimniekiem „more curonico“, nometināt tur bezzemniekus un kaŗa gūstekņus, ierīkot valsts muižas vai ari nodibināt kolonizācijas fondu vācu zemniekiem.⁵⁸

Ar 9. pantu 1267. g. līgums beidz kārtot kuršu laucinieku tiesības un piegriežas kuršu jūrniekiem, ar ko tas pilnīgi atšķīras no visiem pārējiem līgumiem, kurus vācu zemes kungi 13. g. s. slēdza

⁵⁶ LUB., I. 248, S. 325, 326.

⁵⁷ A. Švābe, Dzimts, 6392. lp. (Latviešu konversācijas vārdnīca, IV. Rīgā 1929. g.).

⁵⁸ A. Schwabe, Grundriß der Agrargeschichte Lettlands, 36 un 47. Rīga 1928.

ar latvju ciltīm un novadiem. 10. pants nosaka, ka no Kurzemes jūrmalā atrastām lietām atradējs patur šo lietu trešdaļu, bet divas daļas jānodod soģim,⁶⁰ kas tās glabā gadu un dienu, kamēr atprasa īpašnieks; ja tas neierodas, lietas piekrit zemes kungam. Tāda pat kārtība paredzēta kuģu enkuriem, kam nav īpašuma zīmes. Šī kopsakarība rāda, ka pants runā par krastmalā izmesta, bojā gājuša kuršu kuģa kņavu.

Nākošais (11.) pants nosaka atradēja daļu precēm, kas kuģim bojā ejot vēl peld jūrā un nav piestājušas pie krasta; tā kā šādu lietu glābšana ir grūtāka, tad arī atradējs saņem vairāk (pusi), bet zemes kungs mazāk (ari pusi). Tāpat vienīgi jūrnieku dzīves apstākļos ir saprotams 12. pants, kas atļauj dzīvības briesmās pamestam slīcējam solīt savam glābējam zināmu atlīdzību, ne vairāk par savas mantas trešdaļu. Beidzot 13. pants nosaka preklūzīvos terminus, kādos kuršu jūrnieki var stādīt tiesai priekšā lieciniekus, lai pierādītu savas īpašuma tiesības kuģa avarijas gadījumā: ja liecinieki dzīvo aiz Daugavas, tā tad Rīgā, Vidzemē vai Krievijā, tiem jāierodas 3 mēnešu laikā; ja viņi dzīvo aiz Baltijas jūras, tā tad Igaunijā, Zviedrijā, Dānijā, tiem jāierodas gada un dienas laikā.

Šādi noteikumi par kuģa avariju, krasta tiesībām, jūrā vai jūrmalā atrasto mantu un ārzemju lieciniekiem ir nepārprotams pierādījums, cik ļoti svarīgu lomu Kursas tautsaimniecībā spēlēja jūras kuģniecība un tirdzniecība. Te juridiski precīzās un stingrās formās lasām kuršu jūrnieku seno varenību, par ko jau vīkingu laikos zina stāstīt ziemeļnieku sāgas. Lai gan Vācu ordenim bij izdevies salauzt Kursas politisko patstāvību, tomēr

⁶⁰ Nicā un Bārtā šādu jūrmalas fōgtu sauca par lejsoģi, bet jūrmalas zemnieku par lejnieku: E. Bleses izdotā J. Langija Latviski-vāciskā vārdnīca, 159. lp. Rīgā 1936. g.

kuršu saimnieciskā vara bij tikai iedragāta par spīti visām tām brutālām cīņas un iznīcināšanas metodēm, ar kuřām ienaidnieks viņus vajāja un vārdzināja, sākot ar 1242. g.

Ar maziem starplaikiem cīņa ilga 25 gadus. Vācu kaŗa mašinām par upuri viena pēc otras krita kādas 67 Kursas pilis, kuŗu vietā nu uzvarētie bij spiesti celt ordeņa cietokšņus, kam gadu simteņiem ilgi bij jāsarga nevis vairs kuršu brīvība, bet kalpība. Simtiem un tūkstošiem kaŗavīru dabūja galu, pilīm degot un sabrūkot vīrs cīnītāju galvām, vai ari tie krita tuvciņā kaŗa lielceļu malā un meŗa biezokņu aizcirtņos. Tukšās, cīnītāju pamestās sētās tika noņemti vai brīvprātīgi spiedās iekšā zemgaļi un pat Vidzemes lībieši, kam mestrs Mandernas Konrads (1263.—66. g.) atlaida lopu desmito, lai iekārdinātu viņus kaŗa gājienam pāri Daugavai. Ne velti 1267. g. līguma pēdējais (14.) pants uzliek kuršiem par pienākumu recipēt lībju zemes tiesības,⁶⁰ kas šo līgumu papildina galvenokārt ar krimināltiesiskām normām.

Tiesa, ar šo pēdējo mums zināmo līgumu tiek uzvelts pirmais akmens uz Kursas brīvības kapa. Bet lasot šo pergamentu, kas gadu simteņiem ilgi glabājās ordeņa pilī Kuldīgā, mēs vēl dzirdam, kā kuršu brašo kaŗa kumeļu pakavi dimd pār nodezīnāto pilskalnu vaļņiem; jūtam, kā bagātīgi piekŗautiem kuršu vīkingu kuģiem ejot bojā Kurzemes krastā, sāļš jūŗas ūdens iešļāc mums sejā; redzam, kā svītrotā vadmalas buŗa noplok, lai hercoga Jēkaba laikos celtos no jauna un nestu Kurzemes slavu uz vēl tālākām zemēm viņpus okeanam.

⁶⁰ A. Švābe, Vecākās zemnieku tiesības, 7.—9. lp. Rīgā 1927. g.

Kuršu ķoniņi un novadnieki.

1.

Kas gan vismaz vārda pēc nav dzirdējis runājam par „kuršu ķoniņiem“ un kurš pie tam nedomā par 12. un 13. g. s. brīviem latviešiem, kad mums bij savas nacionālas valstis un pašu tautības valdnieki — kungi un lielkungi? Lai arī pie kuršu ķoniņiem piederēja samērā nedaudzas dzimtas un viņu skaits nekad nebija liels, tomēr šo dzimtu ģeneāloģija ir visvecākā, kāda mums zināma, un viņu labi dokumentētā vēsture ir ļoti svarīgs un raksturīgs latvju tautas vēstures gabals. No tā varam vērot, cik grūti un neatlaidīgi mūsu senčiem bija jācīnās par savu tautību un brīvību, jo vienmēr no jauna to apdraudēja svešie ienācēji par spīti pašu dotām un vairākkārt atjaunotām brīvības grāmatām. Aizgājuši no savas dzimtbūšanā nospiešanās tautas, bet vācu bruņniecības solā neuzņemti, kuršu ķoniņi gadu simteņiem ilgi nevarēja atrast savu īsto vietu Kurzemes kārtu valstī, kāpēc viņi jutās kā svešinieki pašu zemē un, neskatoties uz savu formālo brīvību un materiālām iespējām, nespēja izveidot augstāku nacionālo kultūru, salīdzinot ar apkārtējo kuršu dzimtļaužu saimniecisko un kultūrālo stāvokli. Visā savā ilgajā vēsturiskā gaitā kuršu ķoniņi dzīvoja tikai pagātnei, muižniekiem līdzīgi sargādami savas privilēģijas, kāpēc arī viņiem nebija nākotnes. Tāpēc latviešu tautas atmo-

da viņiem pagāja gažām, gandrīz tos neskaņot un garīgi nesatraucot, un pat Latvijas valstī viņi ienāca ar nepamatotām bailēm, it kā agrārā reforma varētu atņemt „novadniekiem“ viņu zemi un sadalīt to starp „arājiem“. Beidzot, 1929. g. 4. maijā Saeimai vajadzēja izdot speciālu likumu, kas nojauca kuršu ķoniņu tiesiskās savrupības mūrus un atdeva viņus atpakaļ tautai, no kuŗas tos Vācu ordenis viduslaikos bij atrāvis ar vieglas un brīvas dzīves solījumiem.

Vācu ordeņa mestra Pletenbergā lēņa grāmatā 1504. g. 23. augustā vienīgi Kuldīgas novadnieks Andrejs Peniķis titulēts par „kuršu ķoniņu“ (Cursk konyng). Turpretim hercogs Frīdrichs 1621. g. 16. februāra dāvinājuma rakstā lieto jau šo titulu kā kolektīvu nosaukumu: pusarkla lielā Buļļu zeme Turlavas pagastā tiek piešķirta „unsern freien Leuten, den sämtlichen Königen“. Kas gan toreiz šai vārda plašā nozīmē piederēja pie kuršu ķoniņiem?

Laikam gan tikai tie 4 kuršu novadnieku ciemi, kas tagad ieņem 1852,4 ha lielu nepārtrauktu novadu un atrodas Turlavas pagastā: Ķoniņi, Pliķi, Kalēji un Ziemeļi. Grūti pielaist varbūtību, ka hercoga dāvināto Buļļu zemi kā kopīpašumu būtu lietojuši tie novadnieki, kas dzīvoja citos Kuldīgas apriņķa pagastos — Viesalgu, Dragūnu un Sausgāļu ciemā. Ari pēc Lipaiķu draudzes mācītāja J. H. Heinsius liecības 1761. g. par kuršu ķoniņiem saukti tikai minētie 4 Turlavas pagasta ciemi, kamēr Dragūnu, Viesalgu un Sausgāļu laudis saukušies vienkārši par novadniekiem¹. Bet minētais autors piebilst, ka īsteni par ķoniņiem dēvēti tikai 8—10 ķonenieki, kas dzīvoja Ķoniņu ciemā².

¹ C. C. Napiersky, Einige Nachrichten von den sogenannten Curischen Königen, Inland 1836, n. 4, S. 52.

² Sal.: Kolōnista (J. Vidīna sen.), Ķoniņi, 37 (Zinātnes un rakstniecības žurnālā Mēnešraksts, Liepājā 1908. g. n. 1.).

Tā tad nosaukumu „kuršu ķoniņi“ iestādes un arī paši kurši lietoja gan šaurākā, gan plašākā nozīmē. Tāpat hercogu laikos kancelejas valoda stingri neatšķīra 4 ķoniņu ciemus no 3 novadnieku ciemiem, kas izskaidrojams ar to, ka visi šie 7 kuršu brīvciemi jurisdikcijas ziņā vienmēr bij pakļauti vienam tiesas kungam: ordeņa laikos Kuldīgas komturam, hercogu laikos Kuldīgas virspilskungam. Ari no hercoga Kārļa 1760. g. 22. septembra reskripta un 19. g. s. prāvām redzam, ka Kuldīgas ķoniņi un novadnieki kopīgi aizstāvēja savas intereses; minētais reskripts adresēts „an die Goldingenschen Freybauern, als die sämtlichen Tontegoden oder Plicken, Jürgen Kalley, Weesalcken, Penneken oder Sukanten und Semallen“³. Šai sarakstā minētie Viesalgi (tagad Snēpeles pag.) 18. g. s. patiesībā uzskatīja sevi nevis par ķoniņiem, bet tikai par novadniekiem. Turpretim 19. g. s. Kurzemes iestādes sauca par kuršu ķoniņiem pat Sausgāļus⁴ (tagad Padures pag.); tā tad šo nosaukumu attiecināja arī uz agrākiem novadnieku ciemiem.

Tomēr ieteicams teorētiski atšķirt šos abus terminus, sekojot mūsu rakstniecībā nodibinātai tradīcijai. Jau 1908. g. Kolonists raksta, ka novadnieki esot vispārējs Kurzemes brīvnieku nosaukums⁵, ko 1912. g. apliecina arī K. Pētersons⁶: „Par novadniekiem tagad Rietumkurzemē sauc visus brīvniekus: viesalgniekus, dragūņniekus, ziemeļciemniekus, kalējiemniekus, ķoniņciemniekus, plīķciemniekus“⁷.

³ Cruse, Die Kurischen Könige, Mitauscher Taschenkalender für 1828.

⁴ Valsts arhīvs, Kurzemes domēņu valdes 1848. g. 8. marta raksts Kurzemes gubernātoram.

⁵ Kolonists, Ķoniņi, 37.

⁶ R. L. B. Zinību Komisijas rakstu krājums, XVI. 143.

⁷ Lipaiķu mācītājs F. Bergesons raksta, ka 18. g. s. šie ciemi saukti šādi: Ķoniņi jeb Ķonenieki, Ziemeļi jeb Ziemeļnieki, Kalēji jeb Kalējnīeiki, Plīķi jeb Plīķenieki. Jautājot: „Kur viņš bija?“ atbildēja: „Ķoniņos“ jeb „Ķoneniekos“.

Turpretim ķonenieki bij novadnieku šaurāka grupa ar izcilāku stāvokli, kam bij vienādas tiesības ar Kuldīgas Ķoniņu ciema ķēniņiem. Sekodams grāfa H. fon Keizerlinga jau 1848. g. izteiktām domām, minētais Kolōnists pareizi aizrāda, ka ķoniņi bij nevien ap Kuldīgu, bet ari ap Tukumu⁸ — Būguļu un Muižnieku māju novadnieki. Bet vai tikai ap Tukumu vien? — Protams ne: tādi bijuši ari citur, piem., Seseves, Bauskas un Mežotnes novados, pie kam baušķenieki⁹ no savām lēņa grāmatām 1752. g. bij uzglabājuši vairs tikai „błodiņas“ (zīmogu kapsulas), bet sesevnieķu Butkūnas ciema brīvnieki saukti par novadnieķiem. Ari Kurzemes vietu vārdos vēl tagad sastopam māju vārdus, kas liecina par kādreizējiem ķonenieķiem¹⁰: Ķonenieķi (Sakas pag.), Ķoniņi (Saukas un Basu pag.), Ķēniņi jeb Ķoniņģi (Embūtes pag.), Ķoņi (Durbes pag.), Ķēniņi (Durbes, Smārdes un Zālītes pag.), Ķēniņģis (Cīravas un Embūtes pag.), Ķeniņi (Sēlpils pag.), Ķenenieķi (Cīravas pag.), Kundziņi (Alšvanģas, Durbes, Medzes un Praviņu pag.). Sprieķot pēc J. Manceļa¹¹ Sprediķu grāmatas (1654. g.), vārda „ķoniņš“ senāka forma bij „konings“ un nozīmēja to pašu, ko tagad ķēniņš. Bet ir nepareizi no šiem vietu vārdiem secināt, ka „savā laikā visi brīvķaudis-muiķnieķi saucās par koningiem“¹². Taisni

⁸ Kolōnists, Ķoniņi, 241. (Mēnešraksts, 1908. g. n. 4).

⁹ H. von Keyserling, Beiträge und Nachrichten zur Geschichte der Freibauern in Kurland, 26 (Arbeiten der kurländischen Gesellschaft, V. Mitau 1848.).

¹⁰ J. Endzelins, Latvijas vietu vārdi, II. 21, 63, 9, 13, 39, 28, 144, 66, 11, 6, 138, 22. Rīgā 1925. g. — Pēc J. Plāķa, Latvijas vietu vārdi un latviešu pavārdi, I (Rīgā 1936. g.) šo vārdu izruna ir cita; piem., Durbes pag. „Ķoņi“ vietā „Ķonis“, „Ķēniņi“ vietā „Ķēniš“ (74. lp.).

¹¹ Citēju pēc 1699. g. izdevuma: III. 133 Jūdu konings Jēzus; III. 122 konings Zauls; II. 356 Dievs ir konings; II. 357 cilvēķi ir šī koninģa kalpi; II. 175 konings jeb lielķungs.

¹² J. Juškeviķs, Hercoga Jēķaba laikmets Kurzemē, 399. Rīgā 1932. g.

otrādi: dažu pagastu māju vārdi ļauj spriest, ka kurzemieki atšķīra ķoniņus no pārējiem brīvlaudīm jeb novadniekiem. Tā Cīravas pagastā ir Ķēniņi un Novadnieki, Zemītes pag. — Kundziņi un Novadnieki, Pērkones pag. — Kundziņi un Novadi¹³. Zināms, ķoniņš varēja būt arī tads novadnieks, kuŗa ciems nesaucās par Ķoniņiem, resp. Ķēniņiem; piem., Tontegode Turlavas pag. Pliķu ciemā. Un otrādi: māju vārds Ķēniņi pats par sevi vēl neliecina par kādas ķoniņu dzimtas bijumu. Tāpēc teorētiski svarīgais jautājums par ķoniņu varbūtējo izcelšanos no pagānu laiku valdniekiem var tikt atrisināts tikai par katru ķoniņu atsevišķi.

2.

Visvairāk uzmanības veltīts Kuldīgas un Salaspils ķoniņu dzimtām, pie kam šejienes vācu pētniekiem ir divi pilnīgi pretēji uzskati: vieni ķoniņus atzīst par īstu ķēniņu pēctečiem, otri to noliedz. Abi iztulkojumi var atsaukties uz oficiāliem avotiem, jo — kā jau minēts — Kuldīgas novadniekus par ķoniņiem godāja kā ordeņa (1504. g.), tā hercoga kanceleja (1621. g.). Bet jau 1644. g. 20. jūnija rakstā hercogs Jēkabs runā tikai par „Kuldīgas tiesas brīvniekiem“ (sämmtliche Freien des Goldingschen Ambtes), turpretim viņa kanclers Felkerzāms 1661. g. 20. janvārī Kuldīgas virspilskungam adresētā rakstā kuršu ķoniņus sauc vienkārši par brīvzemniekiem (Frei-Bauern)¹⁴. Tā tad tie paši ļaudis 1504. g. tika uzskatīti par ķoniņiem, bet 1661. g. vairs tikai par brīvzemniekiem¹⁵.

¹³ J. Endzelīns, Latvijas vietu vārdi, II, 11, 125, 42.

¹⁴ J. Juškevičs, Hercoga Jēkaba laikmets Kurzemē, 397—98. Rīgā 1932. g.

¹⁵ Attiecībā uz atsevišķiem novadniekiem brīvzemnieka vārds lietots vēl agrāk. Piem., 1595. g. spriedumā Kuldīgas virspilskungs Sausgāļus sauc par „frey besitzer“.

Šie divi chronoloģiskie momenti labi raksturo tos vēsturiskos likteņus, kas 17. g. s. pēc vācu bruņnieku sola nodibināšanas piemeklēja šo kādreiz tik slavenu cilti, ko K. V. Krūze dēvēja par „īstiem kuršu baroniem“¹⁶. Ja šo sarežģīto vēsturisko un tiesisko problēmu grib atrisināt īsas formulas veidā, tad to var rediģēt šā: vai tiešām Kuldīgas novadnieki saistāmi ar seniem Kursas valdniekiem, vai varbūt viņi vienmēr bijuši tikai brīvzemnieki?

Negātīvo historiografijas virzienu ievada hercoga Jēkaba superintendents Pauls Einhorns 1649. g., kas kuršu ķoniņu jautājumu apskata sakarā ar „Republica oder Regimente der Letten“ un apgalvo, ka latvieši „no paša sākuma bijuši briesmīgi laupītāji“ (grewliche Räuber), kam nav bijis ne sava vārda ķēniņam un firstam, ne ari viņi pazinuši šādu amatu, bet kā rupji barbarisks un neprātīgs pūlis valdījis pats pār sevi bez kādiem valdniekiem un likumiem¹⁷. Šī nevēsturiskā ievirze guva piekri-tējus. Pēdējam hercogam Pēterim Bironam 1791. g. veltītā darbā¹⁸ K. A. Kitners saka par kuršu

bet jau 1631. g. spriedumā Viesalgi un 1633. g. ari Dragūni nosaukti par „frey pauren“. 19. g. s. iestādes novadniekus parasti dēvē par Freisaßen (kr. вольные поселяне) jeb Kurische Könige, pie kam pēdējo nosaukumu lieto vai nu kā Kuldīgas 7 brīvcieņu kolektīvu vārdu (собирательное название) vai pat kā kārtas apzīmējumu visiem Kursas novadniekiem („die Kurischen Könige oder Curländischen Freisaßen keineswegs bloß in der Umgegend von Goldingen sich befunden, sondern in älterer Zeit auch in andern Theilen Curlands mehrfach vorhanden waren...“ Kuldīgas virspilstiesas spriedums 1868. g.).

¹⁶ Cruse, Mitauscher Taschenkalender für 1828.

¹⁷ P. Einhorn, Historia Lettica, 25—26 (Scriptores Rerum Livonicarum, II. 587).

¹⁸ [Küttner] Kuronia oder: Dichtungen und Gemälde a. d. ältesten Kurländischen Zeiten, I. 118—119. Mitau 1791. Cik man zināms, K. A. Kitners (1749—1800) bij ari pirmais rakstnieks, kas īpašā poēmā (114.—117. lp.) apdziedāja ķo-

ķoniņiem, ka „ihre Existenz ist nicht altlettisch, sondern neu und eine Posse der Kreuzherren“. Ķoniņi esot bijuši savu brāļu nodevēji un slepens ierocis ordeņa rokā, par ko Kuldīgas komturs viņiem piešķīris neaizkartā īpašumā tēvu tēvu zemi; apskauzdami viņu labklājību, citi kurši iesaukuši tos par saviem ķēniņiem. Kitnera domas vārdiski atkārto 1802. g. P. fon Keizerlings un E. fon Deršaus Aleksandram I. veltītā Kurzemes provinces aprakstā¹⁹. — K. V. Krūze 1828. g. izteica domas, ka nosaukums „kuršu ķoniņš“ varētu būt Peniķim dota palama, jo ordenis vispār lietojis skanīgus titulus, piem., Praeceptor boum vai Comendator ovium²⁰. Daudz tālāk šai ziņā nav ticis O. Štāfenhāgens, kas vēl 1890. g. cenšas pierādīt, ka mestrs Pletenbergis pēc „prūšu ķēniņu“ parauga 1504. g. lietojis „kuršu ķoniņa“ titulu Peniķa lēņa grāmatā tīri politiskos nolūkos, pie kam viņš izmantojis agrākās tautas teikas par kuršu seno brīvību un kundzību²¹. Vēlāk ķoniņu nosaukums no Kursas pārņemts uz lībjiem, un tā izcēlušies tā sauktie Salaspils ķēniņi. Šis autors domā, ka arī Alnas Balduīna 1230. g. līgumā ar kuršiem minētais Lammekinus rex nemaz patiesībā neesot bijis ķēniņš, bet tikai vienkāršs kuršu virsnieks vai vecākais, ko pāvesta vicelegāts savās interesēs nosaucis par rex²². Aiz šīs teorijas slēpjas labi pazīstamā politiskā doktrīna, ka pirms vācu laikiem nemaz nevarot runāt par latviešu valstīm un valdnie-

ņiņus. Bez tam N. Bušs man aizrādīja uz K. Rusvurma noveli par Peniķiem („Des alten Andreas Tod“, Rigascher Almanach für 1864, S. 40—55).

¹⁹ [E. G. v. Derschau u. P. E. v. Keyserling], Beschreibung der Provinz Kurland, 185. Mitau 1805.

²⁰ Cruse, Mitauscher Taschenkalender für 1828.

²¹ O. Stavenhagen, Freibauern und Landfreie in Livland während der Ordensherrschaft, 320—21 (Beiträge zur Kunde Ehst-, Liv- und Kurlands, IV. 3. Reval 1890).

²² Turpat, 317—18.

kiem, un ja ari avoti pieminot ķēniņus, tad tas esot ordeņa brāļu joks vai palama vai viltojums.

Turpretim otrs virziens pūlas objektīvi noskaidrot iemeslus, kāpēc lielākais ordeņa mestrs Pletenbergis oficiālā dokumentā titulē Peniķi par ķēniņu. Šo pozitīvo virzienu kuršu ķoniņu historiografijā nodibināja jau Brēmenes notārs Jānis Renners, kas 1556.—61. g. dzīvoja Livonijā un atradās Vācu ordeņa dienestā. Tas, ko viņš vēstī par Kuldīgas ķoniņiem, acīm redzot, uzrakstīts pēc ordeņa amata personu stāstījuma, proti: „šis ķoniņš (koning) ir kāds Kurzemes zemnieks, kuŗa senči, būdami vēl pagāni, bij Kurzemes ķoniņi; iekaŗojot šo zemi kristīgai ticībai, pienāca gals ari ķēniņvalstij (koningrik), tomēr viņa mantinieki un pēcteči palika brīvi no visām nastām, dzīvo pie Kuldīgas un viņu augstākais nama tēvs kuŗa laikā ir kuŗu zemnieku karodznieks un vēl tagad saucas par kuŗu ķoniņu; viņa ģerbonis ir lauva.“²³ Šo ordeņa tradīciju poļu laikos turpināja Vilandes katoļu prāvests Dionīsijs Fabricijs²⁴ ap 1610. g. un Rīgas birģermeistars Francis Nīenstede ap 1609. g.²⁵

Tomēr plašāk jautājums tiek iztīrģzģts tikai 19. g. s. pirmģ pusģ, pie kam 1839. g. Ķoniņu ciemģ ierodas prof. Fr. Krģze un ievģc zģģas no pašiem ķoniņiem. Viņģ rakģta: „So ist es wohl wahrscheinlich, daβ diese Curischen Kōnige Nachkommen der alten Curischen Anfģhrer, auch reges genannt, sind, welche noch im Vertrage . . . vom Jahre 1230

²³ Johann Renner's Livlģndische Historien, hsg. von Hausmann u. Hōhlbaum, 266. 8, 15. Gōttingen 1876.

²⁴ D. Fabricij Livonicae Historiae compendiosa series, I. 11: „Habuit haec gens olim quoque regulos suos, quorum alter Libiae rex, alter Curoniae dictus fuit“ (Scriptores, II. 442.)

²⁵ Fr. Nyenstģdt's Livlģndische Chronik, Cap. III. (Monumenta Livoniae Antiquae, II. 9).

erwähnt werden.²⁶ Laikam gan šo ķoniņu mītnes atradušās tagadējo Pliķu vai Ķoniņu ciema novadā, ko 1230. g. līgumā²⁷ minētais ķēniņš Lamīķis neesot nodevis vāciešiem.

1847. g. līdzīgas domas aizstāv mācītājs J. A. T. Kalmeijers²⁸, pie kam viņš sīki apskata pretējā virziena pierādījumus un noskaidro tos psiholoģiskos cēloņus, kas varēja radīt avotu liecībās nepamatotus aizspriedumus kuršu ķoniņu jautājumā. Kalmeijers saka²⁹: „Šķiet, šādi uzskati izcēlās tāpēc, ka izlikās pārāk neparasta (fremdartig) doma, ka senāk tā nicinātie un tikai jaunākā laikā drusku augstāk paceltie (gehobenen) vergi un dzimtļaudis agrāk varētu būt bijuši neatkarīga tauta, kurai bij pašu ķēniņi, īpatnēja tautas dzīve un savi ierasti likumi.“ No savas puses Kalmeijers aizrāda: nevar šaubīties, ka pirms vācu laikiem kuršiem bij savi ķēniņi, kas ar lielāku vai mazāku varu valdīja arī tais novados, kur tagad dzīvo tā sauktie kuršu ķoniņi; tāpēc jāpieņem, ka šie brīvēznieki būs cēlušies no minētiem pagānu valdniekiem³⁰. J. Kal-

²⁶ Prof. Fr. Kruse, *Ur-Geschichte des Esthnischen Volksstammes*, 140. Moskau 1846.

²⁷ Ka Lamīķa valsts teritorijā ietilpa vismaz daļa no tagadējo 7 ķoniņu brīvcietņu zemes, to apstiprina 1230. g. 28. decembra līgumā minētie vietu vārdi Rīva (tagad Ziemeļu un Pliķu ciema robežās) un Ķimale (laikam pie Sausgāļu ciema). Senās Latvijas vēstures avoti, I. n. 162. Rīgā 1937. g.

²⁸ J. Kallmeier, *Einige Bemerkungen über den Ursprung und die gegenwärtigen Verhältnisse der „Kurischen Könige“*, 30–34. (*Arbeiten der kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst*, III. Mitau 1847).

²⁹ Turpat, 33.

³⁰ Turpat, 30. Šos pašus uzskatus aizstāvēja Kurzemes civilgubernators Valujevs 1854. g. ziņojumā Senātam: „... ist es wenn nicht gewiß, so doch höchst wahrscheinlich, daß die Kurischen Könige vielleicht mit Ausnahme des ... Jürgen Kallei, der ein Waffenschmied gewesen zu sein scheint, von den alten Fürsten der Kuren abstammten...“ Valsts arhīvs, Kurzemes civilgubernatora lieta Nr. 956 no 1836. g.

meijera secinājumiem 1855. g. pievienojās arī A. fon Tidebēls: „Lai gan jautājums par kuršu ķoniņu izcelšanos netiek pozitīvi izšķirts ne pašos avotos, ne vēstures pieminekļos, tomēr jāpieņem, ka netiešās liecības ir diezgan stipras, lai droši atbalstītu šo jaunāko (t. i. Kalmeijera) hipotezi, kas katrā ziņā ir pārāka par agrākām savas iekšējās ticamības dēļ.“³¹ Tidebēls arī uzsver, ka nav pielaižams pieņēmums, it kā Pletenbergis 1504. g. un Frīdrihs 1621. g. svinīgos valsts kancelejas izdotos diplomos būtu kādu lēņa vīru nosaukuši viņa palamā (Spottname); nav arī nekāda pamata atmet šais dokumentos lietotā „ķoniņa“ vārda tiešo un īsto nozīmi³².

Mēģinādams atspēkot J. Kalmeijera uzskatus, O. Štafenhāgens sāka apšaubīt nevien Kuldīgas, bet arī Salaspils ķoniņu bijumu, izteikdams aizdomas, ka droši vien nosaukums „ķoniņš“ 16. g. s. pārnesti no Peniķa 1504. g. lēņa grāmatas arī uz Vācu ordeņa lībju vasaļiem. Bet šo hipotezi ir pavisam viegli noraidīt, jo tagadējā Doles sala jau 1211. g. saucās par Kundziņsalu (insula Regis) — acīm redzot gan tāpēc, ka tā piederēja kādam dzimtam kungam, kuŗa pēcnieki ar nosaukumu Salaspils ķēniņi valdīja zemi kā brīvnieki abos Daugavas krastos pie Doles³³. Arī minētais Dionīsijs Fabričijs stāsta, ka „ķēniņš, kas valdīja pār Lībiju un Latviju (Libiae et Lothaviae dominabatur), dzīvoja starp Salaspili un Ikšķili, kur vēl tagad atrodas daži viņa ļaudis (subditi) un saucas par ķēni-

³¹ A. v. Tidebühl, Die Kurischen Könige, 306—07. (Mittheilungen a. d. Gebiete der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurlands, VIII. 2. Riga 1856).

³² Turpat, 305.

³³ H. v. Bruiningk und N. Busch, Livländische Güterurkunden, I. 19. S. 22. Anm. 2 Riga 1908. Tālāk citātos LGU.

ņiem³⁴ (Regis nomine vocantur)". Kā to 1899. g. noskaidroja A. Buchholcs³⁵, Salaspils novadā dzīvoja 2 ķēniņu dzimtas — viena latviešu, otra lībiešu. Latviešu dzimtu ordeņa kanceleja piemin jau 1335. g. brāļu Totes un Aules personā³⁶, bet tikai vēl 1535. g., tā tad taisni pēc 200 gadiem, dabūjam zināt, ka šī dzimta īsteni saucās par ķoniņiem (Marx Konigk alias Konyneck³⁷). Ordeņa kanceleja viņu titulē vienkārši par „mūsu brīvnieku“ (freie), bet 1599. g. poļu revīzija par leimani — Peter Koenikk Leyman³⁸. Otra Salaspils ķēniņu dzimta ar nosaukumu „brīvnieks Pytkeyanne“ (t. i. Gaŗais Jānis) minēta avotos 1426. g., bet vēlāk pēc kāda Vilmara Pitkejāņa saukta par Velmeriem un beidzot par Vedmeriem. Minētā Pitkejāņa dēli 1446. g. saņēma no ordeņa lēņos zemi pēc „lībju tiesībām“³⁹ analogiski tam, kā 1439. g. mestrs izlēņo Peniķim 3 arkļus zemes pēc „kuršu tiesībām“. Tā kā Vedmeriem 1599. g. bij 4, bet Ķēniņiem pat 5 arkli zemes⁴⁰, tad viņu īpašumi platības ziņā piedzināmi kungu novadiem.

Ka Salaspils Ķēniņu dzimtas tiešām cēlušās no pagāņu laiku valdniekiem, to norāda divi apstākļi, uz kuriem pētnieki nav griezuši vajadzīgo vērību. Pirmkārt, 12. un 13. g. s. katram kungam bij sava pils; tāda bij arī Kundziņu (vēlākās Doles) salas kungam: tagad šis pilskalns saucas vai nu Ķivuti

³⁴ D. Fabricii Livonicae Historiae compendiosa series, 11.

³⁵ A. Buchholtz, Über die Kirchholmschen „Könige“, 119 un sek. (Sitzungsberichte a. d. Jahre 1899. Rīga 1900).

³⁶ LGU., I. 63.

³⁷ LGU., II. 649, 801.

³⁸ J. Jakubowski i J. Kordzikowski, Polska XVI wieku, t. XIII, p. 43. Warszawa 1915.

³⁹ LGU., I. 320.

⁴⁰ Kuršu ķoniņam Tontegodem bij arī 4, bet Peniķim 5—6 arkli.

vai Kļauģi⁴¹. Otrkārt, sfrāgistika un heraldika dažreiz var palīdzēt ģeneāloģijai spriest par kādas dzimtas izcelšanos. 1672.—76. g. Koknesē par bruģa kunga palīgu bij rotmistrs Filips Francis Ķēniņš († 1687. g.), kuŗa radniecību ar 1599. g. Salaspilī apliecināto Pēteri Ķēniņu gan nav iespējams

Tiesneša Filipa Franča Ķēniņa zīmogs 1652. g., 5 reizes palielināts pēc Dr. H. fon Bruiningka zīmējuma (1922. g.). Zīmogā redzams vīrs ar ķēniņa kroni galvā un valdnieka zizli rokā.

ģeneāloģiski pierādīt, bet gan var uzskatīt par ticamu, ja zinām, ka šī rotmistra zīmogā bij attēlots vīrs ar ķēniņa kroni galvā un valdnieka zizli rokā⁴².

Salaspils ķēniņu vēsture dod mums svarīgus metodoloģiskus norādījumus arī kuršu ķoniņu ģeneāloģijai. Ir zināms, ka „agrāk visi ķoniņi kopā

⁴¹ A. Bielenstein, Die Grenzen d. lettischen Volksstammes, 42—43. St. Petersburg 1892. — K. v. Löwis of Menar, Burgenlexikon für Alt-Livland, 19 un attēli n. 1—2. Riga 1922.

⁴² A. Švābe, Latvijas vēsture, I. 174, att. 140. Rīgā 1925. g.

algoja Kuldīgā sevišķu skrīveri, kas veda viņu radu rakstus un izdarīja citas darišanas⁴³. Rakstīt neprazdami, ķoniņi varēja tikai sava sekretāra sastādītos rakstus likt apzīmogot. No ķonenieces Annas Tontegodes (dz. Peniķis) 1851. g. testamenta un citiem 19. g. s. aktiem redzam, ka atsevišķām ģimenēm nebij savu zīmogu⁴⁴. Bet ar prof. A. Tenteļa laipnību man bij iespējams iegūt Ķoniņu, Viesalgu un Sausgāļu ciemu zīmogu attēlus ar šādiem vācu ierakstiem: „Freidorf Sausgallen“, „Freidorf Weesalgen“ un „Kurisch Konigen wapen“. Šie samērā jaunie ciemu zīmogi savos ģerboņos tēlo ķoniņus kā ordeņa novadniekus vieglā kavalerijā, bet pretstatā Salaspils Ķēniņam neko nestāsta par viņu stāvokli pagānu laikos.

Bet vai tad tiešām bez lēņa grāmatām, kronikām un Salaspils ķēniņu vēstures nav nekādu citu pierādījumu par kuršu ķoniņu izcelšanos no Kursas seniem valdniekiem? — Pirmkārt, to liecina Pilskalns, kas atrodas Rīvas upītes labā krastā starp Lipaiņu baznīcu, Ziemeļu ciemu un Turlavas pag. Sudmalēju mājām. Pilskalnā ierīkoti Lipaiņu kapi un tā apkārtnē novietoti visi 4 Turlavas pag. ķoniņu ciemi: Ķoniņi, Ziemeļi, Pliķi un Kalēji⁴⁵. Nevar būt šaubu, ka Pilskalnā jau pirms vācu laikiem ir dzīvojis kāds kuršu kungs un valdījis pār plašāku novadu ap Vilgāles ezeru. Bet toreiz kunga uzdevums bij vadīt kaŗaspēku, tiesāt ļaudis un pārzināt arī savas draudzes ticības lietas⁴⁶. Laikam gan to pašu varēsīm teikt par pilskungu, kas dzīvoja Pilskalnā pie Rīvas. Proti, kādu km no Pilskalna uz dienvidrietumiem atrodas

⁴³ Kolōnists, Ķoniņi, 107 (Mēnešraksts, 1908. n. 2).

⁴⁴ Valsts archīvs, Kuldīgas vispilstiesas lieta n. 6493 no 1856.—65. g.

⁴⁵ E. Brastiņš, Latvijas pilskalni, I. 96. Rīgā 1923. g.

⁴⁶ Fr. Balodis, Vēlais dzelzs laikmets, 82 (Latvijas arhaioloģija, Rīgā 1926. g.).

Baznīckalns un Elka vieta; šie nosaukumi liecina par senām reliģiska kulta vietām⁴⁷.

Otrkārt, šo secinājumu atbalsta Pliķu ciema vecākā Tontegodes⁴⁸ (1320. g.), resp. Tonteguddes (1333. g.⁴⁹) vārda etimoloģija⁵⁰. Pēc manām domām vārda otrā puse vislabāk izskaidrojama, ja to saistām ar vecziemeļnieku *godī*, senāk arī *gudi*, kas nozīmē svētnieku⁵¹. Ja pārējā Skandināvijā par „godī” sauca tikai privāta dievnama īpašnieku un pagāniskā dievkalpojuma vadītāju, tad turpretim Īslandē viņam bez svētnieka amata bij tāda pati vara, kāda bij norveģu kundziņiem (Kleinkönige). Gode vadīja savas draudzes sapulces un tiesas sēdes, gādāja par mieru un kārtību, pārraudzīja tirdzniecību⁵² u. t. t. Laikam gan tagadējā Turlavas pagastā Tontegodem kādreiz piederēja svētā Elka vieta, kur viņš pulcināja savu draudzi svētkos (leišu elkas, svētbirzs; gotu alhs, dievnams; nor-

⁴⁷ Baznīckalnā, laikam gan 19. g. s. pirmā pusē atradās sv. Pētera baznīca, kas bijusi celta no koka un ko pārvaldījuši paši kōņiņi ar patronāta tiesībām, aicinot mācītāju no Aizputes. Tā atradusies uz Ziemeļu ciema zemes un, baznīcai nodegot, tai vietā vēlāk būs ierīkoti kapi (sk. Kuldīgas virspilstiesas 1868. g. 30. janvāra spriedumu).

⁴⁸ Literātūrā pazīstamā (piem., Bunes LUB, II Reg. 787) otrā forma Tontegode, resp. Tautgodis, ko 1836. g. lika priekšā Dr. K. Napjerskis, ir lasījuma kļūda. Vēl tagad Kurzemē sastopams Tontegodes uzvārds un mājas (Turlavas pag.), bet Vidzemē Tontes mājas Lodes pag.

⁴⁹ J. Endzelīna minējumiem (IMM., 1934. g. n. 1, 86. lp.), ka 1320. g. lēņa grāmatā bij „nodomāts lasījums Tontegode”, nav nekāda palaiografiska pamata, par ko katrs lietpratējs var pats pārliecināties, jo minētā dokumenta oriģināls ir pieietams.

⁵⁰ Pliķu ciema brīvļaužu uzvārdu izrunāja nevien Tontegode, bet arī Tonteguds. (J. Plāķis, Latvijas vietu vārdi, I. 165. lp.).

⁵¹ H. Falk und A. Torp, Norwegisch-dänisches ethymologisches Wörterbuch, I. 337. Heidelberg 1911.

⁵² K. Maurer, Vorlesungen über altnordische Rechtsgeschichte, IV. 9—22, 213—63. Leipzig 1909.

veģu helg, svētki), Dieva tiesas un citās svētās saiešanās, kamēr Pilskalna pilī dzīvoja viņš pats un kopā ar saviem kaŗa draugiem-novadniekiem valdīja visā pils tiesā kā laicīgs novada kungs. Par viņa tautību grūti spriest. Darba hipotezes veidā var pieņemt, ka Tontegode bij kādas (varbūt Grobiņas) vīkingu kolonijas pārkuršots pēctecis, vai arī savā laikā no vīkingiem militāri vai politiski atkarīgs kuršu kungs.

Treškārt, Rīgas parādnieku grāmatas⁵³ ieraksts n. 1885 ap 1310. g. piemin Plikes un Surkantes vārdus, ko apstiprina citi avoti. Tā Rīgas annāles⁵⁴ stāsta: „Anno Domini 1309 Swalegote, filius regis Letovie, fuit in Ly[vonia] cum magno exercitu et anno sequenti rex Viten obsedit Ropam et in hyeme sequenti occisi sunt in Riga Plyke et Surkante.“ (Tulk.: 1309. g. Lietavas lielkunga dēls Svelgatis iebruka Livonijā ar lielu kaŗaspēku, un nākošā gadā lielkungs Vitenis aplenca Straupi, un nākošā ziemā Rīgā tika nogalināti Pliķis un Surkants.) No 1312. g. sastādītās Rīgas pilsētas sūdzības pret Vācu ordeni Livonijā dabūjam zināt, ka Pliķi un Surkanti kopā ar 5 Rīgas namniekiem kādā pirtī nogalinājuši Daugavgrīvas vācu ordeņa brāļi (A. Seraphim, Das Zeugenverhör des Franciscus de Moliano 1312, 173. lp.). No parādnieku grāmatas ierakstiem n. 1884—93 redzam, ka Rīga izdarījusi vairākus maksājumus Lietavas uzdevumā, ar kuŗu tā bij noslēgusi savienību cīņai pret Vācu ordeni. Uz šī pamata H. Hildebrands spriež, ka Plike un Surkante bijuši Lietavas sūtņi, lai gan nevienā tekstā tas tieši nav teikts; arī abi uzvārdi esot leitiski⁵⁵. Lai gan šais avotos minētie

⁵³ H. Hildebrand, Das Rigische Schuldbuch, 117: „Item camerarii exposuerunt ex parte Plikken et Surkanten XXX mrc.“ Petersburg 1872.

⁵⁴ Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft, Bd. 7, Heft 3/4, S. 64.

⁵⁵ Hildebrand, S. XLIII.

notikumi nav skaidri, tomēr — ja negribam Plikes un Surkantes vārdu sagādīšanos uzskatīt par nejaušību — jāpieņem, ka viņi nebij vis leiši, bet kuršu ķoniņi, kas bij iejaukti 1310. g. pilsoņu karā un kā Rīgas sabiedrotie krita cīņā pret Vācu ordeni.⁵⁶ Kā jau aizrādīts, hercoga Kārļa 1760. g. reskriptā teikts: „Tontegoden oder Plicken, Penneckен oder Sukanten“. Ka Tontegudi un Pliķi bij vai nu vienas dzimtas locekļi, vai vismaz valdīja vienu novadu, šai ziņā nav nekādu domstarpību. Bet arī Peniķi un Sirkanti dzīvoja vienā novadā⁵⁷ (Turlavā) nevien 18. g. s., bet laikam gan jau 300 gadus priekš tam, par ko netieši liecina Peniķa (1456. g.) un Sirkanta (1470. g.) lēņa grāmatas: abiem novada robežas iet gar Lipaiķu zemi un Bīskapa ceļu. Uz tādām domām vedina arī Sirkantam piešķirtā lēņa mazā (pusarkla) platība; laikam gan tas bij tikai vēlāks 15. g. s. piegriezums agrāk izlēņotam novadam.

Ģrūtības rada vienīgi Rīgas parādnieku grāmatā minētā Sirkanta vārda forma Surkante. Papildinot manu rakstu, J. Endzelīns 1934. g. sniedza šādu vērtīgu aizrādījumu⁵⁸: „Ja arī Kurzemes vietu vārdos nav ne Sukantu, ne Surkantu⁵⁹, tomēr ir leišu personu vārdi Sūkantas un Sūrkantas, kā arī prūšu personu vārds Surkant; tāpēc tādi vārdi var būt bijuši arī Kursā.“ Bez tam jāievēro lēņa grāmatās sastopamā nenoteiktība uzvārdu rakstībā un

⁵⁶ Sal.: A. Bauer, Die Wartgutsteuerliste der Komturei Goldingen, 180. lp.

⁵⁷ Cruse, Die Kurischen Könige (Mitauscher Taschenkalender für 1828).

⁵⁸ IMM., 1954. g. n. 1, 85. lp.

⁵⁹ Kurzemes vietu vārdos neesmu atradis ne Sukan-tu, ne Surkantu, lai gan visi pārējie Kuldīgas novadnieku ciemu un dzimtu nosaukumi vēl atrodami Turlavas, Kuldīgas, Sarkanmuižas u. c. pagastos. Turpretim vairākkārt sastopams māju vārds Saukanti (J. Endzelīns, Latvijas vietu vārdi, II. 7, 9, 10, 39, 41) un Dzirkanti (turpat, 129. lp. Vecaucē), kam vācu tekstos atbilst formas „Sirkanten“

to lasībā⁶⁰, kāpēc ļoti ticams, ka 1310. g. minētais Surkants bij vēlākos avotos apliecinātais Sirkants. Tāpēc domājams, ka ap 1310. g. Rīgā nogalinātie Pliķis un Sirkants piederēja pie kuršu ķoniņu dzimtām — varbūt pie Tontegudiem un Peniķiem. Rezimējot pierādījumus un iebildumus, jāpievienojas tam historioģrafijas virzienam, kas atbild pozitīvi uz jautājumu, vai Kuldīgas kuršu ķoniņi šī vārda šaurā nozīmē cēlušies no Kursas seniem valdniekiem.

3.

Bet varbūt tomēr ir kāds tiesisks pamats arī pretējai mācībai, ko 1661. g. oficiāli aizstāvēja hercoga valsts kanceleja, uzskatīdama visus kuršu ķoniņus tikai par brīvzemniekiem? Uz to nav viegli atbildēt, jo Livonijas kārtu vēsture vēl pārāk maz izpētīta. Bez tam avotu mazais skaits, to dažādība vietas un laika ziņā, kā arī terminoloģiskās grūtības, meklējot latīņu un lejasvācu nosaukumiem

un „Cirkant”. Kuldīgas komturijas sardzes nodokļa sarakstā 14. g. s. minēts vasalis Cirkante, (Bauer, op. cit., 155), 1428. g. Kuldīgas tuvumā valdīja zemi kāds Hermans Cyrkante; bez tam Sirkanta vārds sastopams retumis arī citur: 1582./83. g. Cīravas novadā atzīmēts gobas zemnieks Ludicke Sirkandt, Vidzemē 15. g. s. Cesvaines novadā minēti divi virsbīskapa leimaņi Gerhardus und Johannes Cirkant, 1431.—32. g. Rīgas pilī bij kāds vikārs Johannes Cirkant (sal. A. Bauer, turpat, 79).

⁶⁰ Piem., Tontegode 1353. g. lēņa grāmatā nosaukts par Tontegudde; Peniķis 1439. g. par Penneike, 1454. g. Panneke, 1500. g. Panneycke, 1504. g. Penneck; Ansis Gailis 1515. g. par Geile, 1520. g. Gaile, 1547. g. Gayll, 1570. g. arī Geyle. Salaspils Pitkejaņi pārvērtās vispirms par Velmeriem un pēc tam par Vedmeriem.

atbilstošu saturu latviešu dzīvē⁶¹, neļauj daudz cerēt turpmāk. Kas zina, ko īsti nozīmē Latviešu Indriķa chronikā daudzinātie seniores, meliores, maiores — kārtu, šķiru vai amatu? Ja pieņemam, ka senie latvieši, tāpat kā ģermāņi un citas tautas, sabiedrības dalījumam kārtās lika pamatā personas brīvību, tad varam apgalvot, ka mūsu senči vispirms pazina tikai divas kārtas — ļaudis un neļaudis jeb kalpus⁶². Šai kārtojumā vēlāk iespiežas — varbūt, kaimiņu ietekmē — divdalījums „kungs un kunga vīri“, kam Kursā atbilst formula „koniņš un novadnieki“. Te kārtojuma pamats nav vairs brīvība, bet ar līgumu nodibinātas gaitas. Tomēr nevienā no abām schēmām neietilpst ne zemnieks, ne brīvzemnieks.

Latvijas vēstures avotos zemnieka vārds latviski (semenick) pirmo reizi minēts 1335. g.⁶³, bet vāciski (bur) vēl vēlāk — 14. g. s. beigās, un arī tikai lauku saimnieka nozīmē. Tā kā visu 15. g. s. zemes kungu kancelejas blakus šim nosaukumam parasti lieto veco kārtas apzīmējumu „ļaudis“ (homines, lude⁶⁴), tad jāsecina, ka zemnieku kārtā izcēlās līdz ar dzimtbūšanu 15. g. s. beigās. Tad arī zemnieki un dzimtļaudis kļuva par sinōnīmiem, kamēr senāk par „bauri“ sauca katru brīvu ciema vai pilsētas iedzīvotāju, kā zemnieku, tā namnieku⁶⁵.

⁶¹ Šai ziņā par chronistu Indriķi mēs varam teikt to pašu, ko O. Siebeck's saka par Tacitu un viņa Germania: „Sie alle messen die germanischen Verhältnisse mit römischem Maßstab, sie bezeichnen die Stände der Germanen mit römischen Namen: servi, libertini, coloni etc. Jedem Leser muß es auffallen, daß Tacitus selbst fühlt, wie wenig die römischen Ausdrücke passen...“ (Der Frondienst als Arbeitssystem, 33. Tübingen 1904).

⁶² A. Švābe, Latvju kultūras vēsture, I. 197—227. Rīgā 1921. g.

⁶³ LGU., I. 65.

⁶⁴ LGU., I. 412, S. 372, 1463. g.

⁶⁵ Deutsches Rechtswörterbuch, hsg. v. d. Preussischen Akademie der Wissenschaften, I. 1258. Weimar 1931.

Tikai zemniekiem kļūstot par nebrīvu kārtu, bij iespējams brīvzemnieka (*rusticus liber*⁶⁶, Freibauer) jēdziens. Brīvzemnieki bij pagasta ļaudis, kas ar īpašu līgumu vai kunga rīkojumu uz ilgāku vai īsāku laiku bij atbrīvoti no parastiem zemnieku pienākumiem: muižas klaušām, desmitās vai kunga tiesas. Brīvība attiecās vai nu tikai uz personu, vai arī uz zemi. Brīvības apjoms un tiesiskais pamats bij ļoti dažāds, kāpēc brīvzemnieka vārds aptvēra ļaudis ar nevienādu sabiedrisku un saimniecisku stāvokli. Bet tāpat kā brīvzemnieks joprojām palika ciema vai pagasta loceklis, tā arī brīvzeme nezaudēja savu zemnieku zemes raksturu un — atšķirībā no muižas zemes — tiesiski piederēja pie pagasta novada⁶⁷. Beidzot no kuršu zemes tiesībām (§ 24) jāsecina, ka vēlāk jurisdikcijas ziņā „brīvie sēļi, kurši un zemgaļi“ tika pielīdzināti „pārējiem zemniekiem“⁶⁸. Turpretim novadniekus tiesāja tās pašas tiesas, kas muižniekus.

Tā kā ne namnieks, ne bruņnieks nevarēja būt par brīvzemnieku, tad apgalvojot, ka kāda persona bijusi brīvzemnieks, vispirms jāpierāda, ka viņa piederējusi pie zemnieku kārtas. Bet ir visiem zināms fakts, ka neviens no tiem aktiem, kas nodibināja kuršu ķoniņu tiesisko stāvokli, ne skaidriem vārdiem, ne klusējot neaizrāda uz viņu piederību pie kuršu zemniekiem. Taisni otrādi: 1320. g. lēņa grāmatā mestrs pielīdzina Tontegodi visiem pārē-

⁶⁶ LUB., VIII. 440, S. 260, 1431. g.

⁶⁷ A. Švābe, Pagasta vēsture, I. 125—128. Rīgā 1926. g. — Kurländische Güter-Croniken, I. n. 42. Mitau 1895. — F. Baron Stackelberg, Das älteste Wackenbuch der Wieck (1518—44). Dorpat 1929.

⁶⁸ L. Arbusow, Die altlivländischen Bauerrechte, 43 (Mitteilungen a. d. livl. Geschichte, XXIII. Rīga 1924—26). — A. Švābe, Vecākās zemnieku tiesības, 6. Rīgā 1927. g. Diemžēl nav zināms, kad un kur bijis spēkā šis tiesību grāmatas 24. p.

jiem Vācu ordeņa vasaļiem⁶⁰. 1504. g. lēņa grāmatā Peniķis nevien nosaukts par kuršu ķoniņu, bet ari nostatīts pretim Kuldīgas novada zemniekiem (buren). Bez tam Lipaiķu mācītājs J. K. Heinsius⁷⁰ 1761. g. ziņojumā uzsver, ka Dragūnu, Viesalgu un Sausgāļu ciema ļaudis sauc sevi par novadniekiem, lai atšķirtos no apkārtējo pagastu zemniekiem, kurus viņi dēvē par arājiem un — uzskatīdami par zemākiem ļaudīm — nekad neprecē viņu meitas. Šis šķirojums novadniekos un arājos varēja rasties tikai ordeņa laikos.

Bet varbūt kādi citi vēlāki akti hercogu laikos nodibina kuršu ķoniņu un novadnieku piederību pie zemnieku kārtas? — Uz to dod atbildi Kuldīgas virspilskunga fon Zasa (Saß, 1787.—1803. g.) ziņojums, ko viņš 1803. g. 13. septembrī iesūtīja Kurzemes civīlgubernātoram⁷¹. Zass bij pilnīgi kompetents šai jautājumā, jo viņam jau amata pēc bij labi jāpārzina Kuldīgas ķoniņu lietas. Viņš raksta: „Agrāko hercoga un tagadējo Kuldīgas kroņa muižu nomnieki savās interesēs centās kuršu ķoniņus uzlūkot tikai par zemniekiem, lai viņus izmantotu, gan ar draudiem, gan ar varas darbiem piespiežot sev kalpot un strādāt. Un ko viens nomnieks bij no viņiem izspiedis, to — viņa pēctecim stājoties amatā — hercoga (izmeklēšanas) komisija ierakstīja Kuldīgas saimniecības inventārā kā neatceļamas gaitas un pienākumus. Cik cietsirdīgi (gewissenslos) šie muižu nomnieki un pārvaldnieki

⁶⁰ LUB., II. 671: „... iure, quo ceteri vasalli ordinis in Curonia possident bona sua...”

⁷⁰ C. C. Napiersky, Einige Nachrichten von den sogenannten Curischen Königen, Inland, 1836, n. 4, S. 52; n. 5, S. 72.

⁷¹ Citēju pēc Rekes norakstu krājuma, kas 1935. g. bij Kurzemes provinces muzejā. Šo ziņojumu pēc 50 g. 1852. g. ar 23. dec. rakstu Nr. 1695 Baltijas ģenerālgubernātors uzdeva Kurzemes civīlgubernātoram sameklēt Kurzemes archīvos, bet 1853. g. 21. martā saņēm atbildi, ka minētais ziņojums nekur nav vairs atrodams.

izturējās pret ķoniņiem, redzam jau no tā, ka hercogs Jēkabs pret savu pašlabumu 1661. g. jutās spiests viņus aizsargāt. Izņemot, varbūt, šo vienīgo gadījumu, nelaimīgo ļaužu kļiedzieni nesasniedza firsta ausis. Nabadzības parastās sekas — tumsība, bailība, tiesību un likumu nezināšana, bet jo sevišķi toreizējos laikos pārāk dārgā tiesāšanās tiktāl novājināja viņu spēkus, ka bij pavisam viegli šos izmisuma rezignācijā pamestos ļaudis beidzot piedabūt pie tā, ko viņi tagad dara, proti: Sausgāļi un Dragūni divreiz nedēļā jā ar pastu uz Skrundu un divreiz uz Ventspili, bet pārējie 5 ciemi, līdzīgi citiem dzimtļaudīm, ir spiesti no savām brīvzemēm dot kunga tiesu (Zins) jeb vakas naudu un sūtīt nedēļas darbiniekus klausās uz Kuldīgas muižu.⁷² Sava iztīrājuma beigās fon Zass saka: „Allein dieses unglückliche Völkchen ganz wieder in seine vormaligen Rechte zu restituieren, es von den drückenden Zinszahlungen und Gehorchsleistungen, wodurch es ganz unverschuldet in die Klasse der Erbbauern versetzt worden, zu befreien und in seinen vorigen Rang als Gutsbesitzer wieder einzusetzen, dieser Ruhm scheint nur der gegenwärtigen Regierung vorbehalten zu sein.“

Šie Kuldīgas virspilskunga vārdi tiešām piepildījās, lai gan tikai pēc 80 gadiem: 1810. g. uzsākto prāvu Kuldīgas ķoniņi vinnēja 1884. g., kad Krievijas senāts 12. martā apstiprināja Kuldīgas virspilstiesas 1868. g. spriedumu un atzina, ka viņi *n a v z e m n i e k i*, kāpēc arī atsvabināmi no personiskiem nodokļiem un gaitām.

Ar ko gan izskaidrojama šāda nenoteiktība un

⁷² Turpat: „Das gewöhnliche Gefolge der Armut, Unwissenheit, Mutlosigkeit, Unkunde der Rechte und Gesetze, vorzüglich aber die in vormaligen Zeiten kostspielige Justizpflege lähmte alle ihre Kräfte dergestalt, daß es nun schon ganz leicht wurde diese bis zur Resignation der Verzweiflung gebrachten Leute endlich zu bringen, wo sie jetzt sind...“

nevienādība kuršu ķoniņu un novadnieku tiesiskā stāvokļa novērtējumā un iztulkojumā? — Atmetot savtīgos nolūkos izdarītās nelikumības, sevišķi hercogu laikos, paliek divi vēsturiski svarīgi apstākļi: 1. acīm redzama nesaskaņa starp kuršu ķoniņu faktisko un tiesisko stāvokli, jo viņi neprata vai nespēja dzīvot, kā to prasīja vasaļu kārtas cieņa un gods; 2. viņu privilēģiju lēņtiesiskais pamats juristiem, sākot ar 17. g. s., radīja lielas teorētiskas grūtības, sevišķi Krievijā, kur lēņa tiesības nekad nav bijušas spēkā. Tā kā šais ilgajās prāvās, ko ķoniņi veda ar fisku, abas puses atsaucās⁷³ uz Vācu ordeņa lēņa grāmatām un lēņa tiesībām vispār, un tiesa savukārt centās atrast nevien formālo, bet arī materiālo taisnību, tad partu disputs izvērtās par interesantu zinātnisku strīdu, kam varēsim sekot tikai iepazīnušies ar Livonijas lēņa tiesību principiem.

4.

Par lēni (Lehen, feudum) vārda šaurā nozīmē sauc nekustamu mantu un tai pielīdzinātas tiesības, ko viena persona (kungs, arī lēņa kungs) nodod otrai (vasalim, vīram, arī lēņa vīram jeb leimanim) īpašumtiesīgā lietošanā ar pienākumu pildīt lēņa gaitas, pie kam starp kungu un vīru tiek nodibināta savstarpīga uzticība. Šādu lēni sauc arī par īstu jeb bruņnieku lēni (das rechte Lehn, Ritterlehn, Mannlehn)⁷⁴, bet svinīgo aktu, ar ko to nodibina, par izlēņošanu jeb investitūru. Sākumā

⁷³ Kuldīgas virspilstiesas 1868. g. sprieduma relācijā lasām: „Fiscalis erkennt nun zwar das Zurückgehen auf die Bestimmungen des Lehnrechts gleichfalls hier als nothwendig an . . .“

⁷⁴ R. Hübner, Grundzüge des deutschen Privatrechts, 4. Aufl., 350 un sek. Leipzig 1922. — Zoepfl, Grundriß, § 2. Heidelberg 1850.

lēņa darījumus vienīgi ierakstīja lēņa registrā, bet vēlāk izņēmuma gadījumos, samaksājot kancelejas nodevas, lēņa kungs īpašā dokumentā (lēņa grāmatā, Lehnbrief) apliecināja notikušo investitūru un tiesības, ko ieguva lēņa vīrs.⁷⁵ Vēl 14. g. s. pirmā pusē Vācijā lēņa grāmatas tiek reti pieminētas; tikai gadu simteņa beigās un 15. g. s. to skaits pieaug, bet arī tad tā ir paša leimaņa darīšana, vai viņš lēņa grāmatu liek izrakstīt, vai ne.⁷⁶ Tas metodoloģiski ir svarīgi zināt, jo pierāda, ka lēņa darījumi ir bijuši agrāk nekā lēņa grāmatas, un ka to skaits bij daudz mazāks nekā pašu lēņu skaits. Ja vecākā kuršu ķoniņu lēņa grāmata datēta ar 1320. g., tad tas nenozīmē, ka ķoniņi jau 13. g. s. nebūtu bijuši Vācu ordeņa vasaļi. To apliecina mestrs Jorke minētā lēņa grāmatā, teikdams, ka Tontegode saņem lēņos „zemi, ko viņa priekšgājējs nelaiķis Krišjānis reiz ir valdījis“.⁷⁷ Un ka kuršu novadnieku lēņu ir bijis daudz vairāk nekā zinām, spriežot pēc uzglabātām lēņa grāmatām, uz to norāda mestra Monheima vārdi otrā, 1333. g. Tontegodem dotā lēņa grāmatā: „tāpat kā c i t i Kursas jaunkristītie mēdz valdīt savus lēņa novadus“.⁷⁸ Domādams, ka katrs lēņa darījums tika apliecināts ar lēņa grāmatu, L. Arbuzovs apšaubā⁷⁹ kuršu lēņu bijumu 13. g. s., kas ir nepamatots apgalvojums. Tad jau šai laikmetā vispār vajadzētu apstrīdēt ordeņa lēņus Livonijā, jo

⁷⁵ T. Hagemann, Einleitung in das gemeine in Deutschland übliche Lehnrecht § 31. Hannover 1801. — W. Lippert, Die deutschen Lehnbücher, 112. Leipzig 1905.

⁷⁶ Lippert, 110. Sal. LGU., II. 210.

⁷⁷ LUB., II. 671: „... duos uncōs terrae, quos Christianus, bonae memoriae praedecessor suus, quondam possederat...“

⁷⁸ LUB., II. 755.

⁷⁹ L. Arbūsov, Die altlivländischen Bauerrechte, 92, n. 15 (Mitteilungen, XXIII. Riga 1924—26.): „Belehnung des (Kuren) Myssete durch G. von Rogge, Wenden 1501... Es ist dies die erste einigermaßen sichere Belehnung eines Eingeborenen in Kurland.“

ari par Vidzemi un Latgali kopā no 1207.—1300. g. uzglabājusies tikai viena ordeņa lēņa grāmata, un tā pati dota nevācu vasalim Manegintam.

Ja nu kuršiem lēņa tiesības nebij svešas, tad jādomā, ka viņiem bij ari savs lēņa nosaukums. Uz to M. Siliņš jau 1901. g. deva pozitīvu atbildi,⁸⁰ ko viņš atkārtoti ari 1925. g.: „Novads ir kursisks apzīmējums tai sabiedriskai iekārtai, kas vēlāk vācu izteiksmē iezīmējās kā feods, Lehngut.⁸¹ Novadnieks esot vasaļa latviskais nosaukums, kam Vidzemē atbilstot vāciskais leimanis. Lai gan vārds novads aptver dažādus jēdzienus⁸² un 19. g. s. Kurzemē par novadu sauca to pašu, ko Vidzemē par kunga valsti jeb pagastu, tomēr ir pamats atzīt M. Siliņa domas,⁸³ ka senāk Kursā kunga novads bij lēņa, bet novadnieks lēņa vīra latviskais nosaukums. To atbalsta vietu vārdu un tautas dziesmu studijas. Kurzemes māju vārdos „Novadnieki“ sastopami 26 reizes: 6 Ventpils, 5 Talsu, 5 Tukuma, 3 Kuldīgas, 3 Liepājas, 2 Aizputes, 1 Jelgavas un 1 Jēkabpils apriņķa pagastos; tā tad galvenokārt senā Kursā, jo Bauskas un Ilūkstes apriņķos šādu nosaukumu nemaz nav.⁸⁴ Bez tam vēl Aizputes un Liepājas apr. ir mājas Novadi un Talsu apr. — Novadiņi⁸⁵. Toties senā sēļu zemē (Ilūkstes un Jēkabpils apr.) 2 pagastos ir Leimaņu mājas.⁸⁶ Pavisam citu ainu redzam Vidzemē, kur tautas dziesmās un vietu vārdos novad-

⁸⁰ Rīgas Avīze, 1902, n. 12—27.

⁸¹ M. Siliņš, Alšvanga, 44. (Latvju Raksti, Valsts papīru spiestuves izd.).

⁸² A. Švābe, Latvju kultūras vēsture, I. 130—136. Rīgā 1921. g.

⁸³ A. Švābe, Zemes attiecību un zemes reformu vēsture Latvijā, 12. Rīgā 1930. g.

⁸⁴ J. Endzelīns Latvijas vietu vārdi: II. 11, 16, 40, 42, 46, 58, 77, 99, 100, 101, 107, 114, 119, 120, 125, 135, 137—140, 147, 149, 150, 153—155.

⁸⁵ Turpat, II. 16, 42, 120.

⁸⁶ Turpat, II. 52 un 55.

nieka vārds nemaz nav sastopams, bet gan 15 reizes Leimaņu mājas: 4 Cēsu, 4 Rīgas, 4 Valkas, 2 Valmieras un 1 Madonas apriņķa pagastā.⁸⁷ Līdzīgi tam, ka dažos Kurzemes pagastos pastāv blakus Ķēniņu un Novadnieku mājas, tā Vidzemē Saikavas pag. ir Ķeniņi un Leimaņi, Salaspils pag. Ķeizari un Leimaņi, bet Kokmuižas pag. Ķoniņš un Leimanis. No tā jāsecina, ka novadnieks tiešām bij leimaņa nosaukums Kursā. Tagad to var pierādīt arī dokumentāriski. Ap 1720. g. kāds 80 gadus vecs Saldus pag. Novadnieku māju saimnieks Jānis Šmits, kas pats sevi titulē par vasali,⁸⁸ atsaukdamies uz Kuldīgas komtura Liberta fon Forsema (1462.—70. g.) lēņa grāmatu viņa sencim Andrejam Šmitam, lūdz hercogu atļaut viņam novēlēt savas brīvmājas tuvam radniekam Ērmanim un viņa dēlam Mārtiņam, jo viņam pašam neesot mantinieku. Šis lūgumraksts liecina, ka Novadniekos tiešām dzīvo vīrs, kas vairākkārt nosauc sevi par hercoga uzticamo vasali un pierāda, ka atbrīvots no muižas klaušām jau 15. g. s. ar Kuldīgas komtura lēņa grāmatu.

Liela principiāla nozīme kuršu ķoniņu un novadnieku vēsturei ir jautājuma atrisināšanai, vai kuršiem, lībjiem, latgaļiem un citiem nevāciešiem bij lēņa spēja, t. i. vai viņi varēja būt par lēņa tiesību subjektiem. Šai ziņā doktrīnas domas dalās. K. Šilings ir pārliecināts, ka Livonijā pretēji Vācijai piedzimisana no bruņnieku kārtas vecākiem nebij lēņa spējas rekvizīts, bet visi brīvie vācieši, neatkarīgi no kārtas, bij lēņa spējīgi, ja tikai viņi varēja pildīt lēņa gaitas.⁸⁹ Citiem vārdiem, Li-

⁸⁷ J. Endzelīns, Latvijas vietu vārdi, I. 9, 15, 21, 27, 29, 40, 46, 48, 58, 70, 82, 85, 87, 91, 94.

⁸⁸ VA., Kurzemes hercogu archīvs, n. 593: „unterthänigster treuer Vasal Johann, der alte, im Gesinde Nowadneek bey Frauenburg.“

⁸⁹ C. Schilling, Die lehn- und erbrechtlichen Satzungen des Waldemar-Erich'schen Rechts, 77—79. Mitau 1879.

vonijā lēņa spēja nebij saistīta ar kārtu, bet gan ar ieroču spēju. Bez šiem īstiem jeb bruņnieku lēņiem K. Šilings atšķir vēl „lēņus ar mazākām“ jeb „sliktākām tiesībām“, kādi bijuši arī tā sauktie ordeņa lēņi⁹⁰. Formālā ziņā tie bijuši „neskūpstīti“ lēņi, jo investitūra notikusi bez uzticības skūpsta; materiālā ziņā tie bijuši „sliktāki“, jo piešķirti novadniekiem bez pavalstniekiem un bez tiesībām viņus tiesāt un ievākt desmito vai kunga tiesu. Ordeņa lēņi bijuši jāatkalpo ar bruņniekam nepiemērotām (grāmatneša, sarga) gaitām, jo lēņu mazuma dēļ vasali nevarējuši pildīt dārgo bruņnieka dienestu, lai netiktu izputināti. Tie galvenokārt sastopami Kurzemē,⁹¹ kur Vācu ordenis varējis brīvi rīkoties saskaņā ar saviem politiskiem nolūkiem. Ordeņa lēņus mantoja tikai vīriešu kārtas lejupējie; novadnieka meitām nebij pat likumiskas mūža uztura tiesības. Tā kā to pašu ordeņa lēņi ar vienādu juridisku pamatu valdījuši gan vācu, gan nevācu tautības novadnieki, tad jāpieņemot, ka lēņa vīra tautībai nebijis nozīmes, un ka starp „kuršu“ un novadnieku tiesībām vispār nebijis starpības,⁹² bet tāda pastāvējusi gan starp mestra un bīskapu lēņiem.

K. Šilinga mācības pretinieks ir A. fon Tranzē-Rozeneks, kas jau vairāk nekā pirms 30 gadiem īpašā rakstā solījās pierādīt, ka nekādu „ordeņa lēņu“ nav bijis, un ka tā sauktās novadnieku tiesības (Lehngutsrecht) esot identiskas ar Livonijas lēņa tiesībām vispār⁹³. Diemžēl, šis solījums nav pildīts. Tikai savā lēņa tiesību vēstures pārskatā A. fon Tranzē-Rozeneks 1903. g. centās apgāzt to K. Šilinga mācības daļu, kas saturēja apgalvojumu,

⁹⁰ Turpat, 115—118.

⁹¹ Turpat, 125—126.

⁹² Turpat, 128—130.

⁹³ A. von Transehe, Stadtbürger als Lehnsleute des livländischen Adels, 3. (Jahrbuch für Genealogie, Heraldik und Sphragistik, 1899. Mitau 1901.).

ka Livonijā lēņa spējīgi bijuši visi brīvie vācieši. Savos argumentos pret K. Šilingu Tranzē-Rozeneks galvenokārt atsaucas uz Sakšu spoguļi, kas metodoloģiski nav pielaižams, jo šī sakšu tiesību grāmata (starp 1220. un 1235. g.) Livonijā bij spēkā tikai pārstrādātā veidā kā t. s. Livonijas spoguļis, kas pārņēma gan Sakšu spoguļa zemes, bet ne lēņa tiesības. Bez tam modernā vēstures zinātne vispār atmetusi agrāko aizspriedumu, it kā kāda no pazīstamām lēņa tiesību privātām kodifikācijām (Libri feudorum, Sakšu un Švābu spoguļis) reprezentētu lēņa tiesību normālu vai pat ideālu tipu, ar ko būtu jāsalīdzina un pēc kā jāvērtē citu zemju lēņa tipi. Šīm tiesību grāmatām nebij ne primāra, ne sekundāra spēka ārpus tām tieši pakļautā tiesību novada.⁹⁴ Par spīti franku laiku kopīgām izejas punktam, dižos viduslaikos vairs nevar runāt par vienotām lēņa tiesībām, jo nevienai normai nebij vispārīga spēka; tāpat nekad nav pastāvējusi kāda vispār atzīta pārnacionāla lēņtiesiska kodifikācija. Katra zeme atrisināja savādi jautājumu par zemes un lēņa tiesību samēriem, un katrā lēņa tiesību sistēmā bij savi nacionāli stila elementi atkarībā no tā, vai šai sistēmā bij stiprāk izveidotas lēņa kunga vai vasaļu tiesības, vai bij izvirzīta tiesību vai pienākumu puse. Tas nozīmē, ka katrā lēņa tiesību grupa rekonstruējama un iztulkojama pati no sevis, lietojot kaimiņu novada analogijas ar vislielāko uzmanību un ar zināmiem priekšnoteikumiem.

Lai gan A. fon Tranzē-Rozeneks, ko šejienes vācu vēsturnieki uzskata par savu juridisko autoritāti, ir spiests atzīt, ka jautājums par lēņa spēju Livonijā ir „neparasti grūts“, un ka te noteicoša nozīme bij mazāk sausam bruņnieciskuma princi-

⁹⁴ Sal.: H. Mitteis, *Lehnrecht und Staatsgewalt*, 226—227. Weimar 1935.

pam nekā kareiviskās krietnības postulātam⁹⁵, tomēr viņš prezumē, ka nebruņniekiem Livonijā nesot vis piešķirta zeme „zu rechtem Mannlehen“, bet gan tikai „zu minderem Rechte“. Nekas tik labi neraksturo minētā autora mentālitāti un zinātnisko māņticību, kā tikko citētie vārdi. Autors vēl joprojām dzīvo 19. g. s. pārliecībā, it kā Latviju un Igauniju 13. g. s. būtu iekāpojusi vestfāļu bruņniecība, lai gan patiesībā vācu koloniālā kaŗaspēkā pārsvarā bij gaitas vīri ministeriāļi,⁹⁶ tā tad nebrīvnīeki, kas tikai par piedalīšanos Livonijas kaŗa gājienā bij atlaisti brīvībā un paaugstināti par vasaļiem. Tas nozīmē, ka Latvijas vācu bruņniecības senči 13. g. s. atradās zemākā sabiedriskā un tiesiskā stāvoklī nekā vācu pilsētu namnieki un latviešu kungi un labieši. Ir taisnība, ka vācu tiesību grāmatas pazīst „īsto“ un „neīsto“ lēņu konstrukciju, bet tagad vēsturnieki vairs nelieto šo scholastisko iedalījumu un tai vietā runā vienīgi par tipiskiem un atipiskiem lēņiem, jo arī t. s. „neīstie“ lēņi bij tāpat spēkā un tiesiski tikpat saistoši kā „īstie“. Metodoloģiski ir pieņemams vienīgi tas viedoklis pret vācu lēņa tiesību grāmatām (Sakšu un Švābu spoguļi), ko aizstāv H. Mitteis: „Tie ir gan lielākie mākslas darbi, ko viduslaikos radījis ģermāņu tiesību gars, tomēr vēsturnieku vairāk interesē nevis estētiskā bauda, ko sniedz viņu studēšana, bet gan tās izejvielas, no kuŗām šie mākslas darbi tika veidoti. Lūkojoties tiesību spoguļī, nezinām, cik tāl tas tiešām atspoguļo dzīvās tiesības“.⁹⁷ Tiesību grāmatu ieņemtais, tīri konstruktīvais viedoklis nekādā ziņā nesaista pētnieku, kam pienākums pētīt arī visus tos

⁹⁵ A. v. Transehe-Roseneck, Zur Geschichte des Lehnswesens in Livland, 19—20. Riga 1903 (Mitteilungen, XVIII).

⁹⁶ H. Mitteis, Lehnrecht und Staatsgewalt, 244.

⁹⁷ Turpat, 12. lp.

daudzveidīgos lēņa darījumus, ko spoguļu autori pilnīgi vai daļai noklusēja, neuzskatīdami šo lēņa tipu tēlošanu par diezgan cienīgu uzdevumu.⁹⁸

Savu nesamierināmo pozīciju cīņā pret K. Šilingu Tranzē-Rozeneks aizstāv ar šādu argumentu: „Mums nav vajadzības pieņemt, ka Livonijā būtu bijuši citādi uzskati par lēņa spēju nekā Vācijā“. Citiem vārdiem, to, kas jāpierāda, viņš pieņem kā pierādītu. Ja gribētum autoram sekot, tad šo nepareizo premisu tikpat labi varētu izteikt arī šā: „Nav vajadzības pieņemt, ka Prūsijā būtu bijuši citādi uzskati par lēņa spēju nekā Vācijā“. Bet attiecībā uz Prūsiju šo aprioro slēdzienu V. fon Brinnekss a posteriori jau 1891.—96. g. pierādīja kā nepamatotu, kam tūliņ pieslēdzās arī A. fon Tranzē-Rozeneks⁹⁹: „Prūsijā līdz 15. g. s. beigām ne bīskapu, ne ordeņa novados nav bijis īsta bruņnieka lēņa, bet visi lēņi bij ar mazākām tiesībām, vienalga, vai tie bij piešķirti vācu kolonistiem, vai senprūšiem.“

Pat ja kādā Livonijas teritorijā jau 13. g. s. būtu apliecināti īstie bruņnieku lēņi pēc Sakšu spoguļa konstruētā „vīra lēņa“ parauga, tad tas vēl nedotu tiesību pārējo Livonijas teritoriju lēņus apspraist pēc citā valstī atzītām lēņtiesiskām normām.

Kā redzējām, šāds nevēsturisks, tīri deduktīvs viedoklis nesaskan ar tiesību vēstures zinātnē vispār pieņemtiem principiem, kādā kārtībā jāpiemēro dažādas normas, iztulkojot lēņa grāmatas un izspriežot lēņtiesiskus strīdus.

Pirmais avots vienmēr ir lēņa līgums, kā tas izteikts lēņa grāmatā vai citā dokumentā; tad jāgriež vērība uz lēņa vīra dzimtas īpašām privilēģijām un brīvībām; pēc tam jāapspriež lēņa kūrijas atsevišķās lēņa tiesības un ieradumi. Tikai tad

⁹⁸ Sal.: H. Mitteis, 236—237.

⁹⁹ A. v. Transehe, Stadtbürger als Lehnsleute, 3.

ceturtnā vietā jāpiemēro attiecīgas provinces lēņa tiesības un piektā vietā Vācijas valsts likumi, kā arī beidzot langobardu lēņa tiesības (*Libri feudorum*¹⁰⁰). Šī lēņtiesisko normu piemērošanas kārtība norāda uz lielu partikulārismu lēņa kunga un viņa vīra attiecībās, kas metodoloģiski ir svarīgs konstatējums. Tas nozīmē, ka jautājums par Livonijas lēņa tipiēm jāpētī pēc pašas Livonijas lēņa grāmatām.

Vadoties no šiem principiem, jāapskata K. Šilinga mācība, ka Livonijā izveidojušies citi lēņa tipi ordeņa valstī nekā bīskapijās (galvenokārt vīrsbīskapijā). Lēņa tiesību vēsturiskais uzdevums bij radīt kaujas spējīgu bruņniecību smagās kavalērijas veidā. Zemes kungiem bīskapiem pašiem sava kaŗaspēka nebij, un viņi varēja to organizēt tikai ar militāra lēņa palīdzību, izlēņojot kaŗavīriem valsts terriŗorijas novadus līdz ar pavalstniekiem un publiskām tiesībām. Turpretim Vācu ordenis pats bij stipra militāra organizācija, kāpēc viņam vasaļu bruņniecība bij politiski nevēlama kāŗta. Ja arī viņš Prūsijā un Kursā izlēņoja savas valsts novadus, tad visbieŗāk izlietoja lēņa tiesības nevis tieŗiem (militāŗiem), bet netieŗiem (saimnieciskiem, politiskiem) mēŗķiem. Pat viņa militāro lēņu uzdevums bij radīt tikai bruņotus palīgspēkus vieglās kavalērijas veidā vai arī noorganizēt sakaru dienestu kaŗa un miera laikā. Šādiem mēŗķiem Vācu ordenis varēja arī neizlietot un tieŗām arī neizlietoja spoguļu lēņtiesiskās konstrukcijas, bet saskaņā ar reālpolitiskām vajadzībām izveidoja savu īpatnēju lēņtiesisku praksi, kas pretstatā bīskapijām pirmā vietā rūpējās par lēņa kunga un nevis vasaļu stāvokļa nodroŗināšanu.

Šī pilnīgi pretējā Livonijas bīskapu un Vācu

¹⁰⁰ T. Hagemann, Einleitung in das gemeine in Deutschland übliche Lehnrecht, § 48.

ordeņa attieksme pret bruņniecību ir jāiegaumē, iztīrājot tā sauktos ordeņa lēņus. Nevien politiski, bet arī juridiski šāds K. Šilinga ieteiktais dalījums mestra un bīskapu lēņos ir pieņemams, jo tas šķiro lēņus pēc lēņa kungiem, tā tad pēc lēņa subjektiem. Turpretim vācu literatūrā ieviestais šķirojums bruņnieku un „sliktākos“ („mazākos“, „mazvērtīgākos“) lēņos¹ ir tikpat nejuridisks kā, piem., dalījums bruņnieku un „sliktākās“ muižās. Tas pats sakāms par šķirojumu „augstākās“ un „zemākās“ lēņa tiesībās, ko nepazīst feodālā jurisprudences, bet ko politiskos nolūkos radīja Prūsijas un Baltijas vācu vēsturnieki 19. g. s. beigās, lai lēņa tiesībās varētu novilkt — kaut arī tīri fiktīvu — robežu starp vācu un „nevācu“ asinīm.² Protams, ka nosaukumu „minderes Recht“ centās lietot „undeutsches Recht“ (kuršu un lībju tiesību) nozīmē, lai ar šo nejuridisko terminu pasvītrotu, ka „mit der Tatsache der undeutschen Herkunft schon eine ausgesprochene Minderschätzung verbunden war“³. Ja pēc mestra un bīskapu lēņu parauga grib lēņus šķirot arī pēc lēņa vīriem, tad jārunā nevis par augstākiem un zemākiem, bet gan par bruņnieku un novadnieku lēņiem.

Vācu ordeņa lēņi savukārt bij dažādi, atkarībā no provinces, resp. lēņa kūrijas; tāpēc jāatšķir ordeņa lēņi Prūsijā un Livonijā. Prūsijā ordenis piešķīra lēņus pēc prūšu, poļu, Kulmas un Magdeburgas tiesībām. Poļu un prūšu lēņa tiesības bij

¹ C. Schilling, 115; „Lehne zu geringerem Rechte.“ — A. v. Transehe, Zur Geschichte des Lehnswesens, 3: „Lehne zu minderem Rechte.“ — P. Johansen, Siedlung und Agrarwesen der Esten im Mittelalter, 11: „das höchste Lehnrecht“; 16: „ein niederes Lehnrecht“. Dorpat 1923.

² Šādu famožu mēģinājumu izskaidrot Livonijas lēņa tiesību jautājumus ar antrpologijas palīdzību atrodam H. Boses darbā Der livl. Bauer am Ausgang der Ordenszeit, 322. Rīga 1933.

³ Turpat, 323. Retinājums mans.

nacionālas: te par lēņa vīriem parasti bij poļi un senprūši. Turpretim Kulmas un Magdeburgas lēņa tiesības bij teritoriālas: te lēņa spējīgi bij visi Prūsijas brīvnieki, vāci un nevāci.⁴

Ari Livonijā Vācu ordeņa kanceleja lejasvācu valodā sastādītās lēņu grāmatās izšķīr vairākus lēptiesiskus titulus: lībju un kuršu tiesības no vienas puses, novadnieku tiesības (Lehngutsrecht) no otras puses. Ziņas par šiem ordeņa lēņa tipiem ir ļoti trūcīgas, jo diemžēl nav vēl neviena pilnīga Kursas, Zemgales un Ziemeļgaunijas lēņa grāmatu izdevuma. Bet jau publicētie Vidzemes lēņa tiesību avoti tikai 6 dokumentos 1380.—1447. g. piemin lībju tiesības (livisches Recht),⁵ kas vedina domāt, ka arī no turpmākām edicijām šai ziņā nav daudz ko cerēt. Svarīgi, ka visus lēņus pēc lībju tiesībām devis tikai ordenis, bet ne bīskapi. Lai gan uzglabātos avotos izteiciens „pēc lībju tiesībām” pirmo reizi sastopams vēl tikai 1380. g., tomēr nevar būt šaubu, ka pašas tiesības ir daudz vecākas.⁶ Ja sākumā tās bij domātas kā nacionālas (lībju tautas) tiesības, tad vēlāk kļuva par teritoriālām (Lībijas, resp. Livonijas) un beidzot, laikam, par nevācu novadnieku tiesībām vispār. Tikai ar to varu izskaidrot, kāpēc tas pats mestrs (Pletenbergis) kuršu tiesnesim Ansim Gailim 1494. g. izlēņoja zemi pēc kuršu, bet ap 1515. g. pēc lībju tiesībām.⁷

Kuršu ieradumi pirmo reizi rakstos apliecināti 1309. g., kuršu tiesības (kurisches Recht) 1439. g. Peniķa lēnī un kuršu novadnieku tiesības (kurisches Lehngutsrecht) 1429. g. Stegebutes

⁴ W. von Brünneck, Zur Geschichte des Grundeigenthums in Ost- und Westpreußen, I—II. Berlin 1891—95.

⁵ LGU., I. 109, 124, 182, 310, 320, 324.

⁶ LGU., I, 1.

⁷ E. v. Fircks, Die Familie Gayl in Kurland, 65 (Jahrbuch für Genealogie, Heraldik und Sphragistik, 1898. Mitau 1899).

(vēlākā Būguļa) lēnī.⁸ Maldās P. Johansens, teikdams, ka pēdējās minētas jau 1292. g. kādā latīņu lēņa grāmatā: tur ir runa nevis par kuršu tiesībām, bet gan par ordeņa vasaļu tiesībām Kursā.⁹ Ja vispār vecākos latīņu tekstos grib meklēt jaunāka vācu termina „kurisches Recht“ paraugu, tad pēc manām domām to var atrast Tontegodes 1333. g. lēņa grāmatā. Zināms, arī tad vēl var apgalvot, ka kuršu novadnieku tiesības bij vecākas nekā to tehniskais nosaukums, un pēdējais savukārt vecāks nekā apliecinājums rakstos.

Vai bij kāda starpība starp „kuršu tiesībām“ un „kuršu novadnieku tiesībām“, par to grūti spriest avotu trūkuma dēļ. Pagaidām jāpiesienas K. Šilinga domām, ka tās bij vienas tiesības.¹⁰ Piem., Peniķis 1439. g. un Ansis Gailis 1494. g. saņem mestra lēņus pēc kuršu tiesībām (na kursesch rechten), turpretim Stegebute (vēlākais Būgulis) 1429. g. pēc kuršu novadnieku tiesībām (na cuerschen lengudes rechten) un 1464. g. „pēc tām pašām brīvībām un tiesībām, kā pārējie kurši turpat Tukumā valda savus brīvos lēņa novadus“.¹¹ Tā kā Tukuma un Kuldīgas novadnieku vēsture liecina par viņu tiesiskā stāvokļa vienādību, ko 19. g. s. atzina arī Kurzemes tiesu iestādes, tad jāsecina, ka abām lēņa grāmatu formulām bij vienāda nozīme.

⁸ LUB., VIII. 24; IX. 535. — Sal. arī E. v. Fircks, Neue kurländ. Güter-Chroniken, S. 157, n. 98. Mitau 1900.

⁹ LUB., VI. 2759.

¹⁰ C. Schilling, Die lehn- und erbrechtlichen Satzungen, 122. Citādi uzskati ir O. Štāfenhāgenam: „Izteiciens nach kurischem Recht... varēja apzīmēt nevien lēņtiesiskās attiecības, bet arī kāda novada valdītāja tiesisko attiecību kopumu, cik tām bij sakars ar zemi. Pie kuršu tiesībām piederēja kā kuršu novadnieku, tā gruntsnomas tiesības...“ Beiträge zur Kunde Ehst-, Liv- und Kurlands, IV. 3, S. 332.

¹¹ LUB., VIII. 24 un XII. 247: „... na sodaner fryheit unde rechte als andere Kuren aldarsulvigest tho Tuckum ere vrye vorlende lande besitten“.

Vai bij kāda formāla vai materiāla starpība starp kuršu novadnieku un novadnieku tiesībām vispār — starp Lehnigutsrecht un kurisches Lehnigutsrecht? Jautājums ir svarīgs, jo lieta grozās ap veco strīdu, vai Vācu ordeņa valstī Livonijā bij citādas lēņa tiesības nekā bīskapijās un vai ordenis uzskatīja par lēņa spējas rekvizītu piederību pie kādas noteiktas (piem., bruņnieku) kārtas un (vācu) tautības. Bet arī te jāizšķir dažādi laikmeti un dažādi ordeņa valsts novadi, it sevišķi Kursa un Igaunija, kādu šķirojumu atrodam jau 14. g. s. avotos. Vācu ordenim 1245. g. izdevās pārliecināt pāvestu, ka Kursa politiski ir tikai Prūsijas daļa¹², ar ko ordenis te kļuva tikpat neatkarīgs kā Prūsijā. Turpretim Igaunijas hercogvalsti viņš ieguva simts gadu vēlāk, 1346. g., nopērkot no Dānijas. 1346. g. 4. novembrī mestrs solījās atzīt Igaunijas bruņniecības „tiesības, žēlastības un brīvības“, ko tai bij piešķīruši dāņu karaļi¹³. Tas nozīmēja, ka ordenim jāatzīst arī Valdemāra un Erika lēņa tiesības, kas paredz pilnīgi citu lēņtiesisku režīmu nekā pārējā ordeņa valstī. Piecdesmit gadus ordenis vilcinājās pildīt šo solījumu. Bet 1397. g. Dancigas kongresā, grūtā ārpolitiskā stāvokļa dēļ, virsmestrs Jungingens bij spiests nevien atzīt Valdemāra un Erika lēņa tiesības, bet vēl Ziemeļigauņijas bruņniecībai piešķirt īpašu privilēģiju (tā saukto Jungingena žēlastību), ar ko Harijā un Virrijā lēņa mantojuma tiesības ieguva arī sievietes un blakus radi pretstatā līdzšinējai kārtībai, kur parasti bruņnieka muižu mantoja vienīgi vasaļa dēli. Līdz ar to Ziemeļigauņijā tika izskausti vecie jeb stingrie (strenge Mannlehen) un ieviesās jaunie bruņnieku lēņi (neue Mannlehen), kurus sauca arī par „žēlastības muižām“ (Gnadengüter)¹⁴, jo

¹² LUB., I. 180, 181.

¹³ LUB., II. 859.

¹⁴ A. v. Transehe-Roseneck, Zur Geschichte des Lehnswesens in Livland, 86, 104.

tās bij piešķirtas pēc Jungingena „žēlastības tiesībām“ un atcēla bruņnieku tiesībās noteikto stingro mantošanas kārtību. Ja nu tā, tad visus ordeņa lēņus en bloc nevar nostatīt pretim tā sauktiem īstiem bruņnieku lēņiem, bet, pirmkārt: jāperiodizē ordeņa lēņa tiesību vēsture; otrkārt: atsevišķi jāapskata Kursas un Igaunijas lēņa kūrijas.

13. g. s. lēņa grāmatu ir tik maz¹⁵, un tās rediģētas tik īsi, ka nekādi droši slēdzieni par šo laikmetu nav iespējami. Salīdzinot Rīgas virsbīskapa un Vācu ordeņa lēņus, redzam, ka abas kūrijas lieto vienu lēņtiesisku titulu — iure feudali¹⁶. Šo feodālo tiesību materiālais saturs tiek prezumēts kā visiem zināms, ko ordenis izteic ar šādu formulu¹⁷: „ar tām lēņa tiesībām, ar kuŗām c i t i mūsu ordeņa vasaļi valda savus novadus“. Jau 1292. g. atrodam šo formulu precizētu: visu Vācu ordeņa vasaļu vietā jaunais lēņa vīrs tiek noraidīts uz noteiktu lēņa kūriju — uz Kursu¹⁸. No tā jāsecina, ka Vācu ordenis Kursā turējās pie citām lēņtiesiskām normām nekā Prūsijā.

No 14. g. s. līdz šim zināmas kādas 45 ordeņa lēņa grāmatas, ieskaitot arī regestus; no tām kādas 12 attiecas uz Ziemeļigauniju, sākot ar 1347. g. Tāpat kā 13. g. s. ordeņa lēņa grāmatas šai laikmetā līdz pat 1397. g. rakstītas tikai latīniski. Ordeņa lēņi joprojām tiek piešķirti iure feudali¹⁹, kas nozīmē: „tāpat, kā citi ordeņa vasaļi valda savus novadus“²⁰. Lai nerastos pārpratumi, dažreiz šo for-

¹⁵ Atskaitot 1 viltotu (LUB., I. 466), man zināmas tikai 2 ordeņa lēņa grāmatas Kursā.

¹⁶ LUB., I. 526; LGU., I. 31, 37.

¹⁷ LUB., I. 526, A. fon Helmvardeshūzenam 1288. g.: „... iure feudali, quo alii vasalli domus nostrae bona sua feodalia tenent“.

¹⁸ LUB., VI. 2759: „... eodem iure, quo ceteri vasalli domus nostrae in Curonia possident bona sua“.

¹⁹ LGU., I. 59 Manegintam Libā 1327. g.; LUB., II. 662 Talsu Tīdemanim 1318. g.

²⁰ Tam pašam Tīdemanim 1329. g.: „prout alii va-

mulu paplašina ar lēņa kūrījas nosaukumu: 1320. g. atkal minēta Vācu ordeņa Kursas kūrīja, 1347. g. arī Igaunijas kūrīja²¹. Tas nozīmē, ka strīdus gadījumā vasaļa lēņa grāmata jāiztulko pēc vārdā nosauktās kūrījas tiesībām un ieradumiem. Salīdzinot 1320. un 1347. g. lēņa grāmatas, ievērojam šādu raksturīgu sīkumu: Igaunijas kūrīja runā par „mūsu bruņnieku un vasaļu tiesībām un gaitām“, turpretim Kursas kūrīja pazīst tikai „ordeņa vasaļu tiesības“. Tas liecina, ka 1346. g. nopirkdams Ziemeļigauniju, Vācu ordenis atrada tur jau priekšā daļu laikos nodibināto lēņa vīru šķirojumu bruņniekos un nebruņniekos; turpretim Kursā un Lībijā ordenis nešķiroja leimaņus pēc kārtām, kāpēc visus novadniekus sauca vienkārši par vasaļiem. Ka arī tautību neņēma vērā, liecina Helmvardeshūzena (1288. g.), Tīdemaņa (1329. g.) un Tontegodes (1320. g.) lēņa formulu vienādība, ko atzīst nevien K. Šilings, bet arī citi jaunāki pētnieki²².

5.

Ieguvuši drošu zinātnisku pamatu, varam bez metodoloģiskām grūtībām iztīrīt Kuldīgas komturijas kuršu ķoniņu un novadnieku ordeņa grāmatas. Tādu ir pavisam 11:

salli ordinis bona sua possident“. E. v. Fircks, Neue kurländische Güter-Chroniken, n. 19. Mitau 1900.

²¹ LUB., II. 671 Tontegodem 1320. g.: „iure, quo ceteri vasalli ordinis in C u r o n i a possident bona sua.“ Sal. LUB. VI. 2759 Kudilas Villekinam 1347. g.: „tali iure...; sicut ceteri milites et vasalli nostri in terra E s t o n i a possident sua bona“. P. Johansen, 55 Regesten und Urkunden zur Gütergeschichte Harrien-Wierlands, n. 11.

²² P. Johansen, Siedlung und Agrarwesen der Esten, im Mittelalter, 11: „Durch nichts ist erwiesen, daß Eingeborene vor dem zweiten Jahrzehnt des 14. Jh. zu minderem Lehnrecht begabt wurden als zugewanderte Deutsche... Der Lehnbrief (des Tontegode in Kurland) weist genau die gleiche Lehnsformel auf, wie... der des Albert von Helmwardeshusen.“

1.	Mestra Jorkes 1320. g.	Tontegodem Pliķos, 2 arkli
2.	„ Monheima 1333. g.	„ Viesalgos, 2 a.
3.	„ Finkes 1439. g.	Peniķim Ķoniņos, 3 a.
4.	„ Mengedes 1454. g.	
5.	„ Mengedes 1456. g.	„ „ 1 a.
6.	Komtūra Galena 1500. g.	„ „ x a.
7.	Mestra Pletenberģa 1504 g.	„ „ 1 a.
8.	„ Hersedes 1470. g.	Sirkantam Ziemeļos, ½ a.
9.	„ Pletenberģa 1503. g.	Dragūnam Dragūnos, 2 a.
10.	„ Brugeneja 1546. g.	Bērtulim un Jānim Sausgāļos x a.
11.	„ Rekes 1550. g.	Kalējam Kalējos, ½ a.

Bez tam hercogs Frīdrichs ar 1621. g. 16. februāra grāmatu dāvināja visiem Kuldīgas ķoniņiem kopā pusarklu lielo Buļļu zemi. Bet tā kā šim dāvinājumam nav lēņtiesiska pamata, tad tas ir nesvarīgs, apskatot kuršu ķoniņus kā ordeņa novadniekus. No 11 ordeņa grāmatām savukārt tikai 9 ir lēņa grāmatas; turpretim mestra Mengedes 1454. g. raksts Peniķim ir brīvības grāmata un Kuldīgas komtura Galena 1500. g. raksts Peniķim ir dāvinājuma akts. Lēņa grāmatas dotas 6 dzimtām: Tontegūdiem ar 4, Peniķiem vairāk nekā 5, Sirkantiem ½, Dragūniem 2, Kalējiem ½, Sausgāļu Bērtulim un Jānim ar x arkliem. Tā tad kopā vairāk par 12 arkliem. Turpretim hercogu laiku revīzijas uzdod lielāku arklu skaitu, proti:

Brīvciena nosaukums	Brīvcieņu arklu skaits ²³	
	Ferdinanda	Pēterja
	I a i k ā	
1. Ķoniņi	6	6
2. Pliķi	2	2
3. Ziemeļi	3	3
4. Kalēji	[1]	1
5. Dragūni	2 [1]	1
6. Viesalgi	2	2
7. Sausgāļi	1 [2]	2
Kopā	16 [17]	17

²³ Pēc Kuldīgas virspilskunga barona Emila fon der Ropa 1853. g. ziņojuma ģenerālgubernātoram, tabula K. Virspilskungs piezīmē, ka Kalēju ciema arklu skaits [1]

Cik liels bij kuršu ķoniņu arkls, nav zināms.²⁴ 1853. g. Kuldīgas virspilskungs Emils Rops ziņoja ģenerālgubernātoram, ka Kuldīgas virspilskungs kuršu ķoniņiem esot kopā ap 3000 pūrvietas zemes, proti²⁵:

Brīvciena nosaukums	Aptuvena zemes platība pūrvietās:			
	Tīrumi	Pļavas un ganības	Mežs	Kopā
1. Ķoniņi	300	603	15	918
2. Pliķi	100	140	30	270
3. Ziemeļi	141	220	30	391
4. Kalēji	130	233	70	433
5. Dragūni	158	324	100	582
6. Viesalgi	150	120	15	285
7. Sausgāji	66	48	13	127
Kopā	1045	1688	273	3006

Tagad Pliķu brīvciena platība ir 431 ha, kas atbilst 2 arklu lielam Tontegodes lēnim 1320. g. Tagad Ķoniņu brīvciena platība ir 707,3 ha, kas laikam aptveŗ visus Peniķa lēņus 6 arklu vērtībā. Tagad Kalēju brīvciena platība ir 440,5 ha, kas laikam atbilst pusarkla lielam Kalēja lēnim

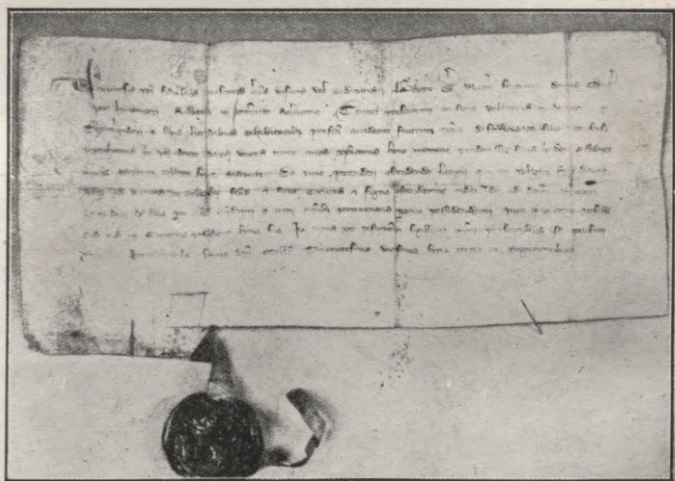
klūdas dēļ izlaists hercoga Ferdinanda revīzijā 1716. g., kas sajaukusi arī Dragūnu un Sausgāļu arklu skaitu. Kā redzams no šīs revīzijas oriģināla Valsts archīvā (n. 10, 91.—95. lp.) revīzijā ir pareizie iekavās uzdotie skaitļi.

²⁴ Kuldīgas virspilskungs fon Holtejs 1828. g. ziņo: „Keine dieser Besitzlichkeiten ist je einer Messung unterzogen worden... Da nun aber die Berechnung nach Hacken — je nachdem sie nach dem Flächeninhalt, nach der Seelenzahl oder nach dem Ertrage der Güter normirt wurde — ganz verschiedenartig und zum Theil verloren ist, so kann man auch garnicht mit Gewiřheit bestimmen, was hier zum Grunde gelegt worden.“ Kuldīgas virspilskungs Emils fon der Rops savā 1853. g. 29. aprīļa ziņojumā pieņēma, ka līdz 1470. g. ķoniņiem izlēnoti tā sauktie „vecie mestru arkli“ (ā 177 mucas vietas), bet pēc tam Pletenberģa arkli (ā 96 mucas vietas). Šādā ceļā viņš aprēķina, ka visiem ķoniņiem bijis $(177 \times 8\frac{1}{2} + 96 \times 3\frac{1}{2})$ 1840 $\frac{1}{2}$ mucas vietas jeb 3681 pūrvietas zemes, no kurās 1504 $\frac{1}{2}$ mucas vietas iegūtas jau pirms Pletenberģa laikiem.

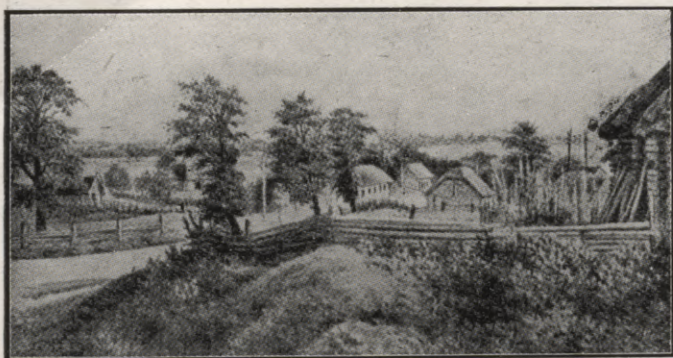
²⁵ Šī ziņojuma tabula A.

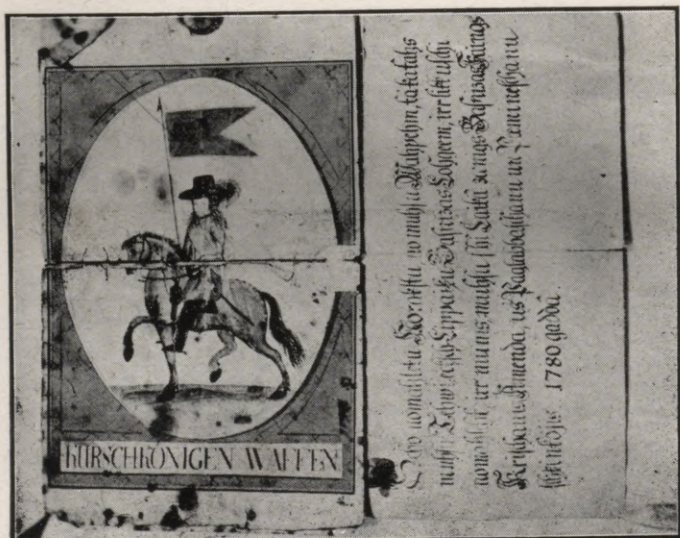
Pliķu ciems (pēc Pieminekļu valdes 1929. g. uzņēmuma n. 16619).

Ordeņa mestra Jorkes lēņa grāmata Tontegodem 1320. g. Pergamenta oriģināls Pliķu ciemā pie burmeistara. (Fotokopija no Pieminekļu valdes archīva n. 16525, iespiesta pielikumā n. 1).

V. S. Štatenhagena zīmējums „Koniņu ciems“ (1861. g.).

Koniņu ciema ģerboņa glezna 1664. g. Lipaiņu baznīcas logā. Paskaidrojumā (pa labi) teikts, ka šo kōpiju 1780. g. licis pagatavot Lipaiņu mācītājs K. Amenda. (Pieminekļu valdes arhīvs n. 2867).

1538. g. Visi četri Turlavas pag. brīvcieņi vien
1933. g. ieņēma 1852,4 ha lielu nepārtrauktu no-
vadu, kas līdzinās 5075 pūrvietām, proti:

Pliķi 431,01 ha
Ķoniņi 707,26 ha
Kalēji 440,46 ha
Ziemeļi 273,71 ha

Turpretim virspilskungs Rops 1853. g. minēto
četru ciemu platību bij novērtējis tikai uz 2012
pūrvietām, tā tad par 3063 pūrvietām mazāk. Pā-
rējo 3 ciemu platība 1933. g. bij 1003,4 ha, proti:

Dragūni, Kuldīgas pag., 444,43 ha
Viesalgi, Snēpeles pag., 356,86 ha
Sausgāļi-Kamburnieki,
Padures pag., 202,14 ha

Tas pierāda, ka virspilskunga oficiālai statis-
tikai nevar daudz ticēt. Bet savukārt šie salīdzī-
nājumi liecina, ka starp arklu un pūrvietu, resp.
hektaru nav nekāda aritmētiska samēra²⁰.

Tagad iztirzāsim katru ordeņa grāmatu atse-
višķi, pie kam iesāksim ar abām vecākām kuršu
ķoniņu lēņa grāmatām 1320. un 1333. g. Lai gan
tās bij dotas tikai Tontegudiem, tomēr to svarī-
guma dēļ arī pārējie ķoniņi parasti atsaucās uz
šiem ordeņa mestru apzīmogotiem pergamentiem
kā uz savu Lielo brīvības chartiju. Ari tiesu un
pārvaldes iestādes, apspriežot ķoniņu tiesisko stā-
vokli, lemj galvenokārt uz Tontegudu lēņa grā-

²⁰ Jāņem arī vērā, ka: 1. ar laiku ķoniņu ciemu ro-
bežu zīmes iznīka, un nolaidības dēļ savu robežu ar kai-
miņiem viņi sāka no jauna kārtot tikai 19. g. s.; 2. daļa ķo-
niņu zemes agrākos laikos tika atsavināta Turlavas mui-
žai un, šķiet, arī Lipaiķu pastorātam. Sk. fon Holteja
1828. g. un fon der Ropa 1853. g. ziņojumus.

matu pamata²⁷, presumējot, ka citi ķoniņi savās tiesībās un pienākumos bij pielīdzināti Tontegodem.

Vācu ordeņa mestra Jorkes Gerharda lēņa grāmata Tontegodem latīņu valodā izrakstīta Daugavgrīvā, 1320. g. 6. maijā, un tās pergamenta oriģināls²⁸ glabājas Pliķu ciemā pie burmeistara. Lai latīņu valodas nepratēji arī varētu lasīt šo svarīgo dokumentu, sniedzu to latviešu tulkojumā:

„Visiem Kristus ticīgiem, kas šo grāmatu redzēs vai dzirdēs [to lasām], Vācu ordeņa brāļu mestrs Livonijā, brālis G[erhards], [sūta] sveicienu visu Pestītāja vārdā. Ar šīs [grāmatas] saturu gribam skaidri darīt zināmu, ka, saskaņā ar mūsu gudro brāļu padomu un piekrišanu, esam tās uzrādītājiem, Tontegodem un viņa mantiniekiem, piešķīruši lēņos divus arkļus zemes, ko viņa neļaiķa priekšgājējs Krišjānis kādreiz bij valdījis šādās noteiktās robežās: ejot pa Cerendas upi uz augšu līdz ezeram, ko parasti sauc par Syp, tālāk līdz kokos iegrieztiem krustiem, sekojot krustiem un zīmēm jāgriežas atpakaļ uz minēto Cerendas upi no otras puses. [Visu to] turēt savā varā un ar visiem piederumiem mūžīgi valdīt ar [tām pašām] tiesībām, kā pārējie ordeņa vasaļi Kursā valda savus novadus. To apliecinot šai [grāmatai] ir piekārts mūsu zīmogs. Dots Daugavgrīvā, trešā dienā pirms Debessbraukšanas dienas, tā Kunga 1320. gadā.“

Ar 1320. g. 6. maija grāmatu mestrs apliecina, ka Tontegodem ir izlēņoti 2 arkli zemes pie Vilgāles (toreiz „Syp“) ezera un Cerendas upes dzimtā valdījumā „ar tām pašām tiesībām, kā pārējie ordeņa vasaļi Kursā valda savus novadus“. Tas ir tagadējais

²⁷ Tas pa daļai izskaidrojams ar to, ka pārējo ķoniņu grāmatas bij rakstītas lejasvācu valodā, kas juridiskā ziņā nebija tik precīza kā latīņu valoda; bez tam pēdējo saprata visi juristi, kamēr lejasvācu valodas zināšanas 18. un 19. g. s. Latvijā bija ļoti trūcīgas.

²⁸ Sk. 1. pielikumu.

Pliķu brīvciems Turlavas pagastā. Ciems atrodas pie Vilgāles ezera starp Cerendas un Rīvas upēm uz ziemeļiem no Ķoniņu ciema, ar ko tam saiet kopā robeža. Iztulkojot šo formulu, Kuldīgas virspilskungs fon Zass 1803. g. secināja, ka ķoniņu pergamenti „ganz in den nämlichen Terminaten, in welchen die Verlehnungsurkunden über alle übrige Adelige Güter in Lief- und Kurland verfaßt waren, ausgefertigt wurden“. 1828. g. tās pašas domas izteica virspilskungs fon Holtejs savā 4. augusta ziņojumā²⁹ ģenerālgubernātoram markīzam Pauluči: „... sie alle Rechte der ritterlichen Vasallen theilten und sich von diesen nur dadurch unterschieden, daß sie nicht von ritterlicher Art waren“. Beidzot, arī Kurzemes civilgubernātors fon Breverns 1836. g. 31. dec. iesniegumā³⁰ ģenerālgubernātoram baronam fon der Pālenam atzīst, ka kuršu ķoniņu senčiem izlēnoti viņu novadi „lehnsrechtlich gleich den adelichen Ordens-Vasallen zum freien Besitz“.

Kad ar Senāta 1857. g. 7. maija ukazu Kuldīgas virspilstiesā 1868. g. sāka no jauna iztiesāt ķoniņu lietu, tad atkal puses un tiesa pirmām kārtām atsaucās uz Tontegodes lēņa grāmatām. Ķoniņu advokāts Kārlis Neimanis tiesā aizstāvēja uzskatu, ka „unter vasalli persönlich Freie, für ihre Person zu keinen Abgaben und zu ritterlichen Diensten qualificirte ritterbürtige Männer zu verstehen seien“, bet apriņķa fiskālis aizrādīja, ka „Vasall und Ritterbürtigkeit nicht immer identisch waren“ un ka „die kurischen Könige nur die Rechte der nichtritterbürtigen Vasallen erhalten haben“. Noklausījies vēlreiz partu iebildumus un pretiebildumus, tiesa nolēma, ka ķoniņi „in gemeiner Frei-

²⁹ Valsts arhīvs, Kuldīgas virspilskunga lieta n. 23 no 1827. g.

³⁰ Valsts arhīvs, Kurzemes civilgubernātorā lieta n. 956 no 1836. g.

heit mit denen vom Adel sitzen . . . , d. h., Adelsrechte, mit Ausnahme der korporativen, persönlich theilhaftig erscheinen³¹. Apellācijas kārtībā šo lietu 1875. g. janvārī izsprieda Kurzemes galma virstiesā Jelgavā un atzina: 1. ka saskaņā ar Sakšu un Švābu spoguļu lēņa tiesību teoriju, īstos lēņus, kas prasīja kaŗa gaitas, varēja dot tikai bruņniekiem; 2. ka kuršu ķoniņu grāmatās apliecinātie lēņi bij īsti, bet ne zemnieku lēņi (feudastrā), un ka pirmie ķoniņi katrā ziņā tika atzīti par bruņnieku dzimuma personām (лица рыцарскаго происхождения); 3. to spilgti pierāda ķoniņiem piešķirtās medību un ģerboņu tiesības un viņu tieslietu piekritība virspilstiesai³². Beidzot, atsaukdami uz Tontegodes 1320. g. un 1333. g. lēņa grāmatām, Senāts 1884. g. spriedumā piekrīt virspilstiesas un galma virstiesas domām, ka ķoniņiem ir tiesība uz personiskām priekšrocībām nodokļu un gaitu brīvības ziņā, bet uzskata vēl par nenoskaidrotu jautājumu par viņu piederību pie muižnieku kārtas (къ дворянскому сословию). No prāvas gaitas redzam, ka Kurzemes vācu juristi augstāko tiesnešu personā vai nu visus ķoniņus (virspilstiesā) vai tikai Tontegodi un Peniķi (galma virstiesā) uzskatīja par bruņnieku kārtas personām un viņu lēņus par īstiem bruņnieku lēņiem Sakšu un Švābu spoguļu konstrukciju nozīmē.

Šie tiesnešu atzinumi ir svarīgi tai ziņā, ka liecina, cik lielā mērā tiesas spriedumi Kurzēmē bij atkarīgi no vācu 19. g. s. juridiskās doktrīnas atziņām. Tiesa nav vainojama, ja šī feodālā jurisprudences torēiz vēl nebij izaugusi līdz ģenētiskiem pētījumiem un atradās uz tikpat zema zinātniska līmeņa, uz kāda vēl 20. g. s. sākumā bij A.

³¹ Sprieduma noraksts J. Vidiņa Materiālos par novadniekiem (1912.—17. g.), L. U. filoloģijas un filosofijas fakultātes bibliotēkā.

³² Pēc referāta 1884. g. Senāta spriedumā, kuŗa noraksts glabājas turpat.

fon Tranzē-Rozeneka darbi lēņa tiesību sistēmātikā, ko viņš pats nepareizi nosauca par lēņa tiesību vēsturi, un kas Sakšu spoguļa dogmatiskās konstrukcijas bez kāda pamata pārnesa uz Livoniju, meklējot tās lēņtiesiskos avotos vienīgi piemērus spoguļa autoru radīto dogmu pierādīšanai³³. Tāpēc es arī citētiem Kurzemes tiesu atzinumiem varu pievienoties tikai daļai: bez šaubām, Tontegodes 1320. g. lēnis bij īsts kaņavīra lēnis (feudum proprium), bet ne gruntsnomas darījums (feudastrum). Bet tā kā Vācu ordenis lēņa spēju ne-saistīja ar Sakšu vai Švābu spoguļa mācību, ka lēņa vīram jābūt bruņnieku dzimuma, tad ir taisnība Kuldīgas apriņķa fiskālim, ka Tontegodes lēņa formulā vārds „vasalli“ var nozīmēt „ebenso-wohl ritterbürtige als nichtritterbürtige Lehnräger“. Tikai fiskālis nav pierādījis, ka ordenis ar minēto lēņa grāmatu būtu Tontegodem piešķīris mazākas tiesības nekā citiem novadniekiem, vien-alga, vai tie bij bruņnieku, namnieku vai kādas citas kārtas locekļi. Šai ziņā taisnība bij advokāta K. Neimaņa pusē, par kuņa pretiebildumiem tiesa referē šādi: „Die Freisassen... bestreiten zwar nicht die Existenz auch von Lehen an Nichtritterbürtige, wollen solchen Fall aber um des Willen nicht auf sich angewandt wissen, weil sie in casu den Vasallen ganz gleichgestellt werden, was in der Zeit und in dem Zusammenhange, wann und wie dies Wort gebraucht wurde, einen ritterbürtigen Lehnräger bedeutete“³⁴. Kā arī būtu, pateicoties Tontegodes 1320. g. lēņa grāmatai visi kuršu

³³ Ir patikami konstatēt, ka pašā pēdējā laikā arī šējenes vācu vēsturnieki sāk saprast A. fon Tranzē-Rozeneka un viņa skolas metodoloģiskos trūkumus. Sal.: M. Freiherr von Taube, Russische und litauische Fürsten an der Düna, 469, Anm. 3. (Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven, N. F. B. XI 1935.)

³⁴ Retinājums mans.

ķoniņi, pēc 74 gadu ilgas cīņas, 1884. g. tika atsvabināti no personiskiem nodokļiem un gaitām.

Otra Tontegodes lēņa grāmata, ko viņam 1333. g. 13. maijā deva mestrs Monheimas Eberhards, bijusi par pamatu apgalvojumiem, ka sākot ar 14. g. s. 30-tiem gadiem ordenis nevāciešiem piešķīris „mazākas“ lēņa tiesības nekā vāciešiem³⁵. Lai to pierādītu, parasti citē kādu 1333. g. lēņa grāmatas formulu, kas Tontegodi nepielīdzina vairs pārējiem ordeņa vasaļiem, bet tikai Kursas jaunkristītiem³⁶. Latviski šī ordeņa grāmata skan šādi:

„Visiem, kas redzēs šo grāmatu, Vācu brāļu mestrs Livonijā, brālis Monheimas Eberhards [sūta] sveicienus tā Kunga [vārdā]. Jums jāzina, ka mēs ar mūsu gudro brāļu padomu esam piešķīruši lēņos šīs grāmatas uzrādītājiem, Tontegudam un viņa istiem mantiniekiem, divus arkļus Syallen'es pagastā ar tūrumiem, pļavām un visiem citiem piederumiem, samērīgi ar pienācīgo arkļu skaitu, lai tos apstrādātu, lietotu un mūžīgi valdītu, nedodot kunga tiesu un nepildot klausas, brīvi un netraucēti, tāpat kā citi Kursas jaunkristītie mēdz valdīt savus lēņa novadus. To apliecinot šai [grāmatai] ir piekārti mūsu zīmogs. Dots Siguldā Debessbraukšanas dienā, tā Kunga 1333. gadā.“

Protams, ka starp abām formulām ir starpība, bet tā nav izskaidrojama ar ordeņa politikas mai-

³⁵ H. Bosse, Der livländische Bauer, 316: „Erstmalig begegnet uns eine Belehnung zu diesem neuen geringeren Recht im Jahre 1333... Bezeichnend ist die ausdrückliche Befreiung von bäuerlichen Lasten, die ja für ein normales (sic!) Ordenslehen garnicht in Frage kamen, und der Hinweis darauf, daß die hier gekennzeichnete Form eines niederen (!) Lehens für die eingeborenen Lehnsträger üblich (!) geworden war.“ Bet taisni uz šīs lēņa grāmatas pamata 19. g. s. Kuldīgas vācu pilskungī, kas bij daudz labāki juristi nekā citētais autors, atzina, ka kuršu ķoniņu zeme civiltiesiski ir līdzīga muižas zemei.

³⁶ Sk. 2. pielikumu. Ari šīs lēņa grāmatas latīņu oriģināls glabājas Pliķu ciemā pie burmeistara.

ņu nolūkā radīt kuršiem īpašu mazvērtīgāku lēņa tipu. Ja 1333. g. lēņa grāmata Tontegodem rediģēta citādi nekā 1320. g., tad iemesls meklējams nevis lēņa subjektos, bet objektos.

Kas pazīst lēņa tiesību vēsturi koloniālā Vācijā, tam nav grūti atminēt, ka Tontegodes 1320. g. lēnis — tāpat kā Jersikas karaļa Visvalža 1209. g. un Kretines pilskungu 1253. g. lēnis³⁷ bij piedāvāts lēnis (feudum oblatum), t. i. kungs savu novadu vai valsti, kas viņam piederēja par dzimtu (iure hereditario), bij spiests dāvināt ordenim vai bīskapam ar nosacījumu saņemt to vai daļu atpakaļ kā lēni (iure feudi). Šāds kunga novads jau pirms infeudācijas bij liettiesiskā ziņā līdzīgs vēlākam vasaļa novadam (Manngut), kāpēc arī izlēņojot to nevajadzēja ar īpašu piebildumu tam pielīdzināt. Turpretim 1333. g. lēņa objekts bij divi arkli zemnieku zemes Viesalgu³⁸ ciemā, kas sava tiesiskā rakstura dēļ bij gruntskungam par labu ar reālnastām apgrūtināta gobas zeme (Zinsgut). Šīs reālnastas kuršiem bij jānes saskaņā ar 1267. g. miera līgumu³⁹, ar ko Vācu ordenis nodibināja Kursā savu gruntskundzību. Katram kursim bij jādod ordenim no vienzirga zemes jeb arkla 2 pūri gobas rudzu un jākalpo ordeņa tiesas kungiem 2 dienas vasarā un 2 ziemā. Tā nebija personiska, bet tīri lietiska nebrīvība, jo šīs reālnastas gulās uz visu zemnieku zemi neatkarīgi no valdītāja personas. Tikai ordeņa mestrs ar īpašu privilēģiju varēja atsevišķām kuršu dzimtām atlaist šīs nastas, prasot tai vietā kādu citu pakalpojumu vai maksājumu.

³⁷ LUB., I. 15 un 246. — A. Švābe, Zemes attiecību un zemes reformu vēsture, § 5.

³⁸ Kuldīgas virspilskungs fon Zass jau 1803. g. iesniegumā novadu Syalenes pag. identificē ar Viesalgu ciemu, kur parasti kāds Tontegode bij par burmeistaru jeb „veco tēvu”. Tagad tas atrodas Snēpeles pag. uz Ventas kreisā krastā, 14 km no Kuldīgas, pie Kuldīgas-Skrundas šosejas.

³⁹ LUB., I. 405.

Nezinām, ar kādu allōdiālu titulu (t. i. vai pirkuma, dāvinājuma, mantojuma, vai citā ceļā) ordeņa vasalis Tontegode bij ieguvis minētos 2 arklus zemnieku zemes, kas atradās pavisam citā novadā, Syalene's (tagad Snēpeles) pagastā, kamēr Pliķu ciems kā kunga novads nepiederēja ne pie viena pagasta. Acīm redzot, lēņtiesiskā ziņā šie 2 arkli nebij feudum oblatum, bet feudum datum, t. i. mestra dots lēnis, par ko Tontegodem bij ordenim jāsamaksā vienreizīga izpirkšanas maksa. 1333. g. lēņa formulas „absque census solutione et laboris factione“ uzdevums bij apliecināt, ka turpmāk Viesalgu ciema zeme vairs nebūs pakļauta ordeņa grunstkundzībai un Kuldīgas muižas tiesībām, bet baidīs visas lēņtiesiskā režīma brīvības⁴⁰. Citiem vārdiem, ar šo infeudācijas aktu Tontegodes 2 arkli pagasta zemes tiesiski kļuva par kunga novadu un viņš pats par Viesalgu novadnieku, paturēdams arī līdzšinējo ķoniņa stāvokli Pliķu ciemā. Ka ordenis ar 1333. g. lēņa formulu nerādīja jaunu lēņa vīru kārtu, to liecina vārdi: „sicut ceteri neophiti Curonie“. Tā tad jau priekš 1333. g. Kursā bij vairāk vai mazāk liels nevācu („jaunkristīto“) novadnieku kadrs, kas atšķīrās no pagasta ļaudīm ar to, ka viņi valdīja savus lēņa novadus (bona feodalia) pēc kuršu tiesībām.

Galvenokārt uz Tontegodes 1333. g. grāmatas pamata Krievijas senāts ar 1854. g. 22. jūnija spriedumu atzina, ka kuršu ķoniņu zeme ir brīvzeme, no kuņas Kuldīgas valsts muiža nevar prasīt nekādas reālnastas ne klaušu, ne gruntnomas (obroka), ne citu zemes nodokļu veidā. 1854. g. ķoniņi atkal atkaņoja hercogu laikos zaudēto lietisko brīvību, bet joprojām palika nebrīvi personis-

⁴⁰ O. Stavenhagen, Freibauern und Landfreie in Livland, 315: „Der Ausdruck „ohne Zins und Arbeitsleistung“ ... soll ... ganz besonders den Übergang aus dem hofrechtlichen in das lehnsrechtliche Verhältnis betonen.“

k o nodokļu (galvas naudas) un gaitu (rekrūšu) ziņā, kamēr beidzot Senāts 1884. g. pielīdzināja viņus muižniekiem arī personisko brīvību laukā.

6.

Apskatījuši sīkāk abus Tontegodes lēņus, varam turpināt vispārējo ordeņa lēņa tiesību apskatu. Ka vēl 14 g. s. beigās Vācu ordenis piešķīra lēņus ar vienādu lēņtiesisku pamatu vācu bruņniekiem un kuršu novadniekiem, to liecina mestra Brugeneja 1396. g. lēņa grāmata Kantebutes dēliem (tagad Būguļu vai Muižnieku mājas Grenču pagastā) un 1398. g. lēņa grāmata Indriķim Lodem Igaunijā. Šai laikā lēņa grāmatas jau diezgan sīki uzskaita lēņa piederumus, kāpēc varam spriest par titula „iure pheodali“ īsto nozīmi.

Kantebutes dēlu lēnis⁴¹:

...contulimus in pheodum medietatem bonorum... cum omnibus iuribus, fructibus, libertatibus, usibus, commodis et pertinentiis quibuscunque, agris scilicet cultis et incultis, pratis, pascuis, foenicidiis, silvis, nemoribus, lignis, rubetis, lignaturis, arboribus, melligeris, aquis, stagnis, aucupiciis, venationibus et piscaturis⁴², iure pheodali libere in perpetuum possidendo.

Indriķa Lodes lēnis⁴³:

...conferimus in pheodum... octo uncas terrae... cum agris cultis et incultis, pratis, pascuis, foenicidiis, paludibus, humectis, aquis, piscaturis, silvis, rubetis, aucupiciis, venationibus ceterisque iuribus, libertatibus, proprietatibus, commodis, utilitatibus et pertinentiis suis quibuscunque... in perpetuum libere, pheodali iure, quiete et pacifice possidendos.

⁴¹ LUB., IV. 1408.

⁴² Kā viduslaikos parasts, arī šais lēņa grāmatās tiesību vietā nosaukti šo tiesību objekti.

⁴³ LUB., VI. 2944.

Formulu uzbūvē vienīgi tā starpība, ka kuršu novadnieka lēnī tās sākas ar arkla ideālo piederumu (tiesību) uzskaitījumu, bet vācu bruņnieka lēnī ar arkla reāliem piederumiem (blakus lietām). Abiem mestrs izlēno zemi ar „visām tiesībām, brīvībām, labumiem, priekšrocībām un visādiem piederumiem“, starp kuņiem minētas arī zvēru un putnu medības un zvejas tiesības. Salīdzinot ar Rīgas virsbīskapijas 14. g. s. lēņa grāmatām⁴⁴, redzam, ka minēto ordeņa lēņu formulās izlaisti vārdi „cum iudiciis et iusticiis“ vai „cum iudicio et iurisdictione“. No tā jāsecina, ka Vācu ordenis saviem vasaļiem līdz pat 1397. g. nepiešķīra ne „tiesu, ne tiesas varu“, kas 14. g. s. bij viena no svarīgākām ordeņa un virsbīskapijas lēņu materiālām atšķirībām. Lai gan minētās lēņa grāmatās nav skaidriem vārdiem nosauktas desmitās tiesas tiesības, tomēr tās jāuzskata par izlēnotām ar izteicienu „cum omnibus iuribus“, jo šai formulas daļai 15. g. s. atbilst vācu nodokļu termins „mit aller rechticheyt“⁴⁵, t. i. ar desmito vai kunga tiesu. Protams, šīs nodokļu tiesības varēja izlietot tikai tāds ordeņa vasalis, kas bij saņēmis lēņos nevien kādu novadu, bet arī novada ļaudis. Šai gadījumā to var teikt vienīgi par vācu muižnieka Lodes 20 arklu lielo lēni Igaunijā, bet ne par Tukuma kuršu novadniekiem Kantebutēm, kuņu lēņa grāmatās vārds „apstrādā“ liecina, ka viņi paši ir zemkopji, bet ne bruņnieki⁴⁶.

Bet jau Dancigas kongresa laikā un vēlāk Vācu ordenis bij spiests saviem Harijas un Virijas vasaļiem piešķirt arī īstus bruņnieku lēņus Sakšu

⁴⁴ LGU., I. 48, 1306. g.; I. 151, 1399. g.

⁴⁵ Fircks, Neue kurländische Güter-Chroniken, n. 67 (1352. g.) un n. 21 (1359. g.).

⁴⁶ LUB., III. 1296 Kantebutem 1391. g.: „... nunc habet, colit et possidet“. LUB., IV. 1408 Kantebutes dēliem 1396. g.: „nunc et ad praesens colunt, tenent et possident“.

spoguļa izpratnē, kā to liecina mestra Brugeneja lēņa grāmata bruņniekam (ritter) J. fon Šermbekem, kas izrakstīta Dancigā 1397. g. Šai dokumentā⁴⁷ Vācu ordenis pirmo reizi lieto terminu „leengudesrecht“, pie kam no teksta redzams, ka tas atbilst agrākam latīņu nosaukumam „ius pheodale“, bet formula „vorlenen... to leengude“⁴⁸ agrākai „contulimus in pheodum“. Turpretim Rīgas virsbīskapa kanceleja bona feodalia tulko vāciski sākumā kā manngut (1403. g.) vai rechtes mannhn (1419. g.), bet vēlāk mannhngut (1426. g.), no kā savukārt darināts termins mannhngutsrecht (1425. g.) pretstatā Vācu ordeņa lietotam lehngutsrecht⁴⁹ (1397. g.). Lai gan ordeņa vasalis Šermbeke 1397. g. dabū savas muižas lēņos tikai pēc novadnieka tiesībām (nach leengudes rechte), tomēr ar „tiesas varu, tiesībām, visu kundzību un brīvībām“⁵⁰. Un 1427. g. Rīgas virsbīskapa vasalis Guclefs saņem savu lēni pēc bruņnieku muižu tiesībām (nach mannhengudes rechte) ar tiem pašiem „piederumiem, brīvībām, tiesas varu un tiesībām“⁵¹, kā jau minētais Šermbeke.

Tā tad no liettiesiskā viedokļa starp šiem abiem formāli dažādiem lēņiem nav nekādas materiālas starpības. Tā meklējama ne lietu, bet mantojuma tiesībās. Tāpēc virsbīskapijā jau 15. g. s. sākumā par mannhn (feudum militare) sāka uzskatīt tādu bruņnieka lēni, ko var mantot tikai vīriešu kārtas lejupējie (feudum masculinum)⁵². Turpretim Harijā un Virijā pēc Jungingena žēlastības

⁴⁷ P. Johansen, 35 Regesten und Urkunden, n. 34.

⁴⁸ Turpat, n. 25.

⁴⁹ LGU., I. 229, 231.

⁵⁰ P. Johansen, n. 34: „... myt richte, myt rechte, myt alle eren herlicheiden, vryheiden...“

⁵¹ LGU., I. 234: „... mitt alle thobehorung, vreiheitt, richte, rechte...“ LGU., I. 229.

⁵² LGU., I. 157 Fitinghofam 1403. g.: „... kindes kindes na manrechte to erwende“. LGU., I. 297.

(1397. g.) lehngut ari bij bruņnieka lēnis⁵³, bet ar brīvāku mantošanas kārtību, ko 1410. g. ordeņa kanceleja izteica ar klauzulu⁵⁴: „nach Lehngutsrecht zu halten, zu haben und zu besitzen, mit solcher Freiheit, als den Rittern und Knechten zu Harrien von unserem ehrwürdigen Hochmeister neuerlich [1397] gegeben ist“. Vēlākās ordeņa lēņa grāmatās šī klauzula tiek pamazām saīsināta⁵⁵, bet vienmēr paliek uzsvērts, ka še ir runa par privilēģiju, ko virsmestrs 1397. g. kā īpašu žēlastību devis tikai Harijas un Virijas bruņniekiem un viņu puišiem.

Turpretim visā pārējā Livonijā ordeņa lēņa grāmatās lietotais izteiciens lehngutsrecht norāda uz īpašu lēņa tipu, kas nav pielīdzināms ne virsbīskapijas bruņnieka, ne Harijas un Virijas žēlastības lēņiem (feudum gratiae). Tā tad tā sauktā ordeņa Igaunijas kūrija bij patiesībā tikai Harija un Virija, ko Livonijas mestrs pārvaldīja virsmestra vārdā un pilnvarā. Bet visos citos ordeņa valsts novados, kur mestrs valdīja savā vārdā, 15. un 16. g. s. pastāvēja vienota lēņa tiesību sistēma, ko avoti sauc par novadnieku tiesībām (lehngutsrecht), un kas — laikam sakarā ar teritoriāli organizētiem ordeņa mantāgiem — tīri novadnieciski dalījās Lības, Kursas un Jervas novadnieku tiesībās. Tā kā pretstatā mestra vasaļiem Harijas un Virijas bruņnieki, stingri ņemot, bij virsmestra vasaļi, tad šo pretstatību varam izteikt arī šā: Harijā un Virijā ordeņa lēņi bij

⁵³ Bunge und Toll, Est- und livländische Brieflade, I. 119, 1417. g.: „... zu halten und zu besitzen zu rechtem Lehngut...“

⁵⁴ Turpat, I. 110.

⁵⁵ Brieflade, I. 160, 1435. g.: „... zu solchem Lehngutsrechte, womit die gemeinen Ritter und Knechte der Lande Harrien und Wierland vom Hochmeister begnadigt sind“. Turpat, I. 919, 1525. g.: „... nach Lehngutsrechte, gleich andern Rittern und Knechten in Harrien und Wierland, zu ewigen Zeiten“.

virsmestra, bet pārējā ordeņa valstī mestra lēņi.

Šo starpību jau 15. g. s. apzinājās paši ordeņa vasaļi, ko liecina 1438. g. Valkas landtāgs, kur Harijas un Virijas bruņniecību (ridderschopp) pārstāvēja 6 Harijas un 10 Virijas vasaļi, bet visu pārējo Livonijas ordeņa muižniecību (manschopp) tikai 7 vasaļi⁵⁶. Šis landtāga locekļu saraksts ir ļoti svarīgs, jo pierāda: 1. ka Harija un Virija bij viena lēņa kūrija, bet visa pārējā ordeņa valsts otra kūrija; 2. ka no agrākiem „bruņniekiem un novadniekiem“ (milites et vasalli) jau 1438. g. bij izveidojušās divas dažādas korporācijas — Ritter-schaft und Mannschaft, kādu dalījumu 1457. g. virsbīskaps Silvestrs apliecina arī Rīgas virsbīskapijā; 3. ka pie muižniecības jeb novadniecības (manschopp) piederēja Livonijas mestra lēņa vīri; 4. ka starp ordeņa novadniekiem neapšaubāmi bij arī bruņnieku kārtas vasaļi⁵⁷.

Mēģināsim tuvāk raksturot ordeņa novadnieku tiesības 15. un 16. g. s. Kā redzējām, tas ir cītāds lēņa tips nekā virsbīskapijā un Harijā-Virijā. Protams, tāpēc vēl nevar šīs tiesības saukt par „zemākām“ vai „mazvērtīgākām“ lēņa tiesībām. Lēņa grāmatas apstiprina 1438. g. landtāga liecību, ka par ordeņa novadniekiem varēja būt kā bruņnieki, tā nebruņnieki. Piem., Igaunijas Jervā 1550. g.

⁵⁶ LUB., IX. 378: „Wie Henrick Scherenbecke rit-ter, Herman Soye etc. von allir ridderschopp wegen beide in Haryen und Wierlande; wie Henrick vom Hove rit-ter, Geert Gosz rit-ter, Barth. Ergemes, E. von Velde, Diderick Pirtcz, H. von Gilszen und Diderick Metczetaken, von allir manschopp wegen in alle Lifflande to leengudesrechte beseten“. Sal. arī L. Arbusow, Akten und Rezesse, I. 440. Rīga 1928.

⁵⁷ Minētā landtāga locekļu sarakstā no pēdējiem 7 deputātiem 2 paši sevi apliecina par bruņniekiem.

brāļi fon Rozeni⁵⁸ saņem lēņos muižu, dzirnavas, ciemus un zemes „nach lehngutsrecht“. Laikam gan bruņnieks bij arī 1438. g. landtāgā delegāts Einvolts fon dem Felde, kam 1437. g. mestrs bij izlēņojis zemi un ezeru Alūksnes novadā — tāpat pēc novadnieku tiesībām⁵⁹. Turpretim nebruņnieki bij Jēkabs Kochs (Pavārs), kas 1464.—68. g. valdīja ordeņa lēņus Rēzeknes novadā⁶⁰, un Rīgas namnieks Slotmakers (Atslēdznieks), kam mestrs 1536. g. izlēņoja salas un zvejas vietas Rīgas apkārtnē.⁶¹ Samērā daudz lēņus ordenis piešķīra Rīgas namniekiem 16. g. s. piecdesmitos un sešdesmitos gados, pie kam 1543. g. starp mestra novadniekiem redzam arī pazīstamo Rīgas mācītāju Silv. Tegetmeieru.

Par novadnieku lēņu subjektiem varēja būt nevien dažādu kārtu, bet arī dažādu tautību locekļi, ko pierāda mestra Mengedes 1456. g. lēņa grāmata Peniķim un mestra Pletenbergā 1494. g. lēņa grāmata viņa brālim Jānim fon Pletenbergim⁶².

Peniķa 1456. g. lēnis:⁶³

...Penneke und alle synen rechten waren er-
ven... eynen haken landes... an ackern, gerodet unde
ungerodet, hoyslagen, wesen, weyden, vedryfften, holtin-
gen, busschen, welden, byrsen, beken, watern, syphen, sto-
wingen, honichbomen, honichweyden, vyszscherien,
vogelien... to hebbende, to besittende, to brukende
unde to heboldende fry unde vredesamichliken na len-
gudeszrechte to ewigen tyden...

⁵⁸ Bunge und Toll, Brieflade, I. 1349. Sal. ar līdzīgu ordeņa lēni Igaunijas Vikā 1447. g. fon der Molenam, turpat, I. 186.

⁵⁹ LGU., I. 291.

⁶⁰ LGU., I. 415, 423, 438, 443.

⁶¹ LGU., II. 684.

⁶² (L. Arbusow), Kurländische Güter-Chroniken. Neue Folge, n. 2. Mitau 1895.

⁶³ Sk. 5. pielikumu.

Mestra brāļa Pletenbergā 1494. g. lēnis:

... Johan van Plettenberge und alle zynen rechten waren erven... eyn stucke landes... an ackerenn, geradet effte ungeradet, hoyslegenn, weysen, weyden, vedriff-ten, holtingen, busschen, wolden, wateren, beeken, seen, siepen, honnichbomen, honnichweyden, visscherien unnde vogelien etc... tohebbende, tobessittende, togebruckende unde tobeholdende vrye unde vredesamick-licken na leengudes rechte tho ewigen tyden...

Salīdzinājums liecina, ka no lietu un mantojuma tiesību viedokļa, kā arī formālā un materiālā ziņā, kuršu ķoniņa Peniķa un ordeņa valsts galvas brāļa Pletenbergā lēņi tiesiski bij pilnīgi līdzīgi. Abiem ordenis pēc novadnieku tiesībām piešķīra zemi ar visiem tās reāliem piederumiem kā arī zvejas un medību tiesībām dzimtā īpašumtiesīgā valdījumā, t. i., kamēr vien vēl būs kāds patsies likumīgs mantinieks, par kādu ordeņa valstī, izņemot Hariju un Viriju, varēja būt tikai vīriešu kārtas lejupējie⁶⁴. Pletenbergā 1494. g. lēnis svarīgs arī tai ziņā, ka liecina par vienādām ordeņa lēņa tiesībām dažādās valsts daļās: Zemgalē (Jelgavas novadā), Kursā (Kandavas tiesā), Vidzemē (Lugažu draudzē) un Igaunijā (Kārķu amatā).

To pašu redzam, apskatot ordeņa lēņa objektus. Tāpat kā bīskapi, Vācu ordenis izlēņoja galvenokārt zemi kopā ar tās dabiskiem un civīliem augļiem, bet ar to starpību, ka bīskapiju lēņi parasti bij daudz lielāki par ordeņa lēņiem⁶⁵. Lai gan sastopam arī bagātus ordeņa novadniekus ar 30—50 arkliem zemes, tomēr vairumā mestra lēņi bij tikai dažus

⁶⁴ Sal.: A. v. Transehe-Roseneck, Zur Geschichte des Lehnswesens in Livland, 107.

⁶⁵ A. Švābe, Latvju kultūras vēsture, II. 190—191. Rīgā 1922. g.

arklus lieli, pie kam 14. g. s. ordenis bieži turējās pie 2, resp. 4 arklu normas. 15.—16. g. s. ordenis izlēņoja arī dažādus saimnieciskus uzņēmumus (dzirnavas⁶⁶, pārceltuves⁶⁷, krogus⁶⁸), veselās ēkas (klētis, rijas, namus⁶⁹) vai atsevišķas istabas⁷⁰. Ja lēņa priekšmets bij zemnieku zeme, tad to izlēņoja vai nu bez ļaudīm⁷¹, vai kopā ar samnieka saimi⁷² un iebūviešiem⁷³. Pēdējā gadījumā lēņa vīram deva arī tiesību ievākt no ļaudīm desmito tiesu⁷⁴ vai citus nodokļus⁷⁵. No pārējām novadnieku tiesībām jāmin zvejas⁷⁶, medību⁷⁷, kroģēšanas un tirgošanas⁷⁸ tiesības, kā arī malšanas un koku ciršanas⁷⁹ servitūti. Bet lēņa grāmatās līdz 1559. g.⁸⁰ nav neviena tieša aizrādījuma, ka Vācu ordenis savas valsts latviešu daļā būtu kādam novadniekam izlēņojis tiesas varu. Tā ir otra svarīga starpība starp novadnieku un bruņnieku lēņiem.

Ordeņa lēņa priekšmetu dažādībai atbilst arī lēņa vīram uzlikto pienākumu dažādība. Parasti novadniekam jāpilda lēņa dienests⁸¹, kas ap-

⁶⁶ LGU., I. 247, 327; II. 977.

⁶⁷ LGU., I. 639, 643.

⁶⁸ LGU., I. 537, 599, 600; II. 19, 589.

⁶⁹ LGU., I. 450; II. 490, 612, 680.

⁷⁰ LGU., II. 910.

⁷¹ LGU., II. 86, 439.

⁷² LGU., II. 350, 476, 526, 546, 845.

⁷³ LGU., II. 294, 350, 675, 910.

⁷⁴ LGU., II. 610.

⁷⁵ LGU., II. 526: „eynn gesinde genomet Murnex... mith allerley gerechtigkeit, tinse, nutte“... II. 546, LGU., I, 443. Tāpēc K. Šilings nepareizi apgalvo, ka ordeņa lēņi piešķirti bez Zins- und Zehntrecht (Die lehn- und erbrechtlichen Satzungen, 118).

⁷⁶ LGU., II. 294, 589, 610.

⁷⁷ LGU., II. 308, 439; I. 668.

⁷⁸ LGU., II. 290, 294, 963.

⁷⁹ LGU., II. 220, 294; I. 669.

⁸⁰ Šai gadā mestrs Firstenbergis pirmo reizi Kurzemē piešķir Korfam kakla tiesības. [L. Arbusow], Kurl. Güter-Chroniken, I. n. 26.

⁸¹ LGU., I. 247.: „nha lehn gudes rechte the ewygen

tvēra kaŗa un citas gaitas. Kaŗa dienests bij personisks: bruņās ietērtam novadniekam bij uz sava vai lēņa kunga rēķina jājāj kaŗā uz laba kaŗa zirga⁸², lai cīnītos pret krieviem vai citiem ordeņa ienaidniekiem. Daŗreiz novads bij „jāatkalpo“ ar 2 un vairāk bruņotiem kaŗa zirgiem⁸³. Ja turpretim lēnis bij pārāk mazs, lai no tā prasītu smagi bruņota kavalerista gaitas, tad novadniekam ar savu kaŗa kleperi bij jākalpo vieglā kavalerijā uz sava vai komtura rēķina. Kaŗa gaitu vietā ordenis varēja prasīt ari citas gaitas — piem., sarga⁸⁴ vai tulka⁸⁵ dienestu. Daŗreiz lēņa gaitas ļāva izpirkt ar grunts vai dzimtnomas maksājumiem naudā⁸⁶, vaskos⁸⁷, piparos⁸⁸ un tml. Parasti šādu lēņu objekts bij pilsētas novads vai ēkas. Tāpat kā virsbīskapijā viena un tā pati persona varēja ar bruņnieka tiesībām (na olden manlehrechte) saņemt lēņos ir bruņnieka muižu, ir namnieka namu (piem., krogu)⁸⁹, tā ari ordeņa valstī⁹⁰ lēņa vīrs ar novadnieka tiesībām (nach lehngutsrecht) varēja valdīt ir muižu, ir krogu; muiža bij jāatkalpo ar bruņnieka gaitām, bet par krogu jāmaksā namnieka gruntsnoma — tā sauktā krogus nauda. Ja namnieka lēņa novadā bez pilsētas gruntsgabaliem ietilpa ari zemnieku zemes parces ārpus pilsētas, tad namnieka kārtas dēļ lēņa kungs tās atbrīvoja no „desmitās un visas citas tiesas pēc Rīgas tiesī-

tyden, sunder jennigerleyen deinst efte pflicht alse ander unsers ordens leenlude vann ihren leenguderen unsem orden plichtich syn tho donde“.

⁸² LGU., I. 215; II. 290.

⁸³ LGU., II. 321: „umb szodann guidt thovordensten, twe reysige perde unnd harnisck dar von holdenn“.

⁸⁴ LGU., I. 430.

⁸⁵ LGU., II. 955.

⁸⁶ LGU., I. 643; II. 490.

⁸⁷ LGU., II. 612.

⁸⁸ LGU., I. 309-b.

⁸⁹ LGU., II. 329.

⁹⁰ LGU., II. 128, 290.

bām⁹¹. No tā jāsecina, ka viena persona varēja iestāties ļoti dažādās lēptiesiskās attiecībās un atkarībā no lēņa objekta uzņemties pilnīgi pretējus pienākumus. Bet arī otrādi: lēņa objekts varēja tikt tiesiski pārveidots atkarībā no lēņa subjekta. Ja pēdējais bij namnieks, tad zemnieku zeme pēc Rīgas tiesībām tika atbrīvota no desmitās tiesas un citām reālnastām; ja lēņa vīrs bij lībju vai kuršu novadnieks, tad arī zemnieku zeme kļuva par brīvu novadu pēc lībju⁹² vai kuršu tiesībām — absque census solutione et laboris factione.

Beidzot vecākā literātūrā ir aizrādīts, ka novadnieku lēņi bijuši *n e s k ū p s t ī t ī*⁹³ un *n e z v ē r ē t ī* un līdz ar to neīsti lēņi (feudum improprium), jo pēc Sakšu un Švābu spoguļa konstrukcijām „īstu lēni“ var iegūt tikai ar svinīgām kommandācijas (homagium) un investitūras formām, kas starp lēņa kungu un viņa vīru nodibina savstarpīgu uzticību (Mannschaft, homagium). Izdarot kommandāciju, vīram bij savas saliktās rokas jāliek lēņa kunga saujās un jāapsola uzticība ar zvērastu (pēc langobardu tiesībām) vai skūpstu (pēc sakšu tiesībām).⁹⁴ Rīgas virsbīskapijā parasti lēņa vīrs uzticību apsolīja ar zvērastu, bet lēņa kungs viņu investēja (t. i. piešķīra lēni) ar skūpstu, gredzenu vai citu simbolu⁹⁵. Tāpēc par šādiem virsbīskapijas lēņiem var teikt, ka tie bij skūpstīti un zvērēti lēņi. Tomēr jāaizrāda, ka pat virsbīskapijas kanceleja sim-

⁹¹ LGU., I. 281: „mit den zugehörigen Äckern außerhalb des Weichbildes in einem Rīgischen rechte sunder jenen tegeden und andere rechtigkeit“.

⁹² LGU., I. 284, 324, 391.

⁹³ C. Schilling, Die lehn- und erbrechtlichen Satzungen des W. E. R., 116: „ein ungekūftes Lehn, ein Lehn ohne Mannschaft“.

⁹⁴ J. H. v. Kremer, Das langobardisch-österreichische Lehenrecht. I. 201—2. Wien 1838.

⁹⁵ Piem., bīskaps Alberts 1209. g. investēja Jersikas karali Visvaldi ar 3 karogiem.

bolisko investitūru piemin tikai kādas 7 reizes⁹⁶ — virsbīskapu Izarna (1302. g.), Frīdriha (1306. g.) un Fromholda (1350.—61. g.) laikā. Tāpēc jāpieņem, ka arī virsbīskapijā svinīgās simboliskās investitūras vietā, tāpat kā Rietumeiropā, pamazām ieviešās paraša piešķirt lēņus nesvinīgā kārtā: vai nu lēņa kungam mutiski paziņojot mantāgā vai bīskapijas padomē (Stiftsrat), vai viņa kancelejai vienkārši izsniedzot attiecīgu apliecību lēņa grāmatas veidā⁹⁷. Turpretim lēņa vīra uzticības zvērastu virsbīskapam avoti piemin vēl 16. g. s. vidū.⁹⁸

Lai gan nekādu tiešu liecību nav, tomēr spriežot pēc lēņa grāmatām jādomā, ka Vācu ordenis Livonijā, tāpat kā Prūsijā, piešķīra lēņus bez svinīga investitūras akta un lēntiesiskā uzticības zvērasta⁹⁹. Izņēmums, šķiet, bij atkal vienīgi Harija un Virija, kur kādā 1540. g. lēņa grāmatā teikts¹⁰⁰, ka ordeņa vasaļi „davon ihre billige Eidpflicht gehuldigt und geschworen haben“. Bet laikam gan arī šē tas bij parastais pavalstnieka zvērasts savam zemes kungam un tāpēc juridiski nebij saistīts ar izlēņošanas momentu. Tā tad visumā ir pareizs apgalvojums, ka ordeņa valstī novadnieku lēņi bij nezvērēti un neskūpstīti.

Bet vai tāpēc tie bij n e ī s t i lēņi? — Katrai lēņa tiesību sistēmai bij savs lēņa īstuma kritērijs,

⁹⁶ LGU., I. 47, 48, 74, 76, 84, 85, 89. — Sal.: H. Mitteis, *Lehnrecht und Staatsgewalt*, 497—500.

⁹⁷ Sal.: J. H. v. Kremer, I. 201. — S. Stryks, *Examen über das Lehn-Recht*, 168. Franckfurt 1713. — Cik man zināms, izlēņošana ar „roku un muti“ virsbīskapijā pēdējo reizi aprakstīta 1449. g. LUB., X. 628.

⁹⁸ LGU., II. 523, 1049, 1051, 1053, 1130.

⁹⁹ LGU., I. 580, 1457. g. mestra Mengedes lēņa grāmata Orgesam: „... na leengudes rechte... s u n d e r j e n i g e r l e y e e y d e, recht effte denst dar van to donde“.

¹⁰⁰ Bunge und Toll, *Est- und livländische Brieflade*, I. 1175, 1295, 1296: „und davon seinem Landesfürsten die Eidespflicht geleistet und geschworen“.

ko noteica lēņa kunga un viņa vīru pieņemtās norunas, līgumi un ieradumi¹. Tā tad šķirojums īstos un neīstos lēņos bij atkarīgs no katras lēņa kūrijas konvencionālām normām. Vai Vācu ordeņi Livonijā ir pazinis šādu lēņu klasifikāciju, to neviens nezina. Ja nu tā, tad maza vēsturiska nozīme ir tām juridiskām konstrukcijām, kas novadnieku lēņus uzskata par neīstiem tāpēc, ka, piem., tie piešķirti bez jurisdikcijas tiesībām. Bet tiesas vara it nebūt nepieder pie lēņa būtības². Vai kādam vasalim bij izlēņotas jurisdikcijas tiesības, vai ne, tas nebij viņa tiesību spējas, bet gan lēņa kunga tiesību politikas jautājums.

Tas pats sakāms par dalījumu skūpstītos un neskūpstītos lēņos. Lai gan lēņa rekvizīti bij komendācija un uzticība, tomēr formu, kādā uzticība bij jādod, noteica konvencija. Tā, piem., Austrijā visi lēņi bij nezvērēti, jo sekojot senam, vienmēr ievērotam ieradumam, tur lēņa uzticību deva nevis ar zvērastu, bet ar rokas piesitienu (Handschlag³); vēl citur pietika ar labās rokas devumu⁴. Tāpēc šādus nezvērētus lēņus sauca par rokas lēņiem (Handlehen). Beidzot, ja lēņa kungs bij arī zemes kungs, tad — lēņus atjaunojot kunga maiņas dēļ — parasti vasaļa lēņtiesiskā uzticība saplūda kopā ar pavalstnieka valststiesisko uzticību, jo abi akti notika vienā laikā starp vienām un tām pašām personām. Tā tas bij arī Harijā un Virijā. — Bet arī komendācijas formālītes bieži vien iztrūka lēņa nodibināšanas aktā, sevišķi Italijā un vēlāk citos langobardu lēņa tiesību novados.⁵ Visu to ievērojot, jaunākā vēstures literatūra vairs neseko 12. un 13. g. s. tiesību grāmatu

¹ S. Stryks, Examen über das Lehn-Recht, 56.

² Turpat, 96.

³ J. H. v. Kremer, Lehenrecht, I. 100, 200, 201.

⁴ Erklärung des allgemeinen teutschen Lehenrechtes, 170—71. Wien 1793.

⁵ H. Mitteis, Lehnrecht und Staatsgewalt, 488—489.

dogmatiskam dalījumam īstos un neīstos lēņos, bet tai vietā runā tikai par kādai lēņa kūrijai raksturīgiem tipiskiem un atipiskiem lēņiem.

Galū galā, kaut ne bez iekšējām pretrunām, to spiests atzīt arī A. fon Tranzē-Rozeneks, kas taču sevi uzskata par ordeņa lēņu neīstuma aizstāvi. „Pateicoties zemes tiesību ietekmei, 15. g. s. beigās un 16. g. s. lēņtiesiskie priekšstati nebija vairs tik skaidri. It dabīgi galveno svaru pārlika uz mantojuma tiesībām, kur — nosakot bruņnieku lēņu mantošanas kārtību pēc zemes tiesībām — tika izlīdzināti asie pretstati starp īstiem lēņiem un lēņiem ar mazākām tiesībām (zu minderem Rechte), it īpaši gaitas lēņiem (Dienstlehen). Bez tam lēņa kunga un vasaļa attiecības sāka apspriest pēc publiski tiesiskiem principiem līdzšinējo privāttiesisko vietā. Lēņa kungs arvien vairāk pārvērtās par zemes kungu un vasālis par pavalstnieku, vasaļa uzticība kļuva par pavalstnieka uzticību, personiskās bruņnieka gaitas par jātnieku dienestu (Roßdienst), un investitūras akts zaudēja savu kādreizējo nozīmību“⁶.

Minētā autora slēdziens ir gan pareizs, runājot par bīskapijām, bet attiecībā uz ordeni tas jāpapildina divējādā ziņā. Pirmkārt, zemes tiesību ietekme uz lēņu mantošanas kārtību ordeņa valstī sākās nevis 15. g. s. beigās, bet 1397. g. ar Jungingena žēlastību — tā tad tai pašā gadā, kad pirmo reizi rakstos parādās novadnieku tiesību tehniskais nosaukums lehngutsrecht. Sekojot A. fon Tranzē-Rozeneka domu gājienam, jāvelk konsekvence, ka jau toreiz izzuda dogmatiskā starpība starp īstiem un neīstiem lēņiem. Otrkārt, ordeņa mestrs jau 13. g. s. vispirms bija zemes un tad tikai lēņa kungs, kas attiecības ar novadniekiem ap-

⁶ A. v. Transehe, Stadtbürger als Lehnsleute, 2. (Jahrbuch für Genealogie etc. 1899. Mitau 1901).

sprieda nevis pēc Sakšu spoguļa konstrukcijām⁷, bet pēc savām ordeņa tiesībām, kur lēņa, gaitas un zemes tiesību institūti bij vēsturiski sakausēti par īpatnēju normu sistēmu, ko Prūsijā virsmestri jau 15. g. s. vidū atzina par īstām lēņa tiesībām⁸. Kā jau teikts, par Livoniju nekādu liecību nav. Bez tam nekādā ziņā nedrīkst domāt, ka tā sauktie neīstie lēņi būtu piešķirti tikai zemniekiem un namniekiem, turpretim bruņniekiem doti vienīgi īstie lēņi. Nevien Prūsijā, bet arī Pomerānijā⁹, Dānijā un citās zemēs muižnieku lēņi bieži vien bij neīsti lēņi Sakšu spoguļa nozīmē.

Tagad varam atbildēt uz šīs nodaļas sākumā formulēto pamatjautājumu, vai bij kāda starpība starp kuršu novadnieku un novadnieku tiesībām vispār? — Nosaukumi „kuršu tiesības“ un „kuršu novadnieku tiesības“ līdz šim izdotās lēņa grāmatās sastopami tik reti, ka nav pamata uz šīm nedaudzām liecībām konstruēt īpašu lēņa tipu. Pietiek aizrādīt, ka, piem., kuršu novadnieks Gailis 1494. g. dabūja lēni pēc kuršu tiesībām, 1503. g. pēc lēņa, resp. novadnieku tiesībām (*iure feudi*)¹⁰, 1515. g. pēc lībju tiesībām un 1520. g. pēc novadnieku tiesībām vispār (na lehgudes rechte). Ari Peniķis 1439. g. iegūst lēni pēc kuršu, bet 1456. g. pēc novadnieku tiesībām. Tāpēc jāpieņem, ka kuršu, resp. lībju tiesības bij tās pašas ordeņa novadnieku tiesības, kuŗas individuālizēja ar vārdu „kuršu“ vai „lībju“, ja valsts kanceleja gribēja uzsvērt novadnieka nevācu tautību.

⁷ W. v. Brünneck, Zur Geschichte des s. g. magdeburger Lehnrechts, 99. (Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Germ. Abt., Bd. XV., 1894).

⁸ Turpat, 101.

⁹ Zettwach, Das Pommersche Lehnrecht, 1. Leipzig 1852.

¹⁰ LUB., 2. Abt., II. 563. — E. v. Fircks, Die Familie Gayl in Kurland, 63—64 (Jahrbuch für Genealogie etc. 1898).

No tā izriet, ka visi ordeņa novadnieki, izņemot Hariju un Viriju, bij tiesiski vienlīdzīgi, ja kāda vasaļa lēņa grāmatā ar īpašu klauzulu (tā saukto *lex investiturae*) nebij noteikts pretējais. Citiem vārdiem, ordeņa novadnieku tiesībās nevāciem bij tāda pati lēņa spēja kā vācu tautības namniekiem un bruņniekiem. Toties nevar runāt par vienlīdzību ekonomiskā un sociālā ziņā. To pašu viedokli 1854. g. aizstāvēja Kurzemes civilgubernātors savā iesniegumā Senātam: „Jedenfalls erscheinen diese Lehnbriefe in der Form, wie im wesentlichen Inhalte als übereinstimmend mit denen, die den Ritterbürtigen und Adlichen ertheilt worden, und die darin den Freisaßen verliehenen Rechte, als identisch mit den lehnbrieflichen der Letzteren, wenn auch der Umfang des Lehnobjects insofern nicht derselbe ist, als Erstere in der Regel nur mit Land von geringerer Ausdehnung und ohne Leute belehnt wurden.“¹¹

7.

Kuršu ķoniņu 15. un 16. g. s. lēņa un brīvības grāmatu vidū pirmā vietā jāmin 5 ordeņa grāmatas *Peniķiem* — 1439., 1454., 1456., 1500. un 1504. gadā. Redzējām, ka no visiem Kuldīgas komturijas novadniekiem taisni Andrejs Peniķis bij tas vīrs, ko mestrs Pletenbergis 1504. g. 23. augusta lēņa grāmatā oficiāli titulēja par „kuršu ķoniņu“.

Kā māju nosaukums Peniķa vārds „Penik“ vēl tagad sastopams Ventspils apriņķa Sarkanmuižas jeb Lecena pag. Redznieku ciemā¹², bet dokumen-

¹¹ Valsts arhīvs, Kurzemes civilgubernātora kanceleja, lieta n. 956/1836.

¹² J. Endzelīns, Latvijas vietu vārdi, II. 152; bez tam vēl Penišķi (103) un Pieniķi (98). J. Plāķis, Latvijas vietu vārdi un latviešu pavārdi, I. 282.

tos tas pirmo reizi apliecināts jau 14. g. s. vidū Kuldīgas komturijas sardzes nodokļu maksātāju sarakstā, proti, Alšvargas kastellātūrā Pusturu novadā¹³ — „Peneyke“. Turpretim Peniķiem adresētā vecākā lēņa grāmata datēta vēl tikai ar 1439. g. 1. decembri, bet no tās satura redzams, ka notiek vienīgi agrāk dotā lēņa pārjaunošana sakarā ar jaunā ordeņa mestra Finkes Overberga stāšanās amatā. Spriežot pēc kuršu ķoniņu nostāstiem, Peniķu vārds it kā izcēlies vācu laikos. Lipaiķu mācītājs J. K. Heinsius 1761. g. raksta, ka pagānu laikos Peniķi saukti par Ķīkāļiem, „kā vēl tagad dēvē ciema priekšnieka mājas; tas arī glabā viņu privilēģijas“¹⁴. 1791. g. pie pilskunga Rekes ieradies Ķīkāļu Mārtiņš un lūdzis apliecināt, ka veco ķoniņu pēctecis esot tagadējais Gaiļu Ādams, turpretim citi ķonenieki esot gan ieprecēti, gan adoptēti svešinieki. Tā tad tradīcijas saskan tikai tai ziņā, ka Peniķis ir vācu laiku nosaukums; turpretim par īstiem ķoniņu senčiem daži uzskata Ķoniņu ciema Ķīkāļus, bet citi Gaiļus. Tagad šī brīvcīema atsevišķo sētu (arī Gaiļu un Ķīkāļu) saimnieki ir gandrīz vienīgi Peniķi un Tontegodes.

Man ir zināma tikai viena Peniķa vārda etimoloģija. Mācītājs J. K. Heinsius 1761. g. izteica domas¹⁵, ka Peniķis esot poļu vārds „panek“ un nozīmējot „kundziņu“. Šāda etimoloģija ir gan raksturīga poļu laikiem, kuŗos dzīvoja Heinsius, bet nenoder, lai izskaidrotu vārdu, kas apliecināts jau vācu laikos. Darba hipotezes veidā lieku priekšā saistīt Peniķa vārdu ar lejasvācu „veneken“, kas nozīmē karogu kā kaŗaspēka vienību¹⁶, parasti

¹³ Die Wartgutsteuerliste der Komturei Goldingen, hrsg. von A. Bauer, 149. Riga 1935.

¹⁴ C. C. Napiersky, Einige Nachrichten von den s. g. Curischen Königen, 73, (Inland 1836, n. 5).

¹⁵ Napiersky, Einige Nachrichten, 74.

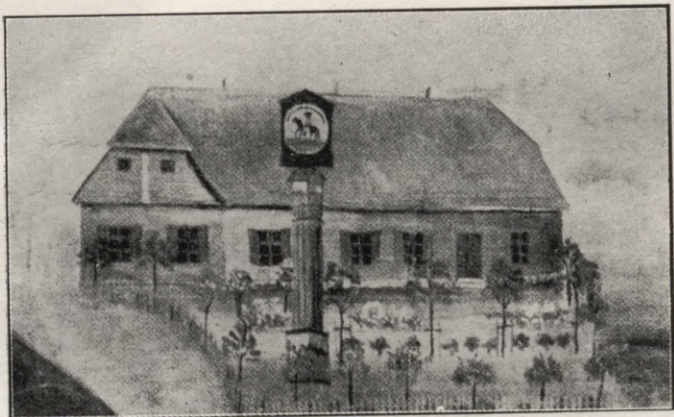
¹⁶ A. Lübben, Mittelniederdeutsches Handwörterbuch, 474: „veneken, Mannschaft unter einer Fahne“. Leipzig 1888.

Alus kauss, grebts no gobas koka, glabājas Ķoniņu ciema Veckrūķiņos. Pamatkrāsa sarkanbrūna ar melniem un zelta otējumiem. Uz kausa roktura uzotēts skaitlis „1297“ minētam laikam neiespējamā rakstībā. Pēc vecām tradīcijām no tā varējuši dzert tikai Peniķi. (Pēc V. Zosta zīmējuma Pieminēkļu valdes archīvā, etnografijas dok. n. 319.)

Klētīņa Ķoniņu ciema Dižgaiļos (pēc Pieminēkļu valdes 1929. g. uzņēmuma n. 16535).

Peniķa stabs Koniņu ciema burmeistara mājas priekšā. Apm. 8 pēdas augstā staba galā uz dēļa uzotēts Peniķa ģerbonis. (Pēc Pliņķu ciema saimnieka Briēža gleznas, Pieminēkļu valdes 1925. g. fotokōpija n. 2877).

Kalēju ciems Turlavas pagastā 1929. g. Ciems iedalās 2 daļās: t. s. Lejas ciems (pa labi) un Kalna ciems (tālāk pa kreisi), kas atrodas augstākā vietā. Vecākās dzīvojamās ēkas koka. (Pieminēkļu valdes uzņēmums n. 16622.)

2—5 jātnieku kompaniju (rotu) sastāvā. Šādu etimoloģiju atbalsta vairākas vēstures liecības. Jau agrāk minētais Jānis Renners raksta savā 16. g. s. Livonijas chronikā, ka „kuršu ķoniņš ir zemnieks, brīvs no visām nodevām, kas ķaķa laikā ved zemnieku karogu; viņu ķerbonī redzams lauva“¹⁷. Tā tad kuršu ķoniņš (t. i. Peniķis) bij kuršu novadnieku pulka komandieris. Jāpieņem, ka jau 14. g. s. Peniķis veda kaujās kādu kuršu novadnieku karogu, jo tikai ar šo atbildīgo amatu varēsim izskaidrot, kāpēc ordenis šai kuršu dzimtai deva lēņos vairāk zemes nekā citiem kuršu ķoniņiem — 5—6 arklus. Ari Lipaiķu baznīcas logā 1664. g. zīmētais Andreja Peniķa ķerbonis un Ķoniņu ciema zīmogs tēlo apbruņotu jātnieku ar karogu rokā¹⁸. Tā tad visas liecības norāda uz Peniķi kā karodznieku. — Pret to J. Endzelīns cēla šādus iebildumus: 1. Pennikes vārds esot sastopams arī senprūšu personu vārdos jau 15. g. s.; bet tas neko nepierāda, jo diķos viduslaikos kuršu emigrācija uz Prūsiju un otrādi bij pavisam parasta parādība. 2. Vecos patapinājumos no lejasvācu valodas vietā latviešu valodā stāķoties *v*, ne *p*¹⁹. Kādu gadu simteni autors ir domāķis, nav zināms, bet ar daudz piemēriem var parādīt, ka viduslaikos lejasvācu *v*- latviešu aizņemtos vārdos pārvērties gan par *v* (vērdink, vērdiņš; vastel-avent, vastlāvķi), gan par *p* (versche, perša; vlek, pleķis; vorhūs, porūzis). Nenoliegdams teorētisko iespēķu, ka Peniķis tiešām varētu būt baltu vārds, neuzskatu līdzšinēķos pierādīķumus minētai hipoteķei par pietieķošiem.

¹⁷ J. Renner's Livl. Historien, hsg. von Hausmann und Höhlbaum, 8. Sal. 266 lp. 1559. g.: „De Russen... slogen den Curischen koning van perde, de entlep mit der fanen to busche“. 267. lp.: „De Curische koning is fenrich aver de Curischen buren, wen krich vor falt, dat wapen is ein louwe“.

¹⁸ Napiersky, Einige Nachrichten, 70.

¹⁹ IMM., 1934, n. 1, 86. lp.

Pirmā Peniķa lēņa grāmata datēta ar 1439. g. 1. decembri un izdota Kuldīgā lejasvācu valodā²⁰. Latviski tā skan šādi:

„Mēs, brālis Heidenreichs Finke, Vācu ordeņa mestrs Livonijā, ar šo atklāto grāmatu darām zināmu un visiem apliecinām, ka ar savu cienājamo līdzpavēlnieku padomu un piekrišanu esam piešķīruši un izlēņojuši un ar šīs grāmatas spēku piešķīram un izlēņojam Peniķim un visiem viņa likumīgiem, īstiem mantiniekiem 3 arklus zemes Oktekalvā, kas atrodas šādās tālāk aprakstītās robežās: vispirms sākt pie kāda strauta, ko sauc par Slaveles valku, ejot gar strautu paturēt [acīs] žogu pa labi līdz kādam ozolam ar iegrebtu krustu, no ozola pa ežu līdz Aizputes ceļam, kur atrodas [robežu] akmens ar iecirstu krustu, no šī akmens pāri minētam ceļam doties taisni kā pa šņori līdz citam ozolam ar iegrebtu krustu, kas stāv tur uz Plakalves robežas; no minētās robežas doties pāri lejai līdz augšā minētam Aizputes ceļam, uz kuņa atrodas [robežu] akmens ar iecirstu krustu, no šī akmens jāiet pāri minētam ceļam līdz dūkstij, ko sauc par Sates purvu, tālāk doties purvam cauri līdz kādam strautam, no šī strauta līdz kupicai, kur atrodas akmens ar iecirstu krustu; no minētā akmens jāiet līdz agrāk minētam strautam, gar strautu jāseko līdz kādam akmenim ar iecirstu krustu, kur šī robeža vispirms sākas. Šos minētos 3 arklus zemes var un drīkst minētais Peniķis ar visiem viņa likumīgiem, īstiem mantiniekiem [valdīt] kopā ar visiem piederumiem, labumiem un ienākumiem, lai kur tie būtu vai varētu tikt iegūti, [ieskaitot] arī pļavas, un kur minētam Peniķim līdz ar viņa likumīgiem, īstiem mantiniekiem ir tiesība [visu to] turēt, itneko neizslēdzot; tādā pat mērā, kādā minētais Peniķis augšā aprakstītos 3 arklus zemes jau agrāk ir valdījis, tādā minētais Peniķis ar visiem saviem likumīgiem, īstiem mantiniekiem arī turpmāk var un drīkst tos brīvi turēt, valdīt un lietot, līdzīgi citiem brīviem kuršiem, pēc kuršu tiesībām uz mūžīgiem laikiem.

²⁰ Sk. 3. pielikumu.

To dokumentējot un apliecinot, esam likuši piekārt savu zīmogu šai grāmatai, kas dota Kuldīgā, otrdienā pēc Sv. Andreja dienas, 1439. gadā pēc Kristus dzimšanas.“

Spriežot pēc robežu aprakstā minētā Aizputes ceļa jāsecina, ka Peniķa 1439. g. lēņa grāmatā minētie 3 arkli zemes atradās Turlavas pagastā Ķoniņu ciemā, kas toreiz saucās par Oktekalvu. Ciems novietots abpus Kuldīgas-Aizputes ceļam, 22 km no Kuldīgas. Ciema robežas saiet kopā ar Ziemeļu, Kalēju un Pliķu ciemiem, kā arī ar agrākām Turlavas un Vangas muižām. Mestra Finkes lietotā formula „pēc kuršu tiesībām“ 1439. g. Peniķa lēnī laikam gan nozīmē to pašu, ko mestra Mengedes 1464. g. lietotā formula Būguļa lēnī²¹.

Peniķa lēnis 1439. g.:

... hebben, besitten unde bruken frey, glike anderen freien Kuren, na Kurschem rechte...

Būguļa lēnis 1464. g.:

... tho hebbende, tho besittende, tho bruckende... na sodaner fryheit unde rechte, als andere Kuren aldarsulvigest tho Tuckum ere vrye vorlende lande besitten.

Kādas tiesības ar šo formulu iegūst un kādus pienākumus uzņemas novadnieks, to abas lēņa grāmatas prezumē kā visiem zināmu faktū. Tiešām, šī formula ir paskaidrota jau 1333. g. Tontegodes lēņa grāmatā²². Bet acīm redzot cēlās pārpratumi, kāpēc 15 gadus vēlāk, 1454. g. 5. martā mestrs Mengede īpašā grāmatā uz Peniķa vārda dod minētās formulas autentisku iztulkojumu²³.

²¹ LUB., IX. 535; XII. 247.

²² ar vārdiem: „...habendos et possidendos perpetue, absque census solutione et laboris factio ne, libere et quiete, sicut ceteri neophiti Curonie bona sua feodalia sunt soliti possidere.“

²³ Šis ordeņa mestra brīvības grāmatas lejasvācu oriģināls glabājas Ķoniņu ciemā pie burmeistara. Sk. 4. pielikumu.

„Mēs, brālis Mengedes Jānis, citādi saukts Osthōfs, Vācu ordeņa mestrs Livonijā, ar šo atklāto grāmatu darām zināmu un visiem apliecinām, ka ar savu cienjamo līdzpavēlnieku padomu un piekrišanu esam šīs [grāmatas] uzrādītāju Oktkalvas Peniķi un visus viņa likumīgos mantiniekus apžēlojuši un atbrīvojuši un ar šīs grāmatas spēku apžēlojam un atbrīvojam, lai viņš un viņa minētie mantinieki ir un paliek neapgrūtināti un brīvi no visām mūsu ordeņa šķūtīm un klausām, bez pienākuma iet jebkāda kunga vai viņa kalpotāju gaitās, lai tās būtu kādas būdamas, izņemot [to gadījumu], ja mūsu ordenim ir vajadzīgas kaŗa gaitas. Bet Peniķim un viņa minētiem mantiniekiem ir pienākums katrā laikā būt Kuldīgas komtura rīcībā un sekot vienīgi viņam, ja ir vajadzība, arī ārpus kaŗa gaitām uz mūžīgiem laikiem. To dokumentējot un kā patiesību apliecinot, esam likuši piekārt savu zīmogu šai grāmatai, kas dota Rīgā otrdienā pirms Vastlāvju vakara 1454. gadā pēc Kristus dzimšanas.“

No šī iztulkojuma varam secināt, ka: 1. Peniķa un citu brīvo kuršu tiešais pavēlnieks bij zemes kungs, Kuldīgas komturs, kas Kursā bij mestra vietnieks kaŗa un tiesas lietās; no tā savukārt izriet, ka Peniķim bij tiesība piedalīties ordeņa mantāgos. 2. Neviens cits kungs vai viņa kalpotājs nevarēja pavēlēt Peniķim, kas juridiski jāsaprot kā kuršu ķoniņu eksemcija no gruntskungu un muižas ierēdņu administratīvās un tiesas varas; tā tad Peniķa zeme bij muižai līdzīga brīvzeme, no kuŗas nebij jāmaksā ne kunga, ne desmitā tiesa, ne arī jādod klausas. 3. Peniķis bij ordeņa novadnieks, kam savs lēņa novads bij jāatkalpo ar kaŗa gaitām; tā tad 1439. g. lēņa grāmatā minētās kuršu tiesības patiesībā bij kuršu lēņa (t. i. novadnieku) tiesības²⁴. Ar šo eksemto tiesisko stāvokli Peniķis

²⁴ Sal., piem., Anša Gaiļa 1494. g. lēni ar 1503. g. lēni, kur agrākā formula „na Curischen rechte“ tulkota „absque ulla prestatione iure feudi“. LUB., 2. Abt., II. 563. un sk. arī 12.—14. pielikumus.

un citi kuršu novadnieki ne ar ko neatšķīrās no vācu muižniekiem: abas ordeņa pavalstnieku grupas bij tieši²⁵ atkarīgas tikai no sava zemes kunga, abām zemturības pamats bij lēņa tiesības, abām lēņa novads²⁶ bij brīvzeme²⁷, abām bij pienākums sekot savam lēņa kungam kaŗa gaitās.

Vēl vairāk Peniķi pielīdzināja vācu muižniekiem divas turpmākās ordeņa grāmatas. Ar mestra Mengedes Jāņa 1456. g. 24. augusta aktu Peniķis ieguva nevien jaunu arklu zemes, bet arī dravas, zvejas un medību tiesības. Latviski šī lejasvācu lēņa grāmata²⁸ skan šādi:

„Mēs, brālis Mengedes Jānis, citādi saukts Osthöfs, Vācu ordeņa mestrs Livonijā, ar šo atklāto grāmatu darām zināmu un visiem apliecinām, ka ar savu cienījamo līdzpavēlnieku padomu un piekrišanu esam piešķīruši un izlēņojuši un ar šīs grāmatas spēku piešķīpam un izlēņojam Peniķim un visiem viņa likumīgiem, īstiem mantiniekiem vienu arklu zemes Kuldīgas novadā un tiesā tālāk minētās robežās: vispirms sākt pie Lipaiņu zemes un [iet] līdz Bīskapa ceļam, tad pa ceļu līdz Lapu upei, gar upi līdz kādam tiltam, no tilta atkal pa ceļu, ko arī sauc par Bīskapa ceļu, tālāk pa šo ceļu līdz citam ceļam, ko sauc par Vangām, pa šo ceļu līdz kādai upei pie Peniķa vecās robežas, — ar visiem piederumiem, labumiem un ienākumiem, lai kur tie būtu vai varētu tikt iegūti, proti: laukiem, iekoptiem un neiekoptiem, meža un mājas pļavām, ganībām, lopu ceļiem, cirsmēm, krūmiem, mežiem, birztaļām, upēm, ūdeņiem, strautiem, atbodēm, biškokiem, dravām, zvejas vietām, putnu medībām, un uz ko minētam Peniķim un visiem viņa likumīgiem, īstiem mantiniekiem būtu tiesības, itneko neizņemot, turēt,

²⁵ Šāda veida atkarības tiesisko nozīmi it labi saprata 15. g. s. kurši, sk. LUB., VIII. 440, S. 260.

²⁶ Kurzemes bīskapa 1423. g. lēņa grāmatā vasaļa novads nosaukts par lēņa arkliem (leenhaken). L. Arbussow, Kurländische Güter-Chroniken, n. 42. S. 62.

²⁷ LGU., I. 391.

²⁸ Sk. 5. pielikumu.

valdīt, lietot un paturēt brīvi un netraucēti pēc lēņa no-
vada tiesībām uz mūžīgiem laikiem. To dokumentējot
un patiesību apliecinot, esam likuši piekārt savu zīmogu
šai grāmatai, kas dota Cēsīs, apustuļa Bērtuļa dienā,
1456. gadā pēc Kristus dzimšanas.“

Ar tādu pašu lēņa piederumu formulu tas pats
mestrs 1454. g. izlēņoja kādu Vidzemes muižu vācu
muižniekam Firksam²⁹. Nav neviena pierādījuma,
ka ar to 15. g. s. vidū ordenis būtu Peniķim piešķī-
ris mazākas tiesības nekā Firksam. Bet no mestra
Mengedes tās pašas dražas, zvejas un medību tie-
sības 1464. g. pēc kuršu tiesībām ieguva Grenču
pagasta novadnieks Būgulis³¹ un no mestra Pleten-
berga ap 1515. g. arī Ansis Gailis³¹.

Lai gan ne visās kuršu ķoniņu lēņa grāmatās
ir uzskaitītas medību tiesības, tomēr zinām, ka tās
bijušas nevien Peniķim un Tontegodem, bet arī ci-
tiem Kuldīgas novadniekiem. Uz to norāda jau
mācītāja J. K. Heinsius liecība³², ka viņi ap 1678. g.
dāvinājuši Lipaiķu baznīcai zvanu, kur bijis izliets
kuršu ķoniņu medību skats: parastā tērpā jāšus uz
zirga ar sītu rokā un suņiem saitē viņi dzenas pa-
kaļ zaķiem un vilkiem. Vecākās ziņas par kuršu
ķoniņu medībām sniedz 16. g. s. vācu ceļotājs
Reinholds Lubenaus, kas 1585. g. Ziemsvētkos ie-
radās pie ķoniņiem ceļā no Karaļaučiem uz Rīgu.
Starp citu viņš raksta³³: „Ziemsvētkos viņi devās
medīt savā svētā mežā, kur citādi visu gadu ne ko
medī, ne cērt; samedītās stirnas, briežus un zaķus
viņi nodīrāja, izcepa, salika uz gaļa galda un ap-

²⁹ LGU., I. 361.

³⁰ LUB., XII. 247.

³¹ Sk. 13. pielikumu.

³² C. Napiersky, Einige Nachrichten, 70. Sal. P. Campe, Die Kirchenglocken Lettlands von ältester Zeit an bis zum J. 1860, S. 110 (L. U. Raksti, Architektūras fakul-
tātes serija, I. Rīgā 1930.).

³³ Beschreibung der Reisen des Reinh. Lubenau, hrsg. von W. Sahn, I. 51.—52. lp. Königsberg 1912.

sprauda ar vaska svecēm, lai mielotu savu vecāku, vecāku vecāku, bērnu un radnieku dvēseles, pēc tam arī paši ēzdami, dzerdami un mūs aicinādami piedalīties; tad atnesa tukšu alus mucu, uz ko bungāja ar divām nūjiņām, pie kam vīri, sievas un bērni dejoja visu nakti ap galdu.“ Šādu ķoniņiem piederīgas svētbirzs bijumu apliecina mestra Pletenberga 1503. g. lēņa grāmata³⁴ Dragūnam; šī birzs saucās „Elku valks“. No Heinsius un Lubenava liecībām dabūjam zināt, ka pretstatā zemniekiem kuršu ķoniņi varēja medīt ar dzinējiem nevien zaķus, bet arī lielos meža zvērus.

Tiesa, ordeņa valstī arī latviešu zemniekiem bij medību tiesības, bet tikai tā sauktās pēcmedības (Nachjagd), kad kungi bij jau izlietojuši savas pirmmedību (Vorjagd) tiesības; bez tam viņiem bij jādod ordenim zināma daļa („kunga tiesa“) no medījuma³⁵, kādu kārtību Prūsijā noteica Kulmas derība 1233. g. nevien zemniekiem, bet arī novadniekiem. Vai ordeņa valsts uzskatīja medību tiesības par regāliju, nav skaidri zināms, lai gan jaunākie zinātnieki to pieņem³⁶. Kurzemes hercogu laikos jāmin Jelgavas 1570. g. landtāga lēmums, kas atļauj zemniekiem medīt zaķus, lāčus, vilkus un lūšus, bet kā kunga tiesu prasa atdot zvērādas³⁷. Turpretim zemniekiem aizliegts medīt ar „suņiem un kurtiem“; tā tad bij aizliegtas medības ar dzinējiem („klaberjaks“, Klapperjagd) un atļautas tā

³⁴ Sk. 8. pielikumu: „an enen hilligen busche, genommet Elkewalke.“

³⁵ H. v. Bruiningk, Der livl. Güterkunden II Band, 31—32 (Mitteilungen a. d. livl. Geschichte, XXII, H. I. Riga 1924).

³⁶ G. Kisch, Studien zur Kulmer Handfeste, 220 un sek. (Savigny Zeitschrift für Rechtsgeschichte, Germ. Abt., 50, 1930).

³⁷ G. F. v. Bunge, Archiv für die Geschichte Liv-, Esth- und Curlands, II. 196, § 23—25. Dorpat 1843.

sauktās klusās medības³⁸ (stille Jagd), lai gan ar zināmiem ierobežojumiem. Bet 100 gadus vēlāk ar 1684. g. landtāga lēmumu (§ 18) Kurzemes zemniekiem pilnīgi aizliedza šaut un medīt.

No kuršu ķoniņu iesnieguma Kuldīgas virspilstiesai 1852. g. 8. oktobrī redzam, ka viņi savus brīvciemus izcelšanās un juridisko likteņu ziņā pilnīgi pielīdzina pārējām muižām un līdzīgi tām pastāv uz savām senām tiesībām brīvi medīt un ganīt bites valsts mežā. Tā kā 1852. g. ķoniņu medību tiesības apstrīdēja Kuldīgas valsts mežu revidents fon Bolšvings, tad lietu nācās izšķirt virspilstiesai, kas ar 1854. g. 17. maija spriedumu nolēma, ka Peniķiem ir gan tiesība savu draugu un kalpotāju pavadībā medīt valsts mežā putnus (Flugwild) ar putnu suņu palīdzību³⁹, bet aizliegtas citāda veida medības ar suņiem un dzinējiem. Savu spriedumu tiesa motīvē ar to, ka Peniķa lēņa grāmatās esot runa tikai par „vogelie“, kas bez šaubām nozīmējot vienīgi tai laikā „gebräuchliche Art der Jagd auf Vögel“. Šis spriedums bij nepareizs. Ja tiesa būtu salīdzinājusi Peniķa lēņa grāmatas ar tā paša laika virsbīskapa lēņiem Vidzemes bruņniekiem un mestra lēņiem Kurzemes muižniekiem, tad tā redzētu, ka virsbīskaps parasti medību tiesības nemaz nepiemin, bet ordenis lejasvācu tekstos runā tikai par putnu medībām. Tā tad ar lēņa grāmatām nevar pierādīt, ka Kuldīgas ķoniņiem būtu bijušas mazākas medību tiesības nekā Kurzemes muižniekiem. Bez tam, kā jau aizrādīts, Tukuma novadnieku Būguļu priekšteču lēņa grāmata 1396. g. skaidriem vārdiem runā par „aucupicium, venationes“ (putnu ķeršanu, medībām). Citādi būtu jāpieņem, ka ordenis Kuldīgas novadnie-

³⁸ Sal.: G. M. Weber, Handbuch des in Deutschland üblichen Lehenrechts, I. 289. Leipzig 1810.

³⁹ Valsts arhīvs, Acte des Goldingenschen Oberhauptmanns-Gerichts. Archiv-Nr. 5462. Ao 1852—57.

kiem piešķīris šaurākas medību tiesības nekā Tukuma novadniekiem, kādam pieņēmumam nav nekāda pamata avotos. Tā tad jāsecina, ka nevien ordeņa, bet arī hercogu laikos kuršu ķoniņiem bij tādās pašas medību tiesības kā muižniekiem. Nākošo zemes dāvinājumu Peniķis ieguva 1500. g. 13. decembrī no Kuldīgas komtura Galena. Dāvinājuma grāmata rakstīta lejasvācu valodā⁴⁰ un latviski skan šādi:

„Mēs, brālis Indriķis Galens, Vācu ordeņa komturis Kuldīgā, darām zināmu un atklāti apliecinām, ka esam piešķīruši un devuši Peniķim un viņa likumīgiem mantiniekiem kādu gabalu zemes, kas atrodas pie viņa novada, nekaitējot Kuldīgas pils tiesai, šādās tālāk aprakstītās robežās: iesākt pie Andreja Šmēdiņa robežas, kur atrodas akmens ar iecirstu krustu pie kādas upes, ko sauc par Tuxe valku, pa valku uz augšu līdz Bīskapa ceļam, kas iet uz Valtaiķiem, pa šo ceļu līdz minētam akmenim. Šo aprakstīto gabalu zemes var Andrejs Peniķis un viņa likumīgie mantinieki lietot un valdīt uz mūžīgiem laikiem. Lūdzam arī visus mūsu pēcniekus atstāt šo [zemi] viņam un viņa likumīgiem mantiniekiem. Šī [raksta] patiesības labākai apliecināšanai esam likuši ar mūsu ziņu piekārt šai grāmatai mūsu amata zīmogu. Dots un rakstīts Kuldīgā, sv. Lūcijas dienā, tā Kunga 1500. gadā.“

Par šī dāvinājuma lielumu neko nezinām, bet var apgalvot, ka tas bij mazāks par arklū. Tā kā Šmēdiņi dzīvoja Ziemeļu ciemā, tad iznāk, ka komtura dāvinātais zemes gabals atradās starp Ķoniņu un Ziemeļu ciemiem. 1456. g. un 1500. g. ordeņa grāmatās minētie „Bīskapa ceļi“ gāja uz Kurzemes bīskapijas pilīm — Valtaiķiem un citur. Lielāka vēsturiska nozīme bij Peniķa pēdējai lēņa grāmatai, ko viņam 1504. g. 23. augustā lika izrak-

⁴⁰ Sk. 7. pielikumu.

stīt ordeņa mestrs Valters Pletenbergis⁴¹. Latviski tā skan šādi:

„Mēs, Valters Pletenbergis, Vācu ordeņa mestrs Livonijā, darām zināmu un visiem apliecinām ar šo mūsu atklāto apzīmogoto grāmatu, ka ar mūsu cienījamo līdzpavēlnieku padomu, ziņu un piekrišanu kuršu ķoniņam Andrejam Peniķim viņa uzticīgā dienesta dēļ, ko viņš mūsu un mūsu ordeņa labā pildīja pēdējā notikušā kaņā un kaujās Krievijā, un nākotnē var un spēj vēl pildīt, esam viņam un viņa likumīgiem, īstiem mantiniekiem piešķīruši un izlēņojuši un ar šīs mūsu atklātās apzīmogotās grāmatas spēku un varu piešķīram un izlēņojam vienu arklu zemes, kā tas atrodas Kuldīgas novadā un tiesā šādās tālak aprakstītās ežās un robežās: vispirms iesākt ar kādu palti, no šīs palts iet uz kādu citu dūksti, no tās uz kādu leju, ko sauc par Apiņu purvu, no tā līdz otrai lejai, ko sauc par Riekstu purvu, no tā gar Bīskapa ceļu līdz Kuldīgas ceļa krustcelēm un pa to līdz Treidenes ceļam, bet no ceļa līdz avotam, kur atrodas viņa vecā robeža. Tāpat minētam Andrejam Peniķim un visiem viņa īstiem mantiniekiem esam piešķīruši un izlēņojuši kādu trīs siena kaudzes lielu pļavu, ko sauc par Maķi, un kas atrodas pie Rīvas upes. Tāpat minētam Andrejam un viņa īstiem mantiniekiem esam piešķīruši un izlēņojuši tiesību celt dzirnavas pie kādas upes, kas tek gar viņa zemi, bet ar nosacījumu, ka no tā neceļas nekādi zaudējumi zemnieku pļavām, kas atrodas Kuldīgas novadā un tiesā, ne arī tās dabū ciest no uzstādinātā ūdens. Visu to līdz ar piederumiem, labumiem un ienākumiem, lai kur tie būtu vai varētu tikt iegūti, proti: laukus, iekoptus un neiekoptus, meža un mājas pļavas, ganības, lopu ceļus, cirsmes, bīrtālas, krūmus, purvus, ūdeņus, upes, ezerus, valkus, strautus, biškokus, dravas, zvejas vietas, putnu medības u. t. t. un kur vēl minētais Andrejs un viņa likumīgie īstie mantinieki nākotnē baudītu tiesības, neko neizņemot, turpmāk

⁴¹ Sk. 9. pielikumu.

turēt, valdīt, lietot un paturēt brīvi un netraucēti pēc lēņa novada tiesībām uz mūžīgiem laikiem. Šī [raksta] patiesības labākai apliecināšanai mēs augšā minētais mestrs Valters esam mūsu zīmogu ar mūsu ziņu likuši piekārt šai grāmatai, kas dota un rakstīta mūsu ordeņa pili Ādažos, apustuļa Bērtuļa vakarā, mūsu Kunga 1504. gadā.“

Ar šo lēņa grāmatu Andrejs Peniķis ieguva piekto arklu zemes, pie kam ordeņa valsts galva viņu oficiāli titulēja par „kuršu ķoniņu“ un paskaidroja, ka jaunais lēņa novads ir ordeņa atlīdzība par Peniķa un viņa kuršu karoga piedalīšanos Livonijas kaŗā kaujās pret Jāni III pie Pleskavas 1502. g. septembrī. Ķoniņi varonīgi cīnījās pret krieviem arī Jāņa IV iebrukuma laikā 1559. g. oktobrī pie Tērbatas. Aprakstot šīs kaujas, chronists Jānis Renners⁴² piemin starp citu arī Andreja Peniķa vestā pulka kaujas 1502. g. — „[1559. g.] 22. oktobrī vāci devās uz krievu noietni pie Tērbatas, izsita ienaidnieku no turienes, pie kam krieviem bij daudz kritušo, bet vāci zaudēja tikai 2 vīrus. Krievi braši aizstāvējās un nodzina kuršu ķoniņu no zirga; viņš līdz ar karogu paslēpās mežā un otru dienu sveiks un vesels ieradās atkal noietnē. Šis ķoniņš ir kāds kuršu zemnieks, kuŗa senči pagānu laikos bij Kursas karaļi; ievēdot ar varu šai zemē kristietību, pienāca gals šai karaļvalstij, tomēr viņu senči un pēcteči palika brīvi no visām nastām, dzīvo pie Kuldīgas, un vēl tagad viņu augstāko nama tēvu sauc par kuršu ķoniņu; kaŗa laikā viņš ir kuršu zemnieku karodznieks, un [karoga] ģerbonis ir lauva. Pēdējā kaŗā [1502. g.] Valtera Pletenbergā laikā pēdējais lika toreizējam [kuršu] ķoniņam pie sirds vīrišķīgi un drošsirdīgi cīnīties; ja tas bēgšot, tad viņš atņemšot lauvu un tai vietā likšot zaķi viņa ģerbonī; to dzirdot, minē-

⁴² Joh. Renner's Livländische Historien, hrsg. von R. Hausmann und K. Höhlbaum, 266.—67. lp.

tais ķoniņš [Peniķis] ļoti dūšīgi turējies.“ Ja atskaitām ordeņa aprindās vēl 16. g. s. vidū stāstīto anekdotu par Pletenbergā sarunu ar Peniķi 1502. g. Pleskavas kauju laikā, dabūjam laika biedra tēlojumu par kuršu novadnieku karoga cīņām pret krieviem un par Peniķi kā šī pulka komandieri.

Ja Peniķu zvejas tiesības⁴³ bij minētas jau 1456. g. lēņa grāmatā, tad 1504. g. grāmata tām un citām kuršu ķoniņu tiesībām kā īpašu ordeņa labvēlību pievieno tiesību celt un maldināt dzirnavas. Tā kā Vācu ordenis uzskatīja dzirnavu tiesības par zemes kunga regāliju⁴⁴, tad sevišķi jāuzsver šīs koncesijas izcilā nozīme. Vai Peniķis šo tiesību ir izlietojis, nav zināms. Bet tā kā Turlavas pagastā netāl no Ziemeļu ciema atrodas Sudmalējas, tad ir ticams, ka ķoniņi tiešām uzcēla savas sudmalas. Virspilskungs fon der Rops 1853. g. ziņoja, ka kuršu ķoniņiem neesot vairs nevienas dzirnavas.

8.

Lai gan Kurzemes lēņa grāmatas vēl nav pilnīgā veidā izdotas, tomēr jau tagad ir svarīgi konstatēt, ka 15. g. s. otrā pusē izzūd nosaukums kuršu tiesības⁴⁵ un tai vietā kuršu lēņa grāmatās ordenis lieto parasto titulu „pēc novadnieku tiesībām“. Līdz ar to zūd pēdējā formālā starpība starp ordeņa vācu un nevācu lēņiem. Tiesa, 16. g. s. sākumā ordenis vēl atrod par vajadzīgu paskaidrot, ka kuršiem piešķirto novadnieku tiesību (lehnguts-

⁴³ Ķoniņiem bij zvejas tiesības Vilgāles ezerā, ko Kurzemes landtāgs 1570. g. atzina par brīvezeru.

⁴⁴ G. Kisch, Das Mühlenregal im Deutschordensgebiete, Sav. ZRG., 48 (1928), 180. lp. un sek.

⁴⁵ Cik man zināms, pēdējo reizi to lieto Pletenbergis 1494. g. Anša Gaiļa lēņa grāmatā. Atskaitot nedrošo 1515. g. (?) lēņa grāmatu Gailim, libju tiesības Vidzemē pēdējo reizi minētas 1447. g. LGU., I. 324.

recht) negatīvais saturs aptver visas agrākās kuršu brīvības⁴⁶. Tomēr vēlāk — pēc vācu bruņniekiem doto lēņa grāmatu parauga — ordeņa kanceleja atlaiž nost novadnieku tiesību negatīvo raksturojumu (kas nav jādara) un izceļ vienīgi šo tiesību pozitīvo saturu (kas ir jādara). Parasti lēņa gaitu raksturā arī meklē starpību starp bruņniekiem un novadniekiem. Ar ko tad brunnieka lēņa gaitas atšķīrās no novadnieka gaitām?

Mestra Mengedes 1454. g. dotais kuršu brīvības iztulkojums vispārīgos vilcienos runā par Peniņa pienākumu iet kaļa gaitās (to reysende) un beidzas ar piebildumu: „ja ir vajadzība, sekot Kuldīgas komturam arī ārpus kaļa gaitām“ (buten reyse). No tā izriet, ka mestrs vai viņa vietnieks varēja prasīt arī kādu miera laika dienestu, kam varēja nebūt stingri militārs raksturs. Apskatīsim katru dienesta veidu atsevišķi.

Avoti liecina, ka ordeņa novadniekiem kaļa klausība bij jānes kavalerijas daļās — tā tad viņu kaļa gaitas bij jātnieku dienests. 13. un 14. g. s. mestra lēņi bieži bij 2 vai 4 arkļus lieli. Man šķiet, šāda norma izskaidrojama ar to, ka Kurzēmē — spriežot pēc dažiem norādījumiem — ik no katriem 2, resp. 4 lēņa arkļiem prasīja vienu labu kaļa zirgu un jātnieku⁴⁷. Protams, no „bagātības“⁴⁸, t. i. no lēņa novada lieluma, atkarājās lēņa vīra kaļa klausības raksturs, bet šim faktam bij sociāla, ne tiesiska nozīme. Lielgruntnieks varēja ar vienu vai vairākiem smagi bruņotiem kaļa zirgiem doties

⁴⁶ Anša Gaiļa 1520. g. lēnī: „... van allerleie hrendenst und rechtigheit frie... na lehgudes rechten“, sk. 14. pielikumu. A. Gaiļa 1503. g. lēnī: „absque ulla prestatione“.

⁴⁷ [L. Arbusow], Kurländische Güter-Chroniken, I. 42, S. 62. — LUB., 2. Abt. II. 589. — Sal.: LGU., I. 303; II. 399

⁴⁸ LGU., II. 1022, S. 660: „sein reichthumb sei, das er mit 3 pferden seinem gn. hern von seinen gutern dienet“.

uz sava rēķina kā bruņnieks kaņā; turpretim sīkie ordeņa novadnieki spēja nopirkt tikai vieglas bruņas un līdz ar to kalpot vienīgi vieglā kavalerijā⁴⁹. Beidzot, ordenis varēja sūtīt novadnieku kaņā ar savu zirgu un uz sava rēķina⁵⁰. Ka Vācu ordenis Kursā pēc Prūsijas parauga izšķīra divējādu jātnieka dienestu, to liecina vicemestra Jurģa uzsaukums lībemiešiem⁵¹ 1261. g., kur bruņniekam vai namniekam ar pilnīgi bruņotu kaņa zirgu tiek solīti 60 mansi jeb 1296 ha zemes, bet kalpam (servus) ar nebruņotu zirgu un vieglām krūšu bruņām⁵² 10 mansi jeb 216 ha. Par Kuldīgas ķoniņu un novadnieku kaņa klausības veidu tieši varam spriest vienīgi pēc Pletenbergā 1503. g. 20. decembra lēņa grāmatas Dragūnam⁵³.

Latviski šī lēņa grāmata skan šādi:

„Mēs, brālis Valters Pletenbergis, Vācu ordeņa mestre Livonijā, darām zināmu un apliecinām ar šo mūsu atklāto grāmatu, ka ar mūsu līdzpavēlnieku padomu, gribu un piekrišanu esam piešķīruši un izlēņojuši un ar šīs grāmatas spēku un varu piešķīram un izlēņojam Dragūnam un visiem viņa likumīgiem mantiniekiem divus arkļus zemes Kuldīgas novadā un tiesā šādās tālāk aprakstītās robežās: vispirms sākt pie kādas svētbirzs, ko sauc par Elka

⁴⁹ O. Stavenhagen, Sitzungsberichte der kurl. Gesellschaft für Literatur und Kunst a. d. Jahre 1901, S. 20. Mitau 1902.

⁵⁰ LUB., 2. Abt. II. 563, Anša Gaiļa kaņa klausība noteikta 1503. g. lēņa grāmatā: „nos sequi obligatus erit commeatu et sumtibus nostris. Propterea concedimus eidem et heredibus ejus curram cum equis validis...”

⁵¹ LUB., I. 362.

⁵² Prūsijā ar Kulmas 1253. g. derību ordenis prasīja smagā bruņnieka dienestu no katriem 40 mansiem jeb 864 ha. Izejot pat no ķoniņu brīvciemu tagadējās platības, jā-saka, ka vienīgi Peniķis (ar 707 ha) un Tontegode (ar 431+356=787 ha) varētu kalpot smagā kavalerijā; turpretim citiem ķoniņiem ar 192—444 ha lielu lēņa objektu tas nebija pa spēkam.

⁵³ Sk. 8. pielikumu.

valku, no birzs iet taisni līdz kādam kalnam, ko sauc par Balto kalnu [Viteskaln], no šī kalna līdz strautam, ko sauc par Sūre valku, gar strautu līdz upei, ko sauc par Ēdes upi, gar upi līdz Ventai, — to lietot ar visiem piederumiem un tā, kā viņa senči no agrākiem laikiem līdz šim netraucēti to ir valdījuši un lietojuši, bet ar nosacījumu, ka viņam un viņa mantiniekiem pienākas sekot Kuldīgas komturam ar vienu zirgu kaŗa gaitās, tāpat vajadzības gadījumā labprātīgi ierasties ar vienu zirgu ceļa gaitās. Šī [raksta] patiesību apliecinot, esam likuši piekārt šai grāmatai mūsu zīmogu. Tā dota mūsu ordeņa pili Cēsis, apustuļa Toma vakarā, kad rakstīja 1503. gadu pēc Kristus dzimšanas.“

Dragūnu jeb Dragūņu⁵⁴ brīvciems atrodas Ventas labā krastā agrāk Griķu, tagad Kuldīgas pagastā apm. ½ km uz ziemeļiem no Ēdes upītes, kādus 23 km no Kuldīgas. Tagad brīvciemā ir 6 sētas ar 444,43 ha zemes un tajā dzīvo Dragūnu dzimtas pēcteči Vidiņi. Kā lāsām lēņa grāmata, arī šoreiz Vācu ordenis tikai atjaunoja agrāku novadnieku lēni, par kuŗu teikts, ka to jau valdījuši Dragūna senči (forvader). Nevar būt šaubu, ka Dragūnu novads jau pirmsvācu laikos bij kādas kuršu kunga valsts centrs, par ko liecina svētbirzs Elka valks un Pilskalns. Dragūnam dotā 1503. g. lēņa grāmata svarīga tai ziņā, ka norāda uz novadnieku lēņa gaitu lielumu un veidu. Laikam gan arī pārējiem novadniekiem ik no katriem 2 arkliem zemes bij jāstāda zem Peniķa (lauvas) karoga pa vienam jātniekam⁵⁵. Kāds bij novadnieku apbruņojums 16. g. s., par to varam spriest pēc Dragūna uzvārda: par dragūniem (no franču dragon, pūķis kā karoga ģerbonis) Rietumeiropā 16. g. s. sauca jātniekus, kas prata cīnīties arī kājnieku ierindā; pareizāk: viņi bij jātniekoti kājnieki. Lai

⁵⁴ J. Plāķis, Latvijas vietu vārdi, I. 122—123. lp.

⁵⁵ To apstiprina Koniņu, Viesalgu un Sausgāļu ciemu zīmogi, kas tēlo jātnieku ar atvāztu zobenu.

šaujamo ieroču priekšrocības savienotu ar zirga ātrumu, biseniekiem deva mazvērtīgus klepeņus, kurus ejot uzbrukumā varēja pamest bez lieliem zaudējumiem⁵⁶. Citi domā, ka dragūnu izcelšanās nav saistāma ar šaujamiem ieročiem, bet par dragūniem saukti jātniekoti strēlnieki. Ari Lipaiķu baznīcas logā 17. g. s. zīmētie Ķoniņu un Ziemeļu ģerboņi tēlo viņus jau kā pistoļu jātniekus jeb kirasieņus: katram jātniekam bez zobena redzama arī pistole pie sedliem⁵⁷. Lai nu kā, nav domstarpību, ka pretēji bruņiekam dragūns bij tikai vieglais kavalerists. Droši vien arī pārējie kuršu ķoniņi, Peniķi un Tontegodi neizņemot, kalpoja šai ieroču šķirā. Ari mestra Rekes 1550. g. 9. augusta lēņa grāmata Jurgim Kalējam⁵⁸ par pusarkla lielo lēni prasa no viņa nevien kaŗa gaitas, bet arī visu to, „kas brīvniekam jādara priekš komtura“. Latviski šī lēņa grāmata skan šādi:

„Mēs, Jānis fon der Reke, Vācu ordeņa mestrs Livonijā, darām zināmu, paziņojam un apliecinām ar šo mūsu atklāto apzīmogoto grāmatu, ka ar mūsu cienijamo līdzpavēlnieku kungu padomu, gribu un piekrišanu Jurgim Kalējam un viņa likumīgiem istiem mantiniekiem esam devuši, piešķīruši un izlēņojuši un ar šīs grāmatas spēku dodam, piešķīpam un izlēņojam pus arklu zemes: sākt pie Bīskapa ceļa, kur atrodas [robežu] akmens ar [ieciestu] krustu, no šī akmens doties taisni no koka līdz kokam, kam iegrebtī krusti, līdz kādai [akmeņiem un oglēm pildītai] bedrei, no tās jāiet taisni līdz citam [robežu] akmeņim, kam iecirsts krusts, no šī krusta doties taisni no koka līdz kokam, kam iegrebtī krusti, līdz kādam strautam, ko

⁵⁶ H. Delbrück, Geschichte der Kriegskunst, IV. 151. Berlin 1920.

⁵⁷ Virspilskungs E. fon der Rops savā 1853. g. 29. apr. ziņojumā raksta, ka Lipaiķu baznīcā bijuši uz loga stikliem uzgleznoti $5\frac{1}{2} \times 4\frac{1}{2}$ collas lieli Ziemeļu, Kalēju un Ķoniņu ģerboņi, bet pēdējo vētra 1850. gadā izgāzusi un sasitusi; pēc tam tas vairs nav atjaunots, sk. 16. pielikumu.

⁵⁸ Sk. 11. pielikumu.

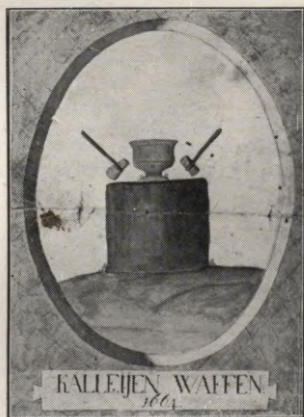
Ķoniņu ciema zīmogs ar Peniķa
ģerboni (vidū).

Viesalgu ciema zīmogs ar ģerboni
(vidū) un ordeņa krustu
(apakšā pa labi).

Ziemeļu ciema ģerboņa glezna 1664. g.
Līpaiku baznīcas logā. (Pieminekļu
valdes fotokopija n. 15040).

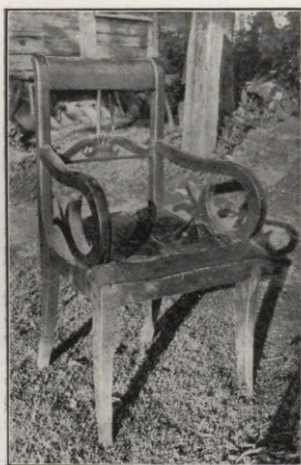
Kalēļu ciema ģerboņa glezna 1664. g.
Līpaiku baznīcas logā (Pieminekļu
valdes fotokopija n. 12561).

Sausgāju ciema zīmogs ar
ģerboni (vidū) un pastnieka
radziņu (augšā).

Ziemeļu ciema plāns 1895. g. (Pie-
minekļu valdes uzņēmums n. 15054).

80 gadu vecs krēsis Ziemeļu ciemā
(Pie minekļu valdes uzņēmums n.
16614).

Zvanu¹ tornis Pliķu ciema kapsētā.
(Pie minekļu valdes fotokōpija n.
1662).

latviski sauc par Tuke valku, gar šo valku jāiet nicām līdz kādai upei, ko sauc par Lapupi, no tās gar kādu strautu uz augšu, kas tek gar Sirkanta robežu, līdz Turlavas ceļam, pa Turlavas ceļu doties līdz Bīskapa ceļam, bet pa pēdējo uz priekšu līdz minētam akmenim, kur pirmīt sākās robeža. Un ja viņam pavēl Kuldīgas komturs, ka jājāj kaņā, tad viņiem jāseko komturam un priekš viņa jādara viss tas, kas brīvniekam pienākas. Šī [raksta] dokumentēšanai un patiesības labākai apliecināšanai mēs Jānis, minētais mestrs, esam likuši ar mūsu ziņu šai grāmatai piekārt mūsu zīmogu. Dots un rakstīts mūsu Cēsu pilī, Labrenču vakarā, u. t. t. [15]50. gadā.“

Kalēju ģerbonī redzam laktu ar diviem veseļiem. Tāpēc jādomā, ka Kuldīgas novadnieks Jurģis Kalējs (vēlākais Šmits) tiešām bij kalējs — laikam gan bruņu un ieroču meistars, kas kalpoja ordenim miera un kaņa laikā nevis ar zobenu, bet veseļiem⁵⁹. Kalēju ciems atradās Turlavas pagastā, apm. ¾ km no Ķoniņiem, un tā robežas sagāja kopā ar Ķoniņu brīvcietni, bij. Lipaiņu mācītāja muižu un bij. Turlavas muižu. Šai ciemā 1933. g. bij 12 sētas ar 440 ha zemes, un šo sētu saimnieki lielāko tiesu saucās Šmiti. Kalēja lēņa grāmatā lasām, ka viņa zeme atrodas pie Sirkanta robežas un Bīskapa ceļa. Minētais Sirkants bij tas pats, kam mestrs Herse 1470. g. 18. oktobrī izlēņoja⁶⁰ pus arkla zemes. Tā kā Peniņa 1456. g. lēnis arī atradās pie Lipaiņu zemes un Bīskapa ceļa, tad jāsecina, ka Sirkanta lēnis jāmeklē starp Ķoniņu un Kalēju ciemu robežām. Bez tam hercoga Kārļa 1760. g. reskriptā teikts „Peniķis jeb Sukants“; tāpēc jādomā, ka Sirkanta lēnis 16. g. s. būs saplūdis kopā ar Peniņa

⁵⁹ Jau J. A. T. Kalmeiers 1847. g. bij tais pašās domās un aizrādīja, ka pēc Ķoniņu teikām Kalēju ciema ļaudis kļuši ieročus Kuldīgas konventa bruņniekiem (Arbeiten der kurl. Gesellschaft, III. 54).

⁶⁰ Sk. 6. pielikumu.

lēņiem, ar ko Ķoniņu ciema novads kļuva 6 arkļus liels. Vai Peniķis ar Sirkantu nevien dzīvoja vienā ciemā, bet bij arī viena dzimta, uz to grūti atbildēt avotu trūkuma dēļ. Tāpat nekas nav zināms par Sirkanta lēntiesisko stāvokli.

Tas pats sakāms par mestra Brugeneja 1546. g. 13. jūlija lēņa grāmatu⁶¹ diviem brīvniekiem — Bērtulim un Jānim. Viņu pavārdi nav zināmi, bet 18. g. s. Bērtuļi (Bartold) jau bij pārvācojušies un saucās par Bertolciem jeb Bergholciem. Par viņu lēni teikts, ka tas esot zemes gabals Kuldīgas novadā pie Ķimales upes un Vilku purva. Tas ir tagadējais Sausgāļu-Kamburnieku brīvciems, kas atrodas Padures pagastā, savrup no pārējiem 6 kuršu Ķoniņu ciemiem, 9 km no Kuldīgas pie Kuldīgas-Ventspils ceļa. 1933. g. šim ciemam bij 202 ha zemes, kuŗa platību hercogu laikos vērtēja par 2 arkļiem. Tas bij pats mazākais un tautību ziņā visvairāk sajauktais brīvciems, kur zemes trūkuma dēļ iedzīvotāji, sevišķi vācieši un žīdi, nodarbojās ar amatniecību. Sausgāļu pienākumi noteikti ar vispārējo formulu „wie andere Freien tun müssen“⁶². Pretēji Kalēja lēņa grāmatai šai aktā noklusēts kuŗa gaitu pienākums.

Rezīmējot jāsaka, ka spriežot pēc iztirzātām Kuldīgas Ķoniņu 11 ordeņa grāmatām, var vērot zināmu tiesisku, sabiedrisku un saimniecisku nevienlīdzību pašu novadnieku dzimtu starpā. Saimnieciskā ziņā Peniķi ar saviem 5—6 un Tontegodes ar 4 arkļiem zemes bij daudz labākā stāvoklī nekā, piem., Kalēji ar pusarkla lielo novadu. Ari sabiedriskā ziņā Kalēji un Sausgāļu Bērtuļi nevarēja līdzināties ar Peniķiem kā kuršu novadnieku pulka vedējiem un Tontegodi kā vecas valdnieku

⁶¹ Sk. 10. pielikumu.

⁶² Kalēja 1550. g. lēņa grāmatā šī formula skan: „was einem Freien gebühret einem Komptur zu tun schuldig und pflichtig sein“.

dzimtas pēcteci. Tiesiskā ziņā Tontegode jau 14. g. s. sākumā ne ar ko neatšķīrās no pārējiem ordeņa vasaļiem Kursā. To pašu varēsīm apgalvot par Peniķi, kas valdīja savus novadus ar tādām pašām lēņa tiesībām kā valsts galvas, mestra Pletenberga brālis Jānis Pletenbergis. Turpretim Sirkanta (1470. g.), Dragūna (1503. g.), Sausgāļu Bērtuļa (1546. g.) un Kalēja (1550. g.) lēņa grāmatās nav vairs aizrādīts, ar kādu lēņtiesisku titulu viņiem piešķirta zeme. Ja mēs Tontegodes un Peniķa izcilāko stāvokli raksturojam ar vārdu „ķoniņi“, tad par pārējām dzimtām toreiz varēja teikt, ka tās ir tikai novadnieki⁶³.

Šī starpība kļūst vēl lielāka, salīdzinot lēņa dienesta formulas. Jau Peniķa 1454. g. grāmatā atrodam piebildumu, ka komturs var viņu kalpināt arī „ārpus kaŗa gaitām“, tā tad prasīt tādus pienākumus, kam nebij tieši militārs raksturs. Dragūnu lēņa grāmatā jau skaidri formulēts, ka kuršu novadniekiem ir divējādi pienākumi pret Kuldīgas komturu: kaŗa gaitas (reise, hervart) un ceļa gaitas (wegevert); abas pildāmas ar vienu zirgu. Sausgāļu Bērtuļa lēņa grāmatā novadnieka gaitas nemaz vairs nav konkrētizētas, bet vienīgi teikts, ka jādara tas pats, kas citiem brīvnikiem.

Tas ir raksturīgi, ka Kalēja un Sausgāļu Bērtuļa pienākumi 1546.—50. g. tiek noteikti nevis pēc ordeņa vasaļu (kā Tontegodem), brīvo kuršu (kā Būgulim) vai novadnieku (kā Peniķim), bet tikai pēc brīvnieku parauga. Ja novadnieka brīvībai bij

⁶³ Par novadnieku Šmēdiņu Turlavas pagasta Ziemeļu ciemā nav nekādu ziņu no ordeņa laikiem, izņemot to, ka komtura Galena 1500. g. dāvinājuma rakstā Peniķim minēta kāda Andreja Smēdes robeža. Ziemeļu ciems atrodas pie Rīvas upītes kādu km uz ziemeļiem no Ūoniņu ciema, ar ko tam kopēja robeža. 1683. g. lēņa kontribūcijas sarakstā (VA., Kurzemes hercoga arhīvs, n. 966) minēti jau 2 ciemi: Lauku Ziemeļi ar 1 un Ziemeļu Mauli ar 2 arkliem zemes. 1933. g. Ziemeļu ciema kopplatība bij 273,71 ha ar 6 sētām.

lēptiesisks pamats, tad vienkārša brīvnieka brīvībai tas varēja būt arī cits — piem., darba vai uzņēmuma līgums. Šādi brīvnieki bij vācu un nevācu tautības ordeņa amatnieki un kalpotāji; piem., Kandavas mucinieks Indriķis, kam mestrs Mengede 1458. g. izlēņoja arklus zemes pēc novadnieku tiesībām ar pienākumu taisīt Tukuma komturijas vajadzībām 2 jaunas mucas gadā un izlabot vecās⁶⁴. Ja šādi brīvnieki nepilda nekādu dienestu, bet tai vietā dod tikai savu darbu vai darba rezultātu, tad viņiem piešķirtie novadi nav lēņi šī vārda tehniskā nozīmē. Ja turpretim viņiem ir uzlikta kādas gaitas (servitium), tad teorētiski ne katreiz tās var uzskatīt par lēņa dienestu: tai vietā var būt vienkāršas kalpotāja gaitas.

Bieži nav iespējams novilkt jēdzienisku robežu starp gaitām, kas ietilpst novadnieka lēņa dienestā, un gaitām, kas jāpilda brīvniekam kā ordeņa kalpotājam. Abos gadījumos gaitas kungs prasa no gaitnieka uzticību. Dogmatiski vienīgi kaŗa un galma gaitas (hervart un hofvart) pieskaita lēņa dienestam; turpretim ceļa gaitas (wegevert⁶⁵) uzskata nevis par lēņa, bet par gaitas tiesību (Dienstrecht) institūtu. Tāpēc lēņi, kas lēņa vīram bez kaŗa un galma gaitām uzliekot vēl citas gaitas, esot tikai gaitas lēņi (Dienstlehne). Ja no šī iedomātā dogmatiskā viedokļa meklējam atšķirību starp dažādiem novadnieku lēņiem, tad jāsaka, ka Dragūna lēnis bij pa daļai novadnieka, pa daļai gaitas lēnis, bet Kalēja un Sausgāļu Bērtuļa lēņos gaitas tiesību principi bij jau pārsvarā pār lēņa tiesībām.

⁶⁴ E. v. Fircks, Neue kurländische Güter-Chroniken, n. 59. Sal. [L. Arbusow] Kurl. Güter-Chroniken, I. n. 33.

⁶⁵ Ari Vidzemes vecākā ziedru kadastrā 1601. g. saņemtam brīvzemnieka pienākumu formulas: „frey, heldt ein pferdt zu wegevertz“ un: „frey, heldt ein pferdt zur heerfahrdt“. A. Švābe, Die älteste schwedische Landrevision Livlands, 476.—477. lp. Rīgā 1933. g.

Beidzot, Jāņa Melmežnieka (Melemes) un Miķeļa Pavāra (Muižnieka⁶⁶) 1494. g. 29. septembra lēņa grāmatā⁶⁷ redzam ceļa gaitas tīrā veidā. Tomēr mestrs Pletenbergis piešķīra šo kuršu gaitas lēni ar to pašu juridisko titulu (na leengudes rechte), ar kādu viņš deva tipisku novadnieka lēni savam brālim. Lai latviešu lasītājiem būtu redzams, kāds bij Tukuma novadnieku tiesiskais stāvoklis, salīdzinot ar Kuldīgas kuršu ķoniņiem, dodam 1494. g. 29. septembra lēņa grāmatu tulkojumā:

„Mēs brālis Valters Pletenbergis, Vācu ordeņa ievēlēts mestrs un zemes māršals Livonijā, darām zināmu un apliecinām ar šo mūsu atklāto apzīmogoto grāmatu, ka ar mūsu cienījamo līdzpavēlnieku padomu, piekrišanu un ziņu mūsu ordeņa uzticamam [novadniekam] Miķelim Pavāram⁶⁸ un viņa likumīgiem mantiniekiem, šīs grāmatas uzrādītājiem, esam piešķīruši un izlēpojuši, kā arī ar šīs grāmatas spēku un varu piešķīram un izlēpojam trešo daļu no visām zemēm, pār kurām senos laikos pilnīgi valdīja Jānis Melmežs [Melemes⁶⁹] un viņa mantinieki, un kam tās bij kopīgi izlēpotas saskaņā ar pievienoto [lēņa] grāmatu; pēc tam šo trešdaļu tika valdījis un lietojis Jānis Melmežs, bet tagad to valda minētais Miķelis Pavārs līdzīgi tam, kā Jānis Melmežs to līdz tam bij valdījis un lietojis, un kā tā atrodas savās robežās un zīmēs, — ar mežiem, lopu ceļiem, ganībām, pļavām, laukiem, iekoptiem un neiekoptiem, ar visiem labumiem un ienākumiem, kur arī tie varētu tikt gūti, brīvi un netraucēti valdīt uz mūžīgiem laikiem pēc lēņa novada tiesībām, un uz ko minētam Miķelim Pavāram un viņa likumīgiem mantiniekiem varētu būt tiesība, neko neizņemot, bet ar šādu nosacījumu: Miķelim un viņa mantiniekiem ir pienākums doties mūsu vai mūsu ordeņa vēstneša gaitās, kur viņš un viņa mantinieki tiek sūtīti, tāpat arī, kur viņš tiktu izrīkots

⁶⁶ Tagad Tukuma apriņķa Grenču pagastā.

⁶⁷ LUB., 2. Abt. III. 899.

⁶⁸ Michael Kock, t. i. Pavārs, alias Kochs.

⁶⁹ Izdevējs L. Arbuzovs sen. (LUB., 2. Abt. III. 899) lasījis šo vārdu nepareizi kā „Vielemes“.

[par vēstnesi?] pie kunga darbiem, viņam un viņa mantiniekiem ir pienākums ierasties. Apliecinot augšā rakstīto.... esam šo grāmatu likuši apzīmogot. Dots un rakstīts Daugavgrīvā, Miķeļu dienā, mūsu Kunga dzimšanas 1494. gadā.“

Tukuma kastellātūrā ordeņa laikos bij daudz kuršu novadnieku, varbūt ne mazāk kā Kuldīgas pils tiesā. Bet tukumnieku lēņa grāmatas daudz mazāk uzglabājušās. Līdzīgi Turlavas pagastam šāda novadnieku „lizda“ bij Grenču pagasts, kur sākot ar 1391. g. lēņa grāmatas saņēmuši šādi tagadējo lauku māju agrākie valdītāji: Būguļi, Melmežnieki, Muižnieki un Ķīši.⁷⁰ Vecākās lēņa grāmatās ordenis Tukuma novadniekiem piešķīra tās pašas tiesības kā Kuldīgas ķoniņiem, bet jaunākās prasīja no viņiem vairs tikai vēstneša un grāmatneša gaitas. Šīs ceļa gaitas Vācu ordenim bij ne mazāk svarīgas par kaŗa gaitām.⁷¹ Tā kā ordeņa teritorija Livonijā bij 67.000 km² liela un stiepās no Liepājas līdz Narvai, tad šai ierēdņu valstij bij vajadzīgi īpaši grāmatneši un vēstneši, kuŗu uzdevums bij uzturēt sakarus starp administratīvā aparāta atsevišķiem teritoriāliem organiem (komturiem, fōgtiem u. t. t.). Seseves novadniekiem Butkūnas ciemā, saskaņā ar hercoga atraitnes Annas privilēģiju 1599. g., bij „uz sava rēķina un tēriņa ar labiem zirgiem un ratiem jābrauc uz

⁷⁰ Fr. von Klopmann, Kurländische Güter-Chroniken, I. 184.—188. lp.

⁷¹ Kurzemes civilgubernātors savā 1854. g. atzinumā ķoniņu ceļa gaitas pielīdzina kaŗa gaitām: „Ebenso waren auch ihre Verpflichtungen gegen den Orden... nicht weniger als die der ritterbürtigen Belehnten nur lehnrechtlicher Natur und lehnrechtlich normirt... Nächst diesem eigentlichen Lehndienste bestand noch ein anderes Dienstverhältniß unter dem Namen der Ministerialität, welches... mit dem primären Lehndienst sich verband, als ein diesem gleichgestelltes Dienstverhältniß freier Mannen.“

Poliju, Lietuvu un citur⁷². Tā tad nevācu brīvniekiem uzticēja valsts grāmatnešu un pat diplomātisko kurjēru pienākumus starp Kurzemes un Polijas galmiem. Šīs ceļa gaitas, kas prasīja lielu pienākuma apziņu un pastiprinātu uzticību, sauca par Dienst bei Botschaften und Versendungen des Ordens⁷³. Hercogu laikos tās nevien Butkūniem, bet arī Kuldīgas ķoniņiem pārvērtā par pasta klaušām. Jau 1644. g. viņi sūdzas hercogam Jēkabam „wegen allerhand Neuerungen und Auflagen“, kurš 1661. g. dod rīkojumu, ka no „brīvzemniekiem“ var prasīt pasta „reizes“ (Postfuhren) tikai izņēmuma veidā ar īpašu hercoga vai viņa pilnvarotā Kuldīgas muižkunga pavēli.⁷⁴ Tomēr jau 17. g. s. beigās tās bij kļuvušas par kārtējām klaušām uz noteikta pasta ceļa: Dragūni jāja ar pasta somu no Kuldīgas uz Skrundu, bet Sausgāļi no Kuldīgas uz Pilteni, resp. Ventspili. Lai saprastu šo klaušu smagumu, jāzina pasta ceļu gaŗums⁷⁵:

Brīvcieņi	Attālums verstis no				
	Jelgavas	Kuldīgas	Aizputes	Liepājas	Ventspils
1. Ķoniņi . . .	155—	23—	13—	60—	74—
2. Pliķi . . .	160—	28—	16—	63—	72—
3. Ziemeļi . . .	158—	27—	16—	63—	72—
4. Kalēji . . .	161—	26—	15—	62—	73—
5. Dragūni . . .	125—	14—	39—	85—	70—
6. Viesalgi . . .	124—	18—	35—	81—	74—
7. Sausgāļi . . .	140—	7—	43—	89—	53—

No hercoga Ferdinanda 1699. g. rīkojuma dabūjam zināt⁷⁶, ka „der vorigen Einrichtung

⁷² L. Arbusow sen., Sitzungsberichte der kurländ. Gesellschaft a. d. Jahre 1897, 169 lp. un sek.

⁷³ O. Stavenhagen, Freibauern und Landfreie in Livland, 322 (Beiträge, IV. 3).

⁷⁴ Inland, 1853, S. 758. — J. Juškevičs, Hercoga Jēkaba laikmets, 398.

⁷⁵ No Kuldīgas virspilskunga fon der Ropa 1853. g. ziņojuma. Pielikums lit. B.

⁷⁶ Kuldīgas virspilskunga fon Holteja ziņojums 1828.

gemäß“ Ziemeļu ciema Dragūni un Sausgāļi paši uzņēmušies („auf sich genommen“) šo pastnieka amatu, bet pārējiem ķoniņiem bijis pienākums dot katram no abiem pasta jātniekiem (Postreuter) gadā 65 florinus, 13 pūrus rudzu, 13 pūrus auzu, 13 mārciņas sviesta, 26 mārciņas speķa un 13 vezumus siena samērā ar savu arklu skaitu. 1714. g. šīs pasta nodevas pārvērtā tā sauktā vakas naudā, kas ķoniņiem bij jāmaksā līdz pat 1854. g. Senāta spriedumam. Tā kā 1683. g. viņiem bij kopā 17 arkli zemes, tad atskaitot pasta jātnieku 4 (Sausgāļiem 2 un Ziemeļu Mauļiem 2) arkļus, dabūjam 13, no kuŗiem katrs reālnastas veidā bij divkārt apgrūtināts ar 5 floriniem, vezumu siena, pūru rudzu un auzu, mārciņu sviesta un 2 mārciņām speķa pastnieku uzturam. Pārvēršot nodevas vakas naudā, Kuldīgas muiža tikai daļu no tās izmaksāja Dragūnu un Sausgāļu algām, bet pārējo paturēja sev, kamēr beidzot viņiem uzspieda pilnīgi par velti dot pasta klaušas. Ja šo ķoniņu brīvzemes lietisko apgrūtinājumu uzņēmas atklaut taisni Dragūni un Sausgāļi, tad laikam gan tāpēc, ka jau ordeņa laikā viņus vairāk izlietoja ceļa nekā kaŗa gaitām. Ari pasta radziņš Sausgāļu ciema zīmogā liecina par viņu pasta gaitām. Kuldīgas, Zūru, Kukšu un Sarkanai muižai 1714. g. ari uzlika vakas naudu pasta jātnieku uzturam un apģērbam, bet tās šo reālnastu pārcēla uz savu kroņa saimnieku pleciem, prasot no katra 1 timpu „pastiljona naudas“⁷⁷. Ari Vidzemē kā brīvzemniekiem, tā muižām 18. g. s. bij jādod pasta zirgi uz valdības noteiktā trakta⁷⁸.

No tā redzam, ka pasta klaušas kā ceļa gaitu surrogātu nevar uzskatīt par kādu personisku vai

g. Valsts arhīvs, Verhandlungen in Gelegenheiten der Freibauern, lieta n. 171/1827.

⁷⁷ Sal.: J. v. Hahn, Die bäuerlichen Verhältnisse, 83.

⁷⁸ A. Švābe, Lapa no brīvzemnieku vēstures zviedru laikos, 457. (IMM., 1921, n. 5.)

korporatīvu zemnieku kārtas pienākumu. Pavisam otrādi, šo gaitu subjekts nav zemnieks. Vācijā ceļa gaitas senāk sauca par pils gaitām (Burgdienst, servitium castrorum), un tikai 14. g. s. vidū tās sāk dēvēt arī par „curruum servicia“. Daži zinātnieki uzskata pils gaitas par patstāvīgu valsts reģāliju, līdzīgu zemes kunga finanču, kaŗa un tiesas varai⁷⁹. Palikdamas valsts rokās, tās nezaudēja savu publiski tiesisko raksturu. Tikai izlēņotas vasaļiem vai nodotas tālāk fiskam tās izvērtās par privāttiesiskām muižas klaušām. Ari kuršu novadnieku un zemnieku vēsture liecina par šo pils gaitu pārvērtībām, kas abas minētās kārtas pa dažādiem ceļiem dažādā laikā noveda līdzīgā lietiskās nebrīvības stāvoklī. Ja kuršu arājiem jau ar 1267. g. līgumu bij jāklausa ordeņa kungiem 4 dienas gadā⁸⁰, tad sākot ar 1711. g. kuršu ķoniņiem bij ik nedēļas jāsuŗta uz Kuldīgas valsts muižu 5 gaitnieki. — Kā tas varēja notikt, ka ķoniņu brīvzeme, kas taŗu bij izlēņota „absque laboris factione“, 18. g. s. tika apgrūtināta ar zemnieku zemes klaušām? Ja to negrib uzskatīt par tīri faktisku stāvokli⁸¹ vai nelikumīgu varas aktu⁸², tad šai parādībai jāmeklē kāds tiesisks pamats. Pēc manām domām ķoniņu

⁷⁹ Sal.: H. Maybaum, Die Entstehung der Gutsherrschaft im nordwestlichen Mecklenburg, 98. Berlin 1926: „Der Burgdienst gehört wie alle öffentlichrechtlichen Leistungen zu den Diensten, die für den Staat und seine Verteidigung geleistet werden, que pro re publica et pro defensione patrie fieri consuerunt.“

⁸⁰ A. Švābe, Zemes attiecību un zemes reformu vēsture Latvijā, § 11. Rīgā 1950. g.

⁸¹ Tā šo lietu iztulko Kurzemes civilgubernātors savā 1854. g. atzinumā.

⁸² Virspilskungs fon Zass 1805. g. raksta, ka ķoniņi gan ar draudiem, gan ar varas darbiem piespiesti pie klaušām. Virspilskungs fon Holtejs 1828. g. to izskaidro šā: „Am meisten trugen dazu wol die herzoglichen Amtleute bei, die bei völliger Rechtsunwissenheit und Geschichtsunkunde es sich nicht zu erklären wußten, wie es Bauern geben könne, die nicht dienstpflichtig sind.“

brīvzemi pārvērta par kļaušu zemi ar juridiskas fikcijas palīdzību.

Bez kaŗa gaitām lēņa dienests aptvēra arī galma gaitas (hofvart), kā parasti sauca visas pārējās vasaja personiskās gaitas. Tā tad vārda plašā nozīmē tajās ietilpa vēstneša ceļa (Botendienste⁸³) un tiesneša tiesas gaitas (Gerichtsdienste), bet vārda šaurā nozīmē tikai goda gaitas (Ehrendienste), t. i. pienākums šā vai citādi pakalpot savam lēņa kungam viņa godos. Goda gaitas ordeņa valstī, šķiet, nebij pazīstamas⁸⁴, bet jau pirmais hercogs Gotards 1581. g. izdeva īpašu galma rulli un noteica galminieku štātu. Tā kā līdz 1642. g. hercogam nebij pastāvīgas rezidences, tad galminieki parasti jāšus sekoja savam valdniekam, pie kam laikam gan latviešu galma kalpotājus un ormaņus⁸⁵ šais amata ceļojumos rīkoja kāds kuršu ķoniņš. Tā es spriežu pēc Jelgavas pils 1576. g. 20. janvāra ierēdņu saraksta, kur starp 113 personām sastopam 42 latviešus, to starpā „Peniķi un viņa sievu”⁸⁶. Vai Peniķis te nozīmēja Peniķu dzimtas locekli vai — pēc senprūšu Vītingu parauga — vispār kādū nevācu tautības ierēdni, kas uzturēja sakaru (tulka?) dienestu starp hercogu un novadniekiem, neņemos izšķirt. Virspilskungs fon Holtejs sakās zinām, ka hercoga Frīdricha (1587.—1642. g.) laikā, galmam

⁸³ Kurzemes guberņas valdes padomnieks Diderichs 1836. g. ziņojumā Kurzemes civilgubernātoram fon Brevernā par ķoniņu vēstnešu gaitām spriež šā: „daß sie zur Theilnahme an den Kriegs-Zügen und zum Boten-Reisen, d. h. als Abgeordnete in Ordens-Angelegenheiten, wozu sie als Häuptlinge ihrer Nation und als der verschiedenen Nationalsprachen kundig, wohl am geeignetesten erscheinen mochten.“

⁸⁴ A. v. Transehe-Roseneck, Zur Geschichte des Lehnswesens in Livland, 35.

⁸⁵ J. Juškevičs, Hercoga Jēkaba laikmets Kurzemē, 112—13.

⁸⁶ Sk. raksta „Jelgavas pilsētas vēsture treju hercogu laikā (1573.—1682. g.)“ 3. pielikumu.

ierodoties Kuldīgā, uz pili aicināti ķoniņi, lai pakalpotu savam zemes tēvam. No tādām goda gaitām nevarēja atteikties neviens vasalis.

Dažreiz Vācu ordenis saviem novadniekiem uzlika vēl īpašu pienākumu „palīdzēt rūpēties par pili, līdz ko sauc”⁸⁷. Šai palīdzībai bij vai nu militārs, vai administratīvs raksturs: novadniekam bij jāpalīdz aizsargāt pili (de slothe waren), vai jājāj pagastos (de wacken riden); tā tad pils novadā jāpalīdz komturam, fōgtam vai muižkungam viņu amata darīšanās⁸⁸. Abos gadījumos pils gaitas bij nosacītas un patiesībā uzskatāmas par kaŗa vai tiesas gaitu paveidu. Ka nevācu novadniekiem bij jāpalīdz vācu ierēdņiem pārvaldes lietās, to zinām no Inčukalna Inča vēstures: 1447. g. mestrs izlēņoja viņam zemi Siguldas tiesā pēc lībju tiesībām „sunder allerley tegeden und beschwaringen”⁸⁹, bet jau 1624. g. viņa pārvācotiem pēctečiem bij pilī jāapkalpo viesi un jāatņem zemniekiem desmitā tiesa.

Tāpat kā Vidzemē pēc Ziemeļu kaŗa strauji pasliktinājās zemnieku stāvoklis, tā arī Kurzemē šis kaŗš ar 1709.—10. g. mēri un iekšējām politiskām cīņām hercoga Ferdinanda laikā veicināja patvaļas režīma nostiprināšanos. 1699. g. par Kuldīgas muižas pārvaldnieku nāca kāds leitenants fon Korfs, kas patvarīgi sāka apspiest ķoniņus. Lai gan jau 1700. g. 29. janvārī hercogs pavēl likt viņus mierā, tomēr 1713. g. ķoniņi atkal sūta sūdzību hercogam uz Dancigu, ka Korfs no viņiem piedzen vakas un klaušas, pie kam nepaklausīgos met dzelžos saslēgtus cietumā. No šīm sūdzībām dabūjam

⁸⁷ LGU., I. 430 mestra Mengedes 1466. g. lēņa grāmata Beķerim Rūjienā: „so dass sie nicht verpflichtet sein sollen, in reisen edder heerfarden tho volgen, sunder allene de slote helpen tho verwaren, so man se dar tho eysschet”.

⁸⁸ LGU., I. 399 tā paša mestra 1461. g. lēņa grāmata Fišam Rūjienā.

⁸⁹ LGU., I. 324.

zināt, ka 1711. g. ļaužu trūkuma dēļ ķoniņi, izņemot pasta jātniekus Dragūnus un Sausgāļus, uzņēmušies „Amtsbedienung nur vor das Mahl“, lai zemnieki tai vietā varētu apstrādāt muižas laukus. Bet šie vienreizējie brīvprātīgie palīgdarbi ad interim muižas pārvaldes apkalpē kļuva par precedentu, no kā ķoniņi vairs netika vaļā: atsaukdami uz 1711. un 1712. g. Kuldīgas vakas grāmatām („inventāriem“), visi nākošie muižkungi neatlaidīgi prasīja no Ķoniņu, abiem Ziemeļu, Pliķu un Kalēju ciemu saimniekiem 5 nedēļas kājniekus cauru gadu, kamēr beidzot Senāts 1854. g. atcēla šo nelikumīgo prasību.⁹⁰ Statistiskas ziņas par kuršu ķoniņu klausām un tiesām 1853. g. sniedz Kuldīgas virspilskungs Emīls Rops savā vairākkārt citētā ziņojuma pielikumā L:

Kuršu ķoniņu klausas un tiesas
1853. g.

Brīvcieņi	Klausas Nedēļas otrinieku skaits	V a k a							Naudas tiesa Kuldīgas latv. baznīcas altā- rim (kapārkās)
		V a k a		Mācītāja sveciņi			p ū r o s		
		Auzas	Nauda	Rudzi	Mieži	Auzas			
		pūros	rub. kap.						
1. Ķoniņi	2	11	46	60	2½	2½	2½	—	
2. Pliķi	1⅓	4	23	70	1	1	1	—	
3. Ziemeļi	1½	6	28	26⅔	1½	1½	1½	—	
4. Kalēji	1	3	16	—	¾	¾	¾	—	
5. Dragūni	—	2	15	56	1	1	1	55	
6. Viesalgi	—	4	26	76⅔	1	1	1	68¾	
7. Sausgāļi	—	2	5	33⅓	½	½	½	13¾	
Kopā		5⅕	32	162	22⅔	8¼	8¼	8¼	137½

Kā šīs klausas un tiesas 1853. g. apgrūtināja atsevišķo brīvcieņu sētas, rāda sekojošā tabula:

⁹⁰ Pēc virspilskunga fon Holteja 1828. g. ziņojuma.

Kuršu ķoniņu
brīvcieņa

S ē t ā	Saimnieki	Klaušu otri- nieces	V a k a		Mež- kungā auzas	Mācītāja sieciņi		
			sudraba rub.	kap.		p rudzi	ū mieži	r auzas
Gaiļu Anduļa	Juris Krišs	} 1/3	7	76 ² / ₃	2	1/2	1/2	1/2
"	Kristaps Mārtiņš	} 1/3	7	76 ² / ₃	2	1/2	1/2	1/2
Kupšu	Jēkabs Mārtiņš	} 1/3	7	76 ² / ₃	2	1/2	1/2	1/2
"	Ādams Jēkabs	} 1/3	7	76 ² / ₃	2	1/2	1/2	1/2
Kaiļu	Kristaps	1/3	7	76 ² / ₃	1	1/4	1/4	1/4
"	Pēteris Pēteris	} 1/3	7	76 ² / ₃	2	1/4	1/4	1/4
Maļu								
Kruķiņu								

Sēta	Saimnieki	Klašu otri- nieces	V a k a		Mež- kunga pūros	Mācītāja sieciņi,			
			sudraba rub.	kap.		rudzi	mieži	auzas	
Lauku Ziemeļu " " Ziemeļu Mauļu " " " " " "	Ādams Andrejs	} 1/2	7	96 2/3	2	1/2	1/2	1/2	
	Pēteris Andrejs Juris Ādams		} 1	20	30	4	1	1	1
	Tontegodes	} 1		17	66 2/3	3	3/4	3/4	3/4
	" "		} 1	6	3 1/3	1	1/4	1/4	1/4
	" "			} 1	16	"	3	3/4	3/4
	Kalēju brīvciema	Pēteris Pēteris Jānis	} 1						
	" "								

Patiesībā minētie 4 ciemi otrinieču vietā sūtīja uz Kuldīgas muižu darbos kopā 5 vīriešus kājniekos. Turpretim Viesalgu brīvciems ik nedēļas deva 1 darbinieku Kuldīgas pils atslēdznieku darbinīcai, bet Sausgāļu Ansis un Ludis kopā ar Vecdragūnu Ernestu un Krišu jāja pastniekos.

Kuršu ķoniņu piemērs liecina, ka no lēņtiesiskā galma dienesta laiku maiņās ar administratīvo pils gaitu starpniecību varēja izcelties parastās muižas kļaušas un pastāvēt 140 gadus tikai tāpēc vien, ka muižkungs Korfs bij vienreiz nelikumīgi viņus ierakstījis muižas kļaušu inventārā. Bet tūlīņ arī jāpiekrīt Kurzemes civīlgubernātora 1854. g. atzinumā izteiktam uzskatam, ka šī vēsturiskā sakarība starp ķoniņu galma gaitām un muižas kļaušām bij tikai ad hoc izdomāta juridiska fikcija⁹¹, ar nolūku rast šķietami tiesisku pamatojumu kailam varas aktam.

Nobeidzot kuršu ķoniņu personisko un lietisko tiesību un pienākumu aprakstu, jānāk pie šāda slēdziena. Izņemot Hariju un Viriju, Vācu ordeņa lēņi Livonijā liecina par īpašām teritoriālām lēņa tiesībām, kas stāv tuvāk Prūsijā pazīstamiem lēņa tipiem nekā Rīgas virsbīskapijā izplatītam bruņnieku lēnim (mannlehen). Sākot ar 14. g. s. beigām, lejasvācu tekstos ordeņa lēņa tiesības tiek sauktas par lēņa novada jeb novadnieku tiesībām (lehngutsrecht), pie kam dažreiz avoti atšķir vēl lībju un kuršu tiesības. Tā kā ordeņa lēņa tiesības bij tikai ieradumu tiesības un nav uzglabāties to sistēmatisks apstrādājums tiesību grāmatas veidā, tad nedrīkstam tās apspriest pēc citās zemēs uzrakstītām svešām tiesību grāmatām (Sakšu un

⁹¹ „Die Amtsverwalter benutzten die früher auf Grund des Lehnrechts bestandene Verpflichtung der Freisaßen... gegen den Comthur zu Goldingen zu ihrem Zwecke, fingirten statt dieser aufgehobenen Verpflichtung willkürlich eine andere... und obtrudirten auch wirklich solche fingirte Verpflichtung in der Gestalt von Frohnen.“

Švābu spoguļa), bet šo tiesību sistēma jāatrod, iztirzājot mestru dotas lēņa grāmatas. Neskaitot līdz lēņveidīgos (feudastrālos) darījumus (piem., gruntsnomu), dabūjam, ka ordeņa lēņi atšķīrās no Rīgas virsbīskapijas lēņiem galvenokārt ar to, ka Vācu ordenis tiesību politikas nolūkos Latvijā saviem vasaļiem piešķīra mazākus novadus un bez jurisdikcijas tiesībām⁹², neprasot no viņiem ne piederību pie kādas kārtas⁹³, ne tautas. Tāpēc mestra lēņi nebij ne bruņnieku, ne zemnieku⁹⁴, bet gan vien-

⁹² Protams, tāpēc vēl nav nekāda pamata teikt, ka „der bäuerliche Charakter tritt eben hier viel stärker in den Vordergrund als in Preußen“. H. Bosse, *Der livl. Bauer am Ausgang der Ordenszeit*, S. 323. Rīga 1933. Tā kā līdz 16. g. s. piecdesmitiem gadiem Vācu ordenis nepiešķīra tiesas varu Kursā nevienam vasalim, tad sekojot šai nejuridiskai domu gaitai, varētum apgalvot, ka arī Kurzemes bruņnieki bij vairāk zemnieki nekā muižnieki. A. Tranzē-Rozeneka mēģinājumam (*Die Entstehung der Schollenpflichtigkeit in Livland, Mitteilungen*, XXIII. S. 510—515. Rīga 1924—1926) pierādīt, ka arī ordeņa valsts latvju novados vasaļi tiesājuši savus zemniekus, nav nekāda argumentācijas spēka, jo tas dibināts tikai uz analogijām un hipotēzēm.

⁹³ A. v. Transehe-Roseneck, *Zur Geschichte des Lehnswesens*, S. 23: „Bekanntlich hat sich der Deutsche Orden durch academische Bedenken überhaupt nicht beeinflussen lassen, Hinsichtlich der Lehnsfähigkeit wird für ihn die Kriegstüchtigkeit zweifellos die wichtigste Erforderniß gewesen sein.“

⁹⁴ H. Bose (*Der livländische Bauer am Ausgang der Ordenszeit*, S. 317 ff.) vairākkārt runā par kuršu un lībju novadnieku lēņiem kā par zemnieku lēņiem (Bauerlehen), bet acīm redzot pārprot šī juridiskā termina nozīmi. Savā pēdējā apcerējumā (*Die gutsherrlich-bäuerlichen Beziehungen im baltischen Mittelalter, Deutsches Archiv für Landes- und Volksforschung*, II. 1, S. 38. Leipzig 1938) viņš pa daļai jau atkāpies no šiem saviem dogmatiskiem aizspriedumiem. Pēc G. M. Vēbera (*Handbuch des in Deutschland üblichen Lehenrechts*, II. 15. Leipzig 1808) t. s. Bauerlehen ir viens no Zinslehen veidiem, kamēr novadnieku lēņi bij doti „absque census solutione“. Pēc T. Knapa (*Gesammelte Beiträge zur Rechts- und Wirtschaftsgeschichte*, S. 397 ff. Tübingen 1902) „Bauerlehen“ ir

kārši novadnieku lēņi ar savu īpašu lēņa kūriju. Atsevišķie lēņtiesiskie akti liecina par izlēņošanas prakses dažādību, kuŗā var saskatīt tikai vienu kopēju juridisku ideju: kādas gaitas, tādas tiesības (ius et servitium, Recht und Dienst), kas sākot ar Kulmas derību (1233. g.) līdz pat Gotarda privilēģijai (1570. g.) stiepjas kā sarkans pavediens pāri visiem ordeņa pergamentiem⁹⁵. Tas nozīmē, ka vasaļiem ar vienādām gaitām (pienākumiem) bij arī vienādas tiesības (brīvības), pie kam par vasaļa uzticību — vienalga, vai tā bij nodibināta ar zvērastu, vai vienkāršu rokas devumu — sprieda pēc tā, kā viņš izpildīja savas gaitas.⁹⁶ Šī uzticība bij tīri lietiska (fidelitas realis), kāpēc nepaklausīgam vasaļim ar tiesas spriedumu atņēma izlēņoto lietu⁹⁷. Kādas gaitas Vācu ordenis prasīja no katra novadnieka, slēdzot ar viņu lēņa līgumu, tas nebija tiesību, bet valsts reālpolitikas jautājums. Izraugoties novadnieku, ordenis neskatījās uz viņa piederību (pie vācu vai nevācu „asinīm“, augstas vai zemas kārtas), bet gan uz viņa noderību (lēņa gaitām). Tāpēc no politiskās lietderības viedokļa ordenim dažreiz bij izdevīgāki slēgt lēņa līgumu ar kādu nevācu kungu vai labieti nekā ar vācu kolonistu. Ievērojot teikto, vēlreiz jāatgādina šejienes vācbaltu vēsturniekiem H. Miteisa metodoloģiskie priekšnoteikumi lēņa tiesību vēstures pētniecībā. „Ar kādas sistēmas uzstādīšanu nav vēl

lēnis, ko gruntskungs uz mūžu vai par dzimtu dod savam zemniekam. Turpretim kuršu novadnieki nebija zemnieki, viņu novads nebija zemnieku zeme un viņu lēņa kungs nebija viņu gruntskungs.

⁹⁵ G. Kisch, Die Kulmer Handfeste, S. 118, § 15: „et domui nostre ad idem ius idemque servicium teneantur“. Stuttgart 1931. LUB., I. 246. P. Johansen, 35 Regesten, n. 11. — Gotarda privilēģijas § 6: „der Ritterschaft als denjenigen, so mit in gleicher Dienst und Freyheit sitzen“.

⁹⁶ Sal.: Zoepfl, Lehenrecht § 4: „Fidelitas est praestatio ejus quod debetur“.

⁹⁷ LGU., I. 558.

dots nekāds pierādījums par tās praktisko spēku, un tāds vispār arī nevarētu tikt dots, jo mazāk kā jebkad viduslaikos dzīvi virzīja abstrakti jēdzieni.⁹⁸

Tā tad formālā ziņā nebija nekādas tiesiskas starpības starp novadniekiem vispār un kuršu vai libju novadniekiem atsevišķi. Protams, kas uzņēmās lielākas vai atbildīgākas gaitas, tam deva arī lielākus ienākumus. Tas nozīmē, ka materiālā ziņā novadnieku lēņi bija ļoti dažādi: no kā prasīja dārgās bruņnieka gaitas, tam izlēņoja nevienplašus novadus, bet arī valsts ienākumus (desmito tiesu, klausas) no novada ļaudīm; kam bija jākalpo tikai vieglā kavalerijā, tam varēja izlēņot mazāku novadu un bez pavalstniekiem; kam bija jāpilda dažas ceļa vai pils gaitas, tā lēnis varēja būt vēl mazāks. Šī gaitu dažādība un nevienādība nenodibināja nekādu tiesisku gradāciju („zemākas un augstākas lēņa tiesības“) pašā ordeņa novadnieku kūrījā, bet radīja vienīgi dažādas sociālā ranga attiecības. No tā jāsecina, ka ordeņa laikā personisko un lietisko tiesību laukā kuršu kōņiņi un viņu novads ne ar ko neatšķīrās no Kurzemes muižniekiem un muižas zemes. Šai ziņā varam pilnīgi pievienoties Kurzemes civīlgubernātorā 1854. g. atzinumam: „Aus denselben (Documenten) erhellt zur höchsten Evidenz und vollsten juridischen Gewiſheit, daſ die Freisaſſen durch solche lehnbrieflich beurkundete Gerechtsame für ihre Person und für ihr Vermögen privilegiert sind, welche als ihrem Wesen nach den entsprechenden Rechten des Adels gleichartig, aus einem und demselben Ursprunge originierend, auf einem und demselben Fundamente beruhend, in Ansehung ihres Umfanges sogar gewiſſermaſſen sich noch weiter erstreckend erscheinen, eben deshalb auch die stattge-

⁹⁸ H. Mitteis, Lehnrecht und Staatsgewalt, 465. lp. Weimar 1933.

habte Belastung ihrer Besitzlichkeiten mit Leistungen für das Amt Goldingen als lediglich factisch erzwungen und völlig rechtsungiltig erachtet werden muß.“

9.

Daudz strīdīgāks ir jautājums par kuršu novadnieku politiskām tiesībām. Zinām, ka Vācu ordenis kavēja kārtu izveidošanos par publiski tiesiskām korporācijām. Tas sevišķi sakāms par ordeņa politiku pret vasaļiem, kuŗu korporātīvām savienībām, izņemot Hariju un Viriju, viņš neļāva izplesties pāri atsevišķu apgabalu robežām. Ja vasaļi no ordeņa valsts latviešu daļas vispār piedalījās landtāgos, tad viņi tur parasti pārstāvēja tikai savu apgabalu⁹⁹. Šāda politika izskaidro ordeņa novadniecības mazo nozīmi Livonijas landtāgos. Piem., 1438. g. Valkas landtāgā Hariju un Viriju reprezentēja 16, bet visu pārējo ordeņa valsti tikai 7 vasaļi. 1457. g. Valkas landtāgā piedalījās 84 deputāti, starp kuŗiem bij 57 vasaļu (32 bīskapiju un 25 ordeņa valsts) pārstāvji. No šiem 25 delegātiem Harijas un Virijas bruņniecība bij sūtījusi 20, bet pārējie ordeņa novadi tikai 5: Igaunija 2, Cēsis 1, Sigulda 1 un Kandava 1. Ja viņiem vēl pieskaitām 2 Kurzemes bīskapijas vasaļus, tad dabūjam, ka šai landtāgā visas Kurzemes novadniekus reprezentēja tikai 3 vīri,¹⁰⁰ kas lieku reizi apstiprina Kurzemes vasaļu kārtas mazo politisko svaru.

Bez tam Livonijas teritorijās jeb valstiņās

⁹⁹ O. Stavenhagen, Seit wann haben in Kurland politische Kirchspiele existiert, 15 (Sitzungsberichte der kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst a. d. Jahre 1902. Mitau 1903).

¹⁰⁰ L. Arbusow, Akten und Rezesse der livl. Ständetage, I. 629. Rīga 1930.

notika tā sauktie teritoriālie landtāgi, t. i. vienas valstiņas vasaļu saeimas jeb „dienas“, ko avoti sauc par mantāgiem. Domā, ka izņemot Hariju un Viriju, citās ordeņa zemēs Livonijā nebij mantāgu tai vārda nozīmē, kādā tie darbojās Rīgas virsbīskapijā. Lai gan ziņas ir ļoti trūcīgas un tās pašas galvenokārt tikai no 16. g. s. pirmās puses, tomēr šķiet, ka Latvijā mestra noturētās vasaļu saeimas bij tikai „tiesas dienas“ (richteltage), kas bez tiesas spriešanas nenodarbojās ne ar kādām citām lietām. Nevar būt šaubu, ka šais ordeņa kungu un vasaļu sapulcēs Kursā piedalījās kuršu ķoniņi un novadnieki, jo tā bij nevien viņu tiesība, bet arī pienākums, kas izrieta no lēņa dienesta jēdziena. Tā tad ordeņa laikā kuršu novadniekiem bij visas vasaļu kārtas tiesības un priekšrocības¹. Visskaidrāk tas redzams jurisdikcijas laukā. Kuršu novadnieku lietas izsprieda tās pašas tiesas (komturs un vasaļu tiesnesis jeb manrichters), kas sprieda par muižniekiem. 1454. g. brīvības grāmatā teikts, ka Peniķim „nav pienākuma klausīt nevienam, izņemot Kuldīgas komturam.“ Līdzīgu stāvokli 1503. g. lēņa grāmatā ordeņa mestrs nosaka Dragūnam un 1550. g. arī Kalējam. Tā tad kuršu ķoniņu tiesas kungs bij nevis kāds lauku fōgts, vai pat cits ordeņa vasalis, bet Kuldīgas komturs, kas neapšaubāmi pierāda, ka novadnieki nebij zemnieki². Her-

¹ Kurzemes civilgubernatora 1854. g. atzinumā lasām: „Demnach standen sie denn fortwährend, wengleich sie mit ihren Familien Ackerbau betrieben und ihre lettische Muttersprache beibehielten... als Ordens Vasallen mit den ritterbürtigen Lehnrägern auf gleicher Stelle und im engsten Verbande in der Corporation dieser Vasallen und unter deren Schutz...“

² Par pilnīgu Livonijas tiesu iekārtas nesaprašanu liecina H. Boses (Der livländische Bauer, 322) apgalvojums, ka kuršu novadniekiem viņu nevācu asiņu dēļ bijusi vienāda tiesas piekritība ar pārējiem klausu zemniekiem. Turpretim virspilskungs fon Holtejs jau 1828. g. ziņoja Senātam: „so war der Comthur zu Goldingen als

cogu laikos komturu vietā stājās virspilskungi un pilskungi, kas iztiesāja visas muižnieku un to namnieku lietas, kas dzīvoja uz laukiem. Ar Valdības formulu 1617. g. muižnieku krimināllietām nodibināja īpašu privilēģētu fōru galma tiesas (vēlāk galma virstiesas) veidā. Līdz ar to virspilstiesa un pilstiesa palika par muižnieku civillietu pirmo, bet galma tiesa par otru instanci.³ Turpretim kuršu ķoniņiem Kuldīgas virspilstiesa bij pirmā instance kā civīlām, tā kriminālām lietām; tāpat Kuldīgas virspilskungs, bet ne Saldus pilskungs tiesāja viņus par policijas noteikumu pārkāpumiem. Vispār hercogu laikos virspilskungu un pilskungu kompetence bij nošķirta tikai territōriāli, t. i. katrs savā iecirknī tiesāja visas lietas. Turpretim krievu laikos ar 1812. g. 26. maija ukazu tika noteikts, ka turpmāk pilstiesām piekrīt vienīgi policijas lietas un izpildu vara. Līdz ar to pēc 1812. g. līdz 1889. g. tiesu reformai kuršu ķoniņus par policijas pārkāpumiem un viņu sīkās civillietas līdz 15 rubļiem tiesāja Kuldīgas pilstiesa, bet visās citās tieslietās Kuldīgas virspilstiesa. Kurzemes civīlgubernātorā 1854. g. atzinuma autors (laikam V. Dīderichs) domā, ka ķoniņiem bijusi tiesība līdzīgi muižniekiem krimināllietās sūdzēties un atbildēt Jelgavas galma tiesā, bet viņi to nav darījuši tiesas attāluma un dārguma dēļ.⁴ Šī privilēģētā tiesas piekritība

Befehlshaber des ganzen Districts auch Gerichtsherr desselben; und so wie die übrigen Vasallen erkannten die Freibauern auch ihn nur als solchen an.“

³ Fr. G. v. Bunge, Geschichte des Gerichtswesens und Gerichtsverfahrens, § 100. — Ch. G. v. Ziegenhorn, Staats-Recht der Herzogthümer Curland und Semgallen, § 544, 681.

⁴ „Keineswegs aber waren die Freisaßen durch irgend ein Gesetz von jenem speciellen Gerichtsstande ausgeschlossen, rechtlich vielmehr war es lediglich etwas Factisches, daß sie daran nicht participirten, und deßen Grund kann nur darin gefunden werden, daß sie freiwillig und stillschweigend das zur Stelle befindliche, ur-

pierāda, ka arī hercogu laikos viņi nepiederēja pie zemnieku kārtas. Bet jau Kuldīgas muižkungs fon Korfs, kā tas redzams no kādas 1713. g. sūdzības, centās kuršu ķoniņus pakļaut savai muižas tiesai, ko 1786. g. atkārtoja muižkungs fon Sakens. Pret to protestēja virspilskungs fon Zass, aizrādīdams, ka vienīgi viņam ir dota tiesas vara pār novadniekiem. Šo piekritības strīdu 1788. g. izsprieda hercogs virspilskungam par labu, paskaidrodams, ka muižkungs var no ķoniņiem prasīt vienīgi vaku un klaušas.⁵ Par Tukuma novadniekiem Būguli un Muižnieku to pašu 1848. g. apliecināja Tukuma pilskungs grāfs Hermanis Keizerlings⁶: „Viņiem ir pašiem sava muižas policija, un tie nav pakļauti nevienai svešai muižas administrācijai (Gutsverwaltung), ne arī kādai pagasta tiesai; par policijas pārkāpumiem viņus tiesā pilstiesa, bet civillietās līdz šim par viņiem bij kompetenta spriest tikai Tukuma virspilstiesa.“

Nodibinoties hercoga valstij, Kurzemes muižniecība ar Gotarda Ketlera 1570. g. privilēģiju (§ 11) ieguva augstāko un zemāko tiesas varu (t. s. kakla kundzību) pār sava novada ļaudīm. Ar to radās liela plaisa starp vācu muižniekiem un kuršu novadniekiem, jo pēdējiem nebija pavalstnieku. Lai

sprünglich einzige, allgemeine adliche Forum (Kuldīgas virspilstiesa!) jenem entfernten besonderen Forum (Jelgavas galma tiesa!), wo die Rechtsverfolgung ihnen schwieriger und kostspieliger war, vorzogen.“ Arī Kuldīgas virspilskungs E. fon der Rops savā 1855. g. ziņojumā raksta: „Erscheint demnach der Gerichtsstand der kurischen Könige in allen Beziehungen demjenigen des Adels gleich, so ist er doch in Criminal-Sachen von jeher demjenigen des früheren s. g. Exemten-Standes gleichgestellt worden und entspricht jetzt dem russischen persönlichen Adel- und dem Ehrenbürgerstande“ (sk. 16. pielikumu).

⁵ Virspilskunga fon Holteja 1828. g. ziņojums.

⁶ H. von Keyserling, Beiträge und Nachrichten zur Geschichte der Freibauern in Kurland, 13—15 (Arbeiten der kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst, V. Mitau 1848).

gan viņi paši nebij zemnieki, tomēr arī citi zemnieki neatradās viņu varā. Cik līdz šim zināms, tad vienīgi Ansis Gailis 1520. g. dabūja mestra atļauju nometināt iebūviešus⁷ uz savas zemes Slokā. Bez tam 1603. g. hercogs Viļums piešķīra Gaiļa „muižīnai“ zemāko tiesas varu.⁸

Tomēr izšķīroša nozīme bij tam, ka pretēji ordeņa valstij Kurzemes hercogvalstī politiskā vara atradās nevis valdnieka, bet muižniecības rokās, kas uz Valdības formulas (§ 39) pamata 1620. g. izvēlēja 18 vīru komiteju bruņniecības matrikulas sastādīšanai. Tā šo darbu pabeidza 1634. g., un līdz ar to bij radīts tīri formāls bruņnieku kārtas jēdziens: bruņnieks bij vienīgi tas, kas bij matrikulēts kā tāds, t. i. ar īpašu formālu aktu uzņemts 110 dzimtas lielajā korporācijā, kuŗas augstākais orgāns bij landtāgs. Muižniecība bij tik stipra, ka 1642. g. hercogam Jēkabam stājoties amatā, viņa ar poļu karaļa Vladislava IV komisāru sankciju varēja deklarēt: „šai zemē, izņemot bruņnieku kārtu (ausser dem ordne equestri) nav nevienas citas kārtas (kein ander status)“⁹. Šīs deklarācijas pareizību Kuldīgas virspilstiesā apstrīd savā 1868. g. 30. janvāra spriedumā,¹⁰ aizrādīdama, ka romiešu tiesībās status bij tas pats, kas caput, proti: brīvu personu tiesību spēja. Bet neviens taču nevarot apšaubīt, ka šādā brīvības stāvoklī (status libertatis) atradušies nevien Kurzemes muižnieki, bet arī namnieki un novadnieki. To pierādot Kurzemes padošanās Krievijai 1795. g., kad pavalstniecības zvērastu deva nevien muižniecība, bet arī namnieki un — atsevišķi no šīm kārtām 1795. g. 20. jūlijā —

⁷ Sk. 14. pielikumu un LUB., 2. Abt., II. 565.

⁸ E. v. Fircks, Die Familie Gayl in Kurland, 67, n. 8 (Jahrbuch für Genealogie, Heraldik und Sphragistik, 1898. Mitau 1899).

⁹ C. v. Rummel, Curländische Landtags- und Conferential-Schlüsse 1618—1759, S. 79, § 22. Dorpat 1851.

¹⁰ Sk. 20. pielikumu.

novadnieki. Turpretim saskaņā ar ģenerālgubernātora grāfa Pālena 1795. g. 13. jūnija reskriptu Kurzemes zemniekiem šāds zvērasts nebij jādod.

Tā spriežot, virspilstiesa aizmirsā, ka hercogu laikos Kurzeme atradās tādu iekšēju un ārēju spēku varā, ka aktos rakstītais visai bieži tika pārkāpts vai netika ievērots; kad vairāk valdīja fakts nekā tiesības.¹¹ Šādos apstākļos bij jāsairst ordeņa laikos nodibinātām korporatīvām saitēm starp ķoniņiem un agrāko vasaļu kārtu, pie kam viņi nevienai citai brīvai kārtai pieslieties vairs nevarēja: pie namniekiem tāpēc ne, ka viņi nebij ne amatnieki, ne tirgotāji; pie tā sauktiem eksemtiem¹² jeb literātiem tāpēc ne, ka viņi nebij studējuši. Novadnieki sastādīja īpašu, likumos nēparedzētu brīvnieku kārtu, ko 19. g. s. Kurzemes iestādes sauca par Freisaßen¹³ pēc līdzības ar senāko muižnieku nosaukumu Landsaße. Šai kārtai bij tā pati privilēģētā tiesas piekritība, kas matrikulētai muižniecībai; viņai bij medību tiesības nevien savā novadā, bet arī valsts mežos, lai gan matrikulētā muižniecība tās uzskatīja par savām kārtas tiesībām.¹⁴ Dažiem

¹¹ J. Grīns, Kurzemes un Zemgales hercogistes satversme, 4, 8. Rīgā 1927. g.

¹² Saskaņā ar 1783. un 1809. g. ukaziem pie eksemtiem piederēja visi mācītie („literāti“), personisko muižnieku pēcteči, pilsētu ierēdņi u. c., kam nebij īpašu kārtas tiesību, bet kas baudiā eksemciju personisko nodokļu ziņā; tāpēc arī nosaukums „eksemtie“ (t. i. atsvabinātie). Sal.: F. G. v. Bunge, Das liv- und esthl. Privatrecht, 1. § 61. Reval 1847.

¹³ Kuldīgas virspilstiesas 1868. g. spriedums: „... die Benennung Freibauer eigentlich ganz irrthümlich und die Benennung Freisaße viel entsprechender erscheinen läßt“.

¹⁴ Landtāgs ar 1636. g. 9. augusta lēmumu nosaka, ka „die Nichtadelichen oder die der Adelsrechte nicht Theilhaftigen sich der Jagd gänzlich enthalten, auch weder Jagd- noch Windhunde halten sollen“. Uz šī viedokļa nostājās arī Kurzemes 1845. g. landtāgs (Kurländische Landtagsordnung. Mitau 1843).

novadniekiem, piem., Kuldīgas ķoniņiem, bij pa-
šiem sava ķartas pašvaldība, ko pārstāvēja kat-
ra ciema vecākie, kuŗus sauca arī par „veciem
tēviem“, desmitniekiem un burmeisteriem.¹⁵ Ciktāl
to ļāva pilskunga kompetence, veciem tēviem bij
nodota policijas vara ķoniņu ciemos, jo citas poli-
cijas tur nebij. Bez tam pie burmeisteriem glabā-
jās katra ciema brīvības grāmatas un viņiem bij
jāgādā par priekšniecības pavēļu izpildīšanu un jā-
izspriež savu saimes ļaužu, kā arī savstarpējās ķil-
das. Tāpēc Kurzemes civīlgubernātors 1854. g. lika
priekšā piešķirt viņiem miesta vecāko tiesības un
pienākumus. — Tāpat Kuldīgas ķoniņiem kādu lai-
ku bij patronāta tiesības uz pašu celto Pēterļa baz-
nīcu, kas skaitījās par Aizputes filiālbaznīcu; bei-
dzot, ķoniņus no zemniekiem šķīra arī ģerboņu tie-
sības.¹⁶ Tāpēc Kuldīgas virspilskungs fon der
Rops savā 1853. g. 29. aprīļa ziņojumā ģenerālgub-
ernātoram firstam Suvorovam-Rimnikskim liek
priekšā pielīdzināt ķoniņus nematrikulētai muiž-
niecībai vai eksemtai ķārtai.

Viena no kuršu novadnieku ķartas nelaimēm
bij tā, ka viņi nebij organizēti līdzīgi bruņniecī-
bas korporācijām un zemnieku pagastiem. Izķai-
sīti pa daudziem nōvadiem,¹⁷ viņi nesajuta savu
kopību un tāpēc arī kopīgi neaizstāvēja savas kor-

¹⁵ Deutsches Rechtswörterbuch, I. 1275: „Bauer-
meister, burmester — Bürgermeister (von Stadt oder
Dorf).“ Weimar 1931. Virspilskungs E. fon der Rops
1853. g. raksta, ka katra brīvciena ļaudis saucoties sava
ciltstēva vārdā, kuŗa patriarchālā varā arī jāmeklējot bur-
meisters amata sākums. Līdz pat pēdējam laikam tas
bijis saistīts ar ģeneālōģiskā ziņā vecāko ģimeni, kas dzī-
vojusi tā sauktajā Burmeistersa sētā, kur šo amatu dēls
mantojis no tēva. Tikai tagad burmeisteru vēlot amatā
uz visu mūžu, un vēlēšanās piedaloties visi ciema saim-
nieki.

¹⁶ Ķoniņu ģerboņi bij redzami nevien viņu zīmogos,
bet vēl 19. g. s. arī Lipaiķu baznīcas ļogos.

¹⁷ Sal. 15. pielikumu.

porātīvās tiesības, lai gan bij pietiekoši pārtikuši kāda akadēmiski izglītota tiesībnieka atalgošanai. Ari nacionālā ziņā novadniekiem trūka latviskas apziņas, un daudzi no viņiem 18. g. s. beigās uzdevās par vāciem, poļiem un leišiem. Tomēr arī tad Kurzemes pirmā dvēseļu revīzijā 1797./98. g. no 27.491 reģistrēta brīvnieka tikai 10.663 jeb 39% uzdevušies par vāciem.¹⁸ Diemžēl, pavisamniecīgs bij Kuldīgas kuršu novadnieku procents šai samērā lielajā nevācu brīvnieku skaitā — 90 ģimenes ar 400 dvēselēm pēc 1850. g. revīzijas, kā to rāda sekojošā tabula:

Brīvcieņi	1850. g. revīzijā			
	vīriešu	sieviešu	kopā	ģimeņu
1. Ķoniņi	43	54	97	27
2. Pliķi	20	17	37	8
3. Ziemeļi	17	28	45	10
4. Kalēji	33	36	69	15
5. Dragūni	21	29	50	9
6. Viesalgi	16	20	36	9
7. Sausgāļi	36	30	66	12
Kopā	186	214	400	90

Kā redzam no tabulas 219. lpp., 19. g. s. vidū visos 7 Kuldīgas brīvciešos dzīvoja jau 807 cilvēki, bet diemžēl starp tiem bij tikai 343 ķoniņi un novadnieki. Turpretim iedzīvotāju vairākums (464) bij jau svešinieki — 86 vāci, 126 žīdi un 252 latvju zemnieki. Tai pašā laikā no saviem dzimtiem brīvciešiem bij izceļojuši 65 kuršu ķoniņi.

Nākošais kuršu ķoniņu un novadnieku posta cēlonis bij tas, ka uz viņiem acīm redzot neattiecināja hercoga Gotarda 1570. g. privilēģijas sesto pantu par veco ordeņa lēņu allodifikāciju Kur-

¹⁸ Sal.: J. Straubergs, Zemgales brīvie arāji (Brīvā Zeme, 1938. g. n. 70).

Kuldīgas brīvcieņu iedzīvotāju skaits 1853. g.¹⁹

Brīvcieņi	Kuršu ģoniņi, kas 1853. g. vaits nedzi- voja brīvcie- mos		vāci		latvji		žīdi		Pie ģoniņiem nepiederīgo iedzīvotāju kopskaitis		Kuršu ģoniņu iedzīvotāju kopskaitis		Visu brīvcieņu iedzīvotāju kopskaitis								
	Vīri	Kopā	Vīri	Kopā	Vīri	Kopā	Vīri	Kopā	Vīri	Kopā	Vīri	Kopā	Vīri	Kopā							
1. Ķoniņi	8	8	4	6	38	47	85	11	13	24	53	66	119	208							
2. Pliņi	1	1	1	3	4	21	27	48	5	7	12	27	37	64							
3. Ziemeļi	7	6	13	8	7	15	18	22	40	—	—	26	29	55							
4. Kalēji	5	4	9	1	2	3	12	20	52	10	14	23	36	59							
5. Dragūni	1	—	1	4	5	9	3	4	7	2	1	3	9	10							
6. Viesalgi	—	—	—	2	1	3	20	8	28	—	—	22	9	31							
7. Sausgāļi	17	16	33	20	22	42	7	5	12	31	32	63	58	117							
Kopā	59	59	26	65	40	46	86	119	133	252	59	67	126	218	464	153	190	343	371	456	807

¹⁹ Tabula ņemta no virspilskunga fon der Ropa 1853. g. ziņojuma.

zemē²⁰, lai gan no teksta redzams, ka šī žēlastība bij domāta nevien bruņniecībai, bet arī tiem, „so mit in gleicher Dienst und Freyheit sitzen“²¹. Šīs tezes pierādīšanai pietiek atsaukties uz Kurzemes landtāga un poļu komisāru 1642. g. lēmuma 31. pantu²², kas skaidriem vārdiem nosaka, ka Gotarda privilēģija nav attiecināta uz visiem veciem ordeņa lēņiem, un ka šie bruņniecības korporācijā neuzņemtie novadnieki pieder pie galma karoga (Hoff-Fahne).

Ko tas nozīmē?

Lieta tā, ka 16. g. s. vidū lēņa gaitas zaudēja savu personisko raksturu un ar nosaukumu jātnieka dienests (Roßdienst) kļuva par muižu reāl-

²⁰ Turpertim fon Holtejs savā 1828. g. ziņojumā saka: „Zwar war in den Subjectionspacten und dem Privil. Gotthard. auch die Bestätigung Ihrer Privilegien begriffen, aber ihr Verhältniß zum Herzoge als Landesherrn mußte precairer Natur werden und sich ändern, weil sie keinen Stand wie die Ritterschaft bildeten — nicht repräsentiert wurden — und daher auch nicht wie jene ihre Rechte wahren konnten.“ Arī Kurzemes galma virstiesas savā 1849. g. 10. maija spriedumā atzīst, ka „die Alodification aller Lehen Ao 1561 und 1570... sich mit auf die Lehne der Freisaßen erstreckte und diese Lehne und deren Träger, gleich denen der Ritterschaft und Bürgerlichen, das jus gratiae erhielten...“ (Baltijas ģenerālgubernatora arhīvs Tērbatā, Riigi Keskarhiiv).

²¹ Šo uzskatu 1843. g. aizstāvēja ķoniņu advokāts K. Neumans (Commentar zum sechsten Artikel des Priv. Gotth., S. 308. Bunge und Madai, Theoretisch-practische Erörterungen, III. Dorpat 1843). Kārlis Augusts Neumans (ap 1809.—63. g.) studēja tiesības Tērbatā (1826.—29. g.), kādu laiku bij Kurzemes galma virstiesas sekretārs, bet pēc tam līdz mūža beigām turpat advokāts. Viņu uzskatīja nevien par labu tiesībnieku, bet pat par autoritāti kā praktiskos, tā teorētiskos tiesību jautājumos.

²² „Die specificirte und andere Lehnleute, welche alte Lehne von den Herren-Meistern haben, und unter das privilegium nobilitatis nicht gehören, können I. F. Gn. von der Hoff-Fahne, dazu sie allewege gehöret, nicht trennen.“ C. v. Rummel, Curländische Landtags Schlüsse, 80.

nastu²³, kuŗas lielumu noteica pēc muiŗas zemnieku zemes arklu skaita, prasot 1 apbruŗotu jātnieku no 20 apļauŗotiem arkliem²⁴, kāda kārtība pastāvēja līdz 1717. g. Šie muiŗnieku uzturētie jātnieki sastādīja 2 (Kurzemes un Zemgales) rotas, katrā pa 100 zobenu, ar nosaukumu Landfahne jeb Adelsfahne, kuŗām blakus pastāvēja 1 hercoga jātnieku rota ar nosaukumu Lehnsfahne jeb Hofffahne. Hercoga Jēkaba investitūras diplomā šīs rotas lielums noteikts uz 100 vīriem, kuŗus komplektēja no domēņu iedzīvotājiem, vienalga, vai tās bij izlēŗotas, vai paŗa fiska apsaimniekotas. Acīm redzot, Gotarda privilēģiju neatiecināja uz tādiem mestra lēŗiem, kam nebij zemnieku zemes un no kuŗiem tāpēc nevarēja prasīt jātnieka dienestu muiŗnieku jeb zemes karogā. Tā tad jāsecina līdz ar Kuldīgas virspilstiesu 1868. g. spriedumā, ka hercogu laikos bez muiŗniecības bij arī citi vasaļi, kas sākumā bij piederējuŗi pie dažādām kārtām, bet tagad visi bij ieskaitīti hercoga jeb galma karogā kā īpaŗa jātnieku rota. Citiem vārdiem, šie vasaļi — un viņu starpā hercoga Jēkaba laikā arī Kuldīgas ķoniņi²⁵ — jātnieka dienesta vietā pildīja personiskas lēŗa gaitas hercogam. Tāpēc es uzskatu par nepareizu Kurzemes civilgubernātora 1854. g. atzinumu, ka kuŗŗu ķoniņi hercogu laikos bijuŗi atsvabināti no agrākām personiskām kaŗa un citām gaitām un viņiem nav bijis jāpilda arī reālais jātnieka dienests. Kā redzējam, ķoniņiem kaŗa gaitas bij jādod joprojām, un bez tam vēl jāuztur pasta jātnieki, kas atbilst muiŗnieku jātnieka dienestam.

Krievu laikos turpinājās šī pati neskaidrība, kas tad galu galā ir kuŗŗu ķoniņi un ko no viņiem

²³ [Fr. G. v. Bunge] Geschichte des liv-, est- und curländischen Privatrechts, 187. Petersburg 1862.

²⁴ Gotarda privilēģijas § 10.

²⁵ J. Juŗkevičs, Hercoga Jēkaba laikmets Kurzemē, 316.

valsts var prasīt. Vispirms viņus pieskaitīja Kuldīgas namniekiem, tad ierakstīja Kuldīgas muižas inventārā. Ķoniņiem 1809. g. iesniedzot lūgumu, izslēgt viņus no nodokļu maksātāju kārtas un dvēseļu revīzijām, tieslietu ministrs kņazs Lopuchins 1810. g. atļāva viņiem uzsākt prāvu ar fisku par restituēšanu tiesībās. Tāpēc jau 1811. g. revīzijā ķoniņi atzīmēti kā īpaša maksātāju šķira. Pēc Kuldīgas virspilstiesas 1813. g. 22. decembra sprieduma, ko ar 1814. g. 21. decembra spriedumu apstiprināja galma virstiesa, ķoniņi jāatbrīvo no nodokļiem un klausām, kā arī no katra sakara ar Kuldīgas muižu. Bet tā kā guberņas fiskālis šo spriedumu pārsūdzēja Senātam, tad pēdējais ar 1816. g. 9. oktobra ukazu pieprasīja Kurzemes kamerālvaldes un gubernātorā domas šai lietā. 1839. g. prāvā iejaucās arī valsts domēņu ministrija, līdz beidzot 1848. g. ķoniņu lietu trešo reizi nodeva Senātam, kas ar 1854. g. 22. jūnija spriedumu atbrīvoja gan viņus no klausām un gruntsnomas, bet neatzina par īpaši privilēģētu kārtu, kāpēc pieprasīja no viņiem joprojām galvas naudu un rekūršus²⁰.

Tāds pats liktenis bij Tukuma novadniekiem Būguļiem un Muižniekiem. Arī no viņiem ap 1693. g. Grenču muiža sāka prasīt klausas, riežas un vaku, kuŗu vērtība naudā, par abām mājām kopā, 1787. g. bij 70 dālderu. Bet jau ar 1793. g. 7. oktobra spriedumu, ko 1796. g. apstiprināja Kurzemes virstiesa (Oberlandgericht), Tukuma virspilstiesa atzina, ka Būguļi (resp. Arnti) un Muižnieki (resp. Kochi) ir brīvi ļaudis un viņu mājas tiem pieder par dzimtu. Šo spriedumu 1797. g. pārsūdzēja Kurzemes guberņas prokurors Kr. fon Bērs (Beer), celdams šādus iebildumus: 1. Būguļu un Muižnieku mājas esot „zemnieku lēņi“, un tāpēc tie neesot allōdificēti ar 1776. g. 14. novembra

²⁰ Sk. 17. pielikumu.

Polijas karaļa Stanislava Augusta diplomu; 2. lai gan šo māju saimnieki tagad esot brīvi ļaudis, tomēr viņiem arī turpmāk jādodot muižai tās pašas gaitas un nodevas, ko devuši viņu senči, nokļūdami nebrīvībā: „denn wengleich die Freyheit eines Menschen nicht verjähret, so können doch Dienste und Abgaben, welche den Pflichten der Erbunterthanen gleich sind, durch einen undenklichen Besitz erworben werden.“²⁷ Šos prokurora iebildumus noraidīja Kurzemes galma virstiesa ar 1800. g. 23. janvāra spriedumu, aizrādot, ka „ein freyer Mensch ebensowenig als eine Sache von einem Usurpatore, der weiß, daß selbige ihm nicht gehöre, jemals praescribiret.“ Lieta nonāca Senātā, un tas ar 1801. g. 9. janvāra ukazu uzdeva Kurzemes domēņu valdei noskaidrot dažus jautājumus. Tās uzdevumā guberņas fiskālis Kr. Pantenijs deva atsaukumi, kuŗā ieteic Būguli un Muižnieku skaitīt par „brīviem ļaudīm, kas savās muižīņās nodarbojas ar zemkopību.“²⁸

Uz šī pamata 1811. g. dvēseļu revīzijā viņus pierakstīja Grenču muižai kā „brīvos arājus“ (freie Ackerbautreibende), par ko grāfs H. Keizerlings saka: „Tas bij Grenču muižas patvaļīgi piedēvēts kārtas nosaukums, ar ko viņus piedalīja galvas naudas maksātāju kārtām, lai gan nebij neviena priekšniecības lēmuma par viņu nodokļu pienākumiem“.²⁹ Gan 1816. g. Būguļi un Muižnieki

²⁷ Valsts arhīvs, n. 189: „Acta in Freyheits-Vindikations Sachen der Bauern Muischeneeck Tom und Kri-schan Bugall wider das Kronsgut Grendsen, Ao. 1797.“

²⁸ Turpat: „Sie würden auf diesen Fall als Leute zu befrachten seyn, welche auf den ihren erblich gehörigen kleinen Höfen Ackerbau treiben und die sich als Freie anschreiben lassen.“

²⁹ H. v. Keyserling, Beiträge, 16: „eine Standesbezeichnung, die ihnen ganz willkürlich von dem Gute Grendsen beigelegt war, und durch welche sie den kopfsteuerpflichtigen Ständen zugetheilt wurden, ohne daß über ihre Abgabenverpflichtung eine Entscheidung von der Obrigkeit erfolgt wäre.“

izkaņoja sev īpašu revīzijas listi, bet vēl 19. g. s. vidū maksāja galvas naudu un deva rekrūšus. Tad 1840. g. 10. decembrī viņi atkal lūdza ģenerālgubernātoru izslēgt tos no nodokļu maksātāju sarakstiem un 1818. g. zemnieku tiesāšanai dibinātās apriņķa tiesas vietā atjaunot viņu agrāko tiesas piekritību Tukuma virspilstiesā. Kurzemes guberņas valde ar 1841. g. 16. jūnija rakstu paziņoja ģenerālgubernātoram, ka atzīst abas šīs prasības par pamatotām. Bet izmantodams jau minētā fiskāļa Pantenija 1801. g. atsauksmi, ka abiem Tukuma novadniekiem ir tāds pats tiesisks stāvoklis kā Kuldīgas ķoniņiem, ģenerālgubernātors ar 1841. g. 28. jūnija rakstu³⁰ pavēlēja Kurzemes guberņas valdei atlikt šīs lietas izlemšanu, kamēr nebūs zināms Senāta spriedums par ķoniņiem.

Tā kā 1854. g. 22. jūnija Senāta spriedums gan atcēla savā laikā nelikumīgi nodibināto kuršu ķoniņu atkarību no Kuldīgas muižas, bet tai pašā laikā bez kāda pamata atzina viņu zemes par „sabiedrisku īpašumu“ (общественная собственность) un viņus pašus par brīviem zemniekiem, tad jau tā paša gada 17. novembrī visu septiņu ciemu burmeisteri asprātīgā un juridiski labi sastādītā iesniegumā³¹ griezās ar protestu pie ģenerālgubernātorā. Viņi aizrādīja, ka izspriedzams civiltiesisku strīdu, Senāts, pretēji procesa noteikumiem, ir izlēmis arī viņu publiski tiesisko stāvokli, it kā Senāts būtu likumdevējs. Bez tam irōnizēdami ķoniņi ieteic pašiem senātoriem vispirms nodibināt savā starpā komūnismu un tikai pēc tam viņus, sūdzētājus, dzīt komūnā. Tai pašā rakstā kuršu ķoniņi protestē pret Kurzemes domēņu valdes rīcību, kas jau 18. oktobrī bij paziņojusi Kuldīgas pilstiesai, lai pieprasa no ķoniņiem

³⁰ Baltijas ģenerālgubernātorā archīvs Tērbatā, lieta n. 290/1840.

³¹ Sk. 18. pielikumu.

agrākās kļaušas un vakas līdz 1855. g. Jāņiem, pretējā gadījumā draudot atņemt viņiem — 1803. g. valdības ieceltās — Ozerova komisijas atzītās mal-
kas un būvkoku servitūtu tiesības kroņa mežos,
par ko nekas nebij teikts Senāta 1854. g. spriedu-
mā. Ar 1854. g. 17. novembri datēts arī kuršu ķo-
niņu lūgums³² Kurzemes bruņniecības komitejai, ko
parakstījuši tie paši 7 burmeisteri, kas 17. novemb-
rī griezās pie ģenerālgubernātorā. Šai rakstā ķo-
niņi īsumā atreferē Senāta 1854. g. spriedumu,
pārmezdami tam „komūnistiskas tendences“ un
ļoti servīliem vārdiem lūgdami Bruņniecības ko-
miteju atbalstīt viņus Pēterburgā un pie ģenerāl-
gubernātorā, jo Kurzemes muižniecības korporā-
cija „vienmēr ņēmusi pie sirds visu (!) Kurzemes
kārtu intereses“. Ķoniņu mentālītai ir ļoti rak-
sturīgi šī lūguma beigu vārdi: „In der grauen Vor-
zeit schon haben unsere Vorfahren sich den deut-
schen Rittern, die in unser Land die Segnungen
des Christenthums und der Gesittung brachten,
angeschloßen. Später sind wir ihnen in mancher
heißen Schlacht treulich zur Seite gestanden...
Möge die Erinnerung an diese hingeschwundene
Herrlichkeit uns auch jetzt die Herzen des Adels
öffnen und geneigte Gewährung unserer Bitte
sichern.“

1855. g. 5. aprīlī ķoniņi atkal griezās pie Kur-
zemes bruņniecības komitejas³³ un, aizrādīdami uz
senču cīņām Pletenbergā laikos par „kopīgām tēv-
zemes, ticības un civilizācijas interesēm“, pateicās
par līdzšinējo atbalstu un lūdza pabalstīt arī viņu
apellācijas sūdzību, ko ar nākošo pastu nosūtīšot
Lūgumu komisijai nodošanai ķeizaram. Līdz ar
to ķoniņi pievienoja savam rakstam Bruņniecības
komitejas zināšanai appellācijas vācu norakstu un

³² VA., lieta n. 2160. Kurische Könige, vol. I, lit. K.
n. 300, S. 1—2.

³³ Turpat, 26.—27. lp.

īsu exposé, kuŗā uzsveŗ, ka esot „die Nachkommen lettischer Fürsten und Häuptlinge, welche bei Ankunft der Deutschen zuerst das Christenthum annahmen“. Tās pašas apellācijas krievu norakstu ķoniņi nosūta Kurzemes gubernātoram Valujevam,³⁴ pie kam aizrāda, ka viņu esot tikai 400 dvēseles, un ka tāpēc Krievijas ķeizarvalstij necelšoties nekādi materiāli labumi, ja pārkāpjot ķoniņu tiesības spiedišot viņus maksāt galvas naudu un dot rekrūsus. Šim kuršu ķoniņu 1855. g. aprīļa lūgumam ķeizaram Aleksandram II revidēt spriedumu viņu lietā bij labvēlīgs virziens. Ar 1856. g. 9. aprīļa ukazu³⁵ Senāts pieprasīja no Kurzemes domēņu valdes atsūtīt atpakaļ 1854. g. 22. jūnija lietu par kuršu ķoniņiem, lai varētu to skatīt cauri Senāta Pirmā un Otrā, kā ari Heraldiskā departamenta kopsapulcē. Ar 1857. g. 7. maija ukazu Senāta kopsapulce atzina, ka neviens nevar zaudēt ar tiesisku pamatu iegūtās tiesības tikai tāpēc vien, ka par tām klusē Krievijas likumu krājums. Līdz ar to Senāts uzdeva Kurzemes guberņas valdei atļaut ķoniņiem pierādīt tiesā savas pretenzijas, kādos nolūkos gubernātoru uzdevumā Kuldīgas apriņķa fiskālis 1860. g. 28. jūnijā virspilstiesā uzsāka prāvu pret ķoniņiem, prasot no viņiem maksāt galvas naudu, dot rekrūsus un izpildīt citas pašvaldības nastas. Kuldīgas virspilstiesā ar 1868. g. 30. janvāra / 14. februāra spriedumu³⁶ atzina fiskāļa prasību par nepamatotu un ķoniņus, kā privilēģētas kārtas locekļus, par atbrīvotiem (eksemtiem) no visiem personiskiem nodokļiem un gaitām. Šo spriedumu 1875. g. 3./29. janvārī apstipri-

³⁴ Valsts archīvs, Kurzemes gubernātoru kanceleja, lieta n. 8272.

³⁵ Turpat, lieta n. 8272.

³⁶ Sk. 20. pielikumu.

nāja Kurzemes galma virstiesa un, beidzot, 1884. g. 12. martā arī Krievijas senāts.³⁷

Kamēr ķoniņi prāvojās, Krievijas politiskā dzīvē notika lielas pārmaiņas. 1817. g. izdeva likumu par Kurzemes zemnieku brīvlaišanu, kas no-saka: „Pie zemnieku ļaužu kārtas pieder ikkatrs cilvēks, kas pie kāda zemnieku ļaužu pagasta pie-rakstīts.“ (§ 2). Bet ķoniņi nebija neviena pagasta locekļi, nebija arī pakļauti muižas policijai, un viņu lietas nepiekrīta pagasta tiesai. Tāpēc viņi ne-cēla zemnieku likumos paredzētās publiskās ēkas (pagasta namu, skolu, nabagu māju), bet savus bērņus sūtīja Kuldīgas elementārskolā³⁸. Tā kā ģenerālgubernātoram markīzam Pauluči radās šaubas, vai tomēr Kurzemes zemnieku likumi vismaz pa daļai nav attiecināmi arī uz ķoniņiem, tad viņš pieprasīja Kuldīgas virspilskunga fon Holteja at-sauksmi, kas 1828. g. atbildēja, ka minētie likumi ir spēkā tikai priekš dzimtļaudīm (glebae adscrip-torum), kamēr novadniekiem līdzīgi muižniekiem piemērojamas tikai vispārējās zemes tiesības. To pašu 1828. g. 13. decembrī atbildēja komisijā, kas bija iecelta šī likuma izvešanai dzīvē. Tāpat uz ķoniņiem neattiecās 1866. g. pagasta likums, kas pa-gasta sastāvu noteica pēc desmitās (1857./58. g.) vispārējās dvēseļu revīzijas listēm. Turpretim kuršu ķoniņiem jau no 1811. g., bet Tukuma no-vadniekiem no 1816. g. bija savi saraksti.

Viss tas liecina, cik grūti bija bruņnieku korpo-rācijā neuzņemtiem Vācu ordeņa vasaļu pēctečiem jaunā valsts iekārtā izcīnīt sev stāvokli, kas at-bilstu viņu agrākām privilēģijām. Un kad viņiem 1884. g. tas beidzot izdevās, tad šīs privilēģijas ne-ko vairs nebija vērts: ar 1874. g. 1. janvāri Krievijā stājās spēkā vispārējais kara klausības likums, kas

³⁷ Sk. 21. pielikumu.

³⁸ A. v. Tidebühl, Die Kurischen Könige, 321.

attiecās uz visām kārtām. Ari galvas naudu tās agrākā veidā atcēla ar 1887. g. 1. janvāri.

Bet ka kuršu ķoniņiem un novadniekiem bij tiešiska iespēja kļūt pat par matrikulētās bruņniecības locekļiem, to pierāda fon Gaiļu dzimtas vēsture. Gaiļu karjēras sākums meklējams mestra Pletenbergā 1494. g. 23. septembra dāvinājuma rakstā kuršu tiesnesim Ansim, ar ko viņš ieguva 1 arklu zemes pēc kuršu tiesībām.³⁹ Gaiļu īpašumi arvien pieauga, bet par viņiem, tāpat kā par Kuldīgas ķoniņiem, vācu muižnieki jau ap 1637. g. izplatīja baumas, ka viņi esot tikai brīvzemnieki. Laikam gan tāpēc Gaiļu dzimta izceļoja vispirms uz Lietuvu un vēlāk arī uz Prūsiju, kur ar kara dienestu un izdevīgām precībām nodrošināja sev cienījamu stāvokli. Beidzot, 1773. g. hercoga Pēterā padome izsniedza prūšu leitenantam Kazimiram Vilhelmam fon Gailim atestātu, ka viņš pieder pie vecas Kurzemes bruņnieku dzimtas.⁴⁰ Uz šī atestāta pamata ar 1845. g. 1. maija landtāga lēmumu Kurzēmē izmirušo, bet Prūsijā un citur Vācijā labi pazīstamo brīvkungu fon Gaiļu dzimtu ierakstīja Kurzemes bruņniecības matrikulā.

Tā neatkarīgi no doktrīnas domām dzīve ir devusi pozitīvu atbildi uz daudz diskutēto jautājumu, vai latvieši varēja būt par lēņa tiesību subjektiem un līdz ar to — vismaz in abstracto — iegūt bruņniecības personiskās un korporatīvās tiesības un priekšrocības.

³⁹ Sk. 12. pielikumu.

⁴⁰ E. von Fircks, Die Familie Gayl in Kurland, 78. (Jahrbuch für Genealogie, Heraldik und Sphragistik 1898). — Fr. von Klopmann, Kurländische Güter-Chroniken, II, 108. Mitau 1894.

Ja uz Kuldīgas kuršu ķoniņiem neattiecina franču bruņnieka Žilbēra de Lannuā 1414. g. ceļojuma aprakstā minēto kuršu „sektas“ parašu sadedzināt savus aizgājējus birzī uz ozola sārta līdz ar viņu labākām drēbēm un rotām,⁴¹ tad vecākās ziņas par Ķoniņu brīvcieņa dzīvi un parašām sniedz vācu ceļotājs Reinholds Lubenaus 1585. g. Starp citu viņš raksta⁴²: „Viņi dzīvo visi lielā plašā sētā, precas tikai savā starpā; sētas vidū ir liels nams, tur viņi dod pajumti svešiniekiem, pie kam katru nedēļu viens gādā par saimniecību. Bez tam sētā ir vesela čupa ēciņu (kleiner Hutten), kas līdzinās mazam miestīnam, kur apmetas uz dzīvi precētie pāri. Viņiem nav jādod kunga tiesa, savus laukus tie apstrādā kopīgi, un viss viņiem ir kopīgs.“

Lai gan 1854. g. 17. novembra iesniegumā Baltijas ģenerālgubernātoram kuršu ķoniņi protestēja pret Senāta 22. jūnija spriedumu, kam esot „komūnistiska tendence“, tomēr jau Lubenaus 16. g. s. pareizi novēroja, ka pretstatā kuršu zemniekiem Kuldīgas ķoniņi un novadnieki dzīvo ciemos un kopīgi apstrādā vienai dzimtai jeb lielģimenei ordeņa mestru piešķirto zemi. Šī ciemu satversmē pamatotā kopsaimniecība bij pats galvenais cēlonis kuršu ķoniņu materiālās labklājības neatturamai slīdēšanai uz leju. Kamēr vēl ordeņa laikos patstāvīgo sētu skaits brīvciešos nebija visai liels, ciema kopsaimniecība neradīja ķoniņiem sevišķas grūtības un neērtības. Ir pilnīgs pamats domāt, ka līdz 1561. g. viņu mantojuma tiesības bija tādas pašas kā pārējiem ordeņa vasaļiem. Ja ar īpašu

⁴¹ Sal.: M. Stepermanis, Dažas ziņas par Latviju franču senā vēstures literatūrā un avotos, 227.—230. lp. (LVI. žurnāls, n. 2, 1937. g.).

⁴² Beschreibung der Reisen des R. Lubenau, hrsg. von W. Sahn, I. 52. Königsberg 1912.

piebildumu mantošanas kārtība netika grozīta, tad lēna grāmatu formula „visiem īstiem likumiem mantiniekiem“ nozīmēja, ka lēni manto vienīgi dēli. Vai uz kuršu ķoniņiem attiecās arī vēlākās (Jungingena, Silvestra u. c.) žēlastības tiesības, kā to pieņem Kuldīgas virspilskungs fon der Rops savā 1853. g. ziņojumā,⁴³ par to grūti noteikti ko apgalvot avotu trūkuma dēļ.

1716. g. arklu revīzija noskaidroja, ka 7 Kuldīgas ķoniņu brīvciešos bij šāds arklu, dvēseļu un dzīvā inventāra skaits:

1. Pliķos 2 arkli — 1 apstrādāts, 1 postā; 3 saimnieki ar 7 darba spējīgiem vīriem un 4 sievietēm; bez tam 2 nespējnieki un 4 bērni; 15 zirgi, 13 govys, 6 jaunlopi, 8 aitas.

2. Viesalgos 2 arkli — $1\frac{1}{4}$ apstrādāts, $\frac{3}{4}$ postā; 5 saimnieki ar 7 darba vīriem un 6 sievietēm; bez tam 2 nespējnieki un 12 bērni; 19 zirgi, 5 vēršī, 18 govys, 7 jaunlopi, 23 aitas.

3. Saugāļos 2 arkli — $\frac{1}{2}$ apstrādāts, $1\frac{1}{2}$ postā; 1 saimnieks ar 3 darba vīriem un 3 sievietēm; 1 bērns; 4 zirgi, 3 govys, 3 aitas.

4. Ziemeļu Maļos 2 arkli — 1 apstrādāts, 1 postā; 3 saimnieki ar 7 darba vīriem un 5 sievietēm; 9 bērni; 11 zirgi, 10 govys, 5 jaunlopi, 5 aitas. Lauku Ziemeļu 1 arkla zeme bij postā.

5. Vecdragūnos 1 apstrādāts arkls; 3 saimnieki ar 6 darba vīriem un 7 sievietēm; 9 bērni; 19 zirgi, 17 govys, 3 jaunlopi, 13 aitas.

6. Kalējos 1 apstrādāts arkls; 4 saimnieki ar 6 darba vīriem un 5 sievietēm; 9 bērni; 15 zirgi, 16 govys, 4 jaunlopi, 8 aitas.

7. Kuršu Ķoniņos $5\frac{1}{2}$ arkla — $2\frac{1}{2}$ apstrādāta, 3 postā; 6 saimnieki ar 9 darba vīriem,

⁴³ Sk. 16. pielikumu.

6 sievietēm, 3 nespējniekiem, 3 bērniem; 28 zirgi, 22 govis, 6 jaunlopi, 10 aitas. Kopā 1716. g. visos 7 brīvciešos bij 16½ arkla ar 25 patstāvīgām saimnieku sētām, 45 darba vīriem, 36 sievietēm, 47 bērniem un 7 nespējniekiem; 111 zirgi, 99 govis, 32 jaunlopi, 70 aitas un 5 vērši.⁴⁴ Lai gan visumā arī kuršu ķoniņi dabūja ciest no mēŗa, ar ko izskaidrojams, kāpēc 8¼ arkla bij pamesti postā, tomēr prāvais zirgu skaits vēl liecina par viņu agrāko lielo turību.

18. g. s. kuršu ķoniņi sāka pilnīgi brīvi rīkoties ar saviem novadiem, tos nevien sadalīdami starp dēļiem, bet arī atsavinādami svešām personām, kāpēc viņiem draudēja trūkums un saimniecisks posts. Lai to novērstu, Kuldīgas virspilskungs barons G. fon Zass 1801. g. lika viņiem priekšā ar savstarpēju līgumu noteikt turpmāk visiem ķoniņiem saistošas mantojuma tiesības. Šis tā sauktais Zasa mantojuma līgums (Erbvertrag) pastāvīgas un ilggadīgas lietošanas ceļā ieguva likuma spēku, ko atzina nevien ķoniņi, bet arī tiesa. Tāpēc sākot ar 1801. g. bij spēkā šāda likumiska mantošanas kārtība.⁴⁵ Pilnīgi aizliegts kādu ciema brīvsētu vai tās daļu atsavināt personām, kas nepieder pie ķoniņu kārtas. Brīvsētu atstājot likumiskiem mantiniekiem vai norakstot ar testāmentu vai atsavinot kādam no ķoniņiem, nav atļauts to dalīt un tālāk parcelēt. Vienā radniecības pakāpē priekšroka ir agnātiem (Schwertmagen) pret kognātiem (Spillmagen). Agnātu līnijā savukārt priekšroka ir pirmdzimušam, tā tad pastāv majorāta sistēma; turpretim kognātu līnijā priekšroka ir pastarītim, tā tad pastāv minorāta sistēma. Bez bērnu atraitnis vai bez bērnu atraitne izslēdz visus mantojuma atstājēja agnātus no nekustamas man-

⁴⁴ Valsts archīvs, Inventāri n. 10, 91.—95. lp.

⁴⁵ Sk. 16. pielikumu.

tas mantojuma tiesībām. Pēdējiem nav arī izpirkuma tiesības (Näherrecht) brīvsētas atsavināšanas gadījumā. Bērnam, kas manto tēva brīvsētu, jānodrošina mantojuma atstājēja atraitnei līdz mūža beigām brīvs dzīvoklis un uzturs, bet brāļiem jānodod lietošanā bandas zeme (Knechtsland) tik ilgi, kamēr viņi par to kalpo. Pakalpojuma līgumam beidzoties, bandas zeme krīt atpakaļ brīvsētas saimniekam. Katrs ķoniņš var ar testāmentu brīvi novēlēt savu mantu, un šajā ziņā ir ierobežots vienīgi ar noteikumu piešķirt bērniem un augšupējiem parasto neatņemamo daļu (Pflichtteil). Kā redzams no dažiem ķoniņu testāmentiem⁴⁶, neatņemamo daļu izmaksāja naudā, rotas lietās, labībā un inventārā. Bez tam dažreiz ar testāmentu izslēdza no mantojuma tiesībām likumisku mantinieku (piem., vecāko dēlu), uzdodot par iemeslu mantinieka nepaklausību vai kādu nodarījumu, un tā vietā par mantinieku iecēla kādu citu (piem., jaunāko dēlu), uzliekot viņam par pienākumu nodot izslēgtam ik gadus noteiktu kalpa algu gaudā vai bandā un ierādīt dzīvokli (piem., mežsarga būdu), kamēr viņš pilda kalpa dienestu (piem., uzrauga mežus un pļavas). Kustamo mantu neuzskata par novadā piederumu, un saimnieks to nemanto ne kā dzelzs inventāru, ne citā veidā. Kā redzējām, no kustamās mantas sētas mantinieks izmaksā neatņemamo daļu bērniem un atraitnei līdzīgās daļās. Ja bērnu nav, tad bezbērnu atraitne vai atraitnis manto pusi no visas kustamās mantas, kamēr otra puse piekrīt mantojuma atstājēja blakus radiem. Par ķoniņu kustamo mantu pa daļai var spriest pēc sekojošās tabulas, kas ņemta no Kuldīgas virspilskunga Emila Ropa pazīstamā ziņojuma (pielikums lit. G.):

⁴⁶ Valsts arhīvs, lieta n. 6493/332 no 1856.—1865. g.

Kuldīgas brīvciemu dzīvais inven- tārs un darba rīki 1853. g.

Brīvciemi	Zirgi	Liellopi	Aitas	Kazas	Cūkas	Arķli	Koka ecēšas	Dzelzs ecē- šas	Izkaptis	Lāpstas	Siena dakšas	Mēslu dakšas	Uguns dzē- šamie kāši
1. Ķoniņi	48	78	25	—	48	26	48	3	37	24	13	24	12
2. Pliķi	16	28	22	—	16	8	16	3	12	4	4	8	4
3. Ziemeļi	24	42	30	—	24	12	24	—	18	12	6	12	6
4. Kalēji	25	36	35	—	22	13	24	2	18	7	7	13	6
5. Dragūni	24	40	40	—	16	8	12	2	12	10	4	8	4
6. Viesalgi	24	60	50	—	25	15	10	—	15	10	5	10	6
7. Sausgāļi	14	20	25	6	10	6	8	—	8	4	2	6	2
Kopā	173	304	227	6	161	88	142	10	120	71	41	81	40

Turpretim par ķoniņu ēkām un dārziem tas pats Ropa ziņojums sniedz šādus datus (pielikums lit. F.):

Brīvciemi	Dzīvoja- mās ēkas	Klētis	Kūtiņi un stāļi	Rījas	Šķūņi	Pirtis	K o p a	Dārzi	Ākas	Nevienas sko- las, magazī- nas ēkas un dzirnavas.
1. Ķoniņi	16	14	14	14	—	3	61	3	6	
2. Pliķi	6	6	5	5	—	4	26	4	4	
3. Ziemeļi	5	7	7	7	—	3	29	2	1	
4. Kalēji	8	7	7	7	—	2	31	2	3	
5. Dragūni	4	4	4	5	—	2	19	3	3	
6. Viesalgi	6	6	10	6	—	4	32	—	2	
7. Sausgāļi	15	2	7	4	3	2	33	2	4	
Kopā	60	46	54	48	3	20	231	18	23	

Jau pirms 1801. g., ciema sētas dalot starp mantiniekiem, blakus ciema vecākā jeb burmeiste-
ra sētai izcēlās vairākas pušelnieku sētas, par ko
vēl tagad liecina sētu nosaukumi. Piem., Ķoniņu
ciemā Dižie un Mazie Gaiļi, Jaunie un Vecie Kup-
ši, Kalna un Lejas Ķīkāļi; Kalēju ciemā Kalna, Vi-
dus un Lejas Valki; Ziemeļu ciemā Ziemeļi un
Dižziemeļi; Sausgāļu ciemā Kalni un Jāņkalni;
Viesalgu ciemā Bundžas un Dižbundžas. Lai gan
1801. g. pārtrauca sētu dalīšanu, tomēr joprojām,
piešķirot neatņemamo daļu vai bandas zemi, bij
iespējams vismaz uz laiku tālāk sadrumstalot aŗa-

mās zemes areālu. Piem., 1855. g. Pliķu burmeisters Kristaps Tontegode novēlēja savai sievai testamentā trīs pūrvietas zemes katru savā laukā: vienu Ruņģa sātē, otru sātē pie Jāteles laukiem, trešo Kulpes dangā. Tā radās ļoti daudzi aņamzemes starpgabali, kas izskaidrojami ar ciemu satversmi un tās agrārtiesiskām sekām — ar tā saukto Flurzwang. Vēl 1908. g. Kolōnists no personīgiem novērojumiem varēja liecināt, ka, piem., Ūoniņu ciemā dažam saimniekam bijuši 25—30 aņami gabali, bet visiem 13 saimniekiem kopā šādu starpgabalu bijis vairāk nekā 300: dažs sieka, dažs puspūra, dažs pūra vietu, un tikai rets kāds 2—3 pūrvietas liels. „Uz savu gabalu neviens nevar tikt, pa cita gabalu nebraucis pāri, jo pa neskaitāmām eņām nevar braukt. Saprotams, ka tādos apstākļos ikviens ārs visiem saimniekiem jāapsēj ar vienādu labību. Neviens par savu zemi nav pilnīgs kungs, arī par pļāvām ne, jo vienu gadu zināmu pļavu pļauj viens kaimiņš un otru gadu otrs kaimiņš, tā pa pāņam vien. Pļavu ir pa 8—12 gabali, kuņi izkaisīti dažreiz vai jūdži viens no otra, bez tam tie apņrūtīnāti ar neskaitāmiem servitūtiem. Ganīklas ir bezgala lielas, visiem kopējas, ar servitūtiem pāņkrāutas.“⁴⁷

Lai šos daudzos starpgabalus varētu atšķirt, izrīkojot un izpildot darbus, katram laukam jeb āram bij savs vārds, kā to 1935. g. noskaidroju personiskās sarunās ar Pliķos brīvciena burmeisteru Tontegodi. Tā, piem., Pliķos bij šādi āri: Staļļa, Mālgabala, Laukgales, Ērmaņsētas, Vecsētas, Rungsētas, Apariņa, Kaņa pelces, Lākas purva, Krustakmeņa, Lielā Krustakmeņa, Klepersētas, Kalnu dārza, Dīķkalna, Riteņpurva, Augusta aploka, Krustceļa, Kapkalna, Ābeles, Dīķa, Priedītes, Tiltiņa, Ceļjūtu, Mazais Ceļjūtu, Lapškalna lielais un mazais lauks u. t. t., katrs 1/2—4 pūrvietas liels.

⁴⁷ Kolōnista, Ūoniņi (Mēnešraksts n. 1, 1908, 59. lp.).

Pēc pasaules kara šo starpgabalu skaits nebij mazinājies, bet varbūt pat pieaudzis. Piem., Ķoniņu ciemā bij 503, Pliķos 155, Dragūnos 125, Kalējos 300, Viesalgos 217. Vienīgi Sausgāļu un Ziemeļu ciemos starpgabali iznīcināti jau pirms pasaules kara. Tāpat saimniecību traucēja daudzie kopgabali, kas parasti sastāvēja no pļavām, ganībām un mežiem, bet dažreiz pat no aŗamzemes. Piem., Ķoniņu ciemā Jauno un Veco Kupšu kopīpašumā bij 37 gabali. Sekojošā tabula rāda, cik starpgabalu 1933. g. bij atsevišķiem Ķoniņu ciema jaunsaimniekiem:

1. Atāļu Mauļi	37 gabali.
2. Vidus Mauļi	44 "
3. Burmeisteru Mauļi	42 "
4. Vecie Kaiļi	38 "
5. Jaunie Kaiļi	37 "
6. Jaunkupši	6 "
7. Veckupši	7 "
8. Dižie Gaiļi	43 "
9. Mazie Gaiļi	41 "
10. Jaunkruķiņi	36 "
11. Veckruķiņi	40 "
12. Kalna Ķikāļi	36 "
13. Lejas Ķikāļi	38 "
14. Peniķa būda	3 "
Kupšu kopīpašumi	37 "
Gaiļu "	5 "
Vidus un Burmeisteru Mauļu kopīpašumi	5 "
Veckaiļu un Kupšu "	1 "
Mauļu kopīpašumi	3 "
Kaiļu "	2 "
Ķikāļu "	1 "
Kruķiņu "	1 "

Kopā 503 gabali.

Bez tam nenokārtots bij daudzo servitūtu stāvoklis, kas bij par iemeslu biežām ķildām un prāvām. Ne velti jau 1853. g. virspilskungs Emils fon der Rops teica: „Nav pārspilēts aŗgalvojums, ka pietiek vistai pārlaisties pāŗ kaimiņa pagalmu vai ganam nogriezt rīksti svešā robežā, lai ķoniņam būtu pamats uzsākt prāvu.“

Lai gan 1920. g. agrārās reformas likumu (I. d., § 2, p. 2) formāli varēja attiecināt arī uz ķoniņiem, jo viņu brīvciemi saskaņā ar Vietējo civillikumu kopojumū (§ 613, p. 4) bij muižas, proti tā sauktie namnieku lēņi, tomēr to nedarīja. Tāpat uz ķoniņiem neattiecināja ne 1924. g. 20. jūnija Likumu par īpašuma tiesībām uz piešķirtām šņoņu zemēm, ne arī Satversmes 81. panta kārtībā 1928. g. 12. jūlijā izdotos Noteikumus par zemes ierīcību, kas bij domāti galvenokārt Latgales ciemu šņoņu zemēm. Toties 1929. g. 30. aprīlī Saeima izdeva īpašu likumu par „Kuldīgas apriņķa brīvciemu sadalīšanu viensētās”⁴⁸, kas nosaka, ka sadalīšana piekrīt valstij, kuŗa to uzdod izpildīt un pārraudzīt tiem pašiem administratīviem organiem (Zemkopības ministrijai, Centrālai zemes ierīcības komitejai), kas izveda dzīvē agrārās reformas likumu. Likums paredz pat zemes atsavināšanu (§ 6), sadalīto saimniecību korroborēšanu spaidu kārtā (§ 12) un pielīdzina ķoniņus jaunsaimniekiem valsts aizdevumu un būvmateriālu saņemšanas ziņā (§ 8), kā arī nodibina ciema pilnvarnieka institūtu (§ 10), kas šē aizgūts no Latgales sādžu iekārtas.

Izvedot šo likumu dzīvē, sāka uzmērīt Kuldīgas apriņķa brīvciemu zemi un jau 1933. g. Mērniecības daļa bij izgatavojusi plānus, lai varētu sadalīt šos brīvciemus un likvidēt daudzos starpgabalus. Rakstam pievienotie plāni uzskatāmi rāda, cik samistrotā bij ķoniņu zeme vēl 1933. g. un kādas neērtības tās lietotājiem sagādāja šīs gadu simteņiem vecās agrārtiesiskās īpatnības, kuŗu nolīdzināšanu uzsāka 1929. g. likums, līdz ar to dzēsams pēdējo tiesisko un faktisko robežu starp Kuršas arājiem un novadniekiem.

⁴⁸ Sk. 22. pielikumu.

Kuldīgas apriņķa, Snēpeles pagasta.
Viesalgu brīvciena
 plāns.

- Apzīmējumi:**
- Augļu dāns.
 - Sakņu dāns.
 - Arama zeme.
 - Plava.
 - Ganība.
 - Mežs.

Māju apzīmējumi.

Māju Nr.	Māju nosaukumi (ar jaunajiem mājasnumuriem)
1.	Burmeistari
2.	Vēntas - Viesalgi
3.	Viesalgi
4.	Dizhuncotās
5.	Bundfas jeb Krīsmāja
6.	Upessēlas
7.	Andrēji
8.	Upeskalni
9.	Upmāli
10.	Zarkalni.

Pielikumi.

**1. Mestra Jorkes Gerharda lēņa grāmata Tontegodem,
6. 5. 1320. g., LUB., II. DCLXXI.**

Universis Christi fidelibus, presentes litteras visuris vel auditoris, frater G[erhardus], magister fratrum domus Theutonicorum per Livoniam, salutem in omnium Salvatore. Tenore presentium constare volumus evidentem, quod Tontegoden et suis heredibus, exhibitoribus presentium, accedente fratrum nostrorum discretorum consilio et consensu, contulimus in pheodum duos uncas terre, quos Christianus, bone memorie predecessor suus, quondam possederat, quorum termini taliter sunt distincti: de rivo Zerenden ascendendo lacum, qui in vulgari Syp dicitur, usque ad cruces in arboribus factas, et, sicut cruces et signa ostenderint, redeundo ad dictum rivum Zerenden ex alia parte, ad habendum et cum omnibus pertinentiis perpetuo possidendum iure, quo ceteri vasalli ordinis in Curonia possident bona sua. In cuius rei testimonium sigillum nostrum presentibus est appensum. Datum Dune-munde, anno Domini millesimo trecentesimo vicesimo, feria tertia in Rogationibus.

2. Mestra Monheimas Eberharda lēņa grāmata Tontegodem 13. 5. 1333. g. LUB., II. DCCLIII.

Omnibus, presens scriptum cernentibus, frater Everhardus de Munhem, magister fratrum Theutonicorum per Livoniam, salutem in Domino. Noveritis, quod Tontegudden et suis veris heredibus, presentium ostensoribus, de

fratrum nostrorum discretorum consilio contulimus in pheidum duos uncōs in pagasta Syallen, in agris, pratis et aliis pertinentiis omnibus, iuxta uncorum pertinentiarum numerum debitum, colendos, habendos et possidendos perpetue, absque census solutione et laboris factione, libere et quiete, sicut ceteri neophiti Curonie bona sua feodalia sunt soliti possidere. In cuius rei testimonium sigillum nostrum presentibus est appensum. Datum in Seghewalde, anno Domini m^occc^oxxxiii^o, in ascensione Domini.

3. Mestra Heidenreicha Finkes lēpa grāmata Peniķim
1. 12. 1439. g., LUB., IX. 535.

Wie broder Heidenrik Vincke, meister Dutsches ordens to Liefflande, bekennen unde betugen openbar in dusseme openen breve, dat wi mit rade unde vulbort unsir ersamen medegebedigere gegeven unde vorlenet hebben unde mit crafft dusses breves geven unde vorlenen Penneiken unde alle sinen rechten waren erven dre haken landes to Octekalwen in dusser nagescreven schedingen belegen: int erstē antohevende an eyne sipe Slavele walke geheten, [von] deme sipe langes den thunen tor vorder hant to gande beth an eynen eykenen bom mit eyne cruce getekent, von der eyken eyne pyrde entlanges to gande beth uppe den Aznuputischen wech, dar eyn steen licht mit eyne cruce getekent, von deme stene den vorbenomeden wech dwers overtogande snoericht beth an eynen eykenbom mit eyne cruce getekent, de dar steit upp der Plackalwischen schedingen, von der schedinge vorgerord eyner grundt to volgende beth in den vorbenomeden Aznuputtischen wech, dar ok eyn steen licht mit eyne cruce getekent, von deme stene den vorbenomeden wech dwers overtogande beth an eyn brok Satepurwe geheten, dat brok doertogande beth an eyn siepp, von [deme] sipe to gande beth upp eyne herde, dar eyn steen licht mit eyne cruce getekent, von deme vorbenomeden stene to gande beth an dat erste vorbenomede siepp, deme sipe to volgende beth an eynen steen mit eyne cruce getekent,

dar sigh dusse schedinge ersten anhoeff. Welker dree haken landes vorbenomet sal unde mach Penneike vorgerort mit alle sinen rechten waren erven mit aller tobehoringen, nuth unde beqwemicheid wo de genomt sien effte genomt moge werden, mit hoislagen unde woer de vorbenomede Penneike mit alle sinen rechten waren erven mach recht to hebben, nichtis nicht butenbescheiden, unde in aller mathe, alze de vorbenomede Penneike de vorbe-screven dre haken landes tovoren hevet beseten, so sal unde mach de vorbenomede Penneike mit alle sinen rechten waren erven vort hebben, besitten unde bruken frey, glike anderen freien Kuren, na Kurschem rechte to ewigin tiden. Des tor orkunde unde to eyner tuchnisse hebbe wi unse ingesegel laten hangen nedene an dussen breff. De gegeben is to Goldingen, am dinxsdage na sunte Andrewis dage, in den jaren na Cristi gebort dusent veerhundert darnah im negen unde dortigesten jare.

4. Mestra Mengedes Jāna brīvības grāmata Peniķim
5. 3. 1454. g. LUB., XI. 328.

Wie broder Johan van Mengede, anders genant Oesthoff, meister Duytssches ordensz to Liefflande, bekennen und betugen oppenbar in diesseme opene brieve, dat wie mit raide und vulbort unser eirsamen medegebediger Panneken van Oktkalven diesem bewiser und alle sienen rechten erven begnadiget und bevryet hebben und vermittelst krafft diesses brieves begnadigen und befryen, also dat hie und die genanten siene erven sollen fry und unbeswaret syn und blyven van allerley fure und arbeyde unses ordens, ok unvorpflichtet sien yemandes noch herren noch dieneren to volgende in yenigerley wysz, denne alleyne so id unsem orden behoff is und wert to reysende, yodoch so sall Panneken und siene erven vurberurt verbunden sien eynem kompthur to Goldingen tor tyt siende sust ok buten reyse etc., war des behoff is, alleynigen to volgen und anders nicht to ewigen tyden. Des tor orkunde und tor tuchnisse der warheit so hebben

wie unse ingesegell undene laeten anhangen diesseme brieve. De gegeven is to Ryge, am dingeszdage to Vastell-avende, in den jaren na Cristi gebort duysent vierhondert und darna in deme vier und vofftigste[n].

5. Mestra Mengedes Jāna lēna grāmata Peniķim

24. 8. 1456. g., LUB., XI. 610.

Wy broder Johan van Mengede, anders genant Osthoff, meister Dutsches ordens to Lyfflande, bekennen unde betugen openbar in dussem openen breve, dat wy mit rade unde volbort unser ersamen medeghebediger Penneke und alle synen rechten waren erven ghegeven unde vorlenet hebben unde in crafft dusses breves geven unde vorlenen eynen haken landes im ghebede und kerspele to Goldingen in dussen naberurden schedingen belegen: als int erste antohevende an Lyppayten lande bet to des Bisschopes wege, deme wege to volgende bet an de becke Lappaen, langes der beke to volgende bet to eyner bruggen, vort van der bruggen to volgende eynen wege, de men ok nomet des Bisschopes wech, dem to volgende bet in eynen andern wech Wangesz geheyt, dem ok to volgende bet upp eyn sypp an Penneken olde lantschedingen, mit allerleyge tobehoringe, nutte unde beqwemicheit, wo de benomet syn ader benomet mogen werden, als an ackern, gerodet unde ungerodet, hoyslagen, wesen, weyden, vedryfften, holtingen, busschen, welden, byrsen, beken, watern, sypen, stowingen, honichbomen, honichweyden, vyzscherien, vogelien unde war Penneke vorgemelder unde alle syne rechten waren erven mogen rechten to hebben, nictesnicht butenbescheyden, to hebbende, to besittende, to brukende unde to beholdende fry unde vredesamichliken na lengudeszrechte to ewigen tyden. Des tor orkonde und tor tuchnisse der warheyt so hebben unse ingesegel undene an dussen breff laten hangen. De ghegeven is to Wenden, ame dage Bartholomei apostoli, in den jaren na Cristi gebort dusent veerhondert unde darna im sesz unde vyftigesten.

6. Mestra Herses Volthūsa lēņa grāmata Sirkantam
18. 10. 1470. g. LUB., XII. 757.

Wy broder Johan Walthusen van Hersse, meister to Lyfflande Dutsches ordens, bekennen und betugen appenbare yn dussem apenen breve, dat wy myt rade unde vultort unsser ersamen gebediger gegeben und vorleent hebben und myt crafft dusses breves geven unde vorlenen Sirkant und alle synen rechten waren erven eyne halven haken landes van deme Lippayteschen lande belegen ymme gebede und ymme kerspell to Goldingen und yn dusser nagescreven schedinge: ynt erste antogande van des Bisscoppes wege bit yn eyn brock, uth deme broke eyn sye entlanges an eyne hoyslach van eyner kuyenstede groit, denn hoyslage umme to folgende an eyne Espenbusch unde also wedder umb yn dessen Bisscoppes wech, dar desse schedinge sick ersten an hevet, mit allerleye to behoringe, nut und bequemicheit, wo de benomet syn edder benomet mogen werden, nichtesnicht buten bescheiden unde war Sirkant unde alle syne rechten waren erven mogen recht to hebben, vortan to hebbende, to besitten, to beholden und to gebukende fry und fredesamelicken to ewigen tiden. Des tor orkunde unde tor tuchnisse der wahrheit so hebben wy unsse ingesegell undene an dussen breff laten hangen. De gegeben is to Candauw an sunte Lucas dage in den jaren na Cristi gebort dusent veirhundert und darna ym seventigstein.

7. Kuldīgas komtura Indriķa Galena lēņa grāmata
Peniķim 13. 12. 1500. g., LUB., 2. Abt., I. 1075.

Wi broder Hinrick vann Galen, cumpthur tho Goldingen Dusches ordens, bekennen unde bethugenn oppenbar, dath wy Panneycken unde sinen rechten erven eyn stucke landes by sinem lande, dem gebede tho Goldingen unschedelick, gehont unde gegeben hebben, belegen in dusser nageschrevenn schedinge: inth erste anthogande van Andres Smedes schedinge dar eyn sten licht myth eym

cruze an eym syppe, genomt Tuxewalke, dem syp uppthovolgende an des Stichteswech, de geyt na Walteyck, den wech uppthogande wedder an den vorbenomdenn sten. Dyth vorgeschreven stucke landes mach Andres Panneyck unde sine rechten erven brucken unde besitten tho ewigen tydenn. Bidden hirum all unse nakomelinge en unde sine rechten erven darby tho latende. Tho merer tuchnissze der warheyt hebbe wy unses ampptes ingesegel wytlicken lathen anhangen dussem breve. De gegeben unde geschreven is tho Goldingen, an sinte Lucyen dage, anno Domini 1500.

8. *Mestra Valtera Pletenberga lēpa grāmata Dragūnam*
20. 12. 1503. g., LUB., 2. Abt., II. 589.

Wy broder Wolter van Plettenberge, meister to Lyfflande Duitsches ordens, doin kund unnd bekennen myt dussem unsem openen breven, dat wy mit rade, willen unnd vulbort unser medegebediger gegunt unnd verlent heben, incrafft unnd macht dusses breves gonnen unnd verlenen Draggun und alle sinen rechten erven twe haken landes im gebede unnd kerspel to Goldingen in dusser nagescreven schedung gelegenn: interste antogaende an enen hilligen busche, genomt Elkewalke, van deme busche recht togande an enen berch, genomt Viteskaln, van deme berge an enen sype, genomt Surewalke, dem syphen to folgend an ene becke, genomt Edesuppe, der Becke to folgende in de Winda, to gebukende myt allerley tobehoringe unnd also dat sine forvader tovrone byth herto aldervrist besetten unnd gebrucket hebben, by sodanem beschede, he unnd sine erven enem cumpthur to Goldingen myt enem perde tor hervart folgen sollen, unnd so men so behovede to versenden myt enem perde, solt se guetwillig in gefunden werden. Des in orkunde der wahrheit hebbenn wy unse ingesegell unden an dussen breff doin hangen. De gegeben is up unses ordens huse Wenden, am avende Thome apostoli, na Cristi gebort als men schreff vyfftein hundert unnd dre jare.

9. Mestra Valtera Pletenbergā lēņa grāmata Penikim
23. 8. 1504. g., LUB., 2. Abt., II. 673.

[W]ie Wolter van Plettenberch, meister to Liflanth
Duitsches ordens, bekennen unde betugen apenbar myt
dussem unsen offenen vorsegelden breve, dat wy mit rade,
medeweten unde vulborth unser ersamen medegebedige-
ren Andreas Penneck, dem Cursken konyng, umme sy-
nes truwen denstes willen, den he uns unde unsem orden
im latesten vorgangen orloge unde veyden in Ruslanth
gedaen heft, unde in tokomenden tiden don kan unde
mach, ome unde sinen rechten waren erven gegeven unde
vorlenet hebben, geven ok unde vorlenen in craft unde
macht dusses unses offenen vorsegelden breves enen haken
landes, so als de im gebede unde kerspell to Goldinge in
dusser nagescreven merken unde schedingen is bolegen:
int erste antogaende in eyne palthen, uth der palthen in
ene ander palthen, uth der palthen in eyn brock, genomet
Happyncpurwe, van dem broke in eyn ander brock, ge-
nomt Reyxstepurwe, van dem broke langes des Bisschop-
pes wech dwers over den Goldingesken wech went an
Treyden wech, van dem wege went an eynen born, dar
syn olde schedinge is. Noch hebben wy gegeven unde
vorlenet dem gedachten Andreas Penneck unde all synen
waren erven enen hoyslach van dren kuyen huyes, ge-
nomt Maternis, gelegen by ener beke, genomt Riva¹. Noch
hebben wy dem ergemelten Andreas unde synen waren
erven gegeven unde vorlenet ene molen to buwende up
eyner beke by synen lande by sodan beschede, den buren
im gebede unde kerspel Goldinge bolegen an oren hoy-
slegen unschedelich unde myt dem stouwende nicht hin-
derlick, ofte to na en sy; myt allerleye tobehoringe, nuth
unde bequemicheit, wo de genomet syn ofte genomet mo-
gen werden, als an ackeren, geradet unde ungeradet,
hoyslegen, wesen, weyden, vedriften, holtingen, birsen,
busschen, broken, wolden, wateren, beken, seen, sipen,
vleten, honnichbomen, honnichweiden, visscherien, voge-
lien etc. unde wor Andreas vorgemelt unde syne rechten

¹ LUB. nepareizs lasTjums: Kina.

waren erven in tokomenden tiden recht mogen to hebben, nitches nicht buten boscheden, vorthan to hebbende, to besittende, to brukende unde to beholdende fryg unde fredesamliken na leengudes rechte to ewigen tiden. Des to merer orkunde der warheit so hebben wy Wolter, meister bavengenompt, unse ingesegel nedden an dussen bref rechtes wetendes laten hangen. De gegeven unde geschreven is up unses ordens slote Nyenmolen, am avende Bartolomei apostoli, in den jaren unses Heren vifteen hundert unde veer.

10. Mestra Ermaņa Brugeneja lēņa grāmata novadniekiem Bērtulim un Jānim 13. 7. 1546. g., Inland 1853, n. 35, S. 756.

Wy Herman van Bruggeney, genandt Hasenkamp, meister Duitsches ordens tho Lyfflande, doen kund, bekennen und betugen in und mit dussem unserm apenen vorsegelden breve vor idermennichlichen, dat wy mit consente und vulborde unserer werdigen heren mitgebedigern Bartold und Jan, den fryen, und allen ehren rechten waren erven gegunt, gegeben und vorlenet hebben, wie wy ehnen och hirmit in krafft dusses breves gunnen, geben und vorlenen ein stucke landes im gebede und kerspel tho Goldingen in nachfolgender schedunge belegen. Int erste antogande an der Kemalischen beke, dar dat Schwyrßde syp influth, dem sype tho folgen beth an einen eheken bom mit twen krutzen getekent, von dem eheken bome beth in ein klein gebrockte, genandt Wolcke Purbe, dem gebrockte dorch tho gaende beth in ein syp, dem sype dar tho folgen beth in de Kemalische beke, der beken up tho folgen beth in die vorbenandte schedunge mit den hoyschlegen dartho gehorende und [beth an her] im gebucke und weren hefft, mit allerley nuth und bequemicheit, wo de genommet sin oder genommet mogen werden, nitches nicht buthen bescheiden, tho beholden, tho gebucken und tho besitten fry und fredesamlich, doch so bescheidentlichen, dat obgedachte Bartolt und Jan och

alle ehre rechten waren erven dat tho ehegenthum und och besyt tho hebben wirth nha dem olden, gelick wo andere fryen doen mothen, folgen sollen. In orkunde der warheit hebben wy Herman, meister upgemelt, unser in-gesegell rechtes wetendes unden an dussen breff laten hangen. De gegeben und geschreven tho Wolmar, dages Margarete, na Christi unses heylandes geborth dusenth vyfhundert und darnach in dem sessundvertigsten [jare].

11. *Mestra Jāņa Rekes lēņa grāmata Jurgim Kalējam*
9. 8. 1550. g. Inland 1853, n. 35, S. 757.

Wy Johan von der Recke, meister Duitsches ordens tho Lifflandt, doen kundt, bekennen und betuigen in und mit diesem unserem apenen vorsiegelden breve, dath wy mit rade, willen und vulborde unser werdigen heren mid-gebediegern Jurgen Calley und synen rechten waren erven gegeben, gegont und vorlent hebben, als wy in crafft dieses breves geven, gunnen und vorlenen einen halven haken landes: anthogande an des Bisschoffs wege, dar ein stein licht mit einem cruitze, von dem steine recht aver thogande van bomen tho bomen, de mit cruitzen getekent syn, beth an eine kule, van der kulen vort thogande recht aver beth an einen andern stein, de mit einem cruitze getekent ist, van dem cruitze vort recht dar thogande van bomen tho bomen, de mit cruitzen getekent syn, went an eine sype, up lettisch genomt Tuckewalke, den sype vort nedder tho volgende beth in eine beke, Lappeine genomt, vorth uth der Lappeine up tho volgende eineme syen, de dar henlanges Sirkantes syner scheidung wenth in den Turlauschen weg, dem Turlauschen wege up tho volgende went in des Bisschoffs weg, des Bisschoffes weg entlang thogande went an den vorgenomeden stein, dar sich de scheidung erste anhevet. Und wen ihme ein cumpthur tho Goldingen buth, dath sie reisen sollen, so sollen sie ihme volgen und alle dasjenige, wat einem fryen gebort, einem cumpthurn tho doende schuldig und plege syn. In urkundt und merer tuichniss der warheit hebben wy Johan,

meister obgemelt, rechtes wetens unser ingesiegell unden diesem breff hangen laten. De gegeven und geschreven up unserem schlotte Wenden, avents Laurentii etc., Anno etc. fofftigen.

12. Mestra Valtera Pletenbergā lēpa grāmata kur-
šu tiesnesim Ansim [Gailim] 23. 9. 1494. g. — Jahrbuch
für Genealogie, Heraldik und Sphragistik 1898, S. 63 n. 1.
un LUB., 2. Abt., Bd. III, n. 898.

Wie broder Wolter van Plettenberg, gekoren meister unnd lantmarschalck tho Lyflant Duitsches ordens, bekennen unnd betugen in dussen unsen brieff, dat wy mit rade unnd volbort unser ersamen medegebiedeghern Hans, rechtvinder, unnd zynen rechten erven gegont unnd gegeben hebben eynen hacken landes, vaste by Overwaelen belegen, unnd in giffte dusses breves in weren hevet, vri unnd vredzamelick tho besitten, tho gebruken unnd tho hebben na Cuirschen rechte tho ewyghen tyden mit zynere thobehoringe unnd scheydinghe, als dar belegen is, et zy an honichweyden¹, vedriffen, holtingen, [ackeren] geradet unnd ungeradet, unnd war Hans, rechtfinder, unnd zyne rechten erven dusse breff wyseren moghen recht tho hebben, nicht zo vorberort buten bescheyden. In tuchnisse dusser zo vorbenomt, zo hebben wy unser amptes ingesegel an dussen brieff laeten hanghen. De gegeven is tho Tuckem, am dinstdage na Mauricii, im jaren unses Heren dusent vierhondert unnd im vier unnd negentichste jare.

13. Mestra Valtera Pletenbergā lēpa grāmata Ansim
Gailim 15[15. g.]. — Turpat, 63. lp., n. 2.

Wy Wolter von Plettenberch, meister Duitsches Ordens tho Lyffland, don kund, bekennen und betuigen in duszem unsern apenen vorsegelden breve, dat wy mit rade, willen und volbordt unser ersamen medegebedigern

¹ danach gestrichen: visscherien.

Hanns Geilen und synen rechten erven gegunt und vorlehnet hebben, und in kraft duszes breves gunnen und vorlehnen ein stucke lands, in dem ambt und kerspel tho Tuckhum bolegen, de he oldings gebuket und beseten heft, met cruitzkulen und syphen bosietlicken in duszer nabeschrewenen schedinge bolegen und geteckent sind, en stucke lands up jensit dem dorpe Lappmes twischen twee syphen, to solckem ende met ener kulen geteckent, belegen. Item en stucke by dem dorpe Arwalen, an dem Dobilenschen wege, mit soz kuhlen und veer stehen becrutziget, up sin olde fryland to schetende geteckent; en stucke in enem hoyslage by dem dorpe to Wiexal by ener beke, Wiszuppe genommet, tuischen twen broken, und thom ende met twen kuhlen geteckent, belegen. Item sesz stucke lands by enem broke an deme ende ene beke gelegen, de geteckent. En holm by enem broeke by der bruge Dobbelen to versende belegen und noch in der herschop land to seende, met veer kulen umgetekent bolegen, mit nut und bequemheit, wo de genommet sie oder genommet mogen werden, geroed und ungeroed, hoyslegen, weesen, weyden, buschen, brokden, syphen, bomen, vogelyen und vyscheryen, nictes nicht buthen bescheden, to besittende, to bruckende und tho beholtende vrye und vredesam na Lyevschen rechten to ewigen tyden. Duszes tor urkund tuchnusze der warhet hebben wy unse in seigel recht wetens unden an duszen brew dohn hangen. De gegeven und geschreven isz binnen unsers ordens stad Riga, am jare na Christi gebort up fiven hundert...¹ thein, des sonntags nach...²

14. Mestra Valtera Pletenbergā lēpa grāmata Ansim
Gailim 26. 9. 1520. g. — Turpat, 63. lp., n. 3.

Wie Wolter von Plettenberge, meister Duttschen ordens tho Liflande, don kundt, bekennen und betugen mith duszem open vorsegelden breve, dath wir mith rade, wil-

¹ 1653. g. kōpijā bij „up“, ko uzskata par sakropjotu „vif“; dorsuālijā gada skaitlis atzīmēts „1510“.

² Kōpijā bij sakropjots vārds „Sinclerny“!

len und vullborde unser ersamen medegebediger vorgundt und vorlent hebben, ock in kraft duszes breves gunnen, geben und vorlenen Hanns Gailen und synen rechten waren erven sodane honichbome und honichweiden, also da im ampte thor Mithow belegen negest deme ampthe, etzwan von Hans Vitels gehat, beseten und gebrucket ysz, vortan tho besittende, tho brukende und tho hebbende, tho ewigen tiden. Ock hebben wy eheme und synen erven ene stade von enem lopstede korns am dorpe thor Sloucke, dar he enen katen und hues upsetten und buwen mach, dar he enen einfotling insetten soll vom guth. Noch so vorlehen wy ehme ein stucke gebrockdes achter dem einfotlinck, dar he enen hoislag tho ener kuhen hoies rumen mach in duszen naboschreven, schedung b[o]legen: inth erste anthogande von einer kulen, negest deme einfotlinge belegen, der kulen stracks dorchvolgen an de Sloucksche becke, dar eine kule ys, der becke dall tho gande, dar eine kule is, der kulen straks dorch dat gebrockte, wedder an ein kule, boneffen dem einfotlinge, frie und fredesamliken tho besittende und tho gebruckende, und van allerleie herndenst und rechtigkeit frie, by sodahnem boschede, dat he in der Bulder Aa und Sloucke nicht visschen soll, dan in der salten sehe frige viszcherige vorgunnen. Ock soll he nicht wieder, dan syne acker und hoyslage seygen, dat gebrockte betuwen, unsern buren tho nahe. Ock willen wie, so in tho kommenden tiden stenbrock vorhanden waren, frig inhebben und b[e]holden. Duth na lehgudes rechten tho ewigen tiden mit aller nuth und bequemicheit, wo de syn, oder genomt mogen werden, nichts nicht buten boscheden, vorlenen. Duszes tho erkentnusze der warheit hebben wy Wolther, boven genometh, wetlick unser ingesegell unsers amptes an duszen breff don hangen. Datum Tuckum, midwekens nach Mauritij, Anno im dusent viffhundert im twintigesten.

15. Verzeichniß ¹
 der unter nachstehenden Krons-Gütern befindliche
 Freysaßen.

		G o l d	
(Prod. den 26. September 1797)	Gehorch zu Fuss	Rthl.	Sechser
Unter Angern			
Auf Sacke Ackmes, ein deutscher Zinssner Lorentz, giebt jährlich		6	
Unter Abaushoff bey Irmelau			
Sibbart Stephan, ein freyer Weber, giebt jährlich		10	
Unter Gross-Buschhoff			
Kester Ahr Romeke, ein Freyer, zahlet jährlich		20	
und gehorchet 20 Tage zu Pferd und 20 Tage			
Kunge Druwe Karpusch, ein Pohle, zahlet jährlich		4	
und gehorchet zu Pferd 6 Tage und 6 Tage			
Burckan Ahr Ellex, ein Pohle, zahlet jährlich		4	
Griweneck Mickel, ein Pohle, zahlet jährlich		5	
Griweneck Sander, ein Deutscher, zahlet jährlich		20	
Unter Breeden			
¹ / ₆ : Tieternetze, hierauf ein Pohl- scher Töpfer			
Unter Nieder Bartau			
¹ / ₄ : Undeck Andrey, ein Freyer, zahlet jährlich		18	
Stocke, hierauf ein Fremder, Nah- mens Jahn, zahlet jährlich		2	

¹ Valsts arhivs n. 208, Acta, die Freisaassen in diesem Gouvernement betreffend.

	Gold
	Rthl. Scheser
Unter Candau	
Freye Fischer zu Asebau	
¼: Asebau oder Wendeling Ans, Schloss-Bauer, zahlet jährlich	3 6½
¼: Jahn Asebau Gerth, ein Schloss- Bauer, zahlet jährlich	3 6½
¼: Wedeling od. Asebau Matties, ein Schloss-Bauer, zahlet jährlich	3 6½
½: Cristop Scrapste, hierauf ein Hutmacher Diebelt, zahlet jährlich	16
Unter Cursiethen	
¼: Kalwe, hierauf ein Litthauer Frantz, zahlet jährlich	12
¼: Kilcken, hierauf ein Litthauer Matties Sackalewsky, zahlet jährlich und muss seine Gebäuder unterhalten	8
¼: Besgalle od. Tilte, hierauf ein Freyer Heinrich, zahlet jährlich	7
Garre Bruwe, hierauf ein Litthauer Andrey Mikuschi, zahlet jährlich	8
Wigant, hierauf ein Litthauer Janne Lutkus, zahlet jährlich	6
Unter Dubena	
Berse Ahr, hierauf ein deutscher Mann Eck, zahlet jährlich	14
Unter Ellern	
Im Dorfe Pautan 4 Geldsaassen, zahlen jährlich	20
In der Wüsteney Thoming Ahr 6 Geldsaassen, zahlen jährlich	30
Auf der Wüsteney Grucke Ahr 4 Geldsaassen, zahlen jährlich	20

	Gehorch zu Fuss	Geld	
		Rthl.	Sechser
Unter Frauenburg			
1/2: Janseth od. Salmugger Stanislaw, ein Litthauer, zahlet jährlich		8	
Kulckaln, hierauf ein deutscher Töpfer, zahlet jährlich		14	
Unter Goldingen			
21 Frey Bauren			
1 1/4: Weesalgen: Janne, Jurre, Andrey und Ansche zusammen		20	1 1/2
1/2: Sausgalle: Johann und Crist Berchholtz und reiten die Post von Goldingen nach den Piltenschen Krug		4	
1: Laucke Semel: Marting und Ans	1/2	5	14 1/2
1 1/4: Seemel Maul: Martin, Jurre, Jurre und Adam zusammen	1	14	12
1 1/2: Plicke: Marting, Martin und Christop und Christop Tontegot zusammen	1	11	13 1/2
1: Wetz Dragun: Ernst und Ernst zusammen und reiten die Post von Goldingen nach Schründen		11	13 1/2
1: Kalleyen Andsche, Ans und Adam	1	12	
Noch unter Goldingen			
11 Kurische Könige			
1: Gail Andul: Adam und Christ	1/2	5	16 1/2
1: Inge Christop: Jurre und Christop	1/2	5	16 1/2
1: Kalley Christop: Christ und Andrey	1/2	5	16 1/2
1: Kihkul Andrey: Jurre und Christ	1/2	5	16 1/2
1: Sprigge Maul Andrey	1/2	5	16 1/2
1: Krutze od. Krucke Jurre und Peter	1/2	5	16 1/2

	Geld
	Rthl. Sechser
Unter Gahlenhoff	
Jahn Semneck, ein Freyer, zahlet jährlich	35
Dsirreneck, hierauf ein Litthauer Fritz, zahlet jährlich	8
Unter Oschenecken	
$\frac{1}{2}$: Klopsche, hierauf ein deutscher Sattler Heydemann, zahlet	10
$\frac{1}{2}$: Alles Kaschock, hierauf ein deutscher Schumacher Meyer, zahlet und hat die Gebäuder zu unterhalten	10
Auf 1 Stück Oscheneck ein Feldwächter Krische, ein Deutscher	
Unter Rutzau	
Auf Cuhren-Land ein deutscher Schmidt Hermann, zahlet jährlich	7 10
Unter Gross-Sessau	
Nowadnecken oder Frey-Bauren, laut privilegio vom Hertzoge Friederich von 1630.	
$\frac{1}{4}$: Budder od. Uschel Batrum	7 11 $\frac{3}{4}$
$\frac{1}{4}$: Newesche Christop	7 11 $\frac{3}{4}$
$\frac{1}{4}$: Skerre od. Slucte Casimir	7 11 $\frac{3}{4}$
$\frac{1}{4}$: Zobattes od. Pohle Laur Johst	7 11 $\frac{3}{4}$
$\frac{1}{4}$: Lipste Johst	3 16
Lipste Jurre	3 16
$\frac{1}{2}$: Palul Anton	7 11 $\frac{3}{4}$
$\frac{1}{4}$: Butne od. Predick Mickel	7 11 $\frac{3}{4}$
$\frac{1}{4}$: Korel Jacob	3 16
$\frac{1}{4}$: Swelle Mickel	3 16
Unter Neu-Sellburg	
Schlucken Christop Kraschkowsky, zahlet jährlich	20

	Geld
	Rthl. Sechser
Unter Alt-Schwarden	
1 Nammicken, hierauf 3 Litthauer: Jurre sen., Jurre jun. und Jahn, zahlen jährlich	15
und müssen jährlich 3 Reisen thun Kleipc Dsirres, hierauf 2 Litthauer Simon u. Matties, zahlen	6
Unter Setzen	
Auf der ehemaligen Forstey der Tischler Pohlmann, zahlet jährlich	5
Unter Alt-Saucken	
¼: Ohsoling, ein Deutscher, zahlet	6
Unter Gross-Zezern	
¼: Leibing, hierauf ein Sattler Most, zahlet jährlich	10

16. Izvilkums no Kuldīgas virspīlškunga E. fon der Ropa.
1853. g. 4. jūnija ziņojuma par kuršu kōnīniem.¹

An

Seine Durchlaucht
den Herrn General-Gouverneur von Liv-, Esth-
und Kurland
Generallieutenant, Generaladjutant
und hoher Orden Ritter
Fürsten Italiiski, Grafen Suworow-Rimnikski
von
dem Goldingenschen Oberhauptmann Baron
von der Ropp.

Bericht.

Auf Ewr. Durchlaucht Auftrag d. d. 11 Decbr. 1852
Nr. 1661 habe ich die Ehre meinen Erfüllungsbericht in

¹ Archiv des General-Gouverneurs von Liv-, Est- und Kurland, V. Bauer-
Abteilung, Acta in Sachen der Kurischen Könige Nr. 290/1840, Eesti, Riigi Kes-
k-
arhiiv Tartu.

Nachstehendem abzustatten, wobei ich den in der Anfrage von Ewr. Durchlaucht Auftrag aufgestellten Frage zifferweise folge.

ad. V. Gerichtsbarkeit und Erbrecht der kurischen Könige: 1, Die kurischen Könige sortiren in Civil- und Criminalsachen vor den Oberhauptmannsgerichten; in Polizei-Sachen und in sogenannten Bagatell-Civil-Sachen — bis zum Betrage von 15 R. S. vor die Hauptmannsgerichte. In Rechtsstreitigkeiten mit Gliedern von Bauergemeinden folgen sie, gleich allen anderen Ständen den Bauern vor deren Forum, d. h. vor die Kreisgerichte. Endlich haben sie in jedem Dorfe aus ihrer Mitte hervorgehende Vorsteher oder sogenannte Burrmeister, über deren Competenz jedoch genauere Bestimmungen fehlen.

Das hier Gesagte bedarf und findet seine Begründung in der nachfolgenden Darstellung: Die ältesten historischen Quellen über die kurischen Könige — ihre Lehnbriefe — stellen sie in jeder Beziehung den Ordens-Vasallen adeligen Standes gleich... Die Verleihung adeliger Rechte war begründet in der Abstammung der Belehnten von den alten, bei Eroberung des Landes durch die Deutschen, vorgefundenen Landesfürsten, von den Koaeini oder Kungi, d. h. Königen der Kuren...

Nun gab es zur Ordenszeit nur zweierlei Gerichtsstände nämlich einer Seits die Patrimonial-Gerichtsbarkeit, welche über alle Personen niederer Stände in Civil- und Criminalsachen von denjenigen Gutsherren ausgeübt wurde, auf deren Territorium sie sich aufhielten, und andererseits die Criminal-Gerichtsbarkeit der Ordens-Compthurn und Voigte für alle Personen der höheren Stände nach den Territorial-Grenzen der Compthureien und Voigteien, und die Civil-Gerichtsbarkeit der jeweilig von den Ordensgebietigern ernannten Mannrichter, welche mit Zuziehung von Schöffen oder Geschworenen in bürgerlichen Rechtssachen aller Personen der höheren Stände urtheilten.

Bei dieser Behörden-Verfassung können die kurischen

Könige einer Patrimonial-Gerichtsbarkeit gar nicht unterworfen gewesen sein, da sie nicht auf dem Territorium irgend eines anderen Ordens-Vasallen, sondern als selbstfreie Vasallen und Grundeigenthümer auf ihren eigenen Grund und Boden saßen. Sie können daher damals nur, — gleich den anderen Vasallen, dem heutigen Adel u. s. w. — unter die Civil-Gerichtsbarkeit der Mannrichter und unter die Criminal- und Polizei-Gerichtsbarkeit des Compthurs zu Goldingen, in dessen Schloßgebiete sie ansäßig waren, sortiret haben. Fehlen uns nun auch aus jener Zeit schriftliche Nachweise hiefür, so wird solches doch zur Gewißheit dadurch erhoben, daß wir gleich nach Aufhebung des Ordens die Gerichtsbarkeit des an die Stelle des Compthurs getretenen Goldingenschen Oberhauptmanns urkundlich nachgewiesen finden. Schon aus den Jahren 1621 und 1644 finden sich hiefür Belege und zwar wurde im letztgenannten Jahre diese Gerichtsbarkeit ausdrücklich vom Herzoge wider versuchte Eingriffe des Amtsverwalters von Goldingen — welcher die Patrimonial-Gewalt über die kurischen Könige sich angemaaßt hatte — in Schutz genommen und bestätigt. Aus der späteren Zeit häufen sich in obrigkeitlichen Erlassen und vorhandenen Prozeß-Akten die Belege dieses unbestrittenen adeligen Gerichtsstandes der kurischen Könige vor dem Oberhauptmann in Goldingen. Hiebei drängen sich jedoch zwei neue Fragen auf, nämlich zuvörderst: „wie und wann ist das Oberhauptmanns-Gericht an die Stelle des Oberhauptmanns als Civil- und Criminal-Forum der kurischen Könige getreten?“ und sodann: „wie und wann sind sie in polizeilicher Beziehung dem Oberhauptmannsgerichte entzogen und dem Hauptmannsgerichte untergeordnet worden?“ Beide Fragen beantworten sich ebenfalls aus der historischen Entwicklung unserer Behörden-Verfassung und unseres Gerichtswesens.

Bei der ersten Fundirung unserer Behörden durch die Formula regiminis de aō 1617 erhielten diese nämlich noch nicht sofort ihre heutige Einrichtung mit dem ganzen Apparate von Beisitzern, oder Assessoren, Kanzelleibeamten u. s. w. Die weniger schreibselige Zeit traf für

die mehr auf Treu und Glauben beruhenden, sich einfacher gestaltenden bürgerlichen und rechtlichen Verhältnisse auch einfachere Vorkehrungen und begnügte sich die ganze Behörde aus einem Richter, dem Oberhauptmann resp. Hauptmann, dem Secretair und einem Ministerial zusammenzusetzen. Es blieb diesen Beamten überlassen sich für besonders wichtige Rechtsstreitigkeiten jedes Mal selbst beliebig Assessoren aus dem Land-Adel zuzuziehen, resp: einzuladen. [s.: Form. reg.: de 1617. Ldt. Schl. d. d. 31. Aug: 1618 § 8].

Dieser unvollkommene Modus reichte um so mehr aus, als eines Theils die Patrimonial-Gerichtbarkeit des Adels den größten Theil der Bevölkerung den Behörden entzog und anderen Theils diese letzteren, trotz der im § 8 der Form: reg: angeordneten Permanenz, dennoch in praxi nur zeitweilige Gerichtshegungen abzuhalten pflegten, welche also leicht von den nicht salarirten, sondern zu freiwilliger Theilnahme eingeladenen Assessoren wahrgenommen werden konnte.

In allen weniger wichtigen Sachen entschieden aber die Oberhauptmänner und Hauptmänner um so unbedenklicher allein, als die Zuziehung von Assessoren ohnehin mehr in ihr Belieben gestellt, denn zur unausweichlichen Pflicht gemacht war. Daß die Rechtssachen der kurischen Könige aber durchweg zu den unbedeutenderen werden gezählt worden sein, entspricht der ganzen Anschauung der damaligen Zeit, welche auf die äußere Stellung der Individuen das Hauptgewicht zu legen pflegte. So erklärt sich's, daß wir aus damaliger Zeit und so lange diese mangelhafte Behörden-Verfassung bestand, meist nur den Oberhauptmann und nicht das Oberhauptmannsgericht als Forum der kurischen Könige bezeichnet sehen, eine Bezeichnung, die überdies in dem damaligen und selbst noch heut zu Tage nicht ganz verwischten Sprachgebrauch: „diese oder jene Person, diese oder jene Sache sortiret vor dem Oberhauptmann“ ihr Analogon und ihre Erklärung findet. Jedoch fehlen auch bereits aus der frühesten Zeit, aus welcher Prozeß-Acten der kurischen Könige vorhanden, die Beispiele nicht, daß

der Oberhauptmann mit Zuziehung der von ihm eingeladenen Assessoren den kurischen Königen Recht ertheilet hat, wodurch sich sein Verhältniß zu ihnen vollends als ein in seiner Repräsentation des ganzen Oberhauptmannsgerichts begründetes und nicht als ein bloß persönliches kennzeichnet.

Inzwischen machte sich das Bedürfniß einer collegialischen Gerichtsverfassung das ganze 17-te und 18-te Jahrhundert hindurch fühlbar und fand seinen Ausdruck nicht nur in vielen Landtags-Schlüssen jener Zeit, sondern selbst in den von der Oberlehnsherrschaft behufs Herstellung des Rechtszustandes in Kurland getroffenen sogenannten commissorialischen Decisionen [s. Comp: Acte d. d. 8. Julij 1684 § 35. Landt. Schl. d. d. 23 Aug. 1692 § 15. Ldt. Schl. d. d. 26. Novbr. 1759. § 2. Ldt. Schl. d. d. 27. Febr. 1769. §. 4. LdtSchl. d. d. 30. Septbr. 1786. §. 25. Comp. Acte d. d. 21. Febr. 1793 §. 13 litt. d. — Dec. Comm: de aõ. 1642 und de aõ 1717 ad Art: 9.].

Allein seine wirkliche und dauernde Befriedigung fand es doch erst nach der Unterwerfung unter den glorreichen Scepter Rußlands, als Kaiser Paul der Gerechte, die von der Kaiserin Katharina II bei der Unterwerfung zwar garantirte, aber dennoch alsbald umgestürzte Staatsverfassung Kurlands wieder herstellte. Durch den Allerhöchsteigehändigen Ukas vom 5. Februar 1797 und den am 19-ten Februar 1797 Allerhöchst eingehändig normirten Etat der Kurländischen Behörden, wurde für alle Zeiten bestimmt, daß bei jedem Oberhauptmanns- und Hauptmannsgericht zwei beständige Assessoren functioniren sollten. Von diesem Augenblicke an ist die Einzelgerichtsbarkeit der Oberhauptmänner — mit Ausnahme der Executionen, Ex- und Imissionen — erloschen und auf das Collegium der Oberhauptmannsgerichte übergegangen und zwar auch hinsichtlich der kurischen Könige, welche durch keine obrigkeitliche Bestimmung von dieser neuen Ordnung der Dinge ausgenommen worden sind und seit dem auch, nach Ausweis unzähliger Prozeßacten, stets vor der ganzen Behörde des Oberhauptmannsgerichts und nicht mehr bloß vor dem Oberhauptmann allein ihre

Rechtssachen geführt haben. — Es ist daher auch der in dem Berichte des Goldingenschen Oberhauptmanns Baron Friedrich von Holtey an den damaligen HERRn General-Gouverneur Marquis Paulucci d. d. 4.º August 1828 Nr: 150, seinem Amtsvorgänger, dem Oberhauptmann Baron Eberhard von Nolde gemachte Vorwurf: „als habe dieser den Gerichtsstand der kurischen Könige mit Unrecht von der Person des Oberhauptmanns weg und an das Collegium des Oberhauptmannsgerichts hinübergespielt“ ein eben so sehr in factis als in legibus unbegründeter. Diese Veränderung fand bereits seit 1797 zur Zeit des Oberhauptmanns Baron Gideon von Sass statt oder mußte doch schon damals der Vorschrift des Gesetzes gemäß stattfinden und der Oberhauptmann Baron von Nolde, welcher 1802 sein Amt antrat, hat nur dem im Jahre 1797 ausgesprochenen Allerhöchsten Willen, wonach durch collegialische Rechtssprechung den Partheien mehr Gewähr geboten werden sollte, Erfüllung gegeben. Daß dieser Wille bei der Codification unserer Provinzial-Gesetze den nämlichen Zweck im Auge behalten, lehren die im baltischen Codex enthaltenen Bestimmungen über die Competenz der Oberhauptmänner und der Oberhauptmanns-Gerichte, von welchen für die kurischen Könige keine Ausnahme gemacht ist. [s: balt: Codex: Tom: I Art: 1329 sqq: und Art: 1544 sqq:].

Wenden wir uns nun zur zweiten der obengestellten Fragen, so kann deren befriedigende Lösung auch nur durch eine historische Erörterung der einschlägigen Verhältnisse gewonnen werden. — Wie zur Zeit des Ordens die Gerichtsbarkeit und Competenz der Compthurn und Voigte nicht durch innere, aus dem Wesen der Rechtsverhältnisse oder aus dem Stande der Rechtsuchenden hergeleitete Gründe, sondern nur durch die äußeren Territorial-Grenzen der Compthureien und Vogteien von einander geschieden, einander also ihrem Objecte nach nicht entgegengesetzt, sondern nebeneinander bestehend waren, so war solches auch hinsichtlich der Gerichtsbarkeit und Competenz der an die Stelle der Compthurn und Voigte tretenden Oberhauptmänner und Hauptmänner

der Fall. Mit Ausnahme des seit 1617 den Oberhauptmannsgerichten oder vielmehr den Oberhauptmannsgerichts-Secretairen ausschließlich zugewiesenen Hypotheken-Wesens [s: § 98. Stat: Curl.] waren in allen übrigen Beziehungen die Oberhauptmänner und Hauptmänner für die nämlichen Rechtssachen und für die nämlichen Personen gleichmäßig competent. Nur die Territorien und der Sitz derselben fielen nirgends zusammen und die Grenzen der ersteren bringen allein auch eine Scheidung zwischen der Competenz der genannten Beamten hervor. Namentlich hatte das jetzige Goldingensche Hauptmannsgericht damals und bis gegen das Ende des 18-ten Jahrhunderts seinen Sitz in Frauenburg und im Goldingenschen Territorium ganz und gar keine Amtsgewalt. Diese fiel demnach auch in Polizei-Sachen, namentlich über den Adel und über die dem Adel gleichgeachteten Personen — mithin also auch über die kurischen Könige — damals im Goldingenschen ganz ausschließlich dem Oberhauptmann allein zu. [s: Geschichtl. Einl: in den balt: Codex Th: II pag. 68—70.] Erst durch den Allerhöchstnamentlichen Ukas d. d. 26.º May 1812 Nr: 25116 wurde die Gerichtsbarkeit der Oberhauptmannsgerichte von derjenigen der Hauptmannsgerichte auch ihrem Wesen und Objecte nach getrennt und zwar in der Art, daß den ersteren fortan nur das Justizfach, den letzteren dagegen die ganze Polizei und Executiv-Gewalt, auch gegen den Adel und gegen die diesem gleichgeachteten Stände übertragen ward. Diese Scheidung der Competenz ist seitdem namentlich durch die Bauerverordnung immer mehr ausgebildet und endlich durch den baltischen Codex fixirt worden. [s: kurl. B. V. §§ 204. 213. — balt: Codex Th: I. Art: 1329—1335 und 1371—1375.] So ist seitdem auch die Gerichtsbarkeit über die kurischen Könige wie über alle anderen Stände in Polizei- und in Bagatell-Civilsachen, bis zum Belaufe von 15 Rub. Sil., an's Goldingensche Hauptmanns-Gericht übergegangen. Die Zweifel, welche diese Behörde aber zuweilen noch in dieser Beziehung hegt und ihre mitunter noch vorkommende Verweisung der kuri-

schen Könige in Polizei-Sachen bald an das Oberhauptmannsgericht, bald gar an ein vermeintliches, aber in keiner Beziehung existirendes persönliches Forum des Oberhauptmannes, erweisen sich als völlig ungerechtfertigt und mit den Gesetzen in Widerspruch stehend.

Erscheint demnach der Gerichtsstand der kurischen Könige in allen Beziehungen demjenigen des Adels dieser Provinzen gleich, so ist er doch in Criminal-Sachen von jeher demjenigen des früheren sogenannten Exemten-Standes gleichgestellt worden und entspricht jetzt demjenigen, welcher hier zu Lande dem rußischen persönlichen Adel und dem Ehrenbürgerstande angewiesen ist, d. h. sie sortiren in Criminalsachen nicht vor das Oberhofgericht, sondern von jeher vor das Goldingensche Oberhauptmannsgericht. Da sie in den bisher erschienenen beiden Bänden des baltischen Codex — obgleich ihrer in der geschichtlichen Einleitung zu dem Codex Th: II pag: 89 eine kurze Erwähnung geschieht — leider ganz und gar übergangen sind, so kann für diese Abweichung von dem allgemeinen adeligen Gerichtsstande der kurischen Könige eine gesetzliche Quelle nicht angeführt werden. Sie findet indessen ihre Berechtigung in dem seit Menschengedanken ununterbrochenen Gebrauch und ihre Rechtfertigung in den persönlichen Verhältnissen der kurischen Könige, welche den kostspieligeren adeligen Criminal-Gerichtsstand vor das Oberhofgericht für sie nur zu einem privilegium odiosum stempeln würden.

Von Leibesstrafen sind die kurischen Könige seit Menschengedanken von jeher eximirt gewesen und wenn auch hiefür ein geschriebenes Gesetz nicht angeführt werden kann, so fließt doch diese Exemption folgerichtig aus der ganzen, derjenigen des Adels entsprechenden rechtlichen Stellung derselben. Uebrigens entspricht sie auch dem neuesten rußischen Strafrechte, da dieses nicht nur alle steuerfreien, sondern selbst die höheren Klassen der steuerbaren Stände, z. B. die Bürger der Städte, von der Leibesstrafe befreit. Daß aber die kurischen Könige mindestens den steuerfreien und keiner Militairpflicht unter-

worfenen Ständen gleich zu achten seien, ist noch neuerdings höheren Orts ausdrücklich anerkannt worden.

Für die Creirung, rechtliche Stellung und Competenz der in jedem Freidorfe befindlichen **Burrmeister** fehlen ebenfalls leider alle schriftlichen Quellen und geschriebenen Gesetze. Nur so viel steht fest, daß schon in den ältesten Zeiten, so weit überhaupt schriftliche Verhandlungen über die kurischen Könige reichen, auch das Amt der Burrmeister oder Dorfvorsteher und zwar ursprünglich und bis in neuere Zeit als ein erbliches, an den Besitz eines bestimmten Freihofes in jedem Dorfe geknüpftes, angetroffen wird, woher denn auch in jedem Dorfe ein Freihof vorhanden ist, welcher den Namen: „Burrmeisters Hof“ führt. Was nun zuvörderst den Namen: „Burrmeister“ anbetrifft, so ist derselbe wol nicht eine Corruption des deutschen Titels „Bürgermeister“, sondern den auch sonst im Mittelalter vorkommenden Ausdrücken „Bursprake“ u. s. w. analog. Die Entstehung dieses Amtes ist aber offenbar ursprünglich in der patriarchalischen Gewalt des Familienhauptes begründet. Denn die jetzigen Dorfgemeinden sind unzweifelhaft sammt und sonders aus der Descendenz der ursprünglich mit der entsprechenden Dorfmarkung belehnten einzelnen Individuen entstanden, wie die Familien-Namen noch jetzt nach 5—400 Jahren darthun. Die Tontegode, deren Ahnherr mit Plicken und Wessalgen belehnt ward, prävaliren noch jetzt in diesen beiden Freidörfern fast ausschließlich; eben so die Pennike in Koninuzeem, die Schmedding in Seemeln, die Widding in Draggun, — wo der Name des ursprünglich ersten Lehnsvasallen sich nur noch als Ortsname erhalten hat —, in Sausgaln die Bergholtze, welche den Namen ihres ursprünglich belehnten Ahnherrn „Barthold“ also verändert haben, und endlich in Kalleizeem die Kallei, welche sich auch oft mit deutschem Namen „Schmidt“ nennen. Wechselheirathen und dadurch hin und wieder bedingte Besitzerwerbungen haben in diesen, in jedem Dorfe noch jetzt fast ausschließlich vorherrschenden, jede Dorfgemeinde als eine von einem gemeinsamen Ahnherrn abstammende Familie

kennzeichnenden Namen, bis hiezu nur äußerst selten eine Mannigfaltigkeit eindringen lassen. So sind denn auch die jetzt in jedem Freidorfe vorhandenen mehrfachen Freihöfe — 4 bis 12 in einem jeden — offenbar und zum Theil auch noch nachweisbar durch Erbtheilungen in der Descendenz des ursprünglich mit jeder respectiven Dorfmarkung belehnten einzelnen Vasallen entstanden, bis im Jahre 1801, wie weiter unten gezeigt werden wird, ferneren Erbtheilungen und damit auch dem ferneren Entstehen neuer Freihöfe ein Ziel gesetzt wurde. Diese Zusammengehörigkeit jeder Dorfgemeinde als eine Familie erklärt nun auch das Entstehen einer gewissen Aufsichts-Gewalt, welche erblich bei dem traditionell als Haupt der ganzen Familie — oder, wie sie sich ausdrücken, als „eigentliche Wurzel“ (ta ihsta sakne) derselben —, anerkannten Gemeindegliede und Freihofsbesitzer ruhte. In neuerer Zeit hat das Bedürfniß für das Amt der Burrmeister auch andere Gewähr zu besitzen, als die bloße Abstammung von der ältesten Linie in der Gesamt-Descendenz des gemeinsamen Ahnherrn zu bieten vermag, zur Wählbarkeit in demselben geführt. Jetzt werden daher die Burrmeister in jedem Dorfe von sämmtlichen zu demselbigen gehörigen Freihofsbesitzern aus ihrer Mitte auf Lebenszeit gewählt. Indessen fehlen die Bestimmungen darüber, wer diese Wahl bei eintretender Vacanz auszuschreiben und zu leiten haben solle, und dieser Mangel an Bestimmungen veranlaßt gerade in diesem Augenblicke, daß in einem Freidorfe — Weesalgen — die Stelle des Burrmeisters zu mannigfachem Nachtheile bereits seit einiger Zeit unbesetzt ist. Am natürlichsten und zweckmäßigsten wäre wol diese Wahrnehmung — als in's Polizeiliche einschlagend — dem Goldingenschen Hauptmannsgerichte zu übertragen, wie solches hinsichtlich der diesen Burrmeistern völlig analogen Fleckenvorstehern in dem Art: 1398 des balt: Codex Th: I, angeordnet ist und wage ich Ewr. Durchlaucht um eine desfallsige durch die Umstände in höchstem Grade dringliche Anordnung zu bitten.

Die Functionen, die Rechte und Pflichten, Autorität und Verantwortlichkeit der Burrmeister sind ebenfalls durch kein Gesetz normirt. In alten Zeiten scheint ihre Gewalt eine größere gewesen zu sein, wie schon ihre patriarchalische Grundlage es mit sich bringen mochte. In neuerer Zeit ist sie fast ausschließlich auf Entgegennahme und Beförderung der von den verschiedenen Behörden an die Bewohner des entsprechenden Dorfs ergehenden Befehle, auf Sistirung der Freidorfs-Bewohner und dergl. m. beschränkt; eine Strafgewalt steht jetzt den Burrmeistern durchaus nicht zu. Dieser gänzliche Mangel einer an Ort und Stelle befindlichen eigentlichen polizeilichen Gewalt in den Freidörfern — während doch sonst überall eine Guts- und Gemeinde-Polizey vorhanden — führt vielerlei Nachtheile herbei. Es wäre daher wünschenswerth, daß für die Burrmeister der kurischen Könige eine ähnliche Instruction erlassen würde, wie sie für die Fleckenvorsteher von der Kurländischen Gouvernements-Regierung am 24.º Maerz 1828 ergangen ist [cf. balt: Codex Th: I Art: 1397—1402] und erlaube ich mir auch in dieser Beziehung Ewr. Durchlaucht um eine Anordnung zu bitten, die dem Interesse aller Betheiligten im höchsten Grade förderlich wäre.

2., Das Erbrecht der kurischen Könige ist in Beziehung

- a) auf bewegliches Vermögen (fahrende Habe u. s. w.) und
- b) auf ihr unbewegliches Vermögen (die Freihöfe) in's Auge zu fassen. Jedoch muß vorangeschickt werden, daß die Erbeinsetzung durch Testamente bei ihnen völlig frei und nur so weit beschränkt ist, wie solches gemeinrechtlich auch für die anderen Stände und namentlich für den Adel durch das den Kindern und Ascendenten nothwendig zu gewährende Pflichttheil Statt findet. In'sbesondere steht den kurischen Königen auch — zumal seit der die völlige Allodification sämmtlicher Lehen in Kurland gewährenden Reichstags-Konstitution d. d. 30.º October und 14.º November 1776 — die völlig freie

testamentarische Verfügung über ihre Freihöfe zu, ohne daß sie hierin durch irgend ein Näherrecht der Stammgenossen oder überhaupt in anderer Weise als durch das oben erwähnte Pflichttheil beschränkt wären. Jedoch gilt auch für diesen Fall die weiter unten zu erörternde Unveräußerlichkeit der Freihöfe und überhaupt alles den kurischen Königen verliehenen und noch in ihrem Besitze befindlichen Grund und Bodens an Personen anderer Stände.

Indem wir nun ausschließlich das Intestat-Erbrecht in's Auge fassen, so hat sich solches in Beziehung auf die bewegliche Fahrniß aller Art darin abweichend von dem Adels-Erbrechte gestaltet, daß sämtliche Kinder, ohne Ansehen des Geschlechts, und die nachbleibende Wittve — und zwar dieses ohne ihr Eingebrahtes collationiren zu müssen — zu gleichen Theilen darin zu erben pflegen. Bei kinderlosem Absterben erbet auch unter den kurischen Königen der Wittwer oder die Wittve die Hälfte der Fahrniß, während die andere Hälfte an die Seiten-Verwandten des Erblassers fällt. Endlich gilt unter den Intestat-Erben der nämliche Vorzug des näheren Verwandtschafts-Grades und die nämliche kanonische Berechnung des Grades, wie nach gemeinem Rechte unter dem Adel Kurlands.

In Beziehung auf das unbewegliche Vermögen der kurischen Könige hat unter ihnen ursprünglich das gemeine Lehnerbrecht in gleicher Weise wie unter dem Adel Kurlands gegolten, da sie durch ihre Belehnungs-Urkunden ihre Güter ausdrücklich nach dem Rechte der übrigen Ordens-Vasallen erhalten haben. Diese Gleichstellung mit den übrigen Ordens-Vasallen läßt auch keinen Zweifel übrig, daß die diesen nach und nach durch die Privilegien der Erzbischöfe Sylvester de aõ 1457, Linde de aõ 1525 und Schoening de aõ 1531 — Privilegien, welche ursprünglich nur für die Vasallen des Erzstifts erlassen, doch bald auch denen des Ordens per analogiam zu Theil wurden [cf. Geschichtl: Einl: in den balt: Codex Th: II pag: 84] — gewährten Rechte freierer Gebahrung mit den Lehngütern, namentlich also der unbe-

schränkten Vererbung in der ganzen Descendenz des ursprünglich Belehnten, der Theilbarkeit des Lehnguts unter den Erben, der Befreiung von dem Angebote an den Lehnherrn bei beabsichtigtem Verkaufe des Lehngutes u. s. w., den kurischen Königen nicht minder zu Statten gekommen sind. Nicht minder sind sie der durch die Privilegien Sigismund August's d. d. 28.º Novbr. 1561 und Herzog Gotthardt's d. d. 20.º Juni 1570 den ehemaligen Ordens-Vasallen ertheilten Rechte der völlig unbeschränkten Vererbung der Lehngüter auch auf die weibliche Nachkommenschaften und Seiten-Verwandten aller Art, so wie der völlig freien Veräußerlichkeit derselben, ebenfalls theilhaftig geworden. Und zwar ist dieses nicht bloß eine juristische Folgerung aus der staatsrechtlichen Stellung der kurischen Könige, sondern wird auch durch nachweisbare Thatsachen belegt. Denn nicht nur ist ein Theil des ursprünglich den kurischen Königen verliehenen Grund und Bodens in einer sehr fernen Zeit bereits von ihnen an Personen, die nicht zu ihrem Stande gehören, veräußert und auf diese Weise ganz und gar aus ihrem Besitze gekommen, sondern es haben auch schon seit den ältesten Zeiten Theilungen im Grund und Boden unter mehreren Erben oder vielleicht auch theilweise Verkäufe von Grundstücken an andere kurische Könige Statt gefunden, wodurch die jetzt in jedem Dorfe vorhandenen, der Mehrzahl nach über urkundlichen Nachweis hinausreichenden Freihöfe entstanden sind.

Um nun dieser allzuweit gehenden und damit zur völligen Verarmung der kurischen Könige führenden Theilbarkeit des Grund und Bodens ein Ziel zu setzen, schlossen die sämmtlichen kurischen Könige aller Freidörfer unter Vermittelung des damaligen Goldingenschen Oberhauptmanns Baron Gideon von Sass im Jahre 1801 einen Vertrag, in welchem sie festsetzten:

1) daß von nun an die damals — im Jahre 1801 — bereits bestehenden Freihöfe in keinerlei Weise, weder durch Natural-Theilung unter mehreren Erben, noch durch irgend welche Dispositionen der Besitzer, mehr sollten getheilt werden dürfen;

2) daß jede Veräußerung von freisaßischem Grund und Boden an irgend welche Personen, die nicht zum Stande der kurischen Könige gehören, fortan untersagt sein solle. — Diese letztere Bestimmung war übrigens bereits seit langer Zeit durch allgemein beobachtetes Wohnheitsrecht giltig geworden.

Seitdem nun hat sich das Intestat-Erbrecht an liegendem unbeweglichem Gute unter den kurischen Königen, durch weitere Ausbildung des unter ihnen herrschenden Wohnheitsrechts und häufige gerichtliche Anerkennung desselben mittelst mehrfältiger Präjudikate, folgendermaßen gestaltet:

1) Die Disposition über die Freihöfe, sei es bei Lebzeiten oder auf den Todesfall, ist in so weit beschränkt: a) daß sie nur ungetheilt verkauft, verschenkt, vererbt, kurzum in irgend einer Weise veräußert werden, und auch ab intestato nur ungetheilt auf den nächsten Erben übergehen dürfen, ihrer fernerweitigen Theilung und Zersplitterung demnach ein für alle Mal Grenzen gesetzt sind. Etwaige Austausch, namentlich von Streustücken, unter den verschiedenen Freihöfen und die Arrondirung der Grenzen unter denselben, sollen hiedurch jedoch nicht beschränkt werden;

b) daß jede Veräußerung derselben in irgend einer Art — sei es im Ganzen oder in einzelnen Parcellen — an Personen, welche nicht zum Stande der kurischen Könige gehören, ganz und gar untersagt ist;

2) Bei gleichem Verwandtschafts-Grade mit dem Erblasser gilt das Vorzugsrecht der Schwertmagen vor den Spillmagen. Dagegen gehen die dem Erblasser dem Grade nach näher verwandten Spillmagen den entfernteren Schwertmagen vor;

3) In der Schwertseite gilt der Vorzug des Erstgeburtsrechts, also das Majorat: in der Spillseite dagegen das Jüngstgeburtsrecht oder das Minorat;

4) Der kinderlose Wittwer oder die kinderlose Wittwe schließen sämtliche Agnaten des Erblassers von der Erbschaft in den liegenden Gründen aus;

5) Das den Freihof antretende Kind muß der

Wittve des Erblassers jedenfalls freie Wohnung und Existenz ad dies vitae sichern, imgleichen den Geschwistern — namentlich den Brüdern — ein gewisses usuelles Knechtsland nebst Löhnung, gegen Leistung von Knechtsdiensten zur Benutzung gewähren. Diese Benutzung ist nur eine zeitweilige und durch die Leistung der Gegendienste bedingt; cessiren diese, so fällt auch das Knechtsland an den Eigenthümer des Freihofes zurück. Nie gehet dasselbe auf die Erben der Brüder des den Freihof antretenden ersten Erben über, es sei denn, daß mit diesem ein neuer Dienstcontract dieserhalb geschlossen würde.

6) Geht der Freihof ab intestato in Ermangelung von Descendenz auf einen Agnaten über, so findet bei diesen nicht das Herkommen Statt die in gleichem Grade zum Erblasser stehenden Agnaten in der im Punkte 5 erwähnten Weise, an der Erbschaft indirect zu betheiligen;

7) Sämmtliche fahrende Haabe wird vom Freihofe getrennt und nichts mit diesem unter den Titel eines eisernen Inventariums oder sonst wie, vererbet;

8) Der oder die ab intestato in den alleinigen Besitz des Freihofs gelangende Erbe oder Erbin sind dadurch in dem Rechte freier Veräußerlichkeit, sei es bei Lebzeiten oder auf den Todesfall nicht beschränkt; namentlich findet ein Nämherrecht der Agnaten bei der Veräußerung der Freihöfe nicht Statt.

Die hier entwickelten Erbrechtsgrundsätze der kurischen Könige sind durch mehrfache im Archive des Goldingenschen Oberhauptmanns-Gerichts vorhandene Erbschichtungsverträge und durch viele Präjudikate anerkannt; namentlich sind sie in neuester Zeit weitläufig erörtert und ausgeführt in dem, zwischen den kurischen Königen und Königinnen: Edde und Greethe Widding, Liese Schmidt, Christoph Peters Sohn Pennicke und Christoph Andrey's Sohn Pennicke in Betref der Vindication des im Freidorf Koninuzeem belegenen Freihofs Krucke geführten vieljährigen Prozesse und in dem denselben erledigenden Urtheile des Goldingenschen Oberhauptmanns-Gerichts d. d. 12.º May 1852, publ. 27 Juny ej. a.

ad VI: Besondere statistische Notizen, und zwar: 4. Die Nationalität ist ursprünglich die lettische und hat sich — sofern die Muttersprache als entscheidendes Kennzeichen derselben gelten muß, auch in allen Freidörfern erhalten, mit Ausnahme der zu dem Freidorfe Sausgaln verzeichneten, durchgängig den Familien-Namen Bergholtz führenden kurischen Könige, welche die deutsche Sprache angenommen haben. Die Tracht ist die in hiesiger Gegend auch bei den Letten übliche, zeichnet sich im Ganzen jedoch durch größeren Luxus aus. — Eine Ausnahme macht auch hierin das Freidorf Sausgaln, wo die Tracht der Deutschen niederer Klasse — der sogenannten «deutschen Leute» — allgemein angenommen ist.

5, Religion — Grad der Bildung u. s. w.

Die Freidörfer Koninuzeem, Plikken, Seemeln und Kalleizeem sind zur Lipaikenschen Kirche eingepfarrt, welche 5—7 Werst von ihnen entfernt ist und einen eigenen Seelsorger hat. Das Freidorf Sausgaln hält sich zur Goldingenschen deutschen Kirche und in der Seelsorge zu dem Goldingenschen deutschen Herrn Kirchspielsprediger. Die Freidörfer Draggun und Weesalgen endlich halten sich zu der Goldingenschen lettischen Kirche und zu dem Goldingenschen lettischen Herrn Kirchspielsprediger, als ihrem Seelsorger. Die drei letztgenannten Dörfer sind zur Goldingenschen lettischen Kirche eingepfarrt und von derselben resp. 7, 14 und 18 Werste entfernt. Eigene Bethäuser sind in den Freidörfern nicht vorhanden. Sämmtliche kurischen Könige gehören der evangelisch-lutherischen Confession an...

Es sind keine Schulen auf den Freidörfern vorhanden; es ist daher auch circa die Hälfte der kurischen Könige und Königinnen selbst des Lesens unkundig und nur etwa ein Zehntel der Bevölkerung ist des Schreibens mächtig. Das Freidorf Sausgaln macht hierin eine vortheilhafte Ausnahme. In neuester Zeit erwacht unter dieser Bevölkerung das Streben in dieser Beziehung nicht mehr hinter der übrigen lettischen Bevölkerung zurück-

zubleiben. Sie sucht dem Bedürfnisse des Unterrichts durch häuslichen Unterricht, welchen in den Freidörfern wohnende sogenannte deutsche Leute im Lesen und Schreiben ertheilen, und auch wohl dadurch zu genügen, daß die Wohlhabenderen unter ihnen ihre Kinder die Goldingensche Elementarschule besuchen lassen. Die Beilage zu der Columne V. der Tabelle Litt: C. lehrt, daß einzelne Individuen auch die Kreisschulen in Goldingen und Mitau besuchen und der in Tukcum als Kreislehrer angestellte kurische König Rudolf Bergholtz ist im pädagogischen Institute in Petersburg gebildet. — Die Errichtung eigener Schulen in den Freidörfern wird durch ihre zerstreute Lage erschwert, wo nicht völlig verhindert. Eine einzige gemeinsame Schule könnte von den entfernteren Dörfern aus nicht besucht werden und zur Errichtung mehrerer Schulen, je in den drei Haupt-Complexen der Freidörfer, sind diese nicht bevölkert und auch kaum bemittelt genug.

6, Es gibt gar keine öffentliche Gebäude in den Freidörfern. In Beziehung auf Schulgebäude gilt nämlich das oben über das Nichtvorhandensein von Schulen Gesagte und Magazin-Gebäude sind auch nicht vorhanden, weil die Bestimmungen der Bauer-Verordnung über Gemeinde-Magazine auf die kurischen Könige nie Anwendung gefunden haben und auch nicht Anwendung finden konnten, indem dieselben in keiner Beziehung der Bauer-Verordnung unterliegen.

7, Die Wohnhäuser und sämtliche übrigen Gebäude sind ausnahmslos von Holz erbaut. In der Bauart unterscheiden sie sich nicht von denen der übrigen Letten, jedoch sind sie alle mit Schornsteinen versehen...

8, Eigene Mühlen sind nicht vorhanden. Dem fallsigen Bedürfniß leisten zahlreiche in der Nachbarschaft der Freidörfer befindliche Privat — Wasser- und Windmühlen Genüge.

10, Die Methode der Bewirthschaftung ist die unter den Letten hiesiger Gegend übliche. Der Feldbau wird noch fast ausschließlich nach dem Dreifelder-System betrieben; Anbau von Futterkräutern findet wenig Statt. —

Roggen wird vorzugsweise gesäet, Waitzen nur in wenigen Freihöfen, weil auch im Ganzen ihr Boden sich nicht dazu eignet. Das Sommerfeld wird meist mit Gerste und Haber bestellt. Kartoffeln und Erbsen werden meist nur in den Gärten gebaut. — Obstbaumzucht ist wenig verbreitet. Gemüsebau liegt in der Kindheit und wird nur zum eigenen spärlichen häuslichen Bedarfe betrieben, könnte übrigens bei der Entfernung von den Städten nicht leicht zu merkantilischen Zwecken benutzt werden...

12, ...Die kurischen Könige treiben fast ausschließlich das Ackerbau-Gewerbe, wenigstens gilt solches fast ausnahmslos von den in den Freidörfern selbst wohnenden. Das Freidorf Sausgaln macht auch hierin eine Ausnahme, indem fast die Hälfte der zu demselben verzeichneten kurischen Könige außerhalb desselben, meist im Handwerkerstande lebt und auch die im Freidorfe Wohnenden großentheils ein Handwerk — meist als Töpfer — treiben. Auch enthält dieses Freidorf die zahlreichste deutsche und jüdische Bevölkerung, welche ebenfalls meist von ländlichen Handwerkern lebt.

13, Eine Gemeinde-Verwaltung existirt nicht, weil kein Gemeinde-Vermögen irgend welcher Art vorhanden ist. Die Wahl des Dorfs-Burrmeisters ist die einzige Handlung, bei welcher die Freidorfs-Einsaaßen je in jedem Freidorfe für sich, als eine Gesammtheit auftreten und findet die Aufbewahrung der Belehnungs-Urkunden u. s. w. bei dem jedesmaligen Burrmeister Statt.

14, Die äußeren Sitten und Gebräuche entsprechen denjenigen der Letten hiesiger Gegend und ist nichts besonderes hierüber zu berichten. Wird unter dem Ausdrucke «Sitten» der innere sittliche Zustand gemeint, so muß an den kurischen Königen gerühmt werden, daß eigentliche Verbrechen so gut wie gar nicht unter ihnen vorkommen. Seit Johannis 1847, so lange ich hieselbst Oberhauptmann bin, ist nur eine Criminal-Sache pct. Diebstahls wider ein zu den kurischen Königen gehöriges Individuum beim Oberhauptmannsgerichte anhängig gewesen und — wie ich aus den Registraturen der Behörden

ersehe — steht dieser Fall überhaupt seit Menschengedanken vereinzelt da; überdies betraf er eine Frau, die aus einer Bauer-Gemeinde in den Stand der kurischen Könige hineingeheirathet war, also ursprünglich nicht zu denselben gehörte, was von ihren Standesgenossen mit einem vielleicht nicht allzubescheidenen Selbstgefühl hervorgehoben wurde. Dagegen herrscht unter ihnen große Unverträglichkeit, woher Criminal-Injurien-Sachen nicht selten sind. Ebenso ist die Rechthaberei und Prozeßsucht, gegenseitige Mißgunst und Neid unter ihnen sehr zu Hause und die Quelle vieler kostspieliger Rechtsstreitigkeiten. Es ist nicht zu viel gesagt, wenn man behauptet, daß ein Huhn, welches über des Nachbars Gehöft gelaufen, eine Weidegerte, die ein Hüterjunge auf fremder Grenze abgeschnitten, u. dergl. m., gleich zu Grenzeindrangs- oder Spolien-Prozessen Anlaß geben. Anderer Seits hat diese Gewohnheit des Gerichts-Verfahrens ihren Scharfsinn, leider jedoch meist in rabulistischem Sinne, ausgebildet. — Völlerei, Trunksucht, Luxus in Gelagen, Prunksucht sind auch viel unter ihnen im Schwange und die Quelle der Zerrüttung manches Hausstandes.

ad VII. Die während der Regierungszeit des Herzogs Ferdinand in Kurland stattgefundene Haken-Revision wurde durch die Commissorialischen Decisionen de aõ 1717 ad Grav: Art: 26 angeordnet und substituirt dem früher als Flächenmaaß gedeuteten Begriffe eines Hakens eine durch Katastrirung des Bodens gewonnene Werth-Bestimmung. Diese Haken-Revision wurde nur sehr langsam in Kurland vollzogen und war sogar 1754 noch nicht ganz beendigt. Inzwischen war Herzog Ferdinand längst, nämlich bereits 1737 gestorben. In welchem Jahre nun die durch die Commissorialischen Decisionen angeordnete Haken-Revision auf den Besitzungen der Freidörfer vollzogen worden, kann nicht genau angegeben werden, weil die Registraturen hierüber höchstens noch etwa im alten herzoglichen Archive in Mitau zu finden sein dürften. Indessen ist aus dem obenangeführten Todesjahre des Herzogs Ferdinand ersichtlich, daß sie in dem Zeitraum zwischen 1717 un 1737 stattgefunden haben muß.

Während der Regierungszeit des Herzogs Peter — 1772 bis 1795 — hat eine allgemeine Haken-Revision in Kurland nicht stattgefunden. Indessen hat dieser Fürst Behufs genauerer Normirung des von den kurischen Königen zu Gunsten der Staats-Domäne Amt-Goldingen beanspruchten Natural-Gehorchs im Jahre 1773 die Freidörfer nochmals revidiren lassen. Das Resultat dieser Revision ist in einer Gehorchstabelle des Amtes Goldingen verzeichnet.

Vor dem Jahre 1717 hat keine auf legislativem Wege herbeigeführte allgemeine Haken-Revision in Kurland stattgefunden. Der Roßdienst — die alleinige zu jener Zeit zu leistende Abgabe — wurde nach Maaßgabe des in den Belehnungs-Urkunden angegebenen Haken-Maaßes der Ländereien berechnet. Der alte herrmeisterliche Haken entsprach einem Flächen-Inhalte von 177 livländischen Tonnstellen. Unter der Regierung des Herrmeisters Plettenberg wurde derselbe auf 96 Tonnstellen reducirt. Der Art: 13 des Privilegiums Sigismundi bestimmte den Haken zu 66 Quadrat-Basten à 66 Faden, was 180 Tonnstellen gleichkommt. Jedoch schon im Laufe des 16-ten und vollends des 17-ten Jahrhunderts wurde dieses Flächenmaaß — indem die Bast drei Mal um den Kopf und drei Mal um den Daumen zur Ausgleichung von Stegen und Wegen geschlungen wurde, — vergrößert und betrug nun 3738504 rigische Quadrat-Ellen oder circa 195 Tonnstellen.

Durch die Conferential-Schlüsse vom 25. Maerz 1714 § 3 und 6-e April 1715 § 1 endlich wurde jenes Flächenmaaß für Kurland wiederum als Grundlage der Roßdienstberechnung verworfen und statt dessen bestimmt, daß 60 arbeitsfähige Bauern männlichen Geschlechts die Bedeutung eines Hakens haben sollten. — Indessen ist nirgends ersichtlich, daß die Freidörfer in Grundlage der einen oder der anderen dieser Bestimmungen jemals vor 1717 vermessen oder abgeschätzt worden...

ad VIII. Die Entstehung des Wackengeldes, welches die kurischen Könige jetzt an das Krongut Amt Goldingen zu entrichten haben, ist folgende. — Ursprünglich und nach Inhalt ihrer Lehnbriefe waren die kurischen

Könige, gleich allen anderen freien Ordens-Vasallen, lediglich zum Roßdienste, d. h. zur Heeresfolge verpflichtet... Als im 17-ten Jahrhunderte dieser Art von Lehndienst durch die in ganz Europa stattfindende Umgestaltung der Kriegs-Verfassung obsolet wurde, begann bereits Herzog Friedrich an Stelle desselben andere im Amt Goldingen zu entrichtende Dienstleistungen den kurischen Königen aufzuerlegen, ohne daß jedoch strenge bewiesen werden könne, worin diese Leistungen bestanden. Unter Herzog Jacob wurden diese Leistungen mittelst Rescripts d. d. 15.º August 1661 ausdrücklich auf die alleinige Verpflichtung den Postdienst zwischen Schruden, Goldingen und Piltten zu besorgen, beschränkt und geradezu verboten sie anderweitig zu beschweren, und namentlich sie zu Feldarbeiten anzuhalten, damit demnach — wie es in diesem Rescripte heißt — zwischen den Freyen und gemeinen Pauren ein Unterschied sey. Vielfache Versuche der fürstlichen Amts-Verwalter von Amt-Goldingen die kurischen Könige dennoch unter allerlei Vorwänden zu Naturalleistungen zu adstringiren, wurden von dem Herzoge Friedrich Casimir und seinem Nachfolger noch durch Rescripte vom 11.º Januar 1688 und 29 Januar 1700 abgewiesen und die Amts-Verwalter bedeutet «die kurischen Könige in Ruhe zu lassen.» Als nach der verheerenden Pestseuche in dem Jahre 1709 das Amt Goldingen fast gänzlich ausgestorben war, ließen sich die kurischen Könige bewegen, «aus freundnachbarlichen Rücksichten» bei dem Gehorche des Amtes-Goldingen Hülfe zu leisten. In den Inventarien dieses Kronguts aus den Jahren 1711 und 1712 ist der Versuch gemacht aus dieser freiwilligen Hilfsleistung eine Verbindlichkeit zu folgern; sie enthalten folgende Passus und zwar dasjenige von 1711: «daß, da wegen der Contagion die Amtsbauerschaft die Feldarbeit zu bestellen nicht vermocht, die Freyen sich zu einer Amtsbedienung und zu Posten verbindlich gemacht hätten» und dasjenige von 1712: «daß obgleich aõ 1710 bei der Contagion die hochfürstliche Verordnung ergangen, daß die Freibauern — außer den Postreutern Draggun und Sausgaln

— zur Feldarbeit nur vor das Mal mögliche Hülfe leisten sollen, sie aber ihrer Freiheit gemäß nicht dazu zu bewegen gewesen, sie sich aber 1711 an den Capit: Korff (den damaligen fürstl. Verwalter des Amts-Goldingen) verbindlich gemacht dem Amte darin, was die Amtsbedienung und Posten betrifft, gerne assistiren zu wollen, damit die Amtsbauern, welche bisher zur Amtsbedienung gewesen, im Felde arbeiten könnten und stehn Solches zu S-ner Hochfürstl. Durchlaucht fernerer Verordnung.»

Gegen diese Beeinträchtigung erhoben die kurischen Könige gleich 1715 beim Herzoge Ferdinand in Danzig Beschwerde. Dennoch blieb es bei einer Belastung derselben in der Art, daß die von ihnen geleistete Amtsbedienung in eine Verpflichtung zur Stellung von fünf Arbeitern wöchentlich überging, ihnen auch um dieselbe Zeit der Unterhalt der Postreuter auferlegt ward. Zwar verordnete Herzog Ernst Johann am 20.º Juny 1764 bei der Bestätigung ihrer Privilegien, «daß sie nur zur Schloßarbeit und zum Postengehen employret werden sollten;» jedoch ändert er bereits vier Monate später seine Willensmeinung dahin, daß sie auch wieder zur Stellung von Arbeitern und zur Wackenzahlung verpflichtet sein sollten. Herzog Peter endlich normirte ihre Leistungen in der Weise, wie sie noch heut zu Tage von ihnen entrichtet werden... Gegen diese vom Herzoge Peter normirte Belastung protestirten indessen die kurischen Könige sofort und erneuerten ihre Beschwerden, wiewol vergeblich, von Zeit zu Zeit, bis sie sie 1809 vor den damaligen Herrn Justizminister Fürsten Lopuchin brachten. Auf dessen Anordnung wurde ihre Beschwerde beim Goldingenschen Oberhauptmannsgerichte in Verhandlung gezogen. Dieser Rechtsstreit wurde im Jahre 1813 bei dem Oberhauptmanns-Gerichte zu Gunsten der kurischen Könige entschieden; desgleichen fiel das Appellations-Urtheil des Kurländischen Oberhofgerichts zu Gunsten derselben aus. Im Jahre 1816 gediehen die Akten dieses Prozesses an den Senat, bei dem sie noch in Verhandlung stehen...

Unter dem Ausdrucke: «Wacke» (lett: pagasts) nun wird in Kurland und — so viel ich weiß — in allen drei Ostseeprovinzen diejenige Leistung der Bauern verstanden, welche, im Gegensatze von Frohne, Gehorch, Spann- und Handdiensten, theils in Natural-Abgaben, z. B. Eiern, Hühnern, Gänsen, Schinken, Beeren aller Art u. s. w., theils auch in einer baaren Geldzahlung besteht. Seit Einführung der Geldpachten pflegen meist diese Natural-Abgaben aus den Pachtcontracten zu schwinden und durch eine für Alles stipulirte Geldpacht abgelöset zu werden. Indessen kommt die Sache und das Wort nicht nur noch jetzt auf vielen Gütern, z. B. bei Bezeichnung der von den Richter-Widmen-Gesinde meist an irgend ein nahe belegenes Krongut zu entrichtenden Geldzahlung, vor, sondern wird auch zur Beurtheilung der früheren Verhältnisse immer seine Bedeutung behalten.

In Beziehung auf die kurischen Könige ist nun die Geld-Abgabe, welche nachweislich schon seit 1764, wahrscheinlich aber schon früher ihnen, anstatt des, bei den veränderten Posteinrichtungen nicht mehr in natura ertragbaren Postreuter-Dienstes auferlegt worden, analog den ähnlichen Abgaben der leibeigenen Bauern, mit dem Ausdrucke: «Wackengeld» bezeichnet worden. Auch die ihnen auferlegte Leistung von Buschhafer-Korn ist unter dem Ausdrucke der von ihnen zu entrichtenden «Wacke» zu subsummiren...

ad. IX. Nur von den drei Freidörfern Koninuzeem, Seemeln und Kalleyzeem ist's bekannt, daß sie Wappen führen; jedoch fehlt alle und jede Nachricht darüber, ob, wann und von wem ihnen diese Wappen verliehen worden oder ob und wann sie sich dieselben etwa selbst beigelegt. Gewiß ist nur, daß sie sie schon seit Menschengedenken führen. In der Lippaikenschen Kirche findet man jetzt nur die Wappen der Freidörfer Seemeln und Kalleyzeem auf Glas gemalt in den Kirchenfenstern eingesetzt. Die Dimensionen der Wappenschilder betragen $5\frac{1}{2}$ Zoll im Längendurchmesser und $4\frac{1}{2}$ Zoll im Breitendurchmesser. Das Wappen des Freidorfes Seemeln stellt

einen Mann zu Pferde mit einem Windspiel dar und führt die Umschrift:

«DER SEMEL GEWAFFN 1664.»

Das Freidorf Kalleyzeem führt ein sogenanntes redendes Wappen, nämlich einen Ambos mit zwei im Kreuze darauf liegenden Hammern. Das Wappen des Dorfes Koninuzeem ist im Jahre 1850 durch einen Sturm aus den Kirchenfenstern geworfen und zertrümmert, seitdem aber nicht hergestellt worden. Es stellet einen Mann zu Pferde mit einer Lanze dar und ist in dieser Gestalt, mit der Unterschrift: «Andreas Pennicke 1439» auf einem Brette abgebildet, welches auf einer etwa acht Fuß hohen Stange vor dem Burrmeisters-Freihofe im Freidorf Koninuzeem befestigt ist. Die Jahreszahl 1439 deutet muthmaasslich auf die älteste jetzt noch vorhandene Lehnurkunde, in welcher der Name Pennicke vorkommt. In allen diesen Wappen sind die Figuren in natürlicher Farbe auf weißem Felde dargestellt. — Es hat mir leider nicht gelingen wollen einen des Zeichnens kundigen Mann zur Abzeichnung dieser Wappen willfährig zu machen, was darin seine Entschuldigung finden dürfte, daß die Lipaikensche Kirche und das Freidorf Koninuzeem drei Meilen von hier entfernt sind. Ob die vier anderen Freidörper Pliken, Draggun, Weesalgen und Sausgaln jemals auch ein Wappen geführt und was es etwa dargestellt, ist nicht bekannt und selbst die Tradition schweigt darüber.

17. Senāta spriedums 1854. g.¹ 22. jūnijā.

**Указъ Его Императорскаго Величества,
Самодержца Всероссійскаго,**

изъ Правительствующаго Сената
Господину Курляндскому Гражданскому Губернатору.
По указу Его Императорскаго Величества, Правительствующій Сенатъ слушали представленное Исправляющимъ должность Курляндскаго Гражданскаго Губернатора, тамошнимъ Вице-Губернаторомъ дѣло, объ освобожденіи вольныхъ посе-

¹ Valsts arhivs Kurzemes civiļgubernātoru kancelejas lieta n. 956/1836.

лянь деревень Куришь-Кениге отъ платежа оброка и отбыванія барщины въ пользу Курляндской мызы Гольдингенъ. Приказали: Дѣло сіе началось въ 1810 году по поданной въ Гольдингенскій Оберъ Гауптманскій Судъ просьбѣ жителями деревень: Куришь-Кениге, Пликенъ, Семельнъ, Каллейцемъ, Весальгенъ, Драгунъ и Саусгаленъ, объ освобожденіи ихъ отъ платежа оброка и исправленія работъ въ пользу казенной мызы Гольдингенъ, а равно отъ взноса всѣхъ казенныхъ податей и отбыванія другихъ повинностей, на основаніи грамотъ, данныхъ Гермейстерами Нѣмецкаго ордена въ разное время съ 1320 по 1621 годъ. Изъ грамотъ сихъ видно, что предкамъ просителей пожалованы земли въ вѣчное и потомственное владѣніе на ленномъ правѣ съ освобожденіемъ отъ платежа за оныя денежной подати и исправленія работъ. Собранными же свѣденіями обнаружено, что всѣ жители означенныхъ деревень есть потомки тѣхъ лицъ, коимъ земли пожалованы, что они имѣютъ во владѣніи своемъ земли, не болѣе того количества, какое предкамъ ихъ пожаловано было, что они Управленіемъ мызы Гольдингенъ мало по малу были облагаемы повинностями на равнѣ съ исправляющими оныя крестьянами и даже введены были въ инвентари сей мызы, но по ревизскимъ сказкамъ показывались они отдѣльно отъ крестьянъ, вольными поселянами. Судебная мѣста, основываясь на представленныхъ жителями означенныхъ деревень грамотахъ, признаютъ, что казенная мыза Гольдингенъ неправильно обложила ихъ оброкомъ и работами, а потому и полагаютъ, земли просителей оставить въ потомственномъ ихъ владѣніи на равнѣ съ прочими привилегированными состояніями, а самихъ ихъ въ крестьянскомъ званіи, не подвергая барщинѣ, платежу оброка и другихъ податей, а равно и исправленію рекрутской повинности. Съ симъ рѣшеніемъ согласились Курляндская Палата Государственныхъ Имуществъ и Исправлявшій должность Гражданскаго Губернатора, тамошній Вице-Губернаторъ, представившій дѣло сіе въ Правительствующій Сенатъ. Соображая таковое рѣшеніе судебныхъ мѣстъ съ дан-

ными жителямъ вышеупомянутыхъ семи деревень грамотами и съ 7-ю и 8-ю статьями V-го Т. Св. Уст. о под., Правительствующій Сенатъ находить съ одной стороны, что грамотами освобождены жители деревень Куришь-Кениге отъ платежа податей и отбыванія барщины за земли, имъ пожалованныя безъ предоставленія какихъ либо личныхъ преимуществъ, да и они сами не присвоиваютъ себѣ другихъ правъ, какъ только принадлежащихъ вольнымъ поселянамъ; а съ другой, что въ означенныхъ статьяхъ Свода поименованы всѣ тѣ сословія, кои свободны отъ податей и повинностей, но въ числѣ оныхъ незначутся вольныя люди, въ Курляндіи обитающіе. Почему признавая, что жители деревень Куришь-Кениге ни отъ подушной подати по званію поселянъ, ни отъ рекрутской и земской повинностей освобождены быть не могутъ; Правительствующій Сенатъ, согласно мнѣнію Г. г. министровъ Внутреннихъ Дѣлъ и Государственныхъ Имуществъ, полагаетъ: 1-е, состоящія во владѣніи Куришь-Кенигеновыхъ поселянъ, пожалованныя ихъ предкамъ земли оставить, на основаніи данныхъ грамотъ, у нихъ и на будущее время на правѣ общественной собственности; 2-е, самихъ ихъ, какъ жительствующихъ на своихъ земляхъ, уволить отъ всѣхъ повинностей въ пользу мызы Гольдингенъ и отъ платежа поземельнаго оброка въ казну, и наконецъ 3-е, обязать ихъ платежомъ подушной подати по званію поселянъ и исправленіемъ земскихъ повинностей, а рекрутскую повинность съ нихъ взыскивать, на основаніи положенія, для Курляндской губерніи опредѣленнаго, и о томъ, для учиненія надлежащаго распоряженія, въ Курляндскую Палату Государственныхъ Имуществъ, съ препровожденіемъ представленнаго тамошнимъ Вице-Губернаторомъ дѣла, послать указъ, какъ вымы дать знать Курляндскому Гражданскому Губернатору и увѣдомить Господъ министровъ Внутреннихъ Дѣлъ и Государственныхъ Имуществъ.

Юня «22» дня 1854 года.

Оберъ Секретарь (подпись)

Въ должности Секретаря (подпись)

Помощникъ Секретаря (подпись)

18. Kuršu kņiņu iesniegums Baltijas ģenerālgubernātoram 1854. g. 17. novembrī.*

Nr. 1807. Am 27 Nov. 1854.

An Seine Durchlaucht den Herrn General-Gouverneur von Liv-, Esth- und Kurland, Generallicutenant, Generaladjutant und hoher Orden Ritter Fürsten Italiiski, Grafen Suworow-Rimnikski von den Burrmeistern der Kurischen Könige ergebenste Unterlegung.

Bei Ewr: Durchlaucht sehen wir uns genöthigt für uns und für alle unsere Standesgenossen Schutz und Hülfe zu erlehen in einer Angelegenheit, in welcher unser ganzes Wol und Wehe, ja selbst die Existenz unserer Standes-Corporation auf dem Spiele steht.

Am 8. November d. J. hat das Goldingensche Hauptmanns-Gericht auf Grund des an dasselbe ergangenen und hier in copia angeschlossenen Befehls des Domainenhofes d. d. 18. October a. c. Nr. 11121 von uns eine Erklärung eingefordert in Beziehung auf einen angeblich am 22. Juny a. c. sub. Nr. 32536 in Betreff unserer erschienenen Senats-Ukas, dessen Inhalt der Domainenhof folgendermaßen referirt:

1) daß die in unserem Besitz befindlichen, unseren Vorfahren verliehenen Ländereien, in Grundlage der uns aus ertheilten Freibriefe, uns auch für die Zukunft mit dem Rechte eines Gemeinde-Eigenthums zu belassen seien;

2) daß wir selbst, als auf eigenen Ländereien Wohnende, von allen Leistungen für das Krongut Goldingen und von der Zahlung eines Grundzinses zur Kronskasse zu liberiren seien und

3) daß uns die Zahlung der Seelensteuer als Bauern und die Prästation der Landesleistungen zur Pflicht zu machen, die Rekrutenpflichtigkeit von uns aber in Grundlage der für das Kurländische Gouvernement bestimmten Verordnung zu leisten sei. Bei dem höchst auffallenden

* Archiv des General-Gouverneurs von Liv-, Est- und Kurland, V. Bauer-Abteilung, Acta in Sachen der Kurischen Könige № 290/1840 Eesti Riigi Keskarchiiv, Tartu; noraksts arī VA., Kurzemes bruņniecības komitejas archīvs, n. 2160.

Inhalte dieses Ukases durften wir uns — so lange nur der oben erwähnte Domainenhofs-Befehl als ein referens absque relato darüber vorlag — um so mehr gerechten Zweifeln hingeben, ob auch dieser Inhalt richtig referirt sei, als wir, bestehenden Gesetzen nach, gewärtigen mußten, daß ein etwa in unserer, seit mehr als vierzig Jahren anhängigen Civil-Rechts-Sache wider das Krongut Amt-Goldingen ergangenes Senats-Urtheil uns in vorschriftmäßigem Wege durch die competente Civil-Justiz-Behörde publicirt worden wäre. Inzwischen vernehmen wir jetzt, daß auch in der Kurländischen Gouvernements-Zeitung vom 30. October d. J. Nr. 87 — welche Numer am 8. Nov. a. c. bei den Goldingenschen Behörden zum Vortrage gelangt ist — der erwähnte Senats-Ukas gleichen Inhaltes mit dem Referate des Domainenhofes abgedruckt und daß dieser Ukas sich ausdrücklich als ein, in unserer seit 1810 wider das Krongut Amt-Goldingen anhängigen Civil-Rechts-Sache ergehendes Urtheil selbst qualificire und darstelle.

Schon diese Form der Publication eines in einer Civil-Parten-Sache ergangenen Urtheiles beeinträchtigt uns in hohem Grade. Wir sind zeither durch keinen Befehl irgend einer Autorität angewiesen worden die Kurländische Gouvernements-Zeitung amtlich zu halten, wie denn dieselbe in der That auch in unseren Dörfern ganz und gar nicht gehalten wird. Es ist daher reiner Zufall, wenn wir auf diese Weise irgend etwas von dem unseren Rechtsstreit schlichtenden Urtheile erfahren haben, während sonst den streitenden Parteien jedes Urtheil vorschriftmäßig in einem ihm zuvor amtlich zu insinuierenden Termine förmlich publiciret und in authentischer Form behündigt werden muß. Hiedurch wird erst die Möglichkeit gewährt den terminum a quo für die, nur vom Tage der förmlichen Publication an lauffenden Appellationsfrist festzustellen. Durch die gewählte Form der Publication sind wir dagegen außer Stande gesetzt den terminum a quo der aus gesetzlich zustehenden Appellationsfrist zweifellos kennen zu lernen oder werden — falls wider Vermuthen dieser terminus vom Tage des Abdrucks in der

uns gar nicht einmal zugefertigten Gouvernements-Zeitung an gerechnet werden sollte — wesentlich in der Benutzung der Appellations-Frist beschränkt und gekränkt, da noch bis hiezu alles, was wir über die Publication in der Gouvernements-Zeitung wissen, für uns nur auf Hörensagen beruhet. — Ferner ist weder aus dem Domainenhofs-Befehle, noch — dem Vernehmen nach — aus dem Abdrucke in der Gouvernements-Zeitung ersichtlich, von wem das wider uns ergangene Senats-Urtheil gefällt ist, ob nämlich von dem Pleno des Senats oder von einem und zwar von welchem Departement deßelben; denn auch in letzterer Beziehung können nach der Natur unserer Rechtssache Zweifel obwalten, ob sie in dem ersten oder in dem dritten Departement verhandelt worden. Wir sind daher, durch das Unterlassen der vorschriftmäßigen Urtheils-Publication an uns Seitens der competenten Civil-Justiz-Behörde und durch den Mangel jeder Eröffnung darüber, von wem dieses Urtheil gefällt sei, selbst darüber jeder Wissenschaft beraubt, über wen und an wen wir unsere Appellations-Beschwerde gelangen zu lassen haben, ob nämlich an das Plenum des Senats über ein Departement deßelben oder ob an die Bittschriften-Comission über das Plenum des Senats.

Der Inhalt des — wie wir hören — in der Gouvernements-Zeitung abgedruckten Senats-Urtheils ist aber vollends für uns einer Vernichtung sowohl unserer Wohlfahrt, als unserer staatsbürgerlichen Existenz gleich zu achten. Während nämlich der von uns heilsamst und dankbarlichst acceptirte zweite Punkt des Urtheils uns von den aus widerrechtlich obtrudirten Frohnleistungen und Geldzahlungen an das Amt-Goldingen resp. an die Krons-Kaße entbindet, sollen zufolge des ersten Punktes — wie wir uns haben sagen lassen — unsere Ländereien uns in Zukunft: «Als Gemeinde-Eigenthum» gelaßen werden. Diese Bestimmung ist uns völlig unverständlich. — Die unseren Vorfahren von den Herrmeistern seit dem 13-ten Jahrhunderte verliehenen Ländereien sind — wie auch dem Senate auf Grund einer von dem Goldingenschen Oberhauptmanns-Gerichte hierüber eingeforderten

und in einem Berichte defelben d. d. 9. Februar 1848 Nr. 99 ausführlich enthaltenen Darstellung bekannt sein muß — im Laufe dieser langen Zeit durch Erbtheilungen, Käufe und andere Besitzverträge das Einzel-Eigenthum einiger unter uns, während die größere Mehrzahl der kurischen Könige, ohne Grundeigenthum, theils durch Dienste bei den Verwandten in den Freidörfern, theils auch außerhalb derselben in den verschiedensten Berufen und Gewerben ihre Subsistenz findet. Das Grundeigenthum an unseren Ländereien ist ferner — wie sowohl in dem bezogenen Berichte des Oberhauptmanns-Gerichts als, wenn wir nicht irren, auch in einem Ewr: Durchlaucht von dem gegenwärtigen Goldingenschen Herrn Oberhauptmann Baron von der Ropp am 29. April 1853 sub Nr. 61 über unsere civil- und staatsrechtlichen Verhältnisse erstatteten ausführlichen Berichte actenmäßig begründet worden — durch langes und ununterbrochenes Gewohnheitsrecht, welches überdies im Jahre 1801 unter uns vertragsmäßig normirt worden, jeder ferneren Theilbarkeit entzogen und wird nach einem besonderen unter uns bestehenden Erbrechte vererbt. Ueber alles dieses waltet unter uns gar kein Streit ob und noch weniger ist es Gegenstand des seit 1810 lediglich in Betreff der von uns widerrechtlich geforderten Leistungen an das Krongut Amt-Goldingen obschwebenden und durch das Senats-Urtheil vom 22. Juny d. J. geschlichteten Rechtsstreits gewesen. Es ist uns daher unfäßlich, wie der Senat dazu gekommen ist, über diesen, von keiner Parthei seiner Judicatur unterzogenen, ja gar nicht einmal strittigen Gegenstand ein Urtheil zu fällen. Die Art und Weise aber, in der solches geschehen, ist uns vollends unfäßlich. Während unser Allernädigster Herr und Kaiser erst unlängst die heillosen Lehren des Communismus im westlichen Europa durch die Allerhöchsten Manifeste vom 14. Maerz 1848, 26. April und 17. August 1849 — welches wir aus den auch uns publicirten Patenten der Kurländischen Gouvernements-Regierung vom 18. ej: m: etc. Nr. 2656, 2. May 1849 Nr. 4158 und 30. Sept. 1849 Nr. 8954 kennen gelernt — gebrandmarkt und bald darauf die Verbreiter dersel-

ben siegreich bekämpft hat, soll zufolge des Senats-Urtheils vom 22. Juny d. J. diesen nämlichen Gottes heiliger Ordnung widersprechenden Lehren unter uns, wie es scheint, practischer Eingang verschafft werden, indem ein seit Jahrhunderten als privates Einzel-Eigenthum herausgebildetes Grundvermögen plötzlich zu einem communen Eigenthum erklärt wird. Während bei der bisherigen, weder zu Klagen unter uns noch zu einem Rechtsstreite Anlaß gebenden Ordnung der Dinge einzelne Häupter der Familien das Grund-Eigenthum zwar allein besaßen, aber hiemit die Pflicht überkamen und übten, den jüngeren Familiengliedern Unterkommen und Subsistenz gegen zu leistende Dienste zu gewähren, soll jetzt — wie es scheint — der Grund und Boden entweder unter allen jetzt lebenden kurischen Königen getheilt, oder von ihnen allen gemeinschaftlich als ein gemeinsames Eigenthum genutzt werden! Abgesehen davon, daß dadurch sämmtliche Credit- und Hypotheken-Verhältnisse unter uns zerstört und diejenigen, die im guten Glauben an dem fernerem Bestehen der von Niemandem angefochtenen bisherigen rechtlichen Eigenthums-Verhältnisse unter uns, Kapitalien auf unser Grund-Vermögen creditirt haben, in unverantwortlicher Weise getäuscht werden würden — abgesehen davon, daß schon jetzt der geringe Umfang unserer Ländereien der Gesammtheit aller unserer Corporations-Genossen, bei einer Theilung der Ländereien unter ihnen allen oder bei gemeinsamer Nutznießung derselben auch die allerbescheidenste Existenz zu bieten nicht im Stande wäre — abgesehen hiervon ist vollends nicht ersichtlich, wie es bei der voraussichtlichen Vermehrung unserer Kopffzahl, nach der neuen vom Senate statuirten communistischen Ordnung der Dinge gehalten werden soll. Sollen immer wieder neue Theilungen des Grund und Bodens stattfinden? oder wer soll, falls immerwährende gemeinschaftliche Nutznießung der Ländereien mit gleichem Anrechte jedes Einzelnen an dem Ertrage und Vertheilung desselben nach Kopffzahl gemeint ist, wer soll denn — da doch nicht alle Hände zugreifen könnten — die Bewirtschaftung führen, die Vertheilung vornehmen?

Wir könnten zu der Bitte verleitet werden, daß die Herren Senatoren doch auch das jetzt in ihren einzelnen Händen befindliche Grundeigenthum zu einer communistischen Gemeinsamkeit zusammenthun möchten, um uns durch den eigenen Versuch den Beweis der praktischen Ausführbarkeit der von ihnen für uns beliebten communistischen Ordnung zu liefern. So lange uns nicht ein solcher Beweis vorliegt, müssen wir an der Ausführbarkeit dieses Punktes des Senats-Urtheiles zweifeln und besorgen, daß jeder Versuch der Ausführung unsere Wohlfahrt zerstören und uns einem unrettbaren Proletariate preisgeben werde.

Vernichtet nun dieser erste Punkt des Senats-Urtheils unsere materielle Existenz, so bricht der dritte Punkt derselben über unsere bisherige privilegierte staatsbürgerliche Existenz nicht minder unbarmherzig den Stab. Auch hier ist allem zuvor hervorzuheben, daß unsere Standesrechte gar nicht Gegenstand der Rechtssache gewesen sind¹, in welcher das Senats-Urtheil vom 22. Juny d. J. ergangen ist. Dieser Rechtsstreit ist — wie die Akten nachweisen und der Senat selbst in dem Eingange seines Urtheils referiren soll — von uns selbst veranlaßt und zwar durch eine rein civilrechtliche Negatorien-Klage, die wir 1810 wider das Krongut Amt-Goldingen wegen der von uns widerrechtlich geforderten Frohnleistungen und Geldzahlungen bei der competenten ersten Civil-Justiz-Instanz anstengten. Nur auf diese Klage hat der officiell hiezu demandirte Vertreter der Krone sowol bei der ersten Instanz — dem Goldingenschen Oberhauptmanns-Gerichte — als bei der Appellations-Instanz — dem kurländischen Oberhofgerichte — Red und Antwort gegeben. Keinesweges aber hat die hohe Krone — unser Gegner in dieser reinen privatrechtlichen Forderungs-Sache, — vor dem Forum der genannten beiden Instanzen eine Reconventionsklage wider uns angestrengt, durch die unsere Standesrechte und Verhältnisse angestritten würden. Es ist daher in dem in Rede stehenden Prozesse auch gar nicht von unseren Standesverhältnissen die Rede gewesen; noch we-

¹ Ģenerālgubernātora kancelejas piezīmes uz iesnieguma malām: Falsch! s.: das Oberhofgerichtsurtheil von 1849.

niger haben wir Gelegenheit gehabt, den — wie wir jetzt ersehen — im Senate aufgetauchten Zweifeln über unseren Standesrechte unserer Seits zu begegnen. So berühren denn auch die in den beiden einheimischen Instanzen, 1813 beim Goldingenschen Oberhauptmanns-Gerichte und 1816 beim Kurländischen Oberhofgerichte, in unserer 1810 wider das Krongut Amt-Goldingen entamirten Civil-Rechts-Sache ergangenen Urtheile — indem sie uns völlig Recht gaben und von den unserer Seits angefochtenen Leistungen und Zahlungen entbanden — unsere Standesrechte und Verhältnisse theils gar nicht, theils nur beiläufig in der historischen Darstellung, ohne sie jedoch auch nur im allermindesten in den Bereich der verba decisiva zu ziehen². Desgleichen ist die von dem Vertreter der Krone wider diese Urtheile und namentlich wider dasjenige des Oberhofgericht eingelegte Appellations-Beschwerde einzig und allein wider die uns zuerkannte Befreiung von den Leistungen an das Amt-Goldingen gerichtet, und läßt sich selbstverständlich über unsere, in diesen Urtheilen gar nicht dijudicirten Standesrechte auch gar nicht, als über einen Appellations-Punkt, aus. Der Senat ließ unsere Civil-Recht-Sache vom Jahre 1816 — in welchem die Akten an denselben gediehen — bis zum Jahre 1839 zu unserem großen Schaden und Nachtheile völlig liegen³. Im Jahre 1839 endlich bekamen wir wieder etwas von einem Fortgange unserer Rechts-Sache zu hören, indem der Senat mittelst Befehles d. d. 13 April 1839 Nr. 21164 dem Oberhofgerichte eine nachträgliche Untersuchung und Ermittlung darüber aufgegeben hatte:

1) ob alle diejenigen Eingesessenen der Goldingenschen Freidörfer, welche den Reclamations-Prozeß von 1810 ausgeführt, auch von den, laut den beigebrachten Urkunden ursprünglich belehnten 5 Familien abstammen?

2) welcher Umfang an Land ihren Vorfahren nach den Urkunden verlehnt worden und ob die gegenwärtig

² Ist zwar richtig für zwei andere frühere Entscheidungen, nicht aber für das Urtheil von 1849.

³ Eine unbegründete Beschuldigung. Die Akten lagen in Kurland, weil die verloren gegangene ... geschickt wurden.

im Besitze der Freisaßen befindlichen Ländereien jenem Umfange entsprächen?

Das Oberhofgericht übertrug dieses Commissum hienwiederum dem Goldingenschen Oberhauptmanns-Gerichte, welches sich deßelben in einer mühsamen, bis in die geringsten Details gehenden Untersuchung unterzog und das uns günstige die Beziehung beider gestellten Fragen enthaltende Resultat in einem höchst ausführlichen und erschöpfenden Berichte d. d. 9. Februar 1848 Nr. 99 darlegte. Wir haben vernommen, daß das Oberhofgericht dem Sentiment des Oberhauptmanns-Gerichts vollständig beigepflichtet und in diesem Sinne dem Senate auf seinen Befehl d. d. 15. April 1839 berichtet habe. In den durch den Senat im Jahre 1839 gestellten beiden Fragen — liegt durchaus nicht was uns darin eine, um erst in der Revisions-Instanz auftauchende Anstreitung unserer Standesrechte und privilegirten Corporation hätte ahnen lassen können. Und so hat sich denn auch die durch diese Fragen veranlaßte Untersuchung des Goldingenschen Oberhauptmanns-Gerichts nur auf die aufgegebenen Ermittlung unserer Genealogie und des Umfanges unserer Ländereien befaßt, sich aber keinesweges auf die Erforschung des rechtlichen Grundes unserer Standes-Privilegien erstreckt, noch uns in dieser Beziehung gehört⁴. Ebenso sind wir auch später niemals im Auftrage des Senats über unsere Standesrechte und Privilegien befragt worden. Erst jetzt zum ersten Male erfahren wir, daß der Senat diese staatsrechtliche Frage, welche lediglich der legislativen Gewalt anheim fällt, in den Bereich der lediglich privatrechtlichen judiciairen Erörterung gezogen hat, zu der er allein durch die Acten unseres Rechtstreites veranlaßt war und veranlaßt sein durfte, und zwar erfahren wir die Thatsache, daß unsere Standesrechte einer Erörterung unterworfen worden, erst gleichzeitig mit dem über sie ergangenen Todesurtheile, ohne daß wir selbst — die zu-

⁴ Diese Deduction ist unrichtig . . . da sie durch das Urtheil von 1849, welches sie mit Stillschweigen übersahen, publicirt . . . durch dasselbe aber ihre Standesrechte umständlich in den verbis decisivis festgestellt . . .

nächst Betheiligten — auch nur je hierüber befragt oder gehört worden wären⁵. Zwar gereicht es uns zu großer Genugthuung — daß — wie, dem Vernehmen nach, der Senat selbst in dem historischen Theile seines Urtheils referiren soll — sämmtliche Behörden Kurlands, das Goldingensche Oberhauptmanns-Gericht, das Oberhofgericht, der Domainenhof und der Herr Gouvernements-Chef übereinstimmend ihr Gutachten dahin abgegeben haben, daß wir nach wie vor, von Abgaben-Zahlung und Rekrutenpflicht befreit bleiben sollen. Dieser, bei der genaueren Kenntniß der Landesbehörden mit unseren staatsrechtlichen Verhältnissen entschieden zu unseren Gunsten sprechende Umstand, findet indeßen bei dem Senate gar keine Berücksichtigung. Dagegen soll er — wie wir uns haben sagen lassen — seine uns so höchst nachtheilige Entscheidung folgendermaassen begründen:

1) „weil wir in den Artickeln 7 und 8 des Tom: V des Swod's der Gesetze, Abgaben-Reglement, nicht unter den von Abgaben und Leistungen befreiten Ständen aufgeführt seien.“

Hier wird eine Omission des Gesetzgebers uns als culpa angerechnet, während wir doch notorisch bei der Abfassung des Tom: V des Swod's nicht zugezogen sind und folglich auch für die bei dieser Abfassung verschuldeten culposen Unterlassungen der Abfasser wahrlich nicht haften können. — Dagegen dürfte es vielmehr für uns in's Gewicht fallen, daß wir in den Artickeln 5, 6 und 8 des Tom: V, wo die der Kopfsteuer unterliegenden Stände aufgezählt sind, ebenso wenig namhaft gemacht sind. Kurz, wir kurischen Könige, die wir keinem einzigen der in dem Abgaben-Reglement aufgezählten Stände und Corporationen zugezählt werden können und seit bald 600 Jahren einen eigenen privilegirten Stand bilden, wir sind in dem Abgaben-Reglement gar nicht erwähnt und kann daher aus diesem weder etwas uns Nachtheiliges noch etwas uns Günstiges gefolgert werden.

⁵ Das mag richtig seyn!

2) „Weil unsere Ländereien uns ohne Ertheilung irgend welcher persönlicher Vorzüge verliehen sei.“

Dies ist eine offenbar irrtümliche Behauptung. Vielmehr weisen unsere, durch das Oberhauptmanns-Gericht in copia vidimata dem Senate unterlegten Lehnbriefe nach, daß uns in denselben mit den Ländereien auch zugleich große persönliche Vorrechte verliehen worden sind. So verleiht uns der älteste unserer noch vorhandenen Lehnbriefe, derjenige des Herrmeisters Gerdt von Jorke sub dato Dünamünde feria III in Rogationibus 1520 „jura, quorum caeteri vasalli ordinis in Curonia utentur“⁶ (s: Das Inland, Jahrgang 1839 Nr. 16). Der Lehnbrief des Herrmeisters Johann von Osthoff, gen. Mengden, sub dato Riga am dingsdach to Vastellavende 1454 (s: loc. cit. Nr. 17) verleiht uns ausdrücklich die Freiheit von allen Leistungen irgend welcher Art. — Nach der von der zweiten Abtheilung der Allerhöchst eigenen Kanzlei seiner Kaiserlichen Majestät verfaßten Geschichtlichen Einleitung in das baltische Ständerecht (s: daselbst II pag: 80) wurde als „Ordens-Vasall“ nur der ritterbürtige Besitzer eines Gutes nach Lehnrecht angesehen. Der auf uns angewendete Ausdruck „sicut caeteri vasalli“ stellt uns also den ritterbürtigen Lehnbesitzern gleich⁷. Solches wird noch mehr bekräftigt durch die Benennung „kurische Könige“, welche unsere Landesherren, sowohl die Herrmeister als die Herzoge Kurlands uns beilegten (: Lehnbriefe des Herrmeisters Wolter von Plettenberg sub dato Nyenmolen am avende Bartolomei Apostoli 1504 und des Herzogs Friedrich vom Jahre 1621; abgedruckt im Inlande pro 1839 Nr. 17 und 20). Es wird endlich außer Zweifel gesetzt durch das privilegirte Gerichtsforum des Adels, deßen wir uns von jeher und noch jetzt erfreuen, und die thatsächliche fast 600-jährige Freiheit von Abgaben und persönlicher Militairpflicht⁸, welche unsere Lan-

⁶ „Jure, quo caeteri vasalli ordinis in Curonia bona sua feodalia sunt soliti possidere“, so wird ungefähr das Richtige lauten.

⁷ Unrichtig!

⁸ Die Rekrutirung besteht erst seit dem Anfange dieses Jahrhunderts.

desherren und Landesbehörden sicherlich nicht so lange geduldet hätten, wenn es nicht aus Achtung vor der wolverbrieften rechtlichen Grundlage dieser Befreiung geschehen wäre.

3) „weil wir angeblich selbst nur diejenigen Rechte beanspruchen, welche den „Freibauern“ zustehen:“

Wir wissen nicht, woher der Senat uns diese Bescheidenheit zutraut. In der Privat-Rechts-Sache, in welcher der Senat das Urtheil vom 22. Juny d. J. gefällt hat, haben wir nur auf Befreiung von den uns widerrechtlich obtrudirten Leistungen an das Amt-Goldingen geklagt. Darüber hingegen, daß wir etwa an einem Uebermaße staatsrechtlicher Rechte und Freiheiten litten oder darüber, daß unsere privilegirte Befreiung von Abgaben und Militairpflicht uns lästig werde, haben wir niemals geklagt und noch weniger eine desfallsige Klage rechtsanhängig gemacht. Eben so wenig sind wir jemals dieserhalb befragt oder gar ausgeklagt worden und sind daher nie in den Fall gekommen, einen Verzicht darauf auszusprechen oder uns mit einem niederen Maaße von Freiheiten, als demjenigen, welches uns rechtlich zusteht, zufrieden zu erklären. Wir können daher das uns vom Senate unverdienter Weise gezollte Lob der Bescheidenheit und Genügsamkeit nicht annehmen, müssen vielmehr der Wahrheit gemäß bekennen, daß wir so ungenügsam sind, unsere verbrieften Rechte bis aufs Aeußerste vertheidigen zu wollen. Ja, dieses gehet so weit, daß wir selbst die vom Senate uns beigelegte Benennung: „Freibauern“ ablehnen und auf unsere althergebrachte, als historische Erinnerung an unsere Abstammung uns theure, von unseren Landesherrn, den Herrmeistern sowol als den Herzogen stets⁹ beigelegte Benennung: „kurische Könige“ auch ferner bestehen müssen. Zwar in so fern, wie wir das Land unserer Väter bauen und unsere Existenz von unseren Aeckern ziehen, würden wir keinesweges die Bezeichnung als „Bauern“ im gewöhnlichen Sinne des Worts verschmähen, obgleich uns —

⁹ Zwei Mal sind sie so genannt worden, von Herrmeister Plettenberg und vom Herzoge Friedrich.

wie oben nachgewiesen — die Qualität ritterbürtiger Grundbesitzer¹⁰ zustehet. Aber im staatsrechtlichen Sinne sind wir jedenfalls nicht als „Bauern“ zu bezeichnen. Vor Einführung der Bauerfreiheit trennte die Leibeigenschaft die Klasse der kurischen Bauern weit von uns. Aber auch nach Aufhebung der Leibeigenschaft sind wir durch Gesetzgebung und Verfassung völlig von den Bauern getrennt. Die Bauer-Verordnung erwähnt unserer gar nicht und hat auf uns in gar keiner Hinsicht Anwendung¹¹. Wir haben ein anderes Gerichts-Forum als die Bauern. Wir sind rechtlich von Körperstrafe, Abgaben und Militairpflicht befreit, die Bauern nicht. Wir haben weder ein Gemeindegericht noch eine Gemeinde-Verfassung, weder Magazin noch Gebietslade; die Bauern wol¹¹. Wir haben das Recht des vollen Eigenthums an unsern Grund und Boden; die Bauern nicht. Dagegen haben die kurländischen Bauern das Recht, die Grundstücke des Adels auf 50 Jahre in Pacht oder Pfandbesitz zu nehmen (§ 174 der BV); wir haben dieses Recht nicht. Die kurländischen Bauern haben das Recht von Richtern ihres eigenen Standes gerichtet zu werden; wir nicht. Kurz, wie man auch die Sache ansehe, in keiner Hinsicht sind wir staatsrechtlich den Freibauern — denn das sind jetzt alle Bauern Kurlands — gleichgestellt¹², sondern wir bilden einen eigenen besonderen Stand freier und privilegirter Grundeigenthümer, unter dem Namen der „kurischen Könige“ mit eigenthümlichen Rechten und Pflichten — einen Stand, der in Rußland vielleicht kein Analogon hat, wol aber es einst in Preußen an den dortigen: „preußischen Königen“ hatte, die — gleich uns von den nationalen Fürsten stammend — von den Ordensmeistern als freie Grundeigenthümer und ritterbürtige Vasallen mit Ländereien belehnt worden waren.

4) „weil die Herren Minister des Inneren und der Reichs-Domains Gutachten abgegeben hätten, welche mit dem Urtheile des Senats übereinstimmen.“

¹⁰ Falsch!

¹¹ NB. Richtig!

¹² NB. Richtig!

Es ist schon oben gezeigt, daß die reine Civil-Rechts-Klage, in welcher das fragliche Urtheil ergangen ist, dem Senat rechtlich durchaus gar keine Veranlassung geben durfte unser, in den unteren Instanzen gar nicht¹³ zur Sprache gebrachtes staatsrechtliches Verhältniß in den Bereich seiner Entscheidung zu ziehen und daß der Senat noch weniger das Recht hatte, hierüber hinter unserm Rücken, ohne daß wir nur ja darüber gehört wären, zu erkennen. Die Gutachten der Herren Minister vermögen diesen Mangel jeder Berechtigung des Senats keineswegs zu ersetzen.

Das Allerhöchste Manifest der Kaiserin Catharina II vom 15. April 1795 sagt ausdrücklich: „daß allen Ständen und Individuen Kurlands alle bis dahin beseßenen Rechte und Immunitäten garantirt und aufrecht erhalten werden sollen“. Dieses Allerhöchste Kaiserliche Wort gilt folglich auch uns in ganz gleichem Maße, wie den übrigen Ständen Kurlands. In gleichem Sinne lauten die Allerhöchsten Gnadebriefe des hochseeligen Kaisers Alexander I und unseres jetzt regirenden Allergnädigsten Herrn und Kaisers vom 15. September 1801 und 9. Februar 1827. Wir sind darin nirgends von den, den Ständen Kurlands Allergnädigst confirmirten Privilegien ausgenommen. Auf dieses Allerhöchste Kaiserliche Wort bauen und vertrauen wir mit fester Zuversicht. Sollte dennoch unser Allergnädigster Herr und Kaiser allerhöchst selbst unsere privilegirte, von Abgaben und Militairpflicht eximirte staatsrechtliche Stellung aufzuheben für gut befinden, so werden wir uns selbstverständlich — wenn auch mit blutendem Herzen — seinem Allerhöchsten Willen unterwerfen. Aber wir können weder dem Senate, noch den Herrn Ministern, noch Seiner Diener irgendeinem — und wären es noch so hochgestellte — das Recht einräumen, uns die von Kaiserlicher Majestät Allergnädigst confirmirten Privilegien und Gnadenbriefe¹⁴ zu zerreißen und unter dem

¹³ Falsch!

¹⁴ Die Gnadenbriefe verpflichten sie ausdrücklich zur Heeresfolge und zum Botendienste.

Deckmantel eines in einer ganz speziellen Privat-Rechts-Sache ergehenden Civil-Urtheils einen legislativen Act zu vollziehen, der nach den Reichsgrundgesetzen eine den unumschränkten Selbstherrschern aller Reußen ausschließ-lich vorbehaltene Prärogative ist.

Sind wir nach obiger Darstellung von dem Senate in völlig incompetenten Weise in unserem Eigenthum und in unseren Rechten schwer gekränkt, so hat der kurländische Domainenhof sich auch seiner Seits sofort beeilt aus unserem Unglücke Nutzen zu ziehen. Wie aus seinem in copia hier angeschlossenen Befehle an das Goldingensche Hauptmanns-Gericht d. d. 18. October a. c. Nr. 11121 hervorgehet, bedrohet er uns nämlich in Folge des Senats-Urtheils vom 22 Juny a. c. mit Entziehung der uns auf den Kronforst zuständigen Bau- und Brennholz-Servitute. Zugleich fordert er von uns eine Erklärung ein, ob wir die Leistungen an das Amt-Goldingen, von denen wir durch das Senats-Urtheil befreit sind, noch bis Johannis 1855 entrichten wollen, in welchem Falle der Domainenhof uns gütigst bis dahin auch noch das uns zuständige Holz ablassen will. Wir haben nun nach der jetzigen Lage der Dinge bei dem Hauptmanns-Gericht uns — wie unsere in copia angeschlossene Eingabe vom 15. d. M. ausweiset — nur dahin auslassen können:

„Daß es für uns — weil eines Theils das Senats-Urtheil vom 22. Juny a. c. uns noch gar nicht in vorschriftmäßiger Art und Weise durch die competente Civil-Justiz-Behörde publicirt ist und weil anderen Theils, sobald diese Publication an uns stattfinden wird, wir sofort die Rechtskraft des vom Domainenhofe referirten Urtheils durch die Appellation an die höhere Instanz hemmen werden — jetzt noch gar nicht an der Zeit sei, die vom Domainenhofe geforderte Erklärung abzugeben. Vielmehr würden wir, so lange das qu: Urtheil von uns in der höheren Instanz angefochten wird, nach der bekannten Prozeßregel, daß lite adhuc pendente der status quo streng aufrecht zu erhalten sein, selbstverständlich die von uns zeither — wenn gleich in debite — im Amt Goldingen entrichteten Frohnleistungen und Wacken-Zahlungen nach wie vor zu

praestiren nicht ermangeln und gewärtigten demnach, daß auch der Domainenhof nicht bloß bis Johannis 1855, sondern ebenfalls nach der oben allegirten Prozeßregel, bis zur allendlichen Entscheidung unserer Sache in der höchsten und letzten Instanz, fortfahren werde, daß uns servitutenmäßig zustehende Bau- und Brennholz abzulaßen.“

Indeß haben wir gleichzeitig wider die von dem Domainenhof angedrohte Maßregel durch das Hauptmanns-Gericht unsere feierliche und rechtsförmliche Verwahrung einlegen müßen und sehen uns genöthigt Ewr: Durchlaucht noch wider den Domainenhof anzurufen¹⁵. In dem Senats-Urtheile vom 22. Juny a. c. ist — nach dem eigenen Referate des Domainenhofes — unserer Holz-Servitute mit keinem Worte erwähnt noch weniger ausgesprochen, daß sie uns in Zukunft entzogen werden sollen. Vielmehr führt der Domainenhof selbst an, daß diese Servitute von der sogenannten Oserowschen Commission im Jahre 1803 anerkannt worden. Bekanntlich bildet die von dieser Commission entworfene „Holz-Consignation“ die unantastbare rechtliche Basis aller in Kurland auf die Kronforste ausgeübten Holz-Servitute. Wir sind in dieser Consignation sub Nr. 86 mit unseren Servituten aufgeführt. Alle gewaltsame und sophistische Herumdeutelei des Domainenhofs an dieser Anerkennung unserer Servitute seitens der Oserowschen Commission wird daher dieselben nicht weg zu deuteln vermögen und zwar um so weniger, als der Domainenhof selbst sich des Geständnisses nicht entbrechen kann, daß wir in der „Holz Consignation“ von 1803 als „nicht gehorchende“ Kronswirthe verzeichnet seien. Der Domainenhof stützt zwar seine Argumentation darauf, daß wir in dieser Consignation „Kronswirthe“ und jetzt vom Senate „Freibauern“ genannt werden. Wir haben bereits oben nachgewiesen, daß uns weder die eine noch die andere Benennung zukommt, sondern daß wir „kurische Könige“ heißen und dieses die von jeher von unseren Landesherren unserer Standescorporation officiell beigelegte Benennung sei. Der Name thut

¹⁵ Diese Induction scheint richtig zu sein

nun aber gewiß nichts zur Sache. Der Kern der Sache, das punctum saliens ist hier aber unzweifelhaft die Anerkennung unserer Holzservitute Seitens der Oserowschen Commission, und zwar mit dem Zusatze, daß diese uns, trotzdem daß wir nicht gehorchen, zustehen, woraus folgt, daß die Oserowsche Commission sie keinesweges — wie der Domainenhof jetzt herausklügeln will — als ein Äquivalent für von uns zu leistende Dienste angesehen wissen will, sondern auf Grund anderer von uns beigebrachter Beweise anerkannt hat. Der Domainenhof hebt nun ferner hervor, daß in unseren Belehnungsurkunden ein Privilegium auf Holz nicht enthalten sei. Wir zweifeln, daß von den zahlreichen Holzservituten, welche Privatgütern Kurlands auf die Kronforste zustehen, auch nur eine einzige aus den ersten, über diese Güter ertheilten Lehnbriefen originiren. Vielmehr haben sie durchweg ihren Ursprung theils aus späteren Gnaden-Conceßionen der Herzoge, theils aus besonderen Verträgen, theils endlich auch aus Usucapion und Verjährung; denn alle diese Erwerbstitel sind für Besitz jeglicher Art und namentlich auch für Servitute in der kurländischen Landesgesetzgebung, wie nicht minder in der russischen Reichsgesetzgebung begründet. Ueber einen oder den andern dieser rechtlichen Erwerbstitel unserer Holz-Servitute haben nun bereits unsere Väter bei der Oserowschen Commission sich ausgewiesen. Die Anerkenntniß oder Zurückweisung Seitens dieser Commission ist seit dem von der hohen Krone selbst als unantastbare Fundamental-Basis aller Holz-Servitute Kurlands festgehalten worden. Sie wird auch für uns gelten müssen.

Dieses alles gegen den Domainenhof geltend zu machen wird nun eigentlich dann an der Zeit sein, falls derselbe nach einem in der höchsten und letzten Instanz in unserer Rechtssache ergangenen Urtheile auf der ange droheten Entziehung unserer Holz-Servitute beharren sollte. Bis dahin muß pendente lite nach allen Prozeßregeln res integra bleiben. Wir recapituliren zum Schluß unsere Beschwerden in Folgendem:

- 1) Der Senat hat in unserer Rechtssache über

Rechtsfragen geurtheilt, welche in den unteren Instanzen gar nicht verhandelt worden und über welche wir, als Partien, niemals gehört worden sind¹⁶;

2) der Senat hat in unserer rein privatrechtlichen Civil-Sache die ihm hiebei zustehende lediglich judiciaire Autorität in eine legislative verwandelt und staatsrechtliche Fragen in seinen Bereich gezogen, die nur auf dem Wege der Gesetzgebung oder durch unseren Allergnädigsten Herrn und Kaiser höchselbst gelöset werden können;

3) es wird, namentlich vom Domainenhofe — wie wir so eben vernehmen — auch von der Gouvernements-Regierung durch eben eingegangene desfallsige an die Goldingenschen Behörden erlassenen Befehle zur Vollziehung des Senats-Urtheils geschritten, ohne daß uns derselbe publicirt und der terminus a quo für unsere Appellation vorschriftmäßig bekannt gemacht wäre¹⁷;

4) der Domainenhof legt in das Senats-Urtheil eine darin mit keinem Worte enthaltene Bestimmung, nämlich, daß uns fortan unsere Holz-Servitude entzogen werden sollen, hinein¹⁸.

Wir flehen demnach Ewr: Durchlaucht um Schutz in allen diesen Rechtskränkungen und zugleich um die Anordnungen:

1) daß das in unserer seit 1810 anhängigen Partien-Sache ergangenen Senats-Urtheil uns vorschriftmäßig durch die competente Civil-Justiz-Behörde publiciret und in forma probante behündigt, auch hiebei eröffnet werde, von wem dieses Urtheil gefällt ist, ob nämlich vom Pleno oder von einem Departement des Senats und namentlich von welchem Departement?

2) daß der terminus a quo für die uns gesetzlich zustehende Appellationsfrist erst vom Tage der in gesetzlich vorgeschriebener Form an uns erfolgten Publication des Urtheils an beginne;

¹⁶ Unrichtig!

¹⁷ ... vom General-Gouverneur zu berücksichtigen.

¹⁸ Scheint richtig!

3) daß während dieser Appellationsfrist und während der in Folge unserer weiteren Appellation fernerhin dauernden Streit Anhängigkeit unserer Rechts-Sache die Ausführung des ergangenen Senats-Urtheils sistirt und der Domainenhof angewiesen werde, uns während dessen das uns laut Anerkenntniß der Oserowschen Commission servitutmäßig zustehende Bau und Brennholz-Quantum nach wie vor abzulaufen.

Durchlauchtigster Fürst!

Wir sind nur ein Häuflein von 400 Seelen. Der Zuwachs an Abgaben und Rekruten, den der Reichsschatz und das Heer unseres Herrn und Kaisers von uns erhalten kann, ist daher nicht der Rede werth. Aber das Unrecht, mit dem wir durch das Senats-Urtheil bedrohet sind, schreit darum nicht minder gen Himmel.

Das heilige Wort der hohen Beherrscher Rußlands ist in den Allerhöchsten Manifesten vom 15. April 1795, 15. Septbr. 1801 und vom 9. Februar 1827 auch uns verpfändet. An dieses Wort halten wir uns mit dem ganzen hingebenden Vertrauen, welches auch den Geringsten der Unterthanen des großen rußischen Reichs beseelt.

Und so geben wir uns der Hoffnung hin bei Ewr: Durchlaucht, als dem hochherzigen Stellvertreter unseres gerechten Monarchen, nicht nur die huldreiche Gewährung unserer oben ausgesprochenen ergebensten Bitten, sondern auch fernerhin, wenn wir unsere Sache an die competente höhere Instanz bringen, Schutz und Vertretung unserer gerechten Sache zu finden.

Goldingen, den 17. November 1854.

Christoph Pennik (Unterschrift)

Burrmeister von Kurschkoenigen Dorf.

Bergholtz (Unterschrift)

Burrmeister von Sausgallen.

+++

soll heißen Jurre Widding

Burrmeister von Dragen.

+++

soll heißen Jurre Tontegode
Burrmeister von Weesalgen.

+++

soll heißen Christop Tontegode
Burrmeister von Plicken.

+++

soll heißen Jacob Schmeding
Burrmeister von Seemeln.

+++

soll heißen Martin Schmidt
(soll eigentlich Kallei heißen)

Burrmeister von Kalleyzeem.

19. Kuršu ķoniņi lūgums ķeizaram Aleksandram II
1855. g.¹

Всеавгустѣйшій Монархъ,
Всемилоствѣйшій Государь!

Къ Стопамъ Вашего Императорскаго Величества Престола дерзаютъ прибѣгнуть Старшины (Бурмейстеры) деревень Куришъ-Кениге со слѣдующею всеподданнѣйшею просьбою.

Во время распространенія власти Нѣмецкаго рыцарскаго Ордена надъ принадлежащими нынѣ къ Російской Имперіи Прибалтійскими Губерніями, жители этого края, какъ извѣстно изъ исторіи, состояли въ зависимости поколѣнныхъ своихъ Начальниковъ, которые были частью покорены, частью принявъ добровольно Христіанскую вѣру, присоединились къ Ордену. За сими послѣдними оставались земли ихъ на томъ самомъ основаніи, на какомъ Орденъ жаловалъ свѣтскимъ членамъ изъ завоеванной земли лены. Земли эти укрѣплены за ними особыми, нынѣ еще существующими гра-

¹ Archiv des General-Gouverneurs von Liv-, Est- und Kurland, V. Bauer-Abteilung, Acta in Sachen der Kurischen Könige № 290/1840, Eesti Riigi Kesk-archiiv. Tartu. Kõрija аri VA., Kurzemes guberņas канселејас lieta n. 8272.

мотами Гермейстеровъ Ордена и за помощь, оказанную ими Ордену, еще пожалованы были имъ особыя земли въ потомственное владѣніе на ленномъ правѣ, причемъ именно упоминается объ обычномъ еще нынѣ названіи: «Куришь-Кениге», что служитъ яснымъ доказательствомъ происхожденія надѣленныхъ подъ симъ названіемъ жителей отъ прежнихъ коренныхъ поколѣнныхъ Начальниковъ. Отъ нихъ происходятъ, какъ оказалось не только изъ историческихъ соображеній, но и изъ официальныхъ изслѣдованій, произведенныхъ и въ новѣйшее время подлежащими Начальствами, вольные поселяне, живущіе еще нынѣ подъ названіемъ Куришь-Кениге въ собственно принадлежащихъ имъ деревняхъ, Курляндской губерніи въ Гольдингенскомъ уѣздѣ, которые сохраняли всегда чистое и несмѣшанное происхожденіе свое и пользовались нѣсколько столѣтій присвоенными имъ и утвержденными всѣми Государями правами, такъ что они владѣли этими землями прежде на ленномъ, а послѣ общей алодификаціи въ 1776 году, на правѣ полной собственности, на равнѣ съ владѣющимъ вотчинами дворянствомъ, между прочимъ съ правомъ на охоту, не подлежа лично платежу податей или даже рекрутскому набору.

Въ 1810 году возникъ споръ между Курляндскою Казенною Палатою и Куришь-Кениге о нѣкоторыхъ работахъ, возложенныхъ на нихъ Казенною Палатою въ пользу Казенной мызы Гольдингенъ, Куришь-Кениге сами просили объ освобожденіи ихъ отъ сихъ работъ (которыя и нынѣ отмѣнены), и дѣло сіе доходило въ 1816 году обыкновеннымъ порядкомъ, чрезъ Курляндскія Инстанціи, до Правительствующаго Сената и рѣшено тамъ лишь только въ 1854 году, на основаніи собранныхъ Правительствующимъ Сенатомъ свѣдѣній какъ о правахъ и привиллегіяхъ Куришь-Кениге, такъ и о повинностяхъ ихъ въ пользу казенной мызы Гольдингенъ, и о законномъ основаніи оныхъ, а въ теченіи сего продолжительнаго времени надлежало намъ отбывать повинности въ пользу казенной мызы Гольдингенъ, которыя нынѣ признаны неправильными. Хотя

Курляндскія Начальства по точномъ разсмотрѣнїи признали право наше на оставленіе въ своей силѣ льготъ, коими пользовались мы нѣсколько столѣтїй, и которыя предоставлены намъ грамотами Орденскихъ Гермейстеровъ и за тѣмъ утверждены, — совершенно основательнымъ, однакоже указомъ Правительствующаго Сената отъ 22-го Іюня 1854 года за № 32536 (по 1-му Департаменту) положено: вольныхъ поселянъ Куришь-Кениге хотя уволить отъ всѣхъ повинностей въ пользу казенной мызы Гольдингенъ, каковыя повинности признаны неправильными, и жалованныя имъ земли оставить у нихъ на будущее время на правѣ общественной собственности, но обязать ихъ платежемъ подушной подати по званію поселянъ и исправленіемъ земскихъ и рекрутской повинностей. Сей указъ, съ котораго прилагается у сего засвидѣтельствованная копія, объявленъ намъ 3-го Февраля 1855 года, какъ видно изъ подносимаго же при семъ свидѣтельства, и мы вынужденными находимся молить о Всемилостивѣйшемъ Вашего Императорскаго Величества соизволенїи на переразсмотрѣніе сего дѣла для признанїя нашихъ правъ, ибо мы увѣрены, что эти права намъ дѣйствительно принадлежать и что во всякомъ случаѣ можно лишить насъ оныхъ не иначе, какъ по Высочайшему Вашего Императорскаго Величества повелѣнію. По сему осмѣливаемъ въ оправданїе встрѣчаемыхъ нами сомнѣнїй въ справедливости рѣшенїя Правительствующаго Сената объяснить слѣдующее.

Самый поводъ къ сему рѣшенію, т. е. начатый самими Куришь-Кениге споръ о неправильно возложенныхъ на нихъ повинностяхъ въ пользу казенной мызы, показываетъ, что о личныхъ привилегїяхъ и правоотношенїяхъ Куришь-Кениге сначала вовсе рѣчи не было. За симъ представляется намъ лишь только теперь возможность освѣдомиться о причинахъ, по которымъ облагаемся податною и рекрутскою повинностями и защищаться противъ этого. Правительствующій Сенатъ, по разсмотрѣнїи поступившаго въ оный въ 1816 году дѣла съ казенною мызою Гольдингенъ, поручилъ въ

1839 году Курляндскому Оберъгофгерихту привести въ извѣстность, дѣйствительно-ли происходятъ отъ первоначально пожалованныхъ землями пяти семействъ всѣ тѣ жители поименованныхъ деревень, кои производили дѣло 1810 года, и соотвѣтствуютъ ли числу ихъ находящіяся нынѣ во владѣнїи вольныхъ поселянъ земли. Оба сїи вопроса, по самомъ точномъ изслѣдованїи, произведенномъ мѣстнымъ Гольдингенскимъ Оберъгауптманскимъ Судомъ, которому обстоятельства Куришь-Кениге въ точности извѣстны, разрѣшены утвердительно и сїе разрѣшеніе признано со стороны Правительствующаго Сената основательнымъ. Но подлежатъ ли вольные поселяне платежу податей и рекрутской повинности, вопросъ сей вовсе не былъ въ разсмотрѣнїи, и противу онаго мы вовсе защищаться не могли потому, что о томъ вовсе спора не было и Курляндскія присутственныя мѣста по сему предмету не постановили рѣшенія, хотя оми всѣ, т. е. Гольдингенскій Оберъгауптманскій Судъ, Курляндскій Оберъгофгерихтъ, Курляндская Палата Государственныхъ Имуществъ, Начальникъ Курляндской Губернїи, мнѣніемъ полагали, что слѣдуетъ по прежнему оставить насъ при нашихъ привиллегїяхъ и свободными отъ платежа податей и повинности рекрутской. За симъ, по нашему мнѣнїю, дѣло сїе не могло быть рѣшено по случаю начатой нами самими тяжбы съ казенною мызою Гольдингенъ, и таковое рѣшеніе по дѣлу о преимуществахъ состоянія, бывшихъ въ дѣйствиіи много столѣтїй, зависитъ единственно отъ Вашего Императорскаго Величества. По случаю присоединенїя Курляндїи къ Россійской Имперїи, блаженной памяти Императрица Екатерина II Высочайшимъ Манифестомъ 15-го Апрѣля 1795 года Всемилостивѣйше повелѣтъ соизволила, сохранятьъ всѣмъ подданнымъ Курляндскимъ предоставленныя имъ права, и мы всеподданнѣйше надѣмся, что Вашему Императорскому Величеству благоугодно будетъ разрѣшить разсмотрѣнїе принадлежащихъ намъ правъ; ибо ласкаемъ себя возможностью доказать основательность оныхъ.

Правительствующій Сенатъ основываетъ свое рѣшеніе на томъ, что по ст. 7 и 8 V Т. Свод. уст. о под. жителяхъ деревень Куришь-Кениге не значутся въ числѣ тѣхъ сословій, кои свободны отъ податей и повинностей. Нѣтъ возможности, чтобы въ Свод. Зак., касающемся до всей обширной Россійской Имперіи, заключалось всякое частное совершенно мѣстное и происшедшее отъ историческихъ событій постановленіе; но за симъ тотъ, коего право сверхъ того не подлежитъ сомнѣнію, не можетъ быть лишень онаго. Даже въ Сводѣ мѣстныхъ узаконеній Губерній Остзейскихъ о правахъ состояній, не упомянуто о жителяхъ деревень Куришь-Кениге и при всемъ томъ они существуютъ съ особыми правами, несоотвѣтствующими никакому изъ четырехъ состояній, поимянованныхъ сообразно съ общими законами Имперіи въ 1 ст. 2 ч. Свода мѣстныхъ узаконеній (дворянство, духовенство, городскіе обыватели, сельскіе обыватели), ибо жители деревень Куришь-Кениге, не принадлежа къ дворянству, пользуются нѣкоторыми дворянскими правами, но не пользуются правами крестьянскаго сословія, такъ что сіе означеніе крестьянъ со стороны Правительствующаго Сената вовсе не соотвѣтствуетъ правнымъ и фактическимъ отношеніямъ. Курляндскіе крестьяне были крѣпостные и получили свободу лишь только по положенію о Курляндскихъ крестьянахъ, изданному 25 Августа 1817 года. Жители деревень Куришь-Кениге никогда не лишились свободы и владѣнія землями. Курляндскіе крестьяне собственно не владѣютъ землями, а правоотношенія ихъ разбираются по положенію о Курляндскихъ крестьянъ въ особыхъ присутственныхъ мѣстахъ и особо установленнымъ слѣдственнымъ порядкомъ судопроизводства; они освобождены отъ употребленія гербовой бумаги и взноса пошлинъ; между тѣмъ какъ жители деревень Куришь-Кениге, наравнѣ съ дворянствомъ и прочими непринадлежащими къ податнымъ состояніямъ лицами, подсудны мѣстному (Гольдингенскому) Оберъгаултманскому Суду, спорныя ихъ дѣла производятся общимъ тяжбынымъ порядкомъ.

на гербовой бумагѣ и по тѣмъ самымъ правиламъ, какія установлены для прочихъ неподатныхъ состояній, т. е. по общимъ мѣстнымъ узаконеніямъ, Курляндскимъ Статутамъ и установившимся обычаемъ законамъ. На жителей деревень Куришь-Кениге не распространяется ни одно изъ состоявшихся для Курляндскихъ крестьянъ постановленій и по сему нельзя поступать съ нами, какъ съ тѣми крестьянами, тѣмъ менѣе потому, что о нихъ особо не упомянуто въ ст. 7 и 8 Т. V Свод. Зак. о свободныхъ отъ подушной подати лицахъ, ибо столь же мало значутся они въ числѣ тѣхъ, кои въ ст. 5, 6 и 8 показаны подлежащими подушной подати. При семъ случаѣ можно присовокупить, что Коммиссія, учрежденная въ 1803 году, для опредѣленія сервитутныхъ правъ на полученіе лѣса изъ казенныхъ дачъ, признала жителей деревень Куришь-Кениге какъ не отбывающихъ барщины крестьянъ, имѣющими право на полученіе извѣстнаго количества лѣса. Мы не можемъ допустить, чтобы какое либо правительственное неправильное означеніе стѣсняло личныя и права собственности наши. Намъ ни въ какомъ случаѣ нельзя причислить къ казеннымъ крестьянскимъ хозяевамъ или вольнымъ поселянамъ; официальные наши названія усматриваются изъ Государевыхъ грамотъ, сервитутное право наше на полученіе лѣса признано и онымъ не замѣняются обязанности въ пользу мызы Гольдингенъ, ибо та самая Коммиссія именно объясняетъ, что мы не отбываемъ барщины. И такъ какое бы мы ни имѣли право на продолженіе того отпуска лѣса, но оный никакого не имѣетъ вліянія на права наши по состоянію.

Другой упомянутый Правительствующимъ Сенатомъ доводъ въ томъ, что земли пожалованы намъ безъ присвоенія какихъ либо особенныхъ преимуществъ, дѣйствительно не былъ бы приведенъ и самое рѣшеніе, какъ слѣдуетъ намъ ожидать отъ правосудія Правительствующаго Сената, было бы совершенно другое, если бы представлялась намъ возможность указать именно на особыя личныя права, заключающіяся въ нашихъ грамотахъ и дарованныя нашимъ предкамъ.

Древнѣйшая изъ нашихъ грамотъ, т. е. данная Гермейстеромъ Гердтомъ фонъ деръ Йорке въ 1320 году, предоставляетъ намъ положительно: *jura, quorum caeteri vasalli ordinis in Curonia utentur* т. е. «тѣ права, коими пользуются прочіе васаллы ордена въ Курляндіи». А что васаллъ значитъ только рыцарскаго происхожденія ленникъ, доказано исторически и грамматически. Въ составленномъ Вторымъ Отдѣленіемъ Собственной Вашего Императорскаго Величества Канцеляріи введеніи во II ч. Свода мѣстныхъ узаконеній стр. 80 именно сказано², что лишь только рыцарскаго происхожденія владѣлецъ леннаго имѣнія назывался васалломъ; и по сему явствуетъ, что предкамъ нашимъ дарованы именно тѣ самыя права, которыми пользовались прочіе рыцарскаго происхожденія ленники. Равнымъ образомъ и ленная грамота Гермейстера Югана фонъ Остгофа съ прозваніемъ Менгденъ, данная въ 1454 году, предоставляетъ намъ именно свободу отъ всѣхъ повинностей, какого бы рода онѣ ни были. Эти и прочія ленныя грамоты существуютъ еще подлинникомъ, онѣ истребованы и засвидѣтельствованныя съ нихъ копіи представлены Гольдингенскимъ Оберъгауптманскимъ Судомъ и за симъ мы не знаемъ, дѣйствительно ли оныя не были въ разсмотрѣніи Правительствующаго Сената или приняты происходящія отъ нихъ права не въ правномъ и исторически правильномъ смыслѣ.

Самое названіе «Куришь-Кениге», употребленное въ ленной грамотѣ Гермейстера Валтера фонъ Плеттенберга отъ 1504 и Герцога Фридриха отъ 1621 года, указываетъ на происхожденіе наше отъ древнихъ начальниковъ земли и на предоставленіе особаго преимущества, почему не имѣется въ виду причины, по которой

² Kuršu koniję te atsaucaus uz barona O. fon Rādena un grāfa Em. Ziverta sastādīto un oficiāli izdoto Baltijas provinču tiesību vēsturi, kas bij domāta kā vēsturisks komentārs 1845. g. Baltijas provinču likumu abām pirmām daļām. Šī darba vācu izdevums saucas „Geschichtliche Übersicht der Grundlagen und der Entwicklung des Provinzialrechts in den Ostseegouvernements“, I—II. (St. Petersburg 1845). Citētā vieta atrodas otrā daļā un skan šādi: „Als Vasall wurde Jeder ritterbürtige Bezitzer eines Gutes nach Lehnrecht angesehen“ (80. lp.).

полагается почитать насъ особымъ разрядомъ крестьянъ, хотя по невѣденію или неурзумѣнію нашихъ не всеобще извѣстныхъ привилегій дано намъ названіе «вольныхъ поселянъ». Наконецъ Правительствующій Сенатъ объясняетъ, что мы сами присвоиваемъ себѣ только права вольныхъ поселянъ. Мы не знаемъ, гдѣ употреблено выраженіе сіе. Во всякомъ случаѣ не можемъ лишиться предоставленныхъ намъ по грамотамъ правъ потому, что кто либо изъ нашихъ заступниковъ употребилъ оное по дѣлу, въ которомъ даже вовсе не было рѣчи собственно о нашихъ правахъ состоянія. Въ Высочайшемъ Манифестѣ Императрицы Екатерины II отъ 15-го Апрѣля 1795 г. именно сказано: «Всѣмъ состояніямъ и лицамъ Курляндіи сохранять и поддерживать всѣ права и преимущества, коими они до сего времени пользовались».

Равный смыслъ заключается въ данныхъ въ послѣдствіи жалованныхъ грамотахъ Августѣйшихъ Монарховъ Россіи.

По сему и мы во всей нашей скромности можемъ надѣяться, что Всемилостивѣйшее Вашего Императорскаго Величества воззрѣніе, коего удостоиваются всѣ подданные предоставленіемъ каждому принадлежащаго ему права, распространится и на насъ, которые смѣемъ надѣяться, что рѣшеніе о правахъ, коими мы пользовались нѣсколько столѣтій, состоится по Высочайшей волѣ, ибо мы увѣрены, что перерасмотрѣніе сего дѣла будетъ имѣть выгодное для насъ послѣдствіе. Почему всеподданнѣйше просимъ:

Дабы Ваше Императорское Величество Высочайше повелѣть соизволили, дѣло о правахъ жителей деревень Куришь-Кениге перерасматривать въ Общемъ Собраніи Правительствующаго Сената и утвердить насъ въ прежнихъ правахъ, уничтоженныхъ указомъ 1-го Департамента Правительствующаго Сената отъ 22-го Іюня 1854 года за № 42536.

Всемилостивѣйшій Государь!
Вашего Императорскаго Величества
вѣрноподданные.

Прошение сочинилъ титулярный совѣтникъ Нейманъ, писалъ отставной Корпуса Жандармовъ писарь Никита Афанасьевъ сынъ Ѳедоровъ. Просители жительство имѣютъ въ Курляндской Губерніи Газенпотскаго уѣзда въ деревняхъ Куришь-Кениге.

20. Kuldīgas virspilstiesas 1868. g. 30. janvāra spriedums
kuršu ķoniķu personisko nodokļu un rekrūšu lietā.¹
[Izvilkums.]

Auf Befehl Seiner Kaiserlichen Majestät des Selbstherrschers aller Reußen eröffnet das Goldingensche Oberhauptmannsgericht in Klagesachen des Officii fisci Namens der Hohen Krone wider die in der Goldingenschen Oberhauptmannschaft und Goldingenschen Hauptmannschaft resp. im Goldingenschen Kirchspiele in den Freidörfern Kurisch-Königen, Seemeln, Kalleyzeem, Plicken, Weesalgen, Dragun und Sausgalln mit Kambarneeken domicilirenden Freisaßen, im Allgemeinen Kurischenkönige genannt,

wegen Belastung derselben mit persönlichen Steuern und persönlicher Rekrutenpflicht

auf Grund der geschloßenen Acten und der Gesetze nachfolgendes

Urtheil:

Nachdem die in den eben genannten Freidörfern wohnhaften Curländischen Freisaßen, im Allgemeinen Kurisch Könige genannt, in einem jahrelangen gerichtlichen Verfahren den höchsten Orts anerkannten Beweis geführt, daß sie ihre vorerwähnten Grundstücke und Ländereien frei von allen Leistungen und Zinsen über 500 Jahre hindurch besaßen und fernerhin in gleicher Art zu besitzen befugt seien, wurde durch Befehl eines Curländischen Oberhofgerichts d. d. 21 December 1859 Nr. 2522, und in Grundlage der Ukase eines dirigirenden Senats

¹ Sprieduma noraksts L. U. filoloģijas fakultātes bibliotēkā.

d. d. 22 Juni 1854 Nr. 2353 und d. d. 7 Mai 1857 Nr. 1179 diesem Oberhauptmannsgerichte die Verhandlung eines Rechtsstreites zwischen der Hohen Krone und jenen Freisaßen oder Kurischen Königen wegen der denselben aufzuerlegenden Zahlungen persönlicher Steuern und Leistung persönlicher Rekrutenpflicht aufgetragen.

Der aus dem I Senats Departement ergangene, zuerst bezogene Ukas d. d. 22 Juni 1854 besagt, wie die genannten Freisaßen oder kurischen Könige von allen, ihnen seit 1810 irrthümlicherweise abzunöthigen versuchten Leistungen zum Besten des Krongutes Amt-Goldingen und von jedwedem Grundzins von ihren Ländereien zum Besten der Hohen Krone in Rücksicht auf das ihnen dieserhalb zur Seite stehende, aus den Jahren 1320 bis 1621 datirende, privilegienmäßige und wohlbeurkundet anerkannte Recht und die ihrerseits genau nachgewiesene Abstammung von denjenigen Personen, denen die fraglichen Freidörfer ursprünglich von den Herrmeistern des deutschen Ordens verliehen worden, entbunden und ihnen solche Ländereien auch für die Zukunft als Eigenthum belassen, sie jedoch nun des Willen von der Seelensteuer nicht liberirt angesehen werden sollen, weil der kurländischen Freibauern im Swod der Gesetze Tom V unter den von solchen Lasten befreiten Personen keine Erwähnung geschehen.

Aus dem zuletzt bezogenen Senats Ukas d. d. 7. Mai 1857 ist ferner ersichtlich, daß Seitens der Vorsteher der fraglichen 7 Freidörfer über die durch den zuerst bezogenen Senats Ukas getroffene Entscheidung, wegen ihrerseitiger Belastung mit Personalsteuern und Rekrutenstellung, eine allerunterthänigste Klage geführt, welche der Plenarversammlung der drei ersten Senats und des Heraldivdepartements auf Allerhöchsten Befehl zur Durchsicht übergeben und daselbst befunden worden, wie aus den früheren Verhandlungen dieser Sache keineswegs zu ersehen gewesen, daß die Goldingenschen Freisaßen bis zum Erlaße der von ihnen in Klage gezogenen Senatsentscheidung sowohl von Kron- als auch von Personalleistungen im Gelde resp. in Person, befreit gewesen, — wie ferner

der Umstand, daß über deren ihrerseits behauptete und beanspruchte Rechte im Swod der Reichsgesetze und im Provinzialgesetzbuch keine Erwähnung geschehen, hier umso weniger maßgebend sein könne, als zur Zeit der ... jener Gesetze in obiger Beziehung noch keine Definitivbestimmung getroffen war, wie endlich in letzterem Anlaße den Freisaßen oder Kurischkönigen die Möglichkeit geboten werden müsse, ihre in der allerunterthänigsten Klage behaupteten Personalrechte von den gewöhnlichen Landbauern auf gesetzlichem Wege und nach gesetzlicher Ordnung, namentlich aus ihren Belehnungsurkunden, darzuthun: — als weißhalb denn auch diese Verhandlung resp. Feststellung auf zu Anfang erwähnten Oberhofgerichtsbescheid ihren Beginn und Verfolg resp. ihre Erledigung gewonnen. —

Demnach ist nun durch Mandat Einer Curländischen Gouvernementsregierung d. d. 8 Februar 1860 Nr. 422 dem Goldingenschen Kreisfiscal die Vertretung der Rechte und Ansprüche der Hohen Krone in dieser Sache aufgetragen und durch Gemeindebeschlüsse der erwähnten gesammten Freisaßen zur Vertretung und Vertheidigung der ihrerseits beseßenen und behaupteten persönlichen Vorrechte, dem Vertreter der Krongerechtsame der Oberhofgerichts Advocat Carl Neumann, und nach dessen Tode der Oberhofgerichts Advocat Baron Otto von Brunnow gegenübergestellt und zu den Acten der Sache bevollmächtigt worden. —

Der Vertreter der Hohen Krone hat, — nachdem derselbe von den vielen, hinsichtlich der Rechte der Freisaßen oder Kurischen Könige verhandelten und vorhandenen Acten genaue Einsicht genommen, — am 28 Juni 1860 eine Klageschrift verabreicht, in welcher er, unter Relation des Inhalts der zu Anfange bezogenen Entscheidung Eines Dirigirenden Senats, um des Willen darauf anträgt, daß die Freisaßen oder kurischen Könige von persönlichen Steuern und von Rekrutenstellung nicht befreit werden sollen, weil ihnen a) das ihrerseits beseßene Land ohne Zugeständniß persönlicher Vorzüge verliehen worden; b) ihrer im Swod Tom V. Art. 7. u. 8. über Poschlinen un-

ter den, gesetzlich von dergleichen persönlichen Leistungen liberirten Personen und Ständen nicht gedacht, weil endlich c) über ihre qu. Liberation keine andere Verordnung ergangen sei, die Freisaßen, mithin als Landbewohner und Ackerbautreibende, nach Grundlage der für das Curländische Gouvernement in dieser Beziehung festgesetzten Bestimmungen zu beurtheilen und diesemnach zur persönlichen Steuerzahlung und zur persönlichen Rekrutenstellung verpflichtet zu erachten seien. —

Dagegen ist von dem Sachwalter der Freisaßen inferirt worden, wie sich

ad a) die Behauptung, daß ihnen die Ländereien ohne Beigabe persönlicher Vorrechte verliehen worden, aus den betreffenden vorhandenen Lehnbriefen widerlege, aus welchen genau ersichtlich, daß die Freisaßen oder Kurlischen Könige von den ältesten Zeiten her, noch vor der Einwanderung des Ordens, ihre Ländereien als Freie beseßen haben und dieselben, sowie die ihnen zur Ordenszeit verlehnten, nach demselben Lehnrecht und mit denselben Freiheiten, wie die anderen Lehnsträger des Ordens behalten und erhalten haben, in welcher persönlichen Freiheit sie auch ununterbrochen — abgesehen bloß von der, wie vorerwähnt bereits aufgehobenen Entscheidung des I Senats Departements — sich befunden und in solcher nie gestört, vielmehr durch Allerhöchstes Manifest der hochseligen Kaiserin Catharina II d. d. 15. April 1795, darin als in einem auch durch unvordenklichen Besitz documentierten Vorzuge gleich den eximirten Ständen anerkannt und solchemgemäß auch völlig ununterbrochen bis in die neueste Zeit der Competenz nur der Oberhauptmanns- und nicht der Bauerngerichte, anheimfallen...

ad b) aus dem Umstande, daß der Kurländischen Freisaßen im Tom V des Russischen Reichsgesetzes unter den steuerfreien Personen nicht specielle Erwähnung geschehen, ebenso wenig sonst wo im Swod gedacht worden, — keineswegs deren Abgaben — und Rekrutenverpflichtung folgern laße, weil eben seither kein sie speciell betreffender Ukas erlassen worden, weil ferner Niemand ein wohl-

erworbenes Recht durch allgemeine Gesetzgebung verlieren kann unsomehr, als bloße Auslaßung keines bestehenden Rechts verlustig macht; — wie sich endlich

ad c) die fiscalische Behauptung, als seien über persönliches Freisein der kurischen Könige oder Freisaßen keine späteren Verordnungen ergangen, insofern als falsch herausstelle, als in dem bezogenen Gnaden-Manifest d. d. 15. April 1795 eine Bestätigung qu. zu suchen sei, weil eben die Freisaßen damals im althergebrachten, ungestörten Freiheitsbesitze sich befanden, ihre von der bauerlichen abweichende Competenz und Verwaltung hatten, gleich wie noch haben und gleich den anderen Ständen Anerkennung gefunden.

Demnächst beruft sich der freisaßische Sachwalter — wenn eine wahre Feststellung des freisaßischen Besitzstandes und der diesem zu gewähren nötigen Gesetzesschutz solches erheischen sollte — noch auf das in den Beilageacten enthaltene Material, auf den ausführlichen Bericht des Oberhauptmannsgerichts d. d. 9. Februar 1848 Nr. 99 an ein Curländisches Oberhofgericht und hochdeßen Urtheil d. d. 10. Mai 1849, wonach unbezweifelt feststeht, daß sämmtliche, jetzt als Kurische Könige bezeichnete Personen die directen ehelichen Nachkommen der ursprünglich belehnten 5 Familien seien, seit Menschengedenken die Namen der früheren Geschlechter führen, — daß in den Jahren 1763 und 1777 eine Ausscheidung der nicht zu ihnen gehörig Gewesenen, nicht zu ihrem Privilegio Berechtigten stattgefunden, daß sie seit 1816 noch ganz besonders verzeichnet werden.

Hiergegen ist fiscalischerseits eingewandt worden, wie in Übereinstimmung mit der Entscheidung des I Departements Eines Dirigirenden Senats d. Aö 1854 . . . die Behauptung nicht Anerkennung finden könne, daß ihnen die Freisaßen zugleich mit dem Grund und Boden persönliche Vorrechte verliehen seien, wie namentlich bei Verleihung der sogenannten bürgerlichen Lehen keine Veränderung der Standesrechte der Belehnten stattfand . . .

Solchem fiscalischen Vorbringen und Behauptungen widersprechen die Freisaßen in Allem, beziehen sich ge-

gen die Behauptung, daß durch Lehnbriefe nicht zugleich freie Standesrechte beurkundet würden, darauf, daß das ganze Staatsleben des Mittelalters auf dem Lehnswesen beruhte, das Lehnverhältnis nicht bloß ein privatrechtliches, sondern gradezu ein politisches, die Staatsangehörigen gliederndes gewesen, aus welchem — je nach Größe des Lehnbesitzes und der Lehnverpflichtungen — die politische Berechtigung, der eigentliche Stand zu bemessen waren, wie dies auch im Ordensgebiete allhier der Fall und in dem Privilegio Gotthardino Art. IV besagt war, daß es hier mit den Landgütern nach Lehnrecht gehalten werde. Die freisaßischen Lehnbriefe stellten nun aber die Freisaßen den übrigen ritterbürtigen Vasallen völlig gleich, verbanden sie zur Leistung der Heeresfolge und erkannten sie mithin, da nur Freie dazu verbunden waren, als Freie an; wie sie denn auch bis dahin eine eximire Stellung und bezüglichen Gerichtsstand eingenommen...

Fiscalis erkennt nun zwar das Zurückgehen auf die Bestimmungen des Lehnrechts gleichfalls hier als notwendig an, gesteht auch zu, daß dabei Einfluß in privater und politischer Beziehung nicht zu verkennen sei, will jedoch die hieraus citatisherseits gezogenen Folgerungen nicht anerkennen. — Dabei sich auf Theodor Schmalz „Handbuch des teutschen Land- und Lehnrechts“,² beziehend, worin § 470 als essentialia feudi eine Sache, welche zu Lehen gegeben wird: die volle, Jemandem daran eingeräumte Nutzung, ein vorbehaltenes Eigentum, die gegenseitige Treue zwischen den beiden Contractanten erfordert; § 471 l. c. aber da, wo eins dieser wesentlichen Stücke fehlt, kein eigentliches Lehen, sondern ein ähnliches Institut voraussetzt, — und daraus den Schluß ziehend, daß der eigentliche Zweck der Lehensbegründung privater Rechte, der Einfluß des Lehnswesens auf Standesrechte nur eine mittelbare Folge des Lehnswesens gewesen: aus dem § 486 l. c., wonach jeder zu Kriegsdiensten befähigte Vasall oder Lehnsträger sein

² Darbs izdots Karajaučos 1796. g.

kann, folgernd, daß Vasall und Ritterbürtigkeit nicht immer identisch waren, wofür auch § 492 l. c. bei Aufzählung der Bestandteile der Reichscurie und Erwähnung dabei schließlich der nicht ritterbürtigen Vasallen, die Verleihung von Lehen an Geistliche und Bürger (§ 489 un 490 l. c. spreche), während pag. 79 Anm. 3 des I Theiles der „Geschichtlichen Übersicht der Entwicklung des Provinzialrechts der Ostseegouvernements“ die Ritterbürtigkeit nur dem zugestehe, der den förmlichen Ritterschlag erhalten, und gemäß pag. 81 l. c. die Kurischen Könige nicht zu der Ritterschaft gehörten, wonächst Fiscalis den bezogenen Lehnbrief des Gerdt von Jorke, hinsichtlich des gleichfalls bezogenen Paßus nur restrictiv und dahin interpretirt wissen will, daß die Kurischen Könige nur die Rechte der nichtritterbürtigen Vasallen erhalten haben. Endlich hält Fiscalis Rekrutenpflicht der Jetztzeit mit der Heeresfolge alter Zeit übereinstimmend und Verpflichtung zur Seelensteuerzahlung mit den lehnrechtlichen Grundsätzen vereinbar, ohne dies jedoch genauer zu motiviren. —

Die Freisaßen beziehen sich demnächst darauf, daß in Deutschland unzweifelhaft bei den Belehnungen auch Standesrechte verliehen werden, bestreiten zwar nicht die Existenz auch von Lehen an Nichtritterbürtige, wollen solchen Fall aber um des Willen nicht auf sich angewandt wissen, weil sie in casu den Vasallen ganz gleichgestellt werden, was in der Zeit und in dem Zusammenhange, wann und wie dies Wort gebraucht wurde, einen ritterbürtigen Lehnträger bedeutete und zwar, weil sich unter den, in bereits allegiertem Lehnbrief des Gerdt von Jorke — „*jure, quo ceteri vasalli ordinis in Curonia utuntur*“ — bezogenen Vasallen doch unzweifelhaft ritterbürtige befanden, wie das auch im Th. II der „Geschichtlichen Übersicht der Grundlagen des Ostseeprovinzialrechts“ pag. 80 nach der dort ersichtlichen autenthischen Interpretation, als Vasall jeder ritterbürtige Besitzer eines Lehngutes verstanden wird, wie solcher aber nie dem gegenwärtigen Okladisten- und Bauernstande gleich kommen könne.—

Nachdem nun Fiscalis wiederholt den Einfluß des Lehnrechts auf Standesverhältnisse negirt und aus ersterem umsoweniger eine Basis für die letzteren will gewinnen lassen, als nicht nur durch das Staatsoberhaupt, sondern auch durch Privatpersonen Güter als Lehen vergeben werden durften (Schmalz, § 454; Consultud. feud. lib. I. tit. 1), gesteht derselbe zwar zu, daß durch besondern Act neben dem Lehen auch Standesrechte verliehen sein mögen, will solches aber nur als Ausnahme von der Regel angesehen und der in den freisaßischen Lehnbriefen gebrauchten Ausdruck «Vasalli», welcher ebensowohl ritterbürtige als nichtritterbürtige Lehenträger vermeinen müße, bloß auf Letztere, deren es damals z. B. unter den bürgerlichen Lehngutsbesitzern gab, bezogen wissen, weil in den Lehnbriefen nicht speciell von Ersteren die Rede ist und wobei die citatischerseits bezogene Stelle aus der „Geschichtlichen Übersicht der Grundlagen etc.“, da dies Werk als Rechtsgeschichte Irrthümer enthalten könne, verworfen wird. —

Darauf haben die streitenden Theile, unter Wiederholung alles ihrerseits Angeführten und unter Widerspruch alles Widersprechenden, zum Erkenntniße submitirt. —

Aus der vorausgehenden Relation ergibt sich in übersichtlicher Kürze und im Wesentlichsten:

I. daß Seitens der Hohen Krone durch das dieserhalb demandirte Officium fisci die persönliche Freiheit der Goldingenschen Freisaßen oder Kurischen Könige von Abgaben und Rekrutenpflicht bezweifelt resp. bestritten wird...

II. Die Goldingenschen Freisaßen sich dagegen auf das ihnen zur Seite stehende notorische, alte Herkommen, auf ihrerseits stets genoßenen privilegirten Gerichtsstand bei dem Oberhauptmannsgerichte, auf ihre besondere Verwaltung durch Vorsteher (Burrmeister genannt), auf ihre zugleich persönliche Freiheit beurkunden...

Nach allem dem fragt sich, ob und wie weit den streitenden Theilen der Beweis ihrer Behauptungen ge-

lungen und was überdies Beiden rechtlich entgegen oder zur Seite steht.

Dabei wird ersichtlich ad I:

Die Hohe Krone mußte beweisen, daß die Goldingenschen Freisaßen, welche notorisch mehrere Jahrhunderte hindurch als persönlich von Abgaben und Leistungen Freie bestanden hatten und noch bestehen, welche notorisch einen privilegierten Gerichtsstand und von der bürgerlichen getrennte und abweichende Verwaltung besaßen und noch besitzen und hierin gerichtlich und außegerichtlich anerkannt resp. geschützt worden sind und noch geschützt werden, — in allem dem sich ohne Fug und Recht erhalten haben, resp. ohne Fug und Recht erhalten worden sind.

Dieser Beweis ist durch drei Behauptungen versucht worden, zu deren Begründung: 1. Lücken in der Reichs- und Provinzialgesetzgebung auf das Nichtergangensein betreffender Specialverordnungen; 2. auf pag. 79 Anm. 3 und pag. 81 der „Geschichtlichen Übersicht der Grundlagen der Ostseeprovinzialgesetze Th. I“, wonach die Freisaßen nicht zu den ritterbürtigen gehören könnten; 3. auf ein rein privates Handbuch des Lehnrechts Bezug genommen worden; wobei das *Officium fisci* jedoch die gesetzliche Kraft und Gültigkeit jener, auch citatischerseits bezogenen „Geschichtlichen Übersicht der Grundlagen“ schließlich bezweifelt, sofern darin Irrthümer vorkommen könnten, ohne jedoch diese Präsumption durch Hinstellung und Beweis irgendwelches speciellen Irrthums haltbar zu machen. Ferner hat das *Officium fisci* aus freisaßischen Lehnurkunden den Beweis der Unfreiheit deren Inhaber zu führen versucht, der jedoch um des Willen nicht zu führen möglich gewesen, weil in seinen Urkunden vorbehaltene persönliche Unfreiheit, oder auch nur wesentlich beschränkte Freiheit, nirgend ersehen werden mögen. Auf andern Grundlagen hat das *Officium fisci* keinen Bezug genommen und daher voraussichtlich, behufs Unterstützung seiner Behauptungen, keinen Bezug nehmen können; wie denn übrigens die, einen Anhang der *Corpus juris* bildenden *Feudorum libri*,

nirgend davon sprechen, daß eine Verleihung von Lehen an Nichtfreie, resp. ohne zugleich erteilte persönliche Freiheit, — zumal wenn die Belehnung von einem Landesoberhaupte, wie in casu rücksichtlich der Freisaßen, ausging, — stattfinden könnte; ferner der Freisaßen weder bei Lösung Curländischer Leibeseigenschaftsverhältnisse, noch auch in dem darnach emanirten Curländischen Bauerngesetzbuch gedacht wird... endlich die den Freisaßen privilegienmäßig zustehende Jagdfreiheit, die von keinem Nichtadligen, Unfreien oder Bauer geübt werden durfte, vom Officii fisci geflüßentlich mit Stillschweigen übergangen worden. [cf. Piltensche Statuten de Ao 1611 Tit. 18 § 3; Formula Regiminis de Ao 1617 Art. 21; Decis. commissus de Ao 1717 ad gravam. Art. 23; Landtagsbeschlüsse d. d. 9. August 1636 u. 4. März 1669; Lehnbrief des Johann von Mengden d. Ao 1456.]

In allen besprochenen Beziehungen kann mithin von einem, der actionierenden Hohen Krone abgelegenermaßen gelungenen directen Beweise pro casu überhaupt nicht die Rede sein, und leuchtet überdies ein, daß der ihrerseits versuchte indirecte Beweis eine völlig müßige Ausführung gewesen, sofern diese bereits durch den das vorstehende Proceßverfahren anordnenden Senats-Ukas d. d. 7. Mai 1857 speciell als solche bezeichnet und widerlegt wird, weil allerdings Niemand durch bloße Übergangung in einer Gesetzsammlung seiner wohl erworbenen Standesrechte verlustig gehen kann, weil ferner das bis hinzu nicht erfolgte Ergangensein einer speciellen Allerhöchsten Verordnung, welche die persönliche Abgaben- und Militärfreiheit der Freisaßen anerkannte, nicht gegen solche Freiheit spricht...

Ist nun zwar hiernach von Seiten des Officii fisci der ihm obgelegene Beweis keineswegs geführt und sind sonach die genannten Freisaßen oder Kurischen Könige schon deshalb in ihren von Alters her genossenen Rechten, der bevorzugten persönlichen Freiheit von Abgaben und Militärpflicht offenbar zu schützen und zu erhalten, so ergibt sich die Nothwendigkeit deßen auch noch besonders, wenn man auf dasjenige, was sie zur Erhaltung

ihrer persönlichen Freiheit aus- und angeführt, und was in dieser Hinsicht in ihren vorhandenen Lehnbriefen und Privilegien in anderen älteren und neueren Gesetzquellen, Urkunden und Schriften zu ihrer persönlicher Freiheit Gunsten spricht, Rücksicht zu nehmen.

ad II: Schon im Th. I. der bezogenen „Geschichtlichen Übersicht der Grundlagen etc.“, welche in der Allerhöchst Eigenen Kaiserlichen Cancellie ausgearbeitet und gedruckt und zugleich mit den beiden ersten Theilen des Provinzialrechts, — dem sie gewissermaßen Commentar sein sollen, — dem Reichsrath übergeben wurden, wobei also noch Entstehung und Zweckbestimmung von darin enthaltenen Irrthümern keine Rede sein kann, sondern höchstens nur angenommen werden darf, daß diejenigen An- und Ausführungen, welche dem Provinzialrecht noch nicht einverleibt worden sind, in damaliger Zeit zur Aufnahme noch nicht reif, d. h. ihrem Rechtsbestande, resp. ihrer Existenz nach noch nicht zur gültigen Klarheit gediehen waren, wird pag. 202 bestimmt „— daß bei dem Eintritt des Ostseegebietes unter Rußische Botmäßigkeit unsere Regierung allen Ständen bloß die Rechte und Vorzüge bestätigte, welche jedem derselben durch alte Urkunden und Gewohnheiten zukommen, folglich die Beweise dieser Rechte Gegenstand historischer Erforschung sein mußten.“

Darnach war nur auch den Freisaßen, — selbst für den eventuellen Fall nicht gelingenden Beweises seitens des *Officii fisci*, a priori ein sich in den gesetzlichen Grenzen (Urkunden und Gewohnheiten) bewegender Gegenbeweis abgenöthigt, resp. der Behörde die Feststellung nicht bloß formeller, sondern auch materieller Wahrheit auferlegt. Wenngleich nun schon durch die referirten An- und Ausführungen der Freisaßen und insonderheit durch die ihrerseits bezogenen, insgesamt in den gedruckten Urkundensammlungen und resp. in natura vorhandenen Urkunden, deren persönliche Freiheit von Abgaben und Kriegsdienst evident dargelegt erscheint, so wird gleichwohl zur Herstellung vollster materieller Wahrheit an-

noch eine weitere Ausführung bei Bezugnahme auf vollgültige Quellen im Folgenden geboten.

Wenngleich im Commißorialischen Abschied v. J. 1642 in deßen § 22 besagt wird, daß zur Zeit in Curland nur ein status, nämlich der ordo equestris (Ritterstand, Adel) sich befinde, so darf dieser Ausspruch doch keineswegs so verstanden werden, daß zur qu. Zeit eben nur der Adel den alleinigen status libertatis in Curland bildete. Vielmehr wird aus den Rechtsquellen Curlands vielfach ersichtlich, daß es daselbst seit Einwanderung der Deutschen, zu welchen Adel und Bürger gehörten, und insonderheit seit Gründung der Städte ununterbrochen auch einen Stand der Stadtbewohner, resp. einen Bürgerstand gegeben, der gleich dem Adel der competenten Oberherrschaft den Unterthänigkeitseid, von welchem die Bauer noch im Jahre 1795 gemäß Rescripts des damaligen Generalgouverneurs Graf v. d. Pahlen d. d. 13./24. Juni 1795 ausgeschlossen waren, schwur, ursprünglich zu den öffentlichen allgemeinen Berathungen gezogen und erst später von demselben ausgeschlossen wurde; aus deßen Mitgliedern auch die höheren Landeschargen besetzt werden durften und zum Theil besetzt wurden, wie denn auch ursprünglich viele bürgerliche zu den Ordensrittern gehörten und solchergestalt recht eigentlich zu den indigenis oder Einzüglingen (nicht Eingeborenen, da vor Aufhören des Ordens von Descendenz der Ordensbrüder nicht die Rede sein könne), gerechnet u. gleich ihnen mit Gütern belehnt und dann zum Roßdienst und zur Heeresfolge verpflichtet wurden. [cf. Commißor. Abschied de Ao 1642 § 31.]

Dies waren nun zuvörderst die beiden Hauptstände, wozu sie durch ihre größere Zahl, höhere Bildung, Wohlhabenheit, und der Landesregierung geleistete, gleichwie fernerhin offerirte Dienste berechtigt erscheinen. Sie bildeten recht eigentlich die Träger und Vertreter des status libertatis, ohne daß jedoch die Grenzen der Letzteren mit ihnen bereits ihren Abschluß gefunden hätten, was später gezeigt werden wird.

Wie in Deutschland, so übten auch in den Ostseepro-

vinzen — nach Einwanderung daselbst von Gliedern des deutschen adlichen und bürgerlichen Standes — die Prinzipien des allerdings sehr entwickelten und durchgebildeten Justinianisch-Römischen Rechts eine fast absolute Herrschaft und einen gewaltigen Einfluß, selbst auf Rechtsanschauungen, die nicht eigentlich Römischen Sachlagen entsprangen; welche Herrschaft und Anschauungen sich sogar der römischrechtlichen Wortfaßung genau unterordneten. Ähnlichen Einfluß übten das kanonische Recht und das langobardische Lehnrecht, aus welchen allen, zusamt den deutschen Gewohnheiten und deren Aufzeichnungen, sich das auch in Curland mit wenigen Modificationen geltende gemeine deutsche Recht herausbildete und zur Geltung gelangte... Bei solcher Lage der Dinge war es natürlich, daß namentlich das allgewaltige römische Recht in dessen Grundlagen und Anschauungen allen Deutschen, mithin auch den nach den Ostseeprovinzen eingewanderten, als untrügliche Norm sich eingepflichtet hatte... und kann mithin nicht befremden, daß in Curland unter den deutschen Einzöglingen auch die Grundsätze des Status möglichst wortgetreu recipirt und zur Anwendung gebracht wurde. —

Bei den Römern verstand man unter status oder caput eine solche Eigenschaft, welche die Grundbedingung der bürgerlichen Rechtsfähigkeit ausmachte, aus welcher die Verschiedenheit in den persönlichen Zuständen der Menschen sich in Beziehung auf deren Rechts- und Handlungsfähigkeit ergab, welche erstere römischrechtlich von größerem oder geringerem Umfange sein, ja sogar auf Null sich reduciren konnte. Darnach mußte ein Mensch, um überhaupt rechtsfähig sein zu können, frei sein (status libertatis) und hinzu bildete den äußersten Gegensatz die Slaverei (status servitutis), d. h. der Inbegriff derjenigen Individuen, welche von fremder Privatwillkühr, von herrschaftlicher Gewalt, vollständig abhängig waren. Doch knüpft sich an diesen Gegensatz bereits der Unterschied der Freigebornen und der Freigelassenen und subsumirt mithin der Begriff der Freien unter sich sowohl diese als auch jene. —

Bestanden nun, wie erwähnt, in den Ostseegouvernements, mithin auch in Curland, zwei Hauptstatus freier Personen in dem Adel- und in dem Bürgerstande, und war solcher Umfang des status libertatis keineswegs nur in diesen beiden Kategorien abgeschlossen zu erachten, so wird fraglich, in welchen Beziehungen eine Erweiterung freier Standesverhältnisse rechtshistorisch nachweisbar erscheint, und weisen dabei annoch als freier Personen gedacht resp. welche Rechte der Freien ihnen zugeeignet gewesen, bevor man auf die unterste Volksschicht, den Bauernstand kommt, dessen Mitglieder bekanntlich allhier als unterworfenen Urbewohner der Provinz und zum Christenthum bekehrte Heiden, die bis in das 14. Jahrhundert zwar Grundeigenthum besaßen, deren Einzelnen auch bisweilen Lehne verliehen wurden, seit dem 14. Jahrhundert Erstere jedoch ihr Eigenthumsrecht an Grund und Boden verloren, [cf. G. v. Bunge *Curl. Priv. Recht* § 99. *Geschichtl. Grundlagen des Priv. Rechts Th. II p. § 86—7.*] bis zu der, nach Unterwerfung Curlands unter Rußische Botmäßigkeit, unter der glorreichen Herrschaft Alexanders I 1817 erfolgten Freilaßung, den status servitutis, hier Leibeigenschaft genannt, angehörten. Sie klebten an der Scholle ihres grundbesitzlichen freien Herrn, welcher über sie ursprünglich jede Gerichtsbarkeit übte und welchem sie in jeder Beziehung unterworfen, dienstbar und verpflichtet waren. Sie waren geradezu Objecte und wurden, wie aus vielen Urkunden der früheren Jahrhunderte zu ersehen, entweder zugleich mit den betreffenden Gütern, bei namentlicher Consignation zu den Inventariestücken oder aber auch einzeln oder familienweise an Adelige verkauft resp. verschenkt. [cf. C. G. Ziegenhorn § 661 — *Instructorium des Curl. Proceßes P. II. C. XI. § 9. 10. 15, editio Rumell.*]

Dabei konnte es jedoch nicht fehlen, daß auch unter den Bauern sich von Zeit zu Zeit Einzelne ihren directen Grundherrschaft (Erbherrschaft), aber auch der Staatsobrigkeit gegenüber besonders verdient machten. Erstere ertheilten ihnen als Belohnung hiefür sogenannte Frei-

briefe, in Folge welcher sie denn, nach gerichtlicher Besicherung solcher Freibriefe, aus den Leibeigenen ausgeschieden und mit ihren Nachkommen befugt waren, Subjecte von Rechten und Verbindlichkeiten zu sein. Vielfache dergleiche Freibriefe finden sich in den Hypothekenacten vor und ist bei Verfolgung der Namen der Freigelassenen meist zu bemerken, daß solche sich bald in den Registern der Stadtbewohner als Bürger wiederfinden, also in den Bürgerstand übergegangen waren, welche solchergestalt gewissermaßen ergänzt und completirt wurde.

Die Staatsobrigkeit der Herrnmeister Namens des Ordens... belehnte hinwiederum die ihr gegenüber erworbenen Verdienste durch Belehnung mit Erbländereien unter gleichzeitig concedirten Freiheiten und Privilegien sowohl an Adelige und Bürger, als auch an die Landeskinder, an die Kuren, und wurden solche Lehnprivilegien in der Regel bei jedem Regierungswechsel von Neuem anerkannt...

Schon in dem Commißorialischen Abschiede de ao 1642 heißt es im § 51: „Die specificirten und andere Lehnsleute, welche alte Lehne von den Herrnmeistern haben, und unter das Privilegium nobilitatis nicht gehören, können Ihre fürstliche Gnaden von der Hoffahne, dazu sie allewege gehöret, nicht kommen.“ Diese Bestimmung spricht sich also klar dafür aus, daß außer dem Adel, — welcher eo ipso und vorzüglich, ursprünglich, zur Lehns-, dann zur Hoffahne gehörte, wiewohl er seine besondere Adelsfahne besaß, — auch andere Vasallen, dieselben mögen ursprünglich zu jedem beliebigen Stande gehört haben, der Hoffahne zugezählt...

Überdies sprechen aber noch mehrfache andere Rechtsquellen von freien Personen, die nicht zum Adel und nicht ausschließlich zum Bürgerstande gehörten, nämlich von Gelehrten, von Doctores juris, von Geistlichen (cf. Recess vom 22. Juni 1570) und von solchen „die adelicher Freiheit fähig“ [Recess vom 22. Juni 1570; Privil. Gothard. v. 20. Juni 1570; Landtagsschluß v. 9. Aug. 1636 § 43; G. v. Bunge Curl. Priv. Recht § 36.]

Unter den in den allegirten Quellen benannten Per-

sonen finden nun auch die in 7 Freidörfern um Goldingen ansässigen, sogenannten kurischen Könige, jetzt insgesamt Freisaßen, auch Freibauern genannt, ihre nothwendige Stelle, einestheils um nicht aller und jeder Standesrechte bar darzustehen, anderntheils in Rücksicht auf den Inhalt ihrer Privilegien und Lehnurkunden, wonach sie eine exceptionelle freie Stellung einnehmen, welche die Benennung Freibauer eigentlich ganz irrthümlich, und die Benennung Freisaßen viel entsprechender erscheinen läßt, da ohnehin diese... durch ihre Lehnurkunden den übrigen (also mindestens meist ritterbürtigen) Vasallen Curlands gleich geachtet und aller denselben zustehenden Rechte, namentlich auch der Civiljurisdiction bei dem Oberhauptmannsgerichte, die bis auf den heutigen Tag fortbesteht, theilhaft erklärt, dann aber auch wiederholt als „Freye“ qualificirt worden, während die Bauern — „rustici“ auch „Kerle“, „Bauerkerle“ — genannt. [cf. Instructor. des Curländ. Proceßes P. I. T. I. § 2, P. II C. IX § 3. 5. seq. 44], wie besagt, seit dem 14. Jahrh. Leibeigen wurden, von da ab ihr Grundeigenthum zusamt der persönlichen Freiheit verloren, nach ihrer Freilassung und erst in allerneuester Zeit des Rechts theilhaftig wurden, ländlichen Grund und Boden zum Eigenthum zu erwerben [seko citāti no toreizējās literātūras par kuršu ķoniņiem].

Faßt man nun Alles Vorreferirte und Vordeducirte zusammen, so wird klar ersichtlich, wie keine andere, als die auch die in der allegirten „Geschichtlichen Übersicht“ Th. II, pag. 88 und 89 allgemein ausgesprochene Annahme statthaft sei, daß nämlich die Goldingenschen Freisaßen, in den Freidörfern Weesalgen, Kurischkönigen, Seemeln, Kalleyzeem, Plicken, Draggun und Saußgallen mit Kamberneeken wohnhaft, insofern sie erwiesenermaßen von ihren Abgaben, Leistungen und Militairpflicht stets frei gewesenenen Altvorderen ehelich abstammen nach notorischem und resp. erwiesenem uralten Herkommen, in Übereinstimmung ferner ihrer Privilegien und Lehnurkunden; in Rücksicht endlich ihres fortwährenden privilegierten Gerichtsstandes, ihre von der bäuerlichen völlig

abgesonderte, eigenthümliche Verwaltung durch Dorfvorsteher oder Burmeister — als unzweifelhaft persönlich Freie und namentlich als Solche anzuerkennen sind, „die in gemeiner Freiheit mit denen vom Adel sitzen“ oder die im Allgemeinen gleich dem Adel frei von persönlichen Abgaben und Leistungen resp. der Rekrutenpflicht sind, d. h. Adelsrechte, mit Ausnahme der korporativen, persönlich theilhaftig erscheinen, und erkennt dieses Oberhauptmannsgericht dahin für

Recht,

daß die im Kreise Goldingen in den 7 Dörfern wohnhaften als bereits anerkannte freie Grundeigenthümer wohnhaften Freisaßen oder kurischen Könige und deren legitime Erben, resp. Nachkommen nun auch als dem persönlichen Abgaben, Leistungen und von der Rekrutenpflicht befreit freiem Stande angehörig, desmittels anerkannt sein sollen. Goldingen, 30. Januar 1868.

21. Senāta 1884. g. 12. marta spriedums.¹

1884 года Марта 12 дня. По указу Его Императорскаго Величества, Правительствующій Сенатъ слушали слѣдственное дѣло о привлеченіи такъ наз. Куришь-Кениге, жителей 7-ми деревень, находящихся въ округѣ Гольдингенскаго Оберъ-Гауптманскаго Суда, Пликенъ и др., къ платежу податей и повинностей. Приказали: Изъ дѣла видно: осѣдлые въ Гольдингенскомъ Курляндской губ. уѣздѣ въ 7-ми деревняхъ: Куришь-Кениге, Пликенъ, Земельнъ, Каллейцемъ, Весальгенъ, Драгунъ и Саусгальнъ вольные поселяне, называемые Куришь-Кениге, въ 1810 году, основываясь на привилегіяхъ, дарованныхъ имъ Гермейстерами Нѣмецкаго ордена въ XIV, XV, XVI и XVII столѣтіяхъ, ходатайствовали объ освобожденіи ихъ отъ платежа оброчныхъ

¹ Šī sprieduma noraksts glabājas L. U. filoloģijas fakultātes bibliotēkā J. Vidīņa materiālos.

денегъ и отбыванія издѣльныхъ повинностей въ пользу казеннаго имѣнія Гольдингенъ, а равно отъ взноса всѣхъ казенныхъ податей и исправленія другихъ, возложенныхъ на нихъ податей. Въ состоявшемся по этому поводу рѣшеніи подлежащаго судебного мѣста, утвержденномъ Исправляющимъ должность Курляндскаго Гражданскаго Губернатора сказано, что жители помянутыхъ деревень, въ виду представленныхъ ими грамотъ, неправильно обложены оброчною и издѣльною повинностями въ пользу казеннаго имѣнія Гольдингенъ и что занимаемая ими земли слѣдовало бы оставить въ потомственномъ ихъ владѣніи наравнѣ съ прочими привилегированными сословіями, а самихъ ихъ въ крестьянскомъ званіи, не подвергая барщинѣ, платежу оброка и другихъ податей, а равно и отбыванію рекрутской повинности. Правительствующій Сенатъ, которому было представлено рѣшеніе, указомъ отъ 22 Іюня 1854 г., согласно съ мнѣніемъ Г. г. Министровъ Внутреннихъ Дѣлъ и Государственныхъ Имуществъ, постановилъ: 1) состоящія во владѣніи такъ наз. Куришь-Кениге жалованныя ихъ предкамъ земли оставить, на основаніи данныхъ грамотъ, у нихъ и на будущее время на правѣ общественной собственности; 2) самихъ ихъ, какъ жительствовавшихъ на своихъ земляхъ, уволить отъ всѣхъ повинностей въ пользу мызы Гольдингенъ и отъ платежа поземельнаго оброка въ казну, и наконецъ 3) обязать ихъ платежомъ подушной подати по званію поселянъ и исправленіемъ земскихъ повинностей, а равно рекрутскую повинность съ нихъ взыскать, на основаніи положенія, для Курляндской губерніи опредѣленнаго. Затѣмъ Общее Собраніе Правительствующаго Сената, вслѣдствіе принесенной помянутыми поселянами всеподданнѣйшей жалобы на 3 пунктъ сего постановленія, принявъ во вниманіе, что это дѣло первоначально изслѣдовано было только въ отношеніи освобожденія сказанныхъ крестьянъ отъ повинностей въ пользу казеннаго имѣнія Гольдингенъ и въ отношеніи права на земли, состоящія въ ихъ владѣніи, и что вопросъ объ обязанности платить подушныя подати и исправлять земскія

и рекрутскую повинности возбужденъ былъ лишь въ послѣдствіи Г. Генераль-Губернаторомъ, предписало 7-го Мая 1857 г. Курляндскому Губернскому Правленію вопросъ о правѣ Куришь-Кениге на освобожденіи ихъ отъ податей и повинностей предоставить судебному разсмотрѣнію въ установленномъ порядкѣ. Вслѣдствіе сего Курляндскій Оберъ-Гофгерихтъ поручилъ Гольдингенскому Оберъ-Гауптманскому Суду начать предписанное помянутымъ указомъ Сената судебное производство по означенному спору между казною и вольными поселянами Куришь-Кениге. — Гольдингенскій же фискаль, по полученіи предписанія Курляндскаго Губернскаго Правленія о защитѣ правъ и интересовъ казны, предъявилъ 28 Іюня 1860 г. въ Гольдингенскомъ Оберъ-Гауптманскомъ Судѣ къ вышеозначеннымъ вольнымъ поселянамъ искъ о платежѣ подушной подати и исправленіи ими земскихъ, а равно рекрутской повинностей на томъ основаніи: а) что земля, которой владѣютъ отвѣтчики, дарована имъ безъ всякихъ личныхъ преимуществъ; б) что въ 7. и 8. ст. V т. Св. зак. отвѣтчики не поименованы въ числѣ сословій, освобожденныхъ отъ податей и повинностей, и с) что они не освобождены отъ таковыхъ равнымъ образомъ никакимъ закономъ или предписаніемъ высшаго начальства. Противъ сего иска отвѣтчики объяснили слѣдующее: заявленіе истца о томъ, что они, отвѣтчики, не пользуются никакими личными правами, опровергается какъ представленными ими ленными грамотами, дарованными имъ Гермейстерами Нѣмецкаго ордена XIV, XV, XVI и XVII стол., изъ которыхъ несомнѣнно явствуетъ, что Куришь-Кениге съ незапамятныхъ временъ пользовались личными правами и привилегіями, такъ равно и Высочайшимъ Манифестомъ Императрицы Екатерины II отъ Апрѣля 15. 1795 г. по случаю присоединенія Курляндіи, каковымъ Манифестомъ подтверждены были особыя права этой губерніи и всѣхъ сословій. Далѣе отвѣтчики изъяснили, что Сводъ Зак., какъ систематическое собраніе всѣхъ законовъ Россійскихъ въ хронологическомъ порядкѣ, по самому свойству своему не мо-

жетъ содержать въ себѣ всѣхъ мѣстныхъ особенностей отдѣльныхъ провинцій, если только не изданы на сей предметъ особенные Высочайшіе указы. Но даже пропускъ въ законѣ не доказываетъ еще потери благопріобрѣтенныхъ правъ. Наконецъ они, отвѣтчики, пользуются правами и преимуществами свободныхъ состояній съ незапамятныхъ временъ, такъ что уже миновали всѣ сроки земской давности. Они, отвѣтчики, къ крестьянскому сословію никогда не принадлежали и нынѣ не принадлежатъ, что доказывается, какъ привилегированною подсудностью ихъ Гольдингенскому Оберъ-Гауптманскому Суду, такъ и особенностью ихъ управленія, не имѣющаго общаго съ Полож. о Курл. крестьянахъ. На основаніи выше изложеннаго, отвѣтчики просили Гольдингенскій Оберъ-Гауптманскій Судъ отвергнуть искъ фискала и признать ихъ и законныхъ ихъ потомковъ не подлежащими платежу подушной подати и другихъ налоговъ, наравнѣ съ прочими привилегированными въ Курляндской губерніи сословіями. Въ своемъ возраженіи истецъ оспаривалъ правильность сдѣланныхъ отвѣтчиками изъ означенныхъ грамотъ, а также изъ Манифеста 1795 г. выводовъ, утверждая, что въ прежнія времена ленными владѣльцами были дѣйствительно и лица мѣщанскаго сословія, но таковыя не пріобрѣтали чрезъ полученіе лень болѣе личныхъ правъ состоянія, нежели сколько имѣли передъ тѣмъ. Манифестъ же Императрицы Екатерины II, на который ссылаются отвѣтчики, подтверждаетъ лишь пріобрѣтенныя и существующія права, но не даетъ никакихъ новыхъ привилегій. Затѣмъ, если бы права отвѣтчиковъ были дѣйствительными, то о таковыхъ, по мнѣнію истца, во всякомъ случаѣ было бы упомянуто въ Сводѣ Мѣстн. Узак. губ. Остз. Въ своемъ опроверженіи отвѣтчики изложили, что ленное право представляло въ средніе вѣка учрежденіе не только гражданское, но и политическое и что въ виду сего жителямъ деревни Куришь-Кениге вмѣстѣ съ ленными участками дарованы были и личныя права состоянія. Слово же «вассаль» означаетъ леннаго владѣтеля рыцарскаго происхожденія. Такимъ

образомъ личныя преимущества Куришь-Кениге были лишь признаны и утверждены послѣ подчиненія Курляндіи Россійской Имперіи. Если же въ Сводѣ Законовъ не упомянуто объ этихъ совершенно опредѣленныхъ правахъ и преимуществахъ, то послѣднія не потеряли тѣмъ самымъ своей цѣны, ибо специальный законъ всегда отмѣняетъ общій. Разсмотрѣвъ настоящее дѣло, Гольдингенскій Оберъ-Гауптманскій Судъ нашель, что прежде всего казна должна доказать, что Гольдингенскіе вольные поселяне не имѣли и не имѣюгъ никакого права на всѣ тѣ привилегіи, которыми они пользовались въ теченіи нѣсколькихъ вѣковъ и нынѣ еще пользуются. Доказать несвободное состояніе Куришь-Кениговъ на основаніи дарованныхъ имъ ленныхъ грамотъ истцу не удалось, такъ какъ въ грамотахъ этихъ нѣтъ никакихъ постановленій о несвободномъ личномъ состояніи помянутыхъ поселянъ. Съ другой стороны въ книгѣ о феодальномъ правѣ², составляющей прибавленіе къ сборнику Гражд. Законовъ Юстиніана, нигдѣ не сказано, чтобы ленныя помѣстья могли быть отдаваемы лицу несвободнаго состоянія. Къ тому же сбѣ отвѣтчикахъ не упомянуто ни при отмѣнѣ крѣпостнаго права, ни въ Пол. о Курл. крестьянахъ. Засимъ отвѣтчикамъ принадлежитъ право свободной охоты, недоступное вовсе для недворянъ. Такимъ образомъ доводы представителя казны не заключаютъ въ себѣ никакого прямого доказательства иска, а представленныя имъ косвенныя доказательства не имѣютъ значенія въ виду Сенатскаго указа отъ 7 Мая 1857 г., въ которомъ выражено, что никто не можетъ лишиться благопріобрѣтенныхъ правъ вслѣдствіе простого умолчанія о семъ въ Сводѣ Законовъ. Точно также и отсутствіе Высочайшаго указа, подтверждающаго права отвѣтчиковъ, не имѣетъ въ дѣлѣ семъ рѣшающаго значенія, такъ какъ вопросъ о пространствѣ

² Domātās langobardu lēņa tiesības Libri feudorum, kas ar nosaukumu Decima collatio novellarum bij pievienots pie Corpus juris civilis un kopā ar to rēcipētas nevien Vācijā, bet arī Livonijā.

предоставленныхъ отвѣтчикамъ правъ долженъ быть именно на основаніи вышесозначеннаго указа разрѣшенъ настоящимъ производствомъ, содержаніе же представленныхъ отвѣтчиками ленныхъ грамотъ несомнѣнно доказываетъ свободное ихъ состояніе, что подтверждается еще и другими достовѣрными источниками Курл. права, въ которыхъ встрѣчается указаніе на сословіе городскихъ жителей или мѣщанъ, являющіеся наравнѣ съ рыцарями или дворянами представителями свободныхъ сословій. Въ сословіе же бюргеровъ или мѣщанъ переходили и лица, отпущенныя на волю посредствомъ такъ наз. отпускныхъ грамотъ (Freibriefe) Гермейстеры Нѣмецкаго ордена жаловали вообще вотчины въ ленное владѣніе вмѣстѣ съ правами и привиллегіями какъ дворянамъ и бюргерамъ, такъ и за особенныя заслуги жителямъ края. Точно также въ постановленіи Герцога Готгарда отъ 22 Іюня 1570 г., въ Привиллегіи его отъ 20 того же Іюня и въ рѣшеніи Ландтага отъ 9 Августа 1636 г. говорится о свободныхъ лицахъ, не принадлежащихъ прямо ни къ дворянамъ, ни къ бюргерамъ, и въ числѣ такихъ лицъ упомянуты именно Куришь-Кениге, то есть отвѣтчики. Сверхъ сего въ «Историческомъ обзорѣни основаній и развитія мѣстнаго законодательства Остз. губ.» положительнымъ образомъ говорится о свободѣ всѣхъ вассаловъ отъ личныхъ податей и повинностей. Наконецъ, принадлежность отвѣтчиковъ къ состоянію такъ назыв. вольныхъ поселянъ доказывается и литературою, содержащею въ себѣ свѣдѣнія о положеніи и правахъ такъ назыв. Куришь-Кениговъ. По всѣмъ симъ соображеніямъ Гольдингенскій Оберъ-Гауптманскій Судъ рѣшеніемъ, состоявшимся 30 Янв. / 14 Февр. 1868 г., опредѣлилъ жителей въ 7-ми деревняхъ Гольдингенскаго уѣзда землевладѣльцевъ, извѣстныхъ подъ общимъ названіемъ Куришь-Кениге, какъ уже освобожденныхъ отъ платежа оброка и отъ барщинной повинности, вмѣстѣ съ законными ихъ потомками, признать свободными отъ личныхъ податей, сборовъ и рекрутской повинно-

сти, наравнѣ съ лицами привилегированныхъ сословій. По объявленіи вышеизложеннаго рѣшенія уѣздный фискаль принесъ апелляціонную жалобу Курл. Оберъ-Гофгерихту. Въ опроверженіе апелляціоннаго отзыва фискала, повѣренный отвѣтчиковъ, ссылаясь на рѣшеніе низшей инстанціи и на тѣ данныя, которыя содержатся въ подлежащемъ слѣдственномъ производствѣ, просилъ постановить рѣшеніе по дѣлу, къ каковой просьбѣ губернской фискаль тоже присоединился. Сообразивъ обстоятельства дѣла съ апелляціонною жалобою Курл. губерн. фискала, Курл. Оберъ-Гофгерихтъ нашель: 1) что вопросъ о личной рекрутской повинности потерялъ даже всякое значеніе; 2) что въ XIV столѣтіи, куда относятся первыя представленныя отвѣтчиками ленныя грамоты, господствовала еще ленная система въ томъ видѣ, въ какомъ она дошла до насъ въ Саксонскомъ и Швабскомъ ленномъ правѣ; 3) что по теоріи означеннаго права настоящіе лены, владѣніе которыми обязывало службѣ на войнѣ, могли быть жалуеты лишь лицамъ рыцарскаго происхожденія; 4) что какъ содержаніе представленныхъ отвѣтчиками грамотъ, такъ и выдача таковыхъ отвѣтчикамъ отъ имени владѣльца князя убѣждаютъ въ томъ, что Куришь-Кениге получили именно настоящіе лены, а не крестьянскіе (Feudaster) и что первые изъ предковъ Куришь-Кениговъ признавались во всякомъ случаѣ за лицъ рыцарскаго происхожденія; 5) что сіе послѣднее обстоятельство наглядно доказывается предоставленными отвѣтчиками правами, какъ то: особымъ гербомъ, правомъ свободной охоты и привилегированной ихъ подсудностью Оберъ-Гауптманскому Суду; 6) что отсутствіе у предковъ отвѣтчиковъ, наравнѣ съ прочими вассалами ордена, корпоративныхъ правъ не имѣетъ особаго въ дѣлѣ значенія, такъ какъ права эти не основаны на какомъ либо законномъ актѣ или на особенной княжеской привилегіи, а вассалы сами съ теченіемъ времени образовали между собою общества, къ каковымъ они не приглашали туземныхъ ленниковъ, хотя послѣдніе и пользовались одинаковыми съ ними правами; 7) что преимущества, даро-

ванныя въ прежнія времена отвѣтчикамъ, подобно правамъ всѣхъ жителей Курляндіи, подтверждены Манифестомъ 1795 г. и сохранены за ними до настоящаго времени, такъ какъ Пол. о Курл. крестъ. не коснулось ихъ, отвѣтчиковъ, и наконецъ 8) что отсутствіе постановленій о томъ въ Сводѣ Зак., а равно и въ мѣстныхъ узаконеніяхъ, объясняется тѣмъ обстоятельствомъ, что во время изданія сихъ узаконеній права отвѣтчиковъ подлежали еще спору. На основаніи вышеизложеннаго Курляндскій Оберъ-Гофгерихтъ рѣшеніемъ отъ 3/29 Января 1875 г. опредѣлил: признавъ рѣшеніе Гольдингенскаго Оберъ-Гауптманскаго Суда правильнымъ, а апелляцію не основательною, утвердить таковое рѣшеніе. На это рѣшеніе Оберъ-Гофгерихта Курляндскій Губернаторъ и Курляндская Казенная Палата изъявили согласіе, при чемъ послѣдняя совокупила, что Куришь-Кениге лишь вслѣдствіе указа Правительствующаго Сената по 1-му Департаменту отъ 22 Іюня 1854 г. записаны были въ подушный крестьянскій окладъ, изъ котораго однакоже они вновь исключены были указомъ Правительствующаго Сената по тому же Департаменту отъ 9 Апрѣля 1856 г. — Губернскій же фискаль заявилъ неудовольствіе на сказанное рѣшеніе Оберъ-Гофгерихта, вслѣдствіе чего дѣло, при рапортѣ Курляндскаго Губернатора отъ 2 Февр. 1879 г. представлено было на разсмотрѣніе Правительствующаго Сената въ порядкѣ, установленномъ для казенныхъ дѣлъ. По препровожденіи дѣла на заключеніе Г. Управляющаго Министерствомъ Государственныхъ Имуществъ и Г-дъ Министровъ Внутреннихъ Дѣлъ и Финансовъ, Г. Управляющій Министерствомъ Государственныхъ Имуществъ въ рапортѣ своемъ отъ 12 Апрѣля 1880 г. донесъ Правительствующему Сенату, что онъ, Г. Управляющій означеннымъ Министерствомъ, признаетъ настоящее дѣло нынѣ, когда вопросъ идетъ лишь объ освобожденіи поселянъ Куришь-Кениговъ отъ личныхъ податей и повинностей, до Министерства Государственныхъ Имуществъ не относящимся. Г-нъ же Министръ Внутреннихъ Дѣлъ, въ рапортѣ отъ 20 Фе-

враля 1882 г. донесъ, что одно то обстоятельство, что поселяне Куришь-Кениге не могутъ быть признаны прямо принадлежащими ни къ одному изъ сословій, изъятыхъ отъ подушныхъ податей по русскимъ законамъ, едва ли можетъ служить достаточнымъ основаніемъ для обложенія ихъ сими податями, — тѣмъ болѣе, что отъ всякихъ личныхъ повинностей поселяне эти были свободны болѣе 500 лѣтъ и что, наконецъ, узаконенія о подушной подати уже предполагаются къ пересмотру. Въ виду сего онъ, Г. Внутреннихъ Дѣлъ Министръ, полагаетъ: а) что обложеніе нынѣ Куришь-Кениге подушными сборами представлялось бы несвоевременнымъ; б) что вопросъ о личной рекрутской повинности въ настоящее время не имѣетъ значенія за послѣдовавшимъ Высочайшимъ повелѣніемъ о всеобщей воинской повинности и с) что по этому рѣшенію Оберъ-Гауптманскаго Суда по дѣлу о правахъ Куришь-Кениге надлежало бы оставить въ силѣ. Наконецъ Г. Товарищъ Министра Финансовъ, въ рапортѣ отъ 19 Сентября 1883 г., доноситъ Правительствующему Сенату о своемъ согласіи съ выше приведеннымъ мнѣніемъ Министерства Внутреннихъ Дѣлъ. — Разсмотрѣвъ настоящее дѣло, Правительствующій Сенатъ находитъ, что оно имѣетъ предметомъ своимъ искъ казны о привлеченіи осѣдлыхъ въ Гольдингенскомъ уѣздѣ Курляндской губерніи вольныхъ поселянъ, извѣстныхъ подъ названіемъ Куришь-Кениге, къ платежу подушныхъ податей и отбыванію земскихъ и рекрутской повинностей. При разрѣшеніи этого иска нельзя не обратить, прежде всего, вниманія на то обстоятельство, что за введеніемъ устава о воинской повинности 1874 г. возбужденный казною вопросъ о привлеченіи названныхъ поселянъ къ отправленію этой повинности въ настоящее время совершенно отпадаетъ. Въ 1-ой ст. Высочайше утвержденнаго положенія о воинской повинности сказано: «Мужское населеніе безъ различія состоянія подлежитъ воинской повинности». Въ виду сихъ ясныхъ и точныхъ положеній закона не подлежитъ сомнѣнію, что отвѣтчики обязаны къ исправленію воинской повинности, замѣ-

нившей собою рекрутскую, наравнѣ со всѣми другими лицами и состояніями въ Имперіи и независимо отъ объема предоставленныхъ имъ правъ. Затѣмъ остается только рассмотреть вопросъ объ обязанности отвѣтчиковъ къ платежу личныхъ податей и отбыванію земскихъ повинностей. Искъ свой представитель казны основывалъ на томъ, во 1-хъ, что земля, которою владѣютъ отвѣтчики на основаніи ленныхъ грамотъ, дарована имъ безъ всякихъ личныхъ преимуществъ, и во 2-хъ, что ни въ Сводѣ Законовъ, ни въ мѣстн. узак. губ. Остз. отвѣтчики не поименованы въ числѣ сословій, освобожденныхъ отъ личныхъ податей. Приступая, для разрѣшенія сего вопроса, прежде всего къ разсмотрѣнію дарованныхъ Гермейстерами Нѣмецкаго ордена въ разныя времена, съ 1320 по 1621 г., жителямъ деревень Куришь-Кениге ленныхъ грамотъ, Правительствующій Сенатъ усматриваетъ, что по означеннымъ грамотамъ отвѣтчикамъ предоставлено право пользоваться пожалованными участками земли на тѣхъ же самыхъ правахъ, какъ и прочіе вассалы ордена въ Курляндіи. Такой выводъ прямо вытекаетъ изъ буквального смысла ленныхъ грамотъ, выданныхъ Гермейстеромъ Гердтомъ фонъ Юрке въ 1320 г. на владѣніе деревнею Пликенъ и Гермейстеромъ Эбергардтомъ фонъ Монгеймомъ въ 1333 г. — Въ послѣдней, а равно и въ нѣкоторыхъ позднѣйшихъ грамотахъ встрѣчаются нѣкоторыя указанія и на самое свойство дарованныхъ, въ виду сего, предкамъ настоящихъ отвѣтчиковъ правъ. Въ нихъ говорится именно большею частью «о свободномъ отъ уплаты налога и отбыванія работы владѣній». — Такимъ образомъ оказывается, что заявленіе представителя казны, объ отсутствіи въ представленныхъ отвѣтчиками ленныхъ грамотахъ указанія на какія либо личныя преимущества, лишено правильныхъ основаній. Хотя засимъ надлежитъ признать, что имѣющимися въ дѣлѣ данными не можетъ быть въ точности установлена принадлежность Куришь-Кениге именно къ дворянскому сословию, но совокупность правъ, которыми, какъ видно изъ дѣла, отвѣтчики пользовались въ теченіи болѣе 500 лѣтъ и понынѣ

еще пользуются, несомнѣнно убѣждаетъ въ томъ, что они, отвѣтчики, занимали и занимаютъ еще и въ настоящее время въ числѣ другихъ сельскихъ обывателей края совершенно исключительное, привилегированное положеніе. Такъ, на примѣръ, отвѣтчики, какъ видно изъ заключенія Курляндской Казенной Палаты по настоящему дѣлу, даже въ ревизскихъ сказкахъ отъ 1797. г. показывались свободными людьми и лишь вслѣдствіе указа Правит. Сената по 1-му Департаменту отъ 22 Іюня 1854 г. были записаны въ податной крестьянской окладъ, изъ котораго однако вновь исключены въ 1856 г., такъ что по вѣдомостямъ означенной Палаты и теперь еще показываются въ числѣ людей свободного состоянія. — Что касается затѣмъ того обстоятельства, что отвѣтчики ни въ Сводѣ Зак. Россійской Имперіи, ни въ мѣстныхъ узак. губ. Остз. не поименованы въ числѣ сословіи, освобожденныхъ отъ платежа личныхъ податей, то одно сіе обстоятельство не можетъ еще служить основаніемъ къ обложенію ихъ въ настоящее время таковыми. Съ одной стороны отвѣтчики въ указанныхъ узаконеніяхъ не поименованы и въ числѣ лицъ, подлежащихъ этимъ податямъ, а съ другой — Общее Собраніе Правительствующаго Сената, въ указѣ своемъ отъ 7 Мая 1857 г., предписало именно Курляндскому Губернскому Правленію вопросъ о правѣ отвѣтчиковъ на освобожденіе отъ таковыхъ податей, въ виду спорнаго его характера и отсутствія положительныхъ о томъ постановленій закона, предоставить судебному рѣшенію. При производствѣ же сего дѣла въ низшихъ судебныхъ инстанціяхъ вполнѣ выяснилось привилегированное положеніе отвѣтчиковъ, основанное на дарованныхъ симъ послѣднимъ ленныхъ грамотахъ Гермейстеровъ Нѣмецкаго ордена и не утраченное ими и по присоединеніи Курляндіи къ Имперіи. — Изданнымъ по сему поводу Манифестомъ Императрицы Екатерины II отъ 15 Апрѣля 1795 г. не только подтверждаются всѣ преимущества, которыми жители Курляндіи пользовались до того времени, но сверхъ сего предоставляются имъ еще права русскихъ подданныхъ, смотря по состо-

янію, къ которому они принадлежать. Изъ этого явствуетъ, что исключительное положеніе, въ которомъ отвѣтчики Куришь-Кениге находились подѣ правленіемъ Гермейстеровъ Нѣмецкаго ордена и герцоговъ, не подверглось никакой перемѣнѣ и послѣ присоединенія Курляндіи къ Россіи. По всѣмъ симъ соображеніямъ и принимая во вниманіе: 1) что права по состоянію, дарованныя верховной властью отдѣльнымъ лицамъ или сословіямъ, могутъ быть отмѣнены только тою же властью; 2) что въ противномъ случаѣ права эти переходятъ къ законнымъ потомкамъ приобрѣтателей правъ; 3) что въ виду этого общаго правила и представленныхъ къ дѣлу доказательствъ о законномъ приобрѣтеніи и постоянномъ охраненіи дарованныхъ вольнымъ поселянамъ, такъ назыв. Куришь-Кенигамъ, правъ по состоянію, судебное мѣсто можетъ разрѣшить возбужденный казною вопросъ о правахъ означенныхъ поселянъ лишь въ томъ смыслѣ, что права по состоянію вольныхъ поселянъ Куришь-Кениговъ должны быть признаны законно прибрѣтенными и дѣйствительными до настоящаго времени и что они могутъ быть лишены благоприбрѣтенныхъ ими правъ лишь по распоряженію верховной власти, послѣдовавшей въ законодательномъ порядкѣ, и 4) что между тѣмъ такого распоряженія верховной власти до настоящаго времени не послѣдовало, а Министры Внутреннихъ Дѣлъ и Финансовъ, соглашаясь съ мнѣніями судебныхъ мѣстъ по настоящему дѣлу, не признаютъ удобнымъ обложить поселянъ Куришь-Кениговъ подушными сборами, Правительствующій Сенатъ находитъ правильными рѣшенія Гольдингенскаго Оберъ-Гауптманскаго Суда и Курляндскаго Оберъ-Гофгерихта, по которымъ признается, что такъ наз. Куришь-Кениге и законные ихъ потомки принадлежатъ къ сословіямъ отъ личныхъ податей и повинностей свободнымъ, а потому Правительствующій Сенатъ опредѣляетъ: рѣшеніе Гольдингенскаго Оберъ-Гауптманскаго Суда, состоявшееся по настоящему дѣлу 20 Января / 14 Февраля 1868 г., и Курляндскаго Оберъ-Гофгерихта отъ 3 Января 1875 г. утвердить. О чемъ для

объявленія отвѣтчикамъ Курляндскому Оберъ-Гофг-рихту съ возвращеніемъ производства послать указъ, каковымъ увѣдомить и Г. Г. Министровъ Внутреннихъ Дѣлъ и Финансовъ

Подписи.

Sacima ir pieņēmusi un Valsts Prezidents izsludina šādu likumu:

22. Likums par Kuldīgas apriņķa brīvcieņu sadalīšanu viensētās¹.

(V. V. 99. n., 4. maijā.)

1. Kuldīgas apriņķī atrodošos brīvcieņu zemju sadalīšana viensētās piekrīt valstij.

Piezīme. Uz lēņu grāmatu un ilggadīgas valdīšanas pamata brīvcieņu zeme, ciktāl tā nav juridiski pārģājusi atsevišķu personu īpašumā, skaitās ar visām likumīgi pastāvošām tiesībām un nastām par to personu kopīpašumu, ko attiecīga pagasta valde, saskaņā ar ciema iedzīvotāju norādījumiem, uzdod kā ciema zemes faktiskos valdītājus.

2. Katra brīvcieņa zeme sadalāma viensētās, ja to vēlas ne mazāk kā $\frac{1}{2}$ no visiem faktiskiem zemes īpašniekiem, bet ja diviem vai vairākiem ciemiem ir kopēji īpašumi, tad tie dalāmi reizē ar to ciemu, kas tiek dalīts pirmais. Ciemu savstarpēju un atsevišķu kopēju īpašumu sadalīšana izvedama proporcionāli lauksaimnieciski izmantojamas zemes (pļavu un aļamzemes) platībai, izņemot gadījumus, kur pastāvētu citas, pilnīgi noteiktas normas vai daļas.

3. Visus sakarā ar brīvcieņu zemju sadalīšanu cēlušos strīdus, izņemot jautājumus par īpašuma tiesībām un mantošanu, izšķir zemes ierīcības iestādes saskaņā ar noteikumiem par zemes ierīcību 33.—41. p. (Lik. kr. 1928. g. 162 un 163). Tādā pat kārtībā izšķirami visi līdz šim pastāvošie strīdi par brīvcieņu savstarpējām un iekšējām robežām, kā arī zemes lietošanu.

¹ Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums, 1929. g. n. 81.

4. Katru māju no kopīpašuma izdala un ieprojektē pēc iespējas vienā gabalā, pielaižot starpgabalos pļavas, mežus un, izņēmuma gadījumā, arī saimniecības galveno ēku vietu.

5. No kopīpašuma izdalāmo māju vai citu zemes vienību robežas un platības noteicamas projektā, pie kam katrai izdalāmai vienībai jāņem par pamatu līdz šim valdītās zemes platība un labums. Projekta sastādīšanai izvedami zemes torģi vai zemes vērtēšana, vai arī abi kopā. Kuŗu no šiem projektēšanas veidiem pielietot — nosaka aprinŗa zemes ierīcības komiteja, skatoties pēc vietējiem apstākļiem.

6. Ja ciema sadalīšanu viensētās traucētu jau noteiktās robežās korrōborētas saimniecības zemes, tās apmaināmas pret citām zemēm, ievērojot zemes vienvērtības un saimniecības lietderības principu.

Piezīme. Gadījumos, kad par pantā minēto zemes apmaiņu nevar piegādāt tās personas piekrišanu, kuŗai par labu šīs zemes apgrūtinātas parādēm ar ierakstiem zemes grāmatās, zemes banka izsniedz aizdevumu apmaināmās zemes taksētās vērtības apmērā minētā apgrūtinājuma dzēšanai. Ja apmaiņai nepiekrīt zemes īpašnieks, tad Zemkopības ministrija šīs zemes atsavina saskaņā ar likumu par nekustamas mantas piespiedu atsavināšanu valsts vai sabiedriskām vajadzībām (Lik. kr. 1923. g. 59). Pēc apmaiņas izvešanas un galīgo robežu nospraušanas bijušam zemes īpašniekam ir tiesība iegūt apmainīto zemi savā īpašumā, atlīdzinot Zemkopības ministrijai tiešos izdevumus, kas cēlušies sakarā ar zemes atsavināšanu.

7. Brīvciemu pasīvie un aktīvie servitūti, ciktāl tie nav jau agrāk likvidēti vai atcelti ar agrārās reformas likumu, likvidējami arī uz vienas puses pieprasījumu, pie kam no apgrūtinātās platības apgrūtināšam īpašumam dodami 5—25%, skatoties pēc apgrūtināšanas lieluma un izmantošanas ilguma vienā gadā.

8. Tie zemes lietotāji-īpašnieki, kas pie brīvciema zemes sadalīšanas viensētās pārceļ ēkas uz citu vietu vai

nekultivētu zemi, aizdevumu un būvmateriālu saņemšanas ziņā no valsts savās tiesībās pielīdzināmi jaunsaimniekiem.

9. Par zemes uzmērīšanu, sadalīšanu un plānu izgatavošanu māju īpašnieki vai zemes ieguvēji maksā Zemkopības ministrijai jaunsaimniekiem noteikto cenu un uz tādiem pat noteikumiem, kā arī dod strādniekus un izpilda citus pienākumus saskaņā ar agrārās reformas un citiem likumiem.

10. Sastādīto brīvcieņu zemju sadalīšanas projektu mērnieks ceļ priekšā ieinteresētām personām atsauksmei un pieņemšanai. Ja pret projektu ceļ iebildumus vairāk kā puse no ieinteresētām personām, tad projekts pārstrādājams. Pārstrādātais projekts, vai sadalīšanas projekts, kuram piekritusi vairāk kā puse no ieinteresētiem, uzskatāms par savstarpēju vienošanās aktu.

Piezīme: Pirms brīvcieņu zemju sadalīšanas atsevišķu ciemu faktiskie zemju īpašnieki izvēl no sava vidus pilnvaroto, kas līdz ciema zemju sadalīšanai skaitās kā visa ciema pārstāvis. Ciemu pārstāvji nokārto strīdus ciemu starpā, slēdz ciema vārdā līgumus, paraksta dokumentus un iesniedz sūdzības.

11. Jaunieprojektēto saimniecību korrōborēšana izvedama uz Centrālās zemes ierīcības komitejas galīgi apstiprināta projekta pamata.

12. Galīgi apstiprinātas saimniecības korrōborējamās zemes grāmatu nodaļā gada laikā; ja tomēr ieinteresētās personas minētā termiņā to neizdarītu, tad uz Zemkopības ministrijas pieprasījumu zemes grāmatu nodaļa katram īpašumam atveļ attiecīgu foliju, bet izdevumus par to Zemkopības ministrija piedzen no vainīgā īpašnieka administratīvā kārtā.

13. Tuvākus nosacījumus brīvcieņu zemju sadalīšanai izdod Centrālā zemes ierīcības komiteja.

14. Likums stājas spēkā ar izsludināšanas dienu.

Rīgā, 1929. g. 4. maijā.

Valsts Prezidents G. Zemgals.

Likums Saeimā pieņemts 1929. g. 30. aprīlī.

23. Kuldīgas apriņķa brīvcieņu plānu eksplikācijas¹:

a) Koniņu ciems.

Saimn. nr.	Saimniecības nosaukums	Dārzi un aģama zeme	Plavas	Gaiņbas	Mežs	Nederīga zeme	K o p ā
1.	Atālu Mauļi	17,952	22,606	13,531	2,508	2,899	59,296
2.	Vidus Mauļi	13,665	1,879	4,458	5,178	1,087	26,267
3.	Burmeistera Mauļi	10,190	11,526	8,106	—	0,625	50,245
4.	Vecie Kaiļi	17,164	27,260	12,976	2,965	1,424	61,789
5.	Jaunie Kaiļi	13,879	19,677	16,401	3,171	1,017	54,145
6.	Jaun - Kupši	15,423	13,880	12,757	4,270	1,199	47,529
7.	Vec - Kupši	11,786	14,421	11,094	3,418	1,507	42,226
8.	Dižie Gaiļi	23,974	14,550	14,239	11,282	1,785	65,828
9.	Mazie Gaiļi	14,597	23,212	12,469	2,741	1,584	54,605
10.	Jaun-Kruķiņi	17,820	29,741	14,501	4,678	1,290	68,050
11.	Vec-Kruķiņi	22,729	24,796	16,952	7,598	2,976	74,851
12.	Kalna Ķīkāļi	18,752	22,728	15,078	6,785	1,201	64,522
13.	Lejas Ķīkāļi	19,786	15,056	9,050	4,186	1,805	49,865
14.	Peniņa būda	0,984	4,825	—	—	0,252	6,041
15.—17.	Kopīpašumi	0,452	—	0,657	—	0,485	1,552
Kopā		219,615	245,957	162,009	58,578	21,110	706,767

¹ Ciemu platība aprēķināta ha.

b) Viesalgu ciems.

Saimn. nr.	Saimniecības nosaukums	Dārzeņu un apama zeme	Plavas	Ganības	Mežs	Nedrīģa zeme	K o p ā
1.	Burmeisteri	22,437	5,008	49,114	1,095	12,510	90,164
2.	Ventas Viesalgi	12,328	10,080	25,644	0,179	8,842	57,075
3.	Viesalgi	14,659	19,815	20,495	—	2,715	57,660
4.	Dižbundžas	11,054	14,217	6,767	—	1,518	33,556
5.	Bundžas jeb Krišmāja	0,646	2,545	5,025	—	0,411	8,625
6.	Upesētas	7,827	5,809	11,078	—	1,056	25,770
7.	Andrēji	6,896	5,580	8,174	—	2,254	22,684
8.	Upeskalni	1,580	6,695	7,251	0,811	3,051	19,346
9.	Upmaļi	1,556	5,520	9,201	2,695	2,246	20,996
10.	Zarkalni	9,256	6,272	1,970	—	0,455	17,951
11.	Viesalgu kapi	—	—	0,110	—	0,088	0,198
12.	Šoseja	—	—	—	—	2,842	2,842
Kopā		88,199	81,157	144,805	4,778	57,946	356,865

c) Pliķu ciems.

Saimn. nr.	Saimniecības nosaukums	Dārzi un		Ganības	Mežs	Nederīga zeme	Kopā
		aņama zeme	Pļavas un zāļu purvs				
1.	Jaunandūļi	20,303	13,490	0,037	26,619	3,682	64,131
2.	Mazandūļi	5,802	7,244	1,105	5,204	0,616	19,971
3.	Deģi	16,949	15,853	2,868	33,845	2,257	71,772
4.	Jaunvidussēta	4,020	4,730	1,521	4,347	1,876	16,494
5.	Vidussēta	15,927	15,670	4,055	20,507	1,870	58,029
6.	Lejas	5,567	2,258	2,303	7,333	0,573	18,034
7.	Andūļi	9,869	9,064	2,584	27,689	2,080	51,286
8.	Vecandūļi	27,755	14,757	4,658	64,254	8,120	119,544
9.	Lejasvidus- sēta	3,893	1,464	0,169	5,386	0,418	11,330
10.	Pliķu kapi	0,156	0,026	0,037	—	0,229	0,448
11.	Lopu dzirdiš. laukums (kop- īpašums)	—	—	0,071	—	0,070	0,141
Kopā		110,241	84,556	19,408	195,184	21,791	431,180

24. Kuldīgas apriņķa brīvcieņu zemes platība (1933. g.).

Brīvcieņa nosaukums	Pagasts	Zemes kopplatība ha
Pliķi	Turlavas	431,18
Ķoniņu ciems	„	706,77
Kalēji	„	440,46
Dragūni	Kuldīgas	444,43
Ziemeļi	Turlavas	273,71
Viesalgi	Snēpeles	356,86
Sausgāļi-Kamburnieki	Padures	192,14

25. Hercoga Gotarda atraitnes Annas brīvības grāmata
Seseves pagasta Butkūnas ciema novadniekiem. Jelgavā,
1599. g. 14. jūlijā.¹

Privilegium der Sessauschen Freyen, die heut zu Tage Nowadneeken genannt werden.

Von Gottes Gnaden wir Anna, gebohrne Fürstin zue Mecklenburg, in Lieflandt zu Churlandt unnd Semgallen Herzogin etc. Wittwe, thue kund und bekenne hiemit für uns, unsere Erbschafft und Allermenniglichen, daß wir unseren Sessauschen Frey Pauren Buttken alß Jennes Mentel,² Weyticke³ und Herman so wohl ihre Erben die gemeine Arbeits Pflicht auf ihr demühtiges Bitten auß Gnaden nachgeben, also daß sie nicht den andern Pauren gleich zue allerley Arbeit getrieben, sondern bey ihren alten Freyheiten hinfüro, wie bisher, bleiben und gelaßen sollen werden. Dakegen aber sie hiewieder schuldig und verpflichtet sein sollen, so offte wir sie nach Pohlen, Litthawen oder an andern Orten, sey wohin eß wolle, sonsten zuverschicken und zur Nachfuhr nötig haben und ihnen solches durch unsern Ambtleute daselbst angezeigt würdt, daß sie zu jederzeit mit guten Pferden und Wagen, uff ihre Unkosten unnd Zehrung, fertigg und bereit sein. Ihrer Gerechtigkeit anlangende, sollen sie dieselben den alten nach für un für geben und entrichten. Uhrkundtlich haben wier ihnen diesen Brief unter unsere fürstlichen Secret und Handtzeichen mitgetheilet. Geben zur Mytow, den 14 July 1599.

Anna, Hertzogin zue Churlandt, Wittwe
unser eigen Hanndt.

¹ Kōpija Rekes norakstu sējumā A. 2 (Sammelband von Manuskripten zur Geschichte Kurlands), agrāk Kurzemes provinces muzejā, tagad Valsts arhīvā. Sal.: J. H. Woldemar, Inland 1844, n. 44; Sitzungsberichte der Kurländ. Gesellschaft für Literatur a. d. J. 1896, S. 169, Anm. 24 un A. švābe, Pagasta vēsture, I 369.—375. lp.

² Janens, Merteln?

³ Citos norakstos Waytike.

26. Hercogs Frīdrichs dāvina visiēm kuršu ķoniņiem
kopā pusarkla lielo Buļļu zemi. Kuldīgā, 1621. g.
16. februārī.¹

Vonn Gottes Gnaden wir Friedrich, in Liefflannd und Churlannd unnd Semgallen Hertzog, thuen hiemit kundt unnd offentlich bekennen, das wir unsern freyen Leuten, den sembtlichen Königen, einen halben Haken Landes, hart für den Königen gelegen, das Bullen Landt geheißē, erblich gegönnet unnd gegebenn, thuen das, belehnen unnd gönnen ihnen solches erblich hiemit unnd krafft dieses, nach irem besten zu gebrauchen, wie es dan für diesen die Bullen mit Hewschlegen unnd sonst gebraucht. Urhkundlich haben wir dieses mit eigener Handt unterschrieben unnd unserm fürstlichenn Insiegell befestigen laßen. Geschehen unnd gegeben Goldingen, den 16 Februarii Aano 1621.

27. Kuldīgas virspīskunga Ata Grotūža sastādītā [Tur-
lavas pagasta] Buļļu zemes robežu grāmata. Kuldīgā,
1621. g. 30. aprīlī.²

Nachdem der durchlauchtige hochgeborne Fürst unnd Herr, Herr Friedrich, in Liefflanndt zu Churlannd unnd Semgallen Hertzog, denen sembtlichen Churischen Königen einen halben Haken Landes nebenn etlichen dazu gehörigen Hewschlegen, so zuvor Bulle Bertolt eingehabt unnd beseßen, in Gnaden gegonnet unnd gegeben, inmaßen nachfolgende ware Copey ihnen von hochgedachten I. F. G. drüber mitgetheilten Inwestitur außweiset. [Seko hercoga Frīdricha 1621. g. 16. februāra dāvinājuma grāmata]. Unnd mir Otto Grodthausen, itziger zeitt Oberhauptmann auff Goldingen, von I. F. G. aufferleget unnd anbefohlen wordenn, nicht allein solch Landt unnd Hewschlege gedachten Königen einzuweisen unnd in Besitz zu übergeben, sondern auch umb das Lanndt eine gewisse Grentze zumachen unnd Mahlzeichen unnd Uhrkunde auf-

¹ Kōpija no Kuldīgas virspīskunga Ata Grotūža 1621 g. 30. aprīļa transumta. Rekes norakstu sējums A. 2, Valsts arhīvā.

² Kōpija Rekes norakstu sējumā A. 2., Valsts arhīvā.

zurichten. Alß habe solchem Befehlich zu Folge ich mich neben denen itzigen Goldingschen Amtmann Claus Kettler und Gerichtsschreibern Johann Wölckern auff solch Land hinbegeben, daßelbe neben den Hewschlegen eingewiesen unnd folgende Mahlzeichen unnd Uhrkunde auffrichten laßen. Erstlich anzufangen bey irer alten Grentzkule Braßle, von dannen schnurrecht längst Schubens Hewschlage in die Ruschewalcke, die Ruschewalcke auffzugehen biß an Pellen Hewschlag, da ein Capitz auffgeworffen, von der Capitzen die richte über einen Ort des Pellen Hewschlages (welcher auch Pellen bleibt) biß an einen Stein, mit einem Creutz bezeichnet, von dem Stein über ein kleines Gebrüchte biß wieder an einen Stein, mit dem Creutz gezeichnet, von dem Steine gerade fort biß an dem Hasenpotischen Wegk, da eine Capitz auffgeworffen, von der Capitzen über den Wegk bis an einen Stein mit einem Creutz, an einem Berge belegen, von dannen biß an einen Poener, den Poener entlangst biß an eine Capitze, welche næst an ihrem Mistacker belegen, von dannen wieder einen Poener entlangst bis an ihre alte Lande. Zu merer Uhrkundt das von mir Oberhauptmann obgesetztes anbefohlner massen verrichtet, habe ich diesen Brieff mit dem fürstl. Goldingschen Amtssiegell beglaubigt und neben obgemeltem Amtmann und Gerichtsschreiber unterschrieben. Geschehen unnd gegeben Goldingen, den letzten Tagk Aprilis im Jhar nach Christi Geburt eintausent sechßhundert einundzwanzig.

Otto Grothuss. Claus Kettler. Johannes Woelker mppia.

28. Hercoga Frīdricha brīvības grāmata Seseves pagasta Butkūnas ciema novadniekiem. Dobelē, 1630. g. 23. decembrī.¹

Von Gottes Gnaden wir Friedrich, in Liefland zu Churland undt Semgallen Hertzog, thun kund und beken-

¹ Kōpija Rekes norakstu sējumā A. 2., Valsts arhīvā. Sal.: Sitzungsberichte der Kurländ. Gesellschaft für Literatur a. d. J. 1896, S. 169, Anm. 24; kur izlietots I. Valdemāra noraksts.

nen hiemit kegen allermenniglich. Nachdem die hochgebohrne Fürstin, unsere gnädige Frau Mutter christseeligen Angedenkens, Zeit dero Leibgedings Rechten, unßern Sessauschen Freibauern, den Buttken, als Jannes Mantel, Waitecken unnd Hermann² zusambt ihren menlichen Erben auff ihr demühtiges Ansuchen die gemeine Arbeits Pflicht auß Gnaden nachgegeben, also daß sie nicht den andern Bauren gleich zu aller Arbeit getrieben, sondern bei ihrer alten Freiheit hinführo gelaßen werden solten. Dieselben aber sich beides durch Erzeugung ihrer Söhne, als Verheurathung der Töchter an andere dermaaßen auf selbigen freyen Landen gemehret, daß wir es also dergestalt nicht weiter hingehen laßen können, sondern darin Enderung machen, und diejenigen, so nicht darzu gehöret, an andere Orter versezen laßen wollen. Als haben uns die jezo darauf wohnende semptliche Bauren demühtig angefallen, daß sie bei selbigen Landen unverdrungen bleiben, und wir unsern gnädigen Gefallen nach darinn Enderung fürnehmen möchten, welcher ihrer demühtigen Bitte wir dann folgender Gestalt Raum und Stadt gegeben und demnach nachgesetzten. Als nemlich Waite Wallandt, Matthonuß³, Caspern, Marcus neben seinen Söhnen Jahn und Irßen⁴ die andere Helfte der semptlichen freien Landen, wie sie dieselbe jezo besitzen, gegönnet und gegeben, daß sie dieselben forthin für sich und ihre mänliche Erben, von ihrem Leibe gebohren, behalten, besitzen und genießen, mit der gemeinen Arbeits Pflicht verschonet und bei ihrer alten Freyheit, wie bißhero, also auch künftig gelaßen und erhalten werden. Dagegen sie aber verpflichtet und schuldig sein sollen, wann man ihrer im Ambte zur Post benötiget oder etwas an unsern Hofhaltung verschaffet werden muß, mit guten Pferden, Wagen, Sehlzeugen⁵ und Sattel aufzuwarten. In der Rogken und Sommerkorn Erndte fünf Kerl auf ihr eigen Brodt vierzehn Tage zu

² Valdemära norakstä: Janens, Mantel, Waytacken und Hermene.

³ Valdemärs: Matthäus.

⁴ Valdemärs: Inzen.

⁵ Sic

schiecken, und neben den andern Freyen die Helfte des gebührenden Ochsen zu zahlen. Anstadt der Gerechtigkeit aber undt wegen geschehener dieser unser newen Begnadigung uns künftigen Michaelis und sofort hin jährlich fünfhundert Marck für und für ohnfehlbar zu entrichten und auszukehren, ohne Arglist und Gefährde. Uhrkundlich unter unsern aufgedrückten fürstlichen Secret und gewöhnlichen Handtzeichen gegeben Doblehn, am drey und zwanzigsten Decembris deß eintausend sechshundert und dreyßigsten Jahres.

Fridericus mpria.

29. Hercoga Jēkaba pavēle Kuldīgas virspīskungam Ferkerzāmam un muižkungam Meieram neapgrūtināt Kuldīgas novadniekus ar jaunām gaitām un tiesām. Jelgavā, 1644. g. 20. jūnijā.¹

Denen edlen auch erbaren unseren lieben getreuen Melchior von Voelckersamb, Oberhauptmann zu Goldingen und Rath, und Johann Meier, Amtmann daselbst sambt und sonders.

Von Gottes Gnaden Jacobus, in Liefland zu Curland und Semgallen Hertzog. Unsern gnädigen Gruß und geneigten Willen zuvor. Edler auch achtbarer liebe getreue. Was die sämtlichen Freyn des Goldingschen Amtes wegen allerhand Neuerungen und Auflagen sich zum höchsten beschweren und unterthänigst bitten thun, solches erseheth ihr aus der Beilage² mit mehrere. Wann wir dann nicht gemeinet sind, Supplicanten über dasjenige, was sie bei unsers in Gott ruhenden s. Herrn Vettern, Hertzogen Friedrich gethan und geleistet, zu beschweren, als gesinnen und begehren wir hiemit in Gnaden, daß ihr sie über solche ihre alte Gerechtigkeit und Dienste keineswegens weiter belästiget, noch daß es von andern geschehe verstattet. ran geschiehet was billig und unser gnädiger Wille ist. Datum Mitau den 20-ten Junii Anno 1644.

Jacobus mppr..

¹ Kōpija Rekes norakstu sējumā A. 2., Valsts arhīvā.

² Rakstā minētais pielikums nav vairs atrodams.

30. Hercoga Jēkaba kanclera Felkerzāma pavēle neapgrūtināt kuršu novadniekus ar pastinieku gaitām. Grobiņā, 1661. g. 20. janvārī.¹

Demnach seiner fürstlichen Durchlaucht, unsers gnädigsten Fürsten und Herrn ernstliches Begehren ist, daß Vorzeiger dieses diese Freibauren mit keiner Postfuhr sollen beschweret und überlästiget werden, es hätte dann einer von seiner fürstlichen Durchlaucht deshalb ihre Hand und Siegel aufzuweisen oder würde auf sonderlichen Befehl im Nahmen seiner fürstlichen Durchlaucht von dem Amtmann ihnen die Post zu verrichten aufferlegt. Als habe ich zu Versicherung deßen im Nahmen Ihero fürstlichen Durchlaucht solches mit eigenhändiger Unterschrift bekräftiget. Actum Grobyn, den 20. Januar Anno 1661.

Melchior von Fölckersamb,
Canzler mppr.

31. Hercoga Jēkaba pavēle Kuldīgas muižkungam nedzīt kuršu novadniekus muižas darbos. Grobiņā, 1661. g. 13. augustā.¹

Es soll unser Amtmann zu Goldingen die Frey Pauren außer unsere Postfuhren und wozu wir sie sonst laut special Befehl würden zu gebrauchen haben, nicht beschweren noch zur Feld Arbeit andern Bauren gleich treiben, damit dennoch zwischen die freien und gemeinen Pauren ein Unterschied sey. Grobin, den 13. Augusti Anno 1661.

Jacobus mppr.

32. Hercoga Ferdinanda pavēle Kuldīgas muižas pārvaldniekam Korfam pagaidām likt mierā kuršu novadniekus. Jelgavā, 1700. g. 29. janvārī.²

Weilen hiernächst die Verordnung hierüber ergehen soll, so wird der wohlgebohrne Lieutenant Korff zu Gol-

¹ Kōpija Rekes norakstu sējumā A. 2

² Regesta kōpija Rekes norakstu sējumā A. 2.

dingen bis dahin die Supplicantes in Ruhe lassen. Datum
Mitau, den 29 Januarii 1700.

Ferdinand,
Herzog Curland.

33. Hercogs Kārlis uzdod noskaidrot, uz kādiem Kuldīgas brīvēzniekiem attiecas kuršu ķoniņu lēņa grāmatas. Jelgavā, 1760. g. 22. septembrī.¹

Auf fußfällige Supplication der Goldingschen Freibauren, als der sämtlichen Tontegoden oder Plicken, Jurgen Kalley, Wehsalcken, Pannecken oder Suckanten und Semallen, wird von Ihro königlichen Hoheit und hochfürstlichen Durchlauchten hiemit zum Bescheide gegeben. — Nachdem höchstieselben Supplicantes bei denen ihren Vorältern ertheilten Lehnbriefen und Privilegien conserviret wißen wollen, es inzwischen untersucht werden muß, auf welche Bauren solche privilegia eigentlich sprechen, und ob nicht welche unter ihnen seyen, deren dieses privilegium nicht zu statten kommen kann. Also wird die nächste Commission in dem Goldingen hierauf und auf Vorzeigung dieses, solches genau untersuchen und hiervon zur fernerweitigen Verordnung umbständlichen und ausführlichen Bericht erstatten. Datum Mitau den 22-sten September Anno 1760.

Carl, Herzog zu Curland.

34. Hercogs Ernests Jānis uzdod noskaidrot to pašu. Jelgavā, 1763. g. 18. maijā.¹

Auf fußfällige Supplication der Goldingschen Freibauren Plicke Adam, Kicke Marting und Wessalk Anss, wird von Ihro hochfürstlichen Durchlaucht hiemit zum Bescheide gegeben. [Seko iepriekšējā dokumenta teksts pēc domu zīmes]. Datum Mitau, den 18-ten Maji 1763.

Ernst Johann, Hertzog zu Curland.

¹ Kōpija Rekes norakstu sējumā A. 2., Valsts arhīvā.

35. Izvilkums no Lipaiķu mācītāja J. K. Heinsius 1761. g.
2. novembra vēstules Dobeles prāvestam Pflugrātam
par kuršu ķoniņiem.¹

Ihre Sprache ist ein sehr schlechtes Kurisch, und kein einziger von ihnen kann weder lesen noch schreiben, ob ich es ihnen gleich sehr oft und nachdrücklich vorgepredigt habe. Sie kommen den Doblenschen Bauren weder in der Sprache noch Tracht bey, denn ihre Kleidung ist sehr simpel und schlecht. Auf den Kopf setzen die Kerls einen Hut, der gar nicht aufgekrämpt ist, sondern rund um weg hängt. Die Hemde, welche die Kerls tragen, haben einen ganz schmalen Saum am Halse, der zuweilen mit blauem Garn oder Zwirn durchgenäht und mit einer Breetze um den Hals befestiget ist. Von einem Halstuch wissen sie gar nichts. Ihre Beinkleider, sie mögen von Wand oder Leinwand seyn, sind mehrentheils sehr lang und liegen bis an den Knöchel des Fußes in vielen Falten. Von eigentlichen Strümpfen wissen sie auch nichts; sie haben nur Socken, die sie mit den Schnüren der Basteln über die Beinkleider festbinden. Eben so wenig bedient sich weder das männliche noch weibliche Geschlecht der Schuhe oder Stiefel; und ich kenne nicht mehr als einen einzigen aus dem Dorfe Plicken, der öfters nebst seinem erwachsenen Sohne in der Kirche gestiefelt erscheint. Es dünckt mich aber doch, daß sich der Sohn der Stiefel schäme; vom Vater merkte ich es nicht, der die Mode wohl aus Mitau mitgebracht hat, indem er oft als Deputirter von den andern königlichen Ständen dahin gesandt worden ist. Hier haben sie nun den Entwurf eines Sommerhabits von einem Kurischen Könige; und dieser Habit bleibt ihm nicht nur bey seiner Arbeit, sondern auch im Staat. Denn wenn er zur Kirche oder auf ein Gelag gehet, so zieht er nur noch einen bauerwandtnen Rock an, der bey etlichen über eine Handbreit unter die Waden hängt, hakt ihn über der Brust mit Haken und Öhsen (die bey etlichen auf der einen Seite unter ganz kleinen messingnen Knöpfen

¹ Kōpija Rekes norakstu sējumā A. 2.

befestigt sind) zusammen, spannt einen breiten Gürtel von gelbem Leder, dessen Ende mit Messing beschlagen ist, mittelst einer großen messingnen Spange, um den Leib — und nun ist mein König in seinem vollen Zierrath, denn größer ist sein Staat nicht, er mag auch seyn, wo er will.

Die Weibspersonen haben ihren Kopf in sehr feine gezogene Tücher eingehüllt, welche sie Kopftücher nennen, und um das Kinn so herum ziehen, daß bey mancher nichts mehr als Nase und Augen zu sehen sind. Ein Kamisol tragen sie von gekauftem, mehrentheils gelb gesprengtem röthlichem Laken, ohne Schößen, nicht länger als etwa eine Spanne unter der Brust. Hierüber haben sie einen aus sehr vielen kleinen messingnen Gliedern zusammengesetzten Gürtel, an dem, auf der einen Seite, in einer Bucht die Schlüssel ihrer Haushaltung hängen. Ferner tragen sie, es sey Winter oder Sommer, einen schwarzen Überrock oder vielmehr Kittel, den sie selbst verfertigen und färben. Auch haben die Wohlhabenden gemeinlich eine feine weiße Schürze vor und Basteln an den Füßen. Über diese Bekleidung hängen sie noch eine Weepe, welche bisweilen von blauem Tuch ist. Unten rund um hängt eine gewaltige Menge von Schellen, die ein solches Geläute machen, daß man sie, ohne sie zu sehen, schon von weitem hören kann; doch scheint diese Mode jetzt abzukommen; im Hasenpothschén aber ist sie noch sehr gebräuchlich. — Dieses Tuch oder diesen Umschlag haben sie mit verschiedenen silbernen Breetzen, deren eine größer als die andre ist, und eine sich in die andre füget, auf der Brust befestiget. Und dieses wäre wohl ihre größte Pracht, weil dergleichen Breetzen bey einigen mehr als 20 bis 30 Mrk austragen. Die Kurischen Könige unterscheiden sich also gar nicht von andern Kuren, außer durch ihren breiten ledernen Gürtel.

So viel ist indessen gewiß, daß sie noch halbe Erbherrn vorstellen; denn wenn der Vater stirbt, erbt der Sohn die Wohnung nebst dem dazu gehörigen Lande, ohne Consens des Amtsherrn. Sonst haben sie auch einen Vorzug in der Lippaikschen Kirche.... Sie haben daselbst

nich nur in den Fenstern ihre Wappen stehen, sondern auch die einzige Glocke, welche die Kirche hat, ist von ihnen geschenkt, und sie sind auf dem Umlauf derselben, die Jagd exerzirend, vorgestellt, indem sie in ihrer gewöhnlichen Kleidung zu Pferde sitzen, und, Hunde an der Leine und Spieße in den Händen haltend, Hasen und Wölfe verfolgen. Ihre Vorfahren haben diese Glocke mit dem Bedinge geschenkt, daß sie und ihre Erben successive in perpetuum ein freyes Geläute bey ihren Leichen genießen sollten; allein auch diesen Vorzug haben sie schon seit 1708 zu verlieren angefangen, indem sie bey dem Absterben der Ihrigen, wenn gleich nicht viel, doch einen Sechser für das Geläute bezahlen müssen. Von ihren Vorzügen ist also nicht viel zu sagen, außer, daß sie einen sehr reichen Segen Gottes an Vieh, Pferden und Getreide vor vielen andern voraus haben . . .

Jelgavas pilsētas satversme treju hercogu laikā (1573. — 1682. g.).

Lai gan Jelgavas vārds lībiešu valodā „jalgab“ nozīmē „pilsēta“, tomēr zinātnē nav vēl skaidrības, kad īsti „palte“ (t. i. miests) pie ordeņa landmāršala pils Jelgavā ieguva pilsētas tiesības. Neminot vecāko literatūru, atgādināšu tikai, ka šejienes vācu vēsturnieki vēl tagad par Jelgavas pilsētas dibinātāju uzskata hercogu Frīdrihu, kas valdīja no 1587.—1642. g. Parasti par Jelgavas pilsētas dzimšanas dienu pieņem¹ 1606. g. 5. septembri, kad minētais hercogs izdeva īpašu Jelgavas pilsētas likumu ar nosaukumu „Die Mitauische Stadt-Policey-Ordnung“. Tomēr daži citi pētnieki domā, ka Jelgavai bij pilsētas tiesības jau 1590. g.²

Šim rakstam pievienotie 16. g. s. dokumenti no Zviedrijas valsts archīva Stokholmā pierāda, ka Jelgavai bij pilsētas tiesības jau hercoga Frīdriha tēva Gotarda Ketlera laikā (1562.—1587. g.). Tā no pilsētas „latīņu“ skolas celšanai domāto ziedojumu saraksta³ 1577./78. g. redzam,

¹ Baron Arthur von der Ropp, Das zünftige Handwerk in Mitau zu herzoglicher Zeit, 28. lp. Freiburg 1913.

² W. Eckert, Kurland unter dem Einfluß des Merkantilismus, 220. lp. Rīga 1927.

³ Stokholmā, RA., Liv.: 1935:I:50, pavisam 6 lp. Tas pats teksts, drusku citādā redakcijā iespiests: Sitzungsberichte der Kurl. Gesellschaft für Literatur und Kunst a. d. J. 1889, S. 87—89. Mitau 1890.

ka pusedālderis ziedojis arī „birģermeistars Jēkabs Ļaudons“ (Laudon); tā tad Jelgavai jau 1577. g. bij savs pilsētas galva. Kāds cits ieraksts liecina, ka skolas vajadzībām Indriķis Pote (Poten) no Jelgavas pilsoņiem (van den burgern alhir zur Mitow) savācis 56 mārķas ziedojumu; tā tad šai laikā Jelgavā bij arī namnieku kārta.

To apstiprina vēl otrs, drusku vecāks dokuments⁴, ko parakstījis Jelgavas tiesas fōgts (Gerichtsvogth) Nikolajs Franks. Kā redzēsīm turpmāk, pilsētas fōgts bij nevien tiesnesis, bet arī pilsētas galvas biedrs mūsu laiku izpratnē. Šis dokuments patiesībā ir hercogam Gotardam Ketleram adresēts Jelgavas pilsētas 1573./78. g. kases pārskats, kas sniedz ziņas par pilsētas ienākumiem no pašu namnieku iemaksām, kā arī par pilsētas pārvaldes izdevumiem. No šī interesantā kases pārskata dabūjam zināt, ka jau 1573. g. Jelgavai bijusi sava namnieku grāmata (burgerbuch), kas vienmēr ir drošs pierādījums, ka biezi apdzīvotai vietai ir pilsētas tiesības. Šādās namnieku grāmatās ierakstīja visus pilsētņiekus, līdz ko viņi ieguva namnieku tiesības (burgerschaft) un nomaksāja „iepērkamo naudu“ (burgergeld). Žēl, ka pirmā pielikumā minētā Jelgavas namnieku grāmata nav uzglabājusies; no tās varētum spriest par Jelgavas namnieku skaitu Gotarda Ketlera laikā, kā arī par namniecības nacionālo un sociālo sastāvu.

Šo robu tikai pa daļai var atvietot Jelgavas vecās sv. Trīsvienības baznīcas grāmata, kas uzglabājusies sākot ar 1572. g.⁵ Tur starp citu 1574. g. ienākumu sarakstā uzdoti to Jelgavas namnieku vārdi, kas minētā gadā ziedojuši baznīcai. Ieskaitot birģermeistaru un fōgtu, tādu namnieku

⁴ Sk. 1. pielikumu.

⁵ Izvilkumā tā iespiesta: Sitzungsberichte der kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst a. d. J. 1890, S. 79—92. Mitau 1891.

bij pavisam 77; pieskaitot vēl dažus tā paša gada ziedotājus no otra saraksta, var pieņemt, ka toreiz Jelgavā bij ap 80—90 namnieku. Uzvārdu vietā viņiem lielāko tiesu bij tikai pavārdi, kas norādīja vai nu uz dzimšanas vietu (piem., Jukums no Hanōveres, Kurts no Rostokas), vai amatu (piem., Wilhelm der Schneider, Heinrich der Schuster, Tohmas der Müller, Lorenz der Potter). Šīs baznīcas grāmatas ziņas papildina jau minētais Jelgavas pilsētas 1573./78. g. kases pārskats. No tā dabūjam zināt, ka 1573.—74. g. Jelgavā par namniekiem bij uzņemtas 54 personas, bet 1575.—78. g. tikai 35; tā tad apm. 9 cilvēki gadā, kas neliecina par pilsētas ātru uzplaukumu. Ja izdotos pierādīt, ka 1573. g. hercogs Gotards Jelgavai piešķīra pilsētas tiesības un tā tad šai kases pārskatā minētā namnieku grāmata bij pirmā Jelgavā, tad iznāk, ka 1578. g. tur bij tikai 89 pilntiesīgi namnieki. Tā kā līdz 1592.—1610. g., kad hercoga Gotarda atraitne Anna lika no saviem līdzekļiem uzcelt tagadējo sv. Trīsvienības baznīcu, vecā baznīca bij galvenokārt vācu namnieku dievnams, tad varētu domāt, ka 1574. g. ziedotāju sarakstā pārsvarā bij vai nu īsti vai kārklu vācieši. Tomēr šīs vecās Trīsvienības baznīcas grāmatā 1573. g. atzīmēts, ka uz „nevācu mācītāja Dāvida [Brezemeistera] algas rēķina izmaksātas 70 mārkas“,⁶ kas nozīmē, ka jau Gotarda Ketlera laikā Trīsvienības baznīcā bij arī latviešu draudze. Šķiet, ka tā sastāvēja no latviešu namniekiem un viņu piederīgiem, kāpēc starp 1574. g. ziedojumu sarakstā minētām 77 personām jāmeklē arī Jelgavas latviešu sīktirgotāji, ierēdņi un amatnieki. Vienīgi 17. g. s. vidū sāk Trīsvienības baznīcu saukt par Teutsche Kirche, bet Annas baznīcu par Unteutsche⁷ jeb Lettische. Tomēr

⁶ Sitzungsberichte a. d. J. 1890, S. 81. Mitau 1891.

⁷ VA., Kurzemes baznīcu arhīvs, 46a, 11. lp.

pēc T. Zeida pētījumiem vēl visu 17. un 18. g. s. Trīsvienības baznīcā blakus vācu draudzei bij arī latviešu draudze. Par to var spriest no tā, ka, piem., 1729. g. Trīsvienības baznīcai bij savs „nevācu ķesteris“.⁸ Lai gan patronāta tiesības uz abām Jelgavas baznīcām piederēja hercogam, tomēr Trīsvienības baznīcai kā superintendenta baznīcai 17. un 18. g. s. bij zināmas finanču tiesības arī pār Annas latviešu baznīcu, jo Trīsvienības baznīcas rēķinos ierakstīti izdevumi „nevācu baznīcas mācītājam“⁹ un par apbedīšanu latviešu Annas baznīcā savukārt bij jāmaksā vācu baznīcas lādē.¹⁰

Daži pilsētas 1573./78. g. kases pārskata izdevumu posteņi dara ticamu varbūtību, ka tiešām Jelgava pilsētas tiesības ieguvusi 1573. gadā. Proti, N. Franks ziņo hercogam, ka zeltkaļa pušim (zellim) Ansim (1574. g.) izmaksātas 11 mārkas Jelgavas pilsētas zīmoga grebšanai. No tā jāsecina, ka līdz 1574. g. Jelgavai vēl nebija sava zīmoga, un tā tad tiesiski tā vēl nebija pilsēta. To atbalsta arī jau minētā sv. Trīsvienības baznīcas grāmata, kur jau 1573. g. starp ziedotājiem atzīmētas abas svarīgākās pilsētas amata personas — fōgts un birģermeistars. Bez tam kāds pilsētas kases pārskata ieraksts skan: Jelgavas drostam Matīsam izmaksātas 12 mārkas par to, ka viņš „pakalpojīs šai pilsētiņai ar rakstīšanu“ (die weile ehr diesem stetichen mith schreiben gedieneth). Kā tas rēdzams no pievienotā Jelgavas galminieku saraksta,¹¹ 1576. g. 20. janvārī starp hercoga pils ierēdņiem bij arī drosts. Ja nu pilsētas kancelejai sākumā bij vajadzīgs algot hercoga drostu,

⁸ Turpat, 1729. g. baznīcas ruļļos, n. 5.

⁹ Turpat, 46b, 264. lp.

¹⁰ Turpat, 46a, 11. lp.; 46c, 13. III. 1734 un 5. V. 1735.

¹¹ Sk. 3. pielikumu.

tas liecina, ka tai pašai nebij vēl sava sekretāra — citiem vārdiem, pilsēta tikko bij nodibināta. Bet jau vēlākais 1577. g. Jelgavai bij savs pilsētas rakstvedis Jēkabs,¹² kam maksāja 70 mārkas algai. Netieši uz to pašu 1573. g. norāda arī trešais kases pārskata ieraksts, kur lasām, ka 1574. g. tiesas fөгts kopā ar nelaiķi Pēteri Koblencu braukuši no Jelgavas uz Rīgu pie hercoga kārtot pilsētas darīšanas.

Par visiem šiem izdevumiem N. Franks saka, ka tie izdarīti „pēc rātes un komūnas vecāko pavēles“ (auff bevelich eines rades und oldesten der gemeine). Tā tad Jelgavā jau 1574. g. darbojās visi pilsētas pašvaldības organi: birģermeistars, tiesas fөгts, rāte un sekretāra vietas izpildītājs drosta personā.

Sekodams E. Zerafīmam,¹³ barons fon der Rops jau citētā disertācijā apgalvo, ka Kurzemes pilsētās latvieši nevarējuši būt par namniekiem.¹⁴ Tomēr šim rakstam pievienotais otrais pielikums pierāda pretējo. Tas ir jau minētā Jelgavas tiesas fөгta N. Franka pārskats par 1574.—78. g. piedzītām sodu naudām. Starp 1575. g. sodītiem sastopam arī „nevācu krāmu tirgotāju Kortu, kas sodīts ar 3 mārķām par kāda zemnieka piekaušanu“ (vann Korth, dem unduitschen kramer... empfangenn 3 mrk.). Ka sodītais bij latvietis, to liecina viņa tautības raksturošanai lietotais vārds „unduitsche“; ka viņš bij Jelgavas namnieks, tas izriet no vispārīgā pilsētas tiesību noteikuma, ka ar tirdzniecību varēja pelnīties vienīgi namnieki. Bez tam 1606. g. Jelgavas pilsētas likums nekur nenosaka, ka nevāci nevarētu būt par pilsētas namniekiem. Taisni otrādi: šis likums (21. tit.)

¹² Sk. 2. pielikumu.

¹³ E. Seraphim, Livländische Geschichte, Bd. III, S. 274 f. Reval 1904.

¹⁴ Das zünftige Handwerk in Mitau, 26.

atļauj amatos uzņemt audēju, pirtnieku, dzirnavnieku, ganu un algādžu bērņus. Hercoga Gotarda laikā „namnieku nauda“ bij tik maza (4 mārkas), ka to viegli varēja samaksāt arī zemnieki; netieši to pierāda šī pati sodu grāmata, kur samērā bieži minētas pilsētas tiesā zemniekiem uzliktās sodu naudas 3—4 mārkū lielumā. Ka 16. un 17. g. s. latviešu skaits Jelgavā samērā nevarēja būt mazs un viņu stāvoklis nebij tik ļauns kā 18. g. s., par to varam spriest jau no tā, ka 1576. g. starp Jelgavas pilī atstātiem 113 hercoga galma ļaudīm redzam 42 latviešus.¹⁵ Tikai ar šo relatīvi lielo latviešu nozīmi Jelgavas dzīvē var izskaidrot, ka 1574.—78. g. pilsētas policijas dienestā atradās arī kāds latvietis Pēteris (Peter, der unduitsche hasscher knecht), kas saņēma priekš tiem laikiem labu atalgojumu — 34 mārkas naudā un drēbēs. Ka toreiz nelielā Jelgavas „pilsētiņā“ latviešu iedzīvotāju samērā nebij maz, par to liecina vēl divi citi fakti. Blakus jau minētai sv. Trīsvienības baznīcai ar vācu un latviešu draudzēm Jelgavā bij savs latviešu dievnams — Annas baznīca. Lai gan šīs baznīcas celšanas gads nav zināms, tomēr tā pastāvēja jau pirms 1570. g., jo šai gadā jau bij miris pirmais Jelgavas latviešu Annas draudzes mācītājs Dionīsijs Bolte (Bolten). Viņa pēcnācējs bij Dāvids Brezemeisters, kas mira 1607. g.¹⁶ Ja arī Annas baznīcas latviešu vairums nebij Jelgavas namnieki, bet laucinieki, tad tomēr šīs draudzes locekļos bij arī hercoga galvas pilsētas iedzīvotāji.

Otrkārt, kā N. Franka pilsētas kases pārskatā, tā viņa sodu grāmatā 1578. g. sastopam audēju Dāvidu (Dauit, den lineweaver), kas irēja Kaspara Striķera mantinieku namu, kur acīm redzot viņš

¹⁵ Sk. 3. pielikumu.

¹⁶ Sitzungsberichte der kurl. Gesellschaft für Literatur und Kunst a. d. J. 1890. S. 5 un 10. Mitau 1891.

bij ierīkojis savu darbnīcu. Lai gan Jelgavas audēju amata rullis apstiprināts tikai 1616. g., tomēr no ruļļa ievada dabūjam zināt, ka šim amatam jau Gotards Ketlers solījis piešķirt patstāvīgu statūtu jeb rulli. Ja arī pirmie Jelgavas amati hercoga sankciju — apstiprināta ruļļa veidā — dabūja tikai Frīdriha laikā (stiklinieki 1597. g., kurpnieki 1599. g.¹⁷), tomēr faktiski amati Jelgavā pastāvēja jau Gotarda Ketlera laikā, vai nu kā attiecīgu Rīgas cunftīgo amatu nodaļas vai kā amatnieku arodu biedrības. Tā, piem., jau 1608. g. Jelgavas latviešu audēji noslēdza līgumu ar Rīgas audēju amatu par mācekļiem un zeļļiem, pie kam jelgavnieki apzīmogoja šo līgumu ar savas korporācijas zīmogu.¹⁸ Jau 1574. g. Jelgavā zināmi 12 dažādi amati ar 18 meistariem.¹⁹ Starp tiem vai nu tīri latviski (audēji, drēbnieki, miesnieki) vai jaukti (piem., podnieki, namdaři, mūrnieki) bij vairāki amati, kuŗu meistariem vajadzēja būt pilntiesīgiem Jelgavas namniekiem.²⁰ Tāpēc ir pamats apgalvot, ka arī minētais audējs Dāvids bij latvietis.

Tomēr īstais Jelgavas pilsētas uzplaukums sākās un turpinājās hercoga Frīdriha 55 gadus ilgajā valdīšanas laikā. Ja viņa tēvs Gotards vēl ar savu galmu ceļoja no Jelgavas uz Rīgu un Kuldīgu, tad turpretim Frīdrihs, sevišķi pēc 1596. g. līguma ar savu brāli Viļumu, palika uz pastāvīgu dzīvi Zemgalē un par savu galvas pilsētu izraudzīja Jelgavu. No 1616. g. tā kļuva arī par visas apvienotās hercogvalsts rezidenci. Ja hercoga Gotarda laikā Jelgavas pilsēta dzīvoja pēc Rīgas

¹⁷ Baron A. von der Ropp, Das zünftige Handwerk in Mitau, 130—135.

¹⁸ B. Åbers, Jelgavas latviešu amati, 33. lp. (Senatne un Māksla, III. Rīgā 1937).

¹⁹ W. Eckert, Kurland unter dem Einfluß des Merkantilismus, 224—225.

²⁰ B. Åbers, Jelgavas latviešu amati, 38.—39. lp.

pilsētas statūtiem, tad hercogs Frīdrichs ar 1606. g. 5. septembra likumu deva tai savu rakstītu satversmi un pilsētas valdību (Stadt-Regiement). Šo 52 nodaļas lielo Jelgavas pilsētas likumu apstiprināja divi Polijas karaļi — 1633. g. 23. jūlijā Vladislavs IV un 1649. g. 10. februārī Jānis Kazimirs. Tas nozīmē, ka hercoga Frīdricha 1606. g. pilsētas likums palika spēkā arī hercoga Jēkaba laikā (1642.—82. g.).

Jelgavas pilsētas „policijas likumā”²¹ sastopam tos pašus pilsētas organus, kuŗus pazīstam no jau iztirzātiem Gotarda Ketlera laika dokumentiem. Jaunā likuma nozīme meklējama nevis pilsētas satversmes radīšanā, bet tās uzrakstīšanā un ar to savienotā juridiskā precizēšanā. Tāpēc 1606. g. likums pa daļai atkārtο agrāk izdotās Jelgavas pilsētas tiesību normas. Tā, piem., 30. nodaļā („Von Brauer- und Haussknechte, Maltz-Machern, Sagern, Schlachtern und Hauss-Mägde Lohn“) likumdevējs saka, ka viņš apstiprinot un atstājot spēkā visā pilnībā līdzšinējos rātes noteikumus par kalpotāju un strādnieku algām „Von Arbeiter Lohn und Tagelöner“. Arī 1606. g. likuma noteikumi par kāzām, kristībām un apģērbiem (tit. XXXV, XXXVI, XXXIV) atiet atpakaļ uz Ketlera atraitnes (1587.—1602. g.), hercogienes Annas 1591. g. 23. februāra ediktu, kas adresēts „šīs jaundibinātās pilsētas“ (dieser new angelegten) fōgtam, birģermeistaram, rātes kungiem, oldermaņiem un visai namniecībai viņas pārmērīgās izšķērdības, greznības un izlaidības apkaŗošanai. Šis edikts²² savukārt runā par kādu agrāko pilsētas likumu (Stadt-Ordnung), ko laikam gan Jelgavai deva Gotards Ketlers.

²¹ Izlietoju Jelgavas virspilskunga tiesas sekretāra (1631.—55. g.) Gotfrida Fabricija norakstu.

²² Von Verlobnūs, Hochzeiten unde Kindstauffen als Kleiderordnung.

Ari Frīdriha laikā Jelgavas kungs joprojām palika hercogs, kas nevien iecēla amatā pilsētas pašvaldības amata personas, bet ari paturēja sev tiesību katrā laikā grozīt 1606. g. 5. septembra satversmi.²³ Tāpat viņam bij tiesība revidēt pilsētas saimniecību un darbību un atlaist nolaidīgus vai noziedzīgus amata vīrus. Šais nolūkos pilsētas galvam vai viņa biedram bij jāsniedz hercogam kārtēji ziņojumi un kases pārskati.

Pilsētas valdība atradās pilsētas padomes jeb rātes rokās. Par to runā likuma pirmā nodaļa veselos 19 pantos. Tāpat kā citās Kurzemes pilsētās, arī Jelgavas rāte bij radīta pēc Rīgas rātes parauga. Jelgavas rāte sastāvēja no 12 locekļiem²⁴: birģermeistara, fōgta un 10 rātes kungiem. Rāti iecēla pats hercogs no pilsētas namnieku vidus, pie kam no kandidātiem prasīja vienīgi to, lai viņi būtu goda vīri (eines erbahren, unberūchtigten Handels und Wandels) un dzimuši laulībā. Stājoties amatā, jaunam rātes kungam bij hercoga vietā jādod īpašs zvērasts pašai rātei,²⁵ ka „darbosies tiesā ar pienācīgu uzticību un uzcītību, neievērojot privātas intereses, partejību un tiesājamo personu stāvokli“.²⁶ Tāpēc Jelgavas tiesībnieki pilsētas rāti sauca arī par „zvērīnāto kollēģiju“ — Collegium senati sive iurati. Rātes kungus iecēla amatā uz visu mūžu, bet fōgtu pa-

²³ „Jedoch behalten wir uns vor, die Ordnung und Satzung zu endern, zu mindern, zu mehren und zu verbessern, wie es die Zeit und Gelegenheit erfordern könnte und möchte“.

²⁴ J. Juškevičs, Hercoga Jēkaba laikmets Kurzemē, 356. lp., nepareizi apgalvo, ka Jelgavas rāte bijusi tikai 10 vīru liela ar 5 rātes kungiem.

²⁵ „Welchen Eid unserntwegen der Rath von denienigen, so kunfftig von uns zum Rhat werden gekohren werden, in Eintritt ihres Ambtes aufnehmen sollen“ (I § 1).

²⁶ Jau minētais virspilstiesas sekretārs Fabricijs šo zvērastu formulējis šādi: „sine privato affectu et personarum respectu iustitiam administrent“.

rasti tikai uz trim gadiem. Rātes kungu valdīšana izteicās sēžu apmeklēšanā un balsošanā, pie kam balsoja sēdēšanas kārtībā, sākot ar jaunāko; spriedumus un lēmumus pieņēma ar vienkāršu balsu vairākumu. Ja kāds aicināts rātes kungs bez dibināta iemesla neieradās sēdē, birģermeistars to varēja divreiz sodīt ar naudas sodu, bet trešo reizi nepaklausīgā runas vīra vārdu paziņoja hercogam sodīšanai pēc sava ieskata.

Viens no svarīgākiem rātes uzdevumiem bij spriest tiesu; tāpēc likums rāti sauc arī par tiesu (der Rath oder das Gericht). Tiesas spriešana notika īpašās tiesas dienās (Gerichtstagen), pie kam rātei piekrita kā civilas, tā kriminālas lietas. Abos gadījumos rāte bij tikai pirmās instances tiesa, no kuŗas varēja pārsūdzēt uz hercoga galma tiesu, ja piesprietā summa pārsniedza 20 valsts dāldeņus (I § 15). Krimināllietās likums paredz šādu rātes kompetenci (I § 3): ja apsūdzētie bij namnieki vai vāci, rāte varēja sodīt viņus ar naudas vai cietuma sodu, bet tai nepiekrita iztiesāt noziegumus, par kuŗiem draudēja nāves un miesas sodi, kā arī izraidīšana no valsts vai pilsētas; turpretim nevācus rāte varēja sodīt — par zādzībām, netiklību un līdzīgiem nodarījumiem — nevien ar naudas un cietuma sodu, bet arī ar rīkstēm un izraidīšanu no pilsētas.

Ar rātes soda un tiesas varu konkurēja kā virspilskunga un hercoga galma tiesas, tā pilsētas tiesas fōgta jeb soģa amata vara. Galvenais fōgta uzdevums bij atvietot birģermeistaru viņa prombūtnē, kāpēc fōgtu var saukt arī par pilsētas galvas biedru. Šai gadījumā viņš arī vadīja rātes tiesas sēdes. Bez tam kopā ar vienu rātes kungu kā piesēdētāju fōgts iztiesāja visas nesvarīgās tieslietas (III § 2): patvarību, nepaklausību, vardarbību, ķengāšanu un tml. kā amata pēc, tā uz privātsūdzības pamata, sodot vainīgos ar brēkēm jeb naudas sodiem, kādiem nolūkiem bij jātur

īpaša kase un jāved atsevišķa grāmata, kas bij uzrādāma rātei ik gadus 2. janvārī. Kā to redzam no rakstam pievienotās fōgta sodu grāmatas par 1574.—78. g., Jelgavas pilsētas soģis tiesāja kā vācus, tā nevācus, namniekus un zemniekus — lielāko tiesu par kaušanos, sodot vainīgo neatkarībā no kārtas un tautības ar dažām mārķām naudas soda; pusi no tām saņēma hercogs, vienu ceturtdaļu paturēja pats fōgts, otru ceturtdaļu visa rāte kopā. Tāpat fōgts izšķīra visas sīkās un skaidrās civillietas, kam nebij vajadzīga gaŗa prāvošanās, atstājot rātei „kārtējās un svarīgās lietas“ (III § 3). Tomēr pilskungiem un virspilskungiem bieži vien izcēlās piekritības strīdi ar pilsētu fōgtiem. Piem., atbildot uz Bauskas rātes sūdzību, hercogs Jēkabs bij spiests 1664. g. 14. maijā aizrādīt turienes pilskungam neiejaukties pilsētas tiesas (Stadt-Gericht) kompetencē un savā pilsētās (Schloß-Gericht) iztiesāt tikai tādas lietas, par kuŗām draud miesas vai nāves sods (die an Leib und Leben gehen²⁷). Tas pats sakāms par Jelgavas virspilskungu, kas kopā ar dažiem rātes kungiem kā piesēdētājiem iztiesāja jelgavnieku smagās krimināllietas, par kuŗām draudēja kropļojoši miesas un nāves sodi. Krimināllietu iztiesāšanā 17. g. s. arvien lielāku nozīmi ieguva Kārļa V 1532. g. sodu likums, tā sauktā Karolīna. Apellācijas instance arī pilsētām bij hercoga galma tiesa.

Civiltiesiskus strīdus Jelgavas rāte sākumā izšķīra pēc Rīgas pārstrādātiem statūtiem, bet 17. un 18. g. s. pēc 1606. g. pilsētas likuma nedaudzām civiltiesiskām normām un jo sevišķi pēc 1617. g. Kurzemes statūtiem, kas no muižnieku kārtas tiesībām pamazām tika pārvērstas par vispārīgām zemes tiesībām. Lai gan šai jautājumā vēl nekādu pētījumu nav, tomēr no dažām sūdzī-

²⁷ VA., Kurzemes hercoga archīvs, n. 39/261.

bām dabūjam zināt, ka Kurzemes pilsētas tikai pēc ilgākām cīņām atteicās no Rīgas tiesībām un pieņēma Kurzemes statūtus, kas dažā ziņā namniekus gandrīz pielīdzināja zemniekiem. Kurzemes hercogu archīvā uzglabājusies kāda nedatēta 17. g. s. sūdzība,²⁸ ko Kurzemes un Zemgales pilsētas iesniedza hercogam, prasot 6 Kurzemes statūtu pantu atcelšanu vai vismaz grozīšanu. Protestējot pret statūtu 110. (pēc tagadējās numērācijas 105.) pantu, kas nedīžciltīgiem aizliedz valdīt bruņnieku muižas, pilsētas aizrāda, ka tādā gadījumā namnieki nevar aizdot muižniekiem naudu, ja viņi nedrīkst ņemt muižas ķīlas valdījumā. Protestējot pret 112./107. pantu, kas namniekiem aizliedz tirgoties ar zemniekiem ārpus gada tirgiem, pilsētas aizrāda, ka tas runā pretim Stefana Batorija likumiem un nozīmē, ka namnieku kārtai Kurzemē jāiet bojā, ja muižnieki sāk uzskatīt zemnieku tirdzniecību par savu priekšrocību. Noraidot 115./110. pantu, kas aizliedz zemniekiem bez dzimtkunga ziņas iznomāt savus laukus citiem, pilsētas paziņo, ka tādā gadījumā namnieki nevarēs turpmāk zemniekiem pavasaros aizdot naudu un sēklas labību, un savu dzimtkungu pamesti tie mīrs badā, jo līdz šim zemnieki pilsētnieku aizdevumus nodrošinājuši ar savu plāvu nomu. Atsaukdami uz dievišķīgām tiesībām un Corpus iuris civilis, pilsētas protestē pret Kurzemes statūtu 222./215. un 223./216. pantu redakciju, kas par dižciltīgas sievietes piesmiešanu namniekus un zemniekus soda ar nāvi; ja turpretim to pašu muižnieks nodara kādai nedīžciltīgai sievietei, viņš var atpirkties ar naudu, dodot tai pūru. Beidzot, pilsētas nav apmierinātas arī ar 233./226. pantu, kas dzimtlaužu bēgšanas gadījumos nosaka viņu slēpējiem un palīdzētā-

²⁸ VA., turpat, n. 39/261: Gravamina der Cuhrländischen und Semigallschen Städte wieder die Statuten.

jiem dažādus sodus atkarībā no kārtas: muižniekam draud naudas, bet namniekiem un zemniekiem miesas sods — pēršana pie kāķa. Tās prasa nevien Rīgas tiesībās paredzētā noilguma piešķiršanu zemnieku bēgļiem, kas slēpjas Kurzemes pilsētās, bet arī vispār namnieku pielīdzināšanu muižniekiem sodu ziņā. „Daudzi asinsgrēki brēc pret Dievu tāpēc, ka muižnieku brīvība ir kļuvusi par bezkaunību (aus der adelichen Freyheit eine Frechheit gemacht wirdt), pie kam daudzi nonāvēšanas gadījumi paliek nesodīti.“ Mēs zinām, ka šī taisnīgā cīņa pret muižniecību Kurzemes pilsētām nebij pa spēkam.

Bez jurisdikcijas rātei piekrita arī visas pārējās „pilsētas lietas“ (Stadt-Sachen), kuŗas tai lika priekšā birģermeistars vai fōgts. Likums vairākkārt atgādina rātes kungiem, ka viņiem jāgādā par pilsētas nodokļu un citu ienākumu ievākšanu īstā laikā. Jelgavas finanses bij uzticētas īpašai kases kollēģijai, kas sastāvēja no birģermeistara, fōgta un vecākā rātes kunga (I § 4). Pie katra no tiem glabājās viena no trim pilsētas kases atslēgām, pie kam visām iemaksām un izmaksām bij jānotiek pilsētas sekretāra klātbūtnē, kuŗš tās ierakstīja sevišķā kases grāmatā. Ik gadus 2. janvārī birģermeistaram un abiem kases kollēģijas piesēdētājiem bij jādod kase un tās dokumenti pārbaudīt rātei un namnieku vecākam (Bürger-Ältermann), kas par revīzijas rezultātiem ziņoja hercogam (I § 6—7).

Pilsētas „valdības“ un iestāžu uzturēšanai hercogs Frīdrichs noteica 6 dažādus ienākumu avotus, piebilzdams, „lai rāte pamēģina iztikt ar šiem ienākumiem; ja rastos iztrūkums, lai ziņo par to mums, ka mēs varam citā ceļā pavairot pilsētas ienākumus“ (VII § 6). Jelgavas pilsētai bij tiesība: 1. paturēt savā labā „namnieku naudas“, t. i. nodevas par namnieku tiesību piešķiršanu; 2. ierīkot savus uzņēumus — ķieģeļu

cepli²⁹, vējdzirnavas un pilsētas svarus, par kuŗu lietošanu nosakāma sevišķa takse saziņā ar hercogu; 3. izņemot rātes kungus, katram tirgotājam vai viņa zellim, kam uz tirgus laukuma bij kāda bode (Bude), bij jāmaksā rātei 1 dālderis „pilsētas naudas“; 4. tikpat bij jādod katram maizniekam un miesniekam no sava tirgus galda; 5. katram namniekam, kam piederēja kāds tīrums ārpus pilsētas, bij jāmaksā ik gadus 1 vērdiņš no katras pūrvietas derīgas un 3 šķiliņi no nederīgas zemes; 6. katram krodzniekam bij ik gadus jādod 1 guldenis krogus naudas. Diemžēl, nav uzglabājušās Jelgavas pilsētas saimniecības grāmatas no hercoga Frīdricha laikiem, kāpēc ari nevaram neko spriest par pilsētas budžetu.

Rātei bij jāgādā ari par pilsētas baznīcām, skolu un nespējnieku namu. Pilsētai bij tiesība stādīt hercogam priekšā kandidātus vakantām skolotāja vietām un pienākums 2 reiz gadā vizitēt minētās iestādes (I § 8). Katras baznīcas, skolas un nespējnieku nama pārvaldīšanai rātei bij jāieceļ par pārziņiem 2 namsaimnieki, kas ievāca nodevas un pārvaldīja šo iestāžu mantu (VI). Kā jau agrāk teikts, Jelgavā bij 2 baznīcas un 1 pilsētas skola. Tās dibināšanu paredz jau 1567. g. landtāga recess, un no 1573. g. ir pirmās ziņas par šīs skolas skolotāju. Pilsētas skolai līdz 1578. g. nebij pašai savas telpas, kamēr beidzot 1577. g. iesāka celt skolas namu — pa daļai no ziedojuumiem, pa daļai no baznīcu līdzekļiem. Sākumā šai skolā bij tikai 1 skolotājs, ko nodeva maizē pie namniekiem. Laikam tāpēc viņš pastāvīgi aizbēga, kāpēc pilsētai ik gadus bij jāmeklē jauns skolotājs. Bet jau 1595. g. šai skolā ir 2 skolotāji, rektors un viņa palīgs — kantors³⁰.

²⁹ Sal.: Ed. Dunsdorfs, Zemgales ķieģelnicas, 43.—44. lp. (Senatne un Māksla, III. 1937. g.)

³⁰ Sitzungsberichte a. d. J. 1890, S. 12—14. Mitau 1891. — Sitzungsberichte a. d. J. 1905, S. VIII.—XV. Mitau 1904.

Rātes priekšsēdētājs bij birģermeistars, piekuŗa ari glabājās pilsētas zīmogs un viena kases atslēga; viņš bij atbildīgs hercogam par kārtību un likumību pilsētas pārvaldē, tiesā un saimniecībā. Birģermeistars vadīja visas rātes sēdes, nākdams ar saviem priekšlikumiem, savākdams balsis, sodīdams nepaklausīgos rātes kungus, izsludinādams rātes pieņemtus lēmumus un spriedumus, kā ari dodams rīkojumus izmaksāt līdzekļus no pilsētas kases (II § 1—7). Savukārt rātei bij pienākums uzraudzīt birģermeistara darbību, un nelikumību gadījumā par to ziņot hercogam (I § 12). Beidzot, atbildīga pilsētas amata persona bij ari sekretārs (Stadtschreiber), par ko rāte varēja pieņemt tikai juristu un kas bez noteiktas algas saņēma ari rakstu nodevas. Būdams tieslietu pratējs, sekretārs spēlēja svarīgu lomu pilsētas tiesā.

1606. g. pilsētas likums nosaka, kam Jelgavā pieder namnieku tiesības, proti katram, kas: 1. bij Jelgavas namnieka bērns, 2. bij tās ieguvis likuma paredzētā kārtībā vai ari 3. hercogs tās bij kādam piešķīris kā īpašu privilēģiju (VIII § 1). Katram, kas gribēja iepirkties Jelgavas namniekos, bij vispirms jāpierāda, ka ir dzimis likumīgā laulībā un nav sodīts. Ja rāte atzina šos pierādījumus par pietiekošiem, kandidātam bij jāiemaksā pilsētas kasē „namnieku nauda“ (tirgotājam un aldarim 10, amatniekam 5 dāldeŗi) un bez tam jāuzrāda likumā noteiktais namnieku gardes apbruņojums (VIII § 6). Tikai pēc tam kandidātu pieļaida pie namnieka zvērasta un ierakstīja pilsētas grāmatās kā namnieku.

Atkarībā no nodarbošanās un samaksātās nodevas lieluma Jelgavas namnieki dalījās 3 kārtās: preciniekos jeb tirgotājos, amatniekos un dienas strādniekos. Katrai kārtai bij savas profesionālas tiesības, t. s. namnieku pārtika (bürgerliche Nahrung), ko tā stingri sargāja. Preci-

niekiem un aldaļiem nebija tiesības nodarboties ar amatniecību; sevišķi ierobežojumi bija arī krāmu tirgotājiem — viņi nedrīkstēja pārdot zemniekiem dzelzi vai arī no viņiem uzpirkt ādas (X § 1). No otras puses, amatnieki nedrīkstēja izkrogēt alu un pārdot maizi, bet vienīgi to ražot mājas vajadzībām. Bet amatniekam bija iespējams pāriet arī tirgotāju kārtā, iemaksājot pilsētas kasē: dzimtam jelgavniekam 5 dālderus, ienācējam vēl 5 dālderus bez tiem, kuŗus viņš jau bija samaksājis par savām amatnieka tiesībām (X § 5). Tāpat kā Rīgā, Jelgavas amatnieki bija organizēti amatos jeb cunftēs, pie kam hercoga apstiprinātie amata ruļļi noteica meistaruru skaitu katrā arodā, amata spēju iegūšanas kārtību, amata vadību un tiesu³¹. Div- vai trīsreiz gadā viņiem viena amata meistariem bija jāierodas amata sapulcē, kas uzņēma jaunus meistarurus, ievēlēja amata vecāko jeb aldermani un kārtoja citas amata lietas. Aldermanis kopā ar diviem piesēdētājiem sastādīja amata tiesu, kas izsprieda nesvarīgus amatnieku nodarījumus, galvenokārt amata sapulcēs, pie kam vainīgiem uzlika naudas sodu. Amatnieki dalījās: amata puišos jeb mācekļos, par kādu bija jāmacās 3—4 gadi; amata biedros jeb zeļļos, kam vēl bija jāstrādā pie vecā meistara dažī gadi par noteiktu algu. Tikai pēc tam zellis varēja cerēt kļūt par patstāvīgu meistaruru, ja amatā bija kāda vakanta vieta; viņam bija jāpierāda aroda prašana ar īpaši izstrādātu „meistara darbu“ un pēc tam jāriko pārējiem meistariem t. s. amata kāzas, t. i. jādod mielasts, kā arī jāiemaksā amata lādē diezgan augsta iepirkšanās nauda. Ar šiem organizētiem jeb cunftīgiem arodniekiem Jelgavā sacentās tā sauktie brīvmeistari, par kādiem hercogi varēja iecelt kuŗu katru amatnieku sava galma vajadzībām. — Savukārt dienas strādniekiem

³¹ Sal.: B. Ābers, Jelgavas latviešu amati, 35.—37. lp.

un ormaņiem, kā arī mazmājniekiem (Gärtler und Katersassen) bij aizliegts pelnīties ar tirdzniecību vai amatniecību. Hercoga Frīdriha izdotā Jelgavas pilsētas likumā nav nekādu aizrādījumu, ka latvieši nevarētu iepirkties namniekos. Pavisam otrādi: šis likums ir tik liberāls, ka uzdod rātei 3 mēnešu laikā uzņemt par namniekiem pat klaidoņus (Müßiggänger) vai pretējā gadījumā izraidīt viņus no pilsētas (XXXII).

Saskaņā ar toreizējo laika garu likums sīki reglamentē pilsētas namnieku privāto un veikallisko dzīvi. Tā, piem., noteikta alga nevien kalpotājiem, bet arī atlīdzība visiem amatnieku darbiem; paredzēts, kādus apgērbus drīkst valkāt tirgotāji, amatnieki un kalpotāji; cik ilgi katrā no minētām kārtām var svinēt kāzas un kristības, cik ielūgt viesu, cik ēdienus un dzērienus likt galdā; cik ilgi un kā drīkst dejot un tml.

Šie policijas rakstura namnieku ierobežojumi pa daļai skāra arī zemnieku dzīvi. Motīvējot ar to, „ka nabaga zemniekam ceļas lieli zaudējumi pilsētā lietoto mēru nevienādības dēļ“, hercogs nosaka, ka turpmāk Jelgavā jālieto tikai justēti mēri, kuņu paraugus viņš nosūta rātei; pēc tiem savukārt taisāmi un apzīmogojami visi pārējie mēri un svāri. Tā turpmāk Jelgavā pūram jābūt $7\frac{1}{2}$ Rīgas sieku lielam, un labība beņama tikai ar strīķētu mēru. Pie rātes nama durvīm jābūt pienaglotai justētai dzelzs olektij, ar ko rātes kungu ieceltam tirgus inspektoram (Wedde- oder Markthern) jāsalīdzina tirgotāju lietotās olektis, pie kam uz pārbaudītiem mēriem iesitama „hercoga zīme“. Nejustētu mēru un svāru lietotājus likums uzskata par viltotājiem, kam draud bargs sods, pie kam nepareizie mēri konfiscējami un piesitami pie kāķa (XIV). Bez šaubām, šie policijas noteikumi nāca par labu zemniekiem.

Ar šo 1606. g. likumu hercogs nokārtoja arī zemnieku tirdzniecību. Viņi brīvi varēja vest sa-

vus ražojumus uz Jelgavas tirgu, tikai to nedrīkstēja noturēt pie latviešu baznīcas. Turpretim Jelgavas tirgotājiem bij aizliegts izbraukt laucniekiem pretim, lai ārpus pilsētas uzpirktu viņu preces; nebija atļauts arī vienam tirgotājam pārsolīt otru virs valdības noteiktām gadskārtējām labības cenām (XIII § 3). Vienīgi lieltirgotāji drīkstēja uzpirkt lauku ražojumus muižās par lielām summām un vairumā (XIII § 2). Lai nerādītu konkurenci un nesaceltu cenas, likums nosaka, ka zemniekiem priekšpusdienās jāpārdod lopī un cita prece tikai namniekiem; leišiem un vispār svešiem uzkupčiem pilnīgi aizliegts uzpirkt pilsētas tirgos zemnieku atvesto labību, medu, vaskus, linus un ādas (XV § 5). Lai pasargātu zemniekus no pilsētas krodznieku vilinājumiem un t. s. krogus parādiem, hercogs noteica, ka nevienā namnieku krogū zemnieks nedrīkstēja uzturēties ilgāk par dienu un nakti, ne arī tur spēlēt kārtis, mest kauliņus vai piedzerties līdz nesamaņai (XXXI § 3). Tā kā Jelgavā kroģēšanas tiesības varēja iegūt pat amatnieki, un namnieki savos pilsētas krogus parasti par krodzniekiem pieņēma zemniekus un citus nevācus, tad likums aizliedza turpmāk iznomāt krogus bēgļiem dzimtļaudīm (XXXI § 1). Diezgan liels naudas sods draudēja namniekam par sveša krodznieka aizvilināšanu uz savu krogu: Jelgavā nevien zemnieki, bet arī skolotāji un krodznieki bēga no viena kunga pie otra.

Beidzot hercogs Frīdrichs 1615. g. 5. jūlijā savā un sava brāļa Viļuma vārdā noteica Jelgavas pilsētas robežas. Šīs robežu grāmatas³² ievadā hercogs stāsta, ka jau drīz pēc pilsētas dibināšanas (bald nach Fundirung und Anlegung unser Stadt Mittau) viņu nelaiķa tēvs hercogs Gotards

³² To iespiedis Fr. fon Klopman, *Begrenzung der Mitauschen Stadt-Ländereien*, S. 70—75 (Archiv für die Geschichte, hrsg. von G. Bunge, VII. Reval 1854).

solījis jelgavniekiem ierādīt pilsētas robežu un tur piešķirt laukus un pļavas, bet šis solījums palicis nepildīts. Tāpēc, paklausot namnieku lūgumam, Frīdrichs uzdevis trim komisāriem — kancleram Miķelim Manteufelim, Jelgavas pilskungam Gotardam Šrēderam un virssekretāram Miķelim Brandenburgam nospraust pilsētas robežu dabā un sastādīt tās aprakstu.

Par spīti tam, ka Jelgava bij hercogvalsts galvas pilsēta, ne tai, ne arī kādai citai Kurzemes un Zemgales pilsētai nebija tiesības piedalīties landtāgos valsts lietu kārtošana, jo muižniecība neuzskatīja pilsētas par īpašu kārtu politisko tiesību ziņā. Gan hercogi savās interesēs centās aizstāvēt un nodrošināt namnieku brīvības, tomēr viņu vara bija par vāju un pašas namniecības saimnieciskā nozīme par mazu, lai izkaļotu Jelgavai landtāga spēju, kāda Vidzemē bija Rīgai. Pēc vairākām sadursmēm 1648. g. 25. jūlijā tika panākts kompromisa lēmums, ka, neskatoties uz to, ka pilsētas nav Kurzemes landtāga kārtas, landtāgu sesijas termiņi jāpaziņo arī pilsētām, lai tās zinātu laikā iesniegt savas sūdzības pret muižniecību.

Pielikumi.

1. Jelgavas pilsētas kases pārskats 1573.—78. g.

(Stokholmā, Valsts archīvā, Liv.:1935:I:50.)

[1] Wesz ich an burgergelde van denen, szo die burgerschaffth van anno 1573 bis anno 1578 gewonnen, empfangen habe.

Nach auszweisung des burgerbuches haben 54 burger die burgerschaffth gewonnen und nicht mehr also zwei mark vor ersth gegeben, ist 100 und 8 mrk.

Van anno 1575 bis auff dato haben die burgerschafft gewonnen 35 burger und 4 mark gegeben, ist 140 mrk.

Summa ist in alles 248 mrk.

Des habe ich auff bevelich eines rades und oldesten der gemeine dis folgende gelth ausgeben und mir an dem burgergelde sulches zu kurtzen befohlen.

Anno 1574 hat ein ratth und gemeine zur Mitow seligen her Peter Koblentz nebensth meiner geringenn perszone mith etzlichen noetigenn gewerben an meinem g. f. und herrn [Gotthard Kettler] nach Riga van hinnen abgesanth und auff derselbigen reise vortzerth 20 mrk.

Hanse, dem golthschmedegesellen, welcher der statth Mitow siegel gegraben, gegeben 11 mrk.

[2] Matthis, dem drosten thur Mitow, die weile ehr diesem stetichen mith schreiben gedieneth [geg. Heinrich Poten¹], auff's rades und gemeine bevelich ime gegeben 12 mrk.
 Summa der ausgabe ist 43 mrk.
 Blivend.... 200 und 5 mark des burgergeldes.

Noch szo habe ich van seligen Marx Koesters vormundern ein hunderth mark [wegen seines nachlasses¹] empfangen, welche ein hundert mark Peter Poltzin furderth, und gehoeren dieselben hundert mark ins fiscum. Wo hin ire f. dt. sulche 100 mark hin wenden wollenn, steith zu irer f. dt. genedigem gefallen 100 mrk.

Noch habe ich van Dauit, deme linewe-
 ver, an huszhuere, wegen seligen Casper, des Strickers huese, empfangen 8 mrk.

Ist in alles, das ins fiscum geboereth . . 108 mrk.

J. f. dt.

will. untherthan N. Franck,
 gericht's vogth Mitow.

2. Jelgavas tiesas fōgta sodu grāmatas fragments
 1574.—78. g.

(Stokholmā, Valsts archīvā, Liv:1935:I:50, 6 folio lp.,
 papīrs.)

[1] Register unnd rechen-schafft des broeck geldes vann anno [15]74 bett im jhar [15]78 thur Mitouw.

Vonn letzt gedaner reckenschop anno [15]74 im blivende an gelde 63½ mrk. 6sch.

Folget, wes ich in dreyenn jaren ahnn brock gelde bekommenn:

[Anno 1575.]

Vann Hanns Berch, na dem hie einen bu-
 renn blodich geschlagenn, empfangen 4 mrk.

¹ Iestarpināts teksta maiā.

Vann Korth, dem unduitschenn kramer, der ock einenn burenn blodich geschlagenn, empfangenn	3 mrk.
Vann einenn schoster knechte, Berentt vonn Bauszke genandt, die einen andrenn scho- ster knechte ein blauw oge geschlagenn, emp- fangen	3 mrk.
Vonn Jochim Perlenberch, na dem hie ei- nenn schoster Kneike blodich geschlagenn . .	3 mrk.
Vonn sinem gesellenn ock an brockgelde empfangenn	3 mrk.

Summa latris 79 mrk. 24 sch.

[2] Anno [15]76.

Van Gregrenn Vosze wegenn des, dath sine magett die mate kannenn etzliche matenn vor ringert, brock empfangenn. Actum denn 16 Octobris	20 mrk.
Vann Kort van Rostock wegen des, datt hie einen schoster hart vorwundt. Actum denn 3 Novemb., thor brocke	16 mrk.
Vann Hinrich Potenn, na dem he ein wiff blott runstich geschlagenn, thur broeck empfangen	3 mrk.
Vann einen burenn, welcher Paul, den Dickenn Muirer, vorwundt, broeck gelt emp- fangen	10 mrk.
Vonn einen burenn, die denn andrenn ein loch in den kop geschlagenn, an broeck gelde empfangen	4½ mrk.
Vonn Hindrich Druwen, na deme he Gert Dolscher blodich geschlagenn, an brock gelde empfangenn. Actum den 12 Novemb.	5 mrk.
Von Gisbricht Ketteler tho dem gefangen- nen kastenn empfangen	4 mrk.

Summa latris 62½ mrk.

[3] Anno [15]77 an broeck gelde empfangen.
Vonn Philips Klockmans burenn einen we-

gen des, dat hie einen andren vorwundt, empfangen	10 mrk.
Vonn Berendt Plauken, der olden Huenischen bur, na dem hie einen andren vorwundt, broecke empfangen	5 mrk.
Vann Mattis Jaunesemneck, einen Berchfriedeschenn burenn, na dem hie der Huvneschen buren einen loch in den kop geschlagenn, empfangen	5 mrk.
Vonn Henrich Hacke wegen eines buren, die einen muiermeister in den kop vorwundt, empfangen broecke	5 mrk.
Vonn Jurgen Lindeman eines buren wegen, dar hie borge vorgewordenn, welcher einen andren vorwundt	5 mrk.
Vonn Melchert Drackenn, na deme hie einen vorwundt, broecke empfangen	5 mrk.
Summa latris	35 mrk.

[4] Anno [15]78 ann broeck gelde empfangenn, wie folgett:

Vonn Hermen, des kostersz oldenn gnecht, na deme he einen burenn gestecken, empfangenn	10 mrk.
Vonn Greger Vosz, na dem hie Daidt, dem wever, ein loch in den kop geschlagenn, brocke empfangen	6 mrk.
Vann Martenn, dem sniddeker, die mit in dem wever, ein loch in den kop geschlagenn,	
Vonn einem buren, die Christoffer Peins kroger vorwundt, empfangen	5 mrk.
Vonn Hannsz Jordann, denn goltsmede, wegenn sines swagers Hinrich Horstmanne, welcher einen goltsmede gesellen vorwundt, empfangenn	5 mrk.
Vonn einenn Lettouwer, Jennich genandt, wegen des, dat hie sein eigenn wiff vorwundt unnd ² gelevert broecke, empfangenn	10 mrk.

² Nesalasäms värds: uuol?

Vonn Hanns von Brunswich, na deme he einen burenn in sinem huse over fallenn und geschlagenn, empfangen	6 mrk.
Vonn einem burenn, welcher einen andren vorwundt, empfangen	4 mrk.
Summa latris	49 mrk.

Summa der einname ist 226 mark unnd 6 sch.

U t t g a v e.

[5] Jacobus vann ³ enn, unnsere[n] stat- schrifer wegen seiner besolding, lutt seiner quitans entrichtett	70 mrk.
Im zum Gades pfenninge gegeben	3 mrk.
Robert, dem wachtmeister, wegen seiner besoldinge, na deme he ein jhar gedenet, ent- richtett	10 mrk.
Peter, dem olden timmermhan, na deme he den gefangenen kasten gebewet, gegeben . .	12 mrk.
Thum Gades pfenninge gegeben	1 mrk.
Diesen wachtmeister Hannsz Meyer, dewil he zw jhar gedenett, siner besoldinge gegeben .	40 mrk.
Thum Gades pfenninge gegeben	3 mrk.
Peter, deme unduitschenn hasscher knechte, alle jhar gegeben 15 mark an gelde, 6 elenn wandt der zum rocke, 5 phar scho, 4 elenn wand- des tho ein phar hosenn, unnd einen hotth, macket ein jhar	34 mrk.
Summa latris	173 mark.

[6] Utt[gave.]

Deme sulftigenn knechte odder hasscher knechte Pet[er] ³ dat ander jar im- gelickenn wie ³ seine besoldinge an gelde ³ andren	34 ³ mrk.
Wie er angenommen worden, thom Gades pfenninge gegevonn	1 mrk.
Vor die hals kede tho peterende gegeben .	1 mrk.

³ Robs manuskriptā.

⁴ No izvīrotā romiešu cipara vāļāk labots par arabu; jābūt 35 mrk.

Vor die anworpe unnd krampenn an dem
 gefangenn stocke tho mackende geveenn . . . 5 ferding⁵
 Dem bodel einen def an den kack tho
 questen gegeben ½ mrk.

Summa latris 40 mrk.⁶

Summa aller aus gabe ist 200 unnd 12 mark, blivende
 14 mark 6 sch.

Alle zeit zu guder rechnunge, mis rechnunge ist keine
 bezalunge

I. f. dt.
 wil. unthertan
 Nicolausz Franck,
 gerichts vogth zur Mitow.

3. Hercoga Gotarda Ketlera galma ļaužu saraksts Jel-
 gavas pilij 1576. g. 20. janvāri.¹

(Stokholmā, Valsts archīvā, Liv.: 1955 : I : 35.)

Anno [15]76 den 20 January bleibet hier zur Mittau an
 volck, wie folget:

1 Hauptman	1 Gertner
1 Des hauptmans diner	1 Wilhelm Schnitzker
1 Bastian Franck	1 Traugwitz
1 Jeremiasz	1 Balbiers geselle
1 Joachim ampt schreiber	1 Drost
1 Johans rentschreiber	1 Knecht im keller
1 Douit	1 Dauit ein spenniger
1 Petter } auf der kantzley	2 Cantzlers diner
1 Thomas }	1 Thiesenhausen diner
1 Organist	1 Buchsenschutz
1 Jerommeus	1 Hantlenger
2 Aptecker	2 Lantzsknecht

⁵ 1 mārķā bij 2 vērdīņi.

⁶ Kopsumma nesaskan: jābūt 39 mrk.

¹ Kāds cits Ketlera galminieku, ierēdņu un kalpotāju saraksts iespiests
 Monumenta Livoniae Antiquae, t. II Beilagen, S. 13—24. Rīga 1839.

1 Blinde Herman
 1 Zolmeister
 1 Margtvoigt
 1 Rottker wagenmeister
 1 Nickels sein diner
 1 Paul Schieffelbeinn
 1 Heinrich Meckelburg
 10 Maurers
 3 Schmide
 1 Portmeister
 1 Becker
 1 Baumeister Aloff
 1 Koch
 1 Buttker
 1 Wintmoller
 1 Klein Peter in der her-
 tzogin hoff
 1 Olde Simon furman

 55 Personen.

Jungens

3 Der hauptman
 2 Erispimus
 1 Wilhelm Schnitzker
 1 Keller junge
 1 Auf der Meckelburg
 1 Heinrich Meckelburg
 1 Traugwitz
 1 Blinde Herman
 1 Staljunge
 1 Furman

1 Junge Bastian Franck
 1 Junge Jeremiasz
 1 Junge apteker

16 deutsche.

Undeutsche

1 Brauer
 2 Kerles im brauhausz
 2 Kerless im backchausz
 1 Kerles auff der hoff stube
 10 Sager
 4 Schmide
 9 Zimmerleut
 1 Gertners
 2 Penicke mit sein weibe
 2 Magdalenen mit irem
 manne
 2 Die neuweschers mit
 irem manne
 1 Kerles auff der kantzley
 1 Eldister beim holtz
 2 Undeutsche köche
 1 Bittell
 1 Buttlers kerles mit einem
 kleper

42 Undeutsche.

Summa in all 113 perso-
 nen bleiben, ahn dy ab-
 gereisten.

Karolīnas recepcija Latvijā un Igaunijā.

1.

Kā zināms, īsuma dēļ ķeizara Kārļa V 1532. g. sodu likumu, t. s. Peinliche Halsgerichtsordnung, sauc vienkārši par Carolina (no pilnā latīņu nosaukuma „Constitutio criminalis Carolina“).

Dažos vārdos šī svarīgā vācu sodu likuma vēsture ir šāda.¹ Augstākā Vācijas tiesa, 1495. g. dibinātā valsts kambartiesa, iesniedza 1496./97. g. reichstāgam atzinumu, ka kakla tiesu darbībā novērojamas lielas nebūšanas un tiek pieņemti daudzi nāves spriedumi bez jebkāda tiesiska pamata. Tāpēc 1500. g. Augsburgas reichstāgs uzdeva valdībai un kambartiesai reformēt līdzšinējo krimināltiesāšanas kārtību. Diemžēl, pagāja 20 gadi, līdz beidzot 1521. g. Vormsas reichstāgs iecēla komisiju likuma projekta izstrādāšanai, kuŗa savu darbu veica tai pašā gadā.

Šis pirmais projekts gandrīz vārdiski saskaņēja ar savu avotu, t. s. Bambergas „kakla tiesas kārtību“ (Bambergensis), ko tādēļ dēvē par Karolīnas māti (mater Carolinae). Šo 1507. g. izsludināto sodu likumu bij izstrādājis Bambergas

¹ Sal.: Cl. von Schwerin, Grundzüge der deutschen Rechtsgeschichte, 242. München 1934.

bīskapa Georga padomnieks, brīvkungs Johans Švarcenbergs, pamatodamies pa daļai uz agrāko Dienvidvācijas tiesu praksi, bet galvenokārt uz italiešu kriminālistu (Gandīna un Aretīna, kā arī postglōsātoru Bartola un Balda) darbiem.

Karolīnas 1521. g. projekts tika vairākkārt grozīts un pārlabots, līdz beidzot 1532. g. 27. jūlijā to pieņēma Rēgensburgas reichstāgs. Jau 1533. g. Kārļa V sodu likums tika iespiests un izdots kā likumu grāmata, kas bez šaubām veicināja Karolīnas izplatīšanos. Bet no otras puses to kavēja t. s. salvātoriskā klauzula, kas noteica, ka jaunais likums nevar būt par šķērsli zemes kungiem un kārām turēties joprojām „pie saviem veciem tiesīgiem un taisnīgiem ieradumiem“. Šo klauzulu reichstāgs bij spiests pieņemt, lai apmierinātu valsts kārtu opozīciju no sakšu tiesību novadiem, kuŗos Karolīnas ievēšana nozīmētu krimināltiesisko sankciju jūtamu pastiprinājumu. Bet līdz ar to Karolīna nerasniedza savu pirmo, jau Špeieras reichstāgā 1529. g. projektā paredzēto mērķi — atvietot visus agrākos Vācijas teritoriālos sodu un procesa likumus ar jauno vispārīgo Kārļa V sodu likumu. Par spīti tam², ka Karolīna formāli bij visas vācu tautības Romas ķeizārvalsts likums („konstitūcija“), patiesībā tai bij tikai subsidiāru tiesību spēks, pretstatā atsevišķo valstiņu zemes tiesībām.

Tomēr pamazām Karolīna izspieda teritoriālās sodu un procesu normas, bet tas notika vienīgi pateicoties paša šī likuma iekšējai autoritātei, kuŗas avots nebij valsts vara, bet gan lielas juridiskās vērtības un priekšrocības, salīdzinot ar pilsētu statūtiem un teritoriju tiesību grāmatām. Tas reizē bij arī italiešu krimināltiesību zinātnes uzvaras gājiens pāri Vācijai.

² E. Schmidt, Die Carolina, 8 (Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, German. Abt., Bd. 55. Weimar 1933).

Karolīna nozīmēja viduslaiku beigas un jauno laiku sākumu krimināltiesību vēsturē. Karolīna bij liels solis uz priekšu jau tāpēc vien, ka tā izdeldēja mediēvālos privāttiesiskos uzskatus par noziegumiem un sodiem, līdz ar to atceļot agrāko kompozīcijas jeb (at)līdzības sistēmu un vaidu jeb asinsatriebības tiesības, nodibinot tai vietā publiski tiesisku sodu sistēmu³. Noziegumu izpratnē Karolīna atmeta agrāko, viduslaikiem raksturīgo formālo un emocijonālo krimināltiesisko kāzusu atrisinājumu un prasīja no tiesnešiem reāli materiālu un racionālu pieeju pie izspriežamā gadījuma, piegriežot galveno vērību vainīguma momentam un noziedznieka personai. Lai panāktu šo materiālo taisnību, Karolīna atteicās no agrākās privātās akuzācijas un aizguva no italiešu kanoniskām tiesībām inkvizīcijas procesu, kas sākumā bij domāts galvenokārt katoļu baznīcas atkritējiem.

Karolīnas kriminālpolitiskais mērķis — materiālā taisnība — bij labs, turpretim līdzekļi slikti. Viduslaikos pierādījuma līdzekļi bij tīri formāli — Dieva tiesa un zvērasts. Bet toreizējā tautas (šefenu) tiesā šīs pierādījuma tiesības savas vienkāršības dēļ nodrošināja vismaz formālās taisnības uzvaru. Turpretim Karolīnas pierādījuma līdzekļi, galvenokārt indīcijas, bij daudz sarežģītāki un — kā jau aizrādīts — bij izstrādāti Itālijā, piemērojot tos intelektuāli attīstītu tiesnešu (pirmām kārtām garīdznieku un viņu studēto padomnieku) spriešanas spējām. Bet Vācijā Švarcenberga laikā un arī vēlāk mācītu juristu bij maz; tie paši dzīvoja tikai lielākās pilsētās, būdami virstiesu locekļi, juridisko fakultātu mācības spēki un zemes kungu padomnieki. Kaut gan Karolīna prasa (138., 219. p.) no šefeniem, lai tie pastāvīgi griežas pēc padoma pie profesionāliem juristiem, tomēr praksē pārāk bieži tautas tiesneši atvietoja grūto indīciju procesu ar

³ E. Schmidt, Die Carolina, 16—17.

vienkāršāku pierādījuma līdzekli — spīdzināja aizdomās turēto apsūdzēto, kamēr viņš atzinās, jo atzišanos uzskatīja par „visu pierādījumu karalieni“ (confessio est regina probationum).

Galvenie Karolīnas sodi bij jau agrāk Dienvidvācijā pazīstamie vienkāršie un kvalificētie nāves sodi, kā arī kropļojošie miesas sodi⁴, no kuriem tā atcēla tikai nedaudzus (mēles izraušanu, deguna nogriešanu u. c.). Šai ziņā Karolīna nebija solis uz priekšu, un kopā ar inkvizīcijas procesu tas bija viens no bargākiem un nehumānākiem Eiropas sodu likumiem, kas dažādās Vācijas teritorijās bija spēkā 300—400 gadus. Sevišķi Ziemeļvācijā un Livonijā, kur līdz tam pazina tikai Sakšu spoguļa un no tā atvasināto tiesību grāmatu sodu un procesa normas, Karolīnas recepcija nozīmēja lielu lūzumu toreizējā tiesiskā kārtībā.

Ja nu tā, tad, šķiet, nav nekas vieglāk, kā pēc vēstures avotiem noteikt Karolīnas recepcijas sākumu Latvijā un Igaunijā. Ir taču pamats pieņemt, ka svarīgas pārmaiņas atstāj dokumentos vairāk pēdu nekā nesvarīgas. Diemžēl, līdz šim šai lietā nebija nekādas skaidrības, kam par cēloni bija mūsu viduslaiku arhīvu lielie postījumi: galvenokārt ugunsgrēkos gājuši bojā gandrīz visi Latvijas tiesu arhīvi līdz pat 17. g. s. sākumam. Tāpēc nav lieki atgādināt, ko Baltijas tiesību zinātne māca par Karolīnas recepcijas laiku. Barona O. Rādena un grāfa E. Zīversa sastādītais oficiālais Baltijas provinču tiesību vēstures pārskats 1845. g. runā par Karolīnu tikai gaŗām ejot: „Kārļa V kakla tiesas likums paturēja savu spēku, kamēr mūsu (t. i., krievu) sodu likumi, gan ar priekšniecības rīkojumu, gan ar tiesas praksi tos pamazām — tāpat kā zviedru likumus — arvien vairāk izspieda.“⁵ Tā

⁴ Cl. v. Schwerin, 324—26.

⁵ Geschichtliche Übersicht der Grundlagen und der Entwicklung des Provinzialrechts in den Ostseegouvernements, I. 168, Piez. * Petersburg 1845.

tad minētie autori nemaz neapskata Karolīnas ieviešanos Livonijā, bet tikai piemin, ka tā atkal zaudē savu spēku. Tai pašā gadā V. fon Boks mēģina tuvāk noteikt recepcijas laiku, balstoties uz netiešiem poļu laiku avotiem. Viņš raksta: „Tāpēc šķiet augstākā mērā vēsturiski patīkami, ka pirmā vispārīgā inkvizīcijas procesa parādīšanās Vidzemē meklējama 16. g. s. pēdējā ceturksnī.“⁶ Līdzīgi sprieda arī A. fon Richters, pieņemdam, ka Karolīna recipēta Latvijā un Igaunijā kā palīgtiesības poļu un zviedru laikos.⁷ Abu iepriekšējo domas atkārtā A. P. Grass.⁸

Vienīgi Fr. G. fon Bunge atrada par iespējamu nākt ar hipotezi, ka varbūt Karolīna esot ieguvusi Livonijā praktisku spēku (practische Gültigkeit) jau vācu laikos, pie kam viņš aizrādīja uz pazīstamo faktu, ka Valmieras landtāgs 1532. g. izsludināja Latvijā un Igaunijā par spēkā esošu 1530. g. reichstāgā pieņemto Reichspolizeiordnung⁹. Bez tam Bunge atgādināja, ka Livonijas zemes kungi 16. g. s. samērā bieži piedalījās Vācijas reichstāgā, kur līdzīgi citiem valsts firstiem viņiem bij balsu tiesība, kāpēc arī viņi parakstīja reichstāga pieņemtās konstitūcijas.¹⁰ Šim analogijas slēdzienam par labu Bunge citēja 1543. g. Valmieras landtāgā sapulcētās bruņniecības lēmumu, ka „vainīgie sodāmi saskaņā ar ķeizarkām un šo zemju tiesībām“, lai gan protams par ķeizarkām tiesībām

⁶ W. von Bock, Zur Geschichte des Kriminalprocesses in Livland, 47. Dorpat 1845.

⁷ A. v. Richter, Der livl. Strafproceß nach den einheimischen Quellen und den Hülfrechten, I. Riga 1845: „Carls V peinliche Gerichtsordnung v. J. 1532 hat in den Ostseeländen erst in späteren Zeiten subsidiäre practische Gültigkeit erlangt.“ (14. lp.).

⁸ Ad. P. Grass, Zur Lehre von dem Indicien-Beweise nach gemeinem und livl. Rechte, 78. Dorpat 1859.

⁹ AR., III. 304 § 3.

¹⁰ Fr. G. von Bunge, Einleitung in die liv-, esth- und curländische Rechtsgeschichte, 89. Reval 1849.

Livonijā sauca nevien Karolīnu, bet arī romiešu tiesības un reichstāga izdotos policijas likumus. Nekādus tiešus pierādījumus par Karolīnas recepciju jau pirms 1561. g. Bunge nevarēja dot. Taisni otrādi: kādā 25 gadus vēlāk sarakstītā darbā viņš apgalvoja, ka neesot neviena gadījuma, kas liecinātu, ka pirms 1561. g. inkvizīcijas process būtu piemērots šejienes muižniekiem — tas lietots galvenokārt garīgās tiesās.¹¹ Minētais autors nebij ievērojis, ka jau 1863. g. K. Širrens¹² bij publicējis jaunus avotus Tērbatas kanclera Holtšūra lietā, kurai 1559. g. piemēroja Karolīnas inkvizīcijas procesu.

Arī citi Baltijas tiesībnieki neatzina Fr. G. Bunge hipotezi un palika pie agrāko pētnieku izteiktām domām, ka Karolīna recipēta pamazām poļu un zviedru laikos. Tā, piem., E. fon Notbeks 1884. g. rakstīja: „Pēc Karolīnas izdošanas 1532. g. pagāja ilgs laiks (bedurfte es geraume Zeit), kamēr Rēvele to recipēja kā subsidiāras tiesības. Tomēr Karolīnas nozīme tik stipri pieauga, ka 17. g. s. kriminālspriedumos nereti citē veselus pantus no tās kā no pozitīvām, spēkā esošām tiesībām.”¹³ Tā kā E. Notbeks rediģēja arī 1894. g. izdoto Tērbatas prof. O. Šmita kursu „Rechtsgeschichte Liv-, Est- und Curlands“, tad viņš šai plašākām aprindām sacerētā mācības grāmatā burtiski ierakstīja (§ 53) savas, tikko minētās domas par Karolīnas recepcijas laiku, kas līdz ar to kļuva par valdošo mācību. Tagad mums ir iespējams šo svarīgo jautājumu tuvāk noskaidrot ar dažām tiesu aktīm no 1551. un 1559. g. Tās glabājas Zviedrijas valsts arhīvā Stokholmā, pie kam viena lieta attiecas uz Igauniju, otra uz Latviju.

¹¹ Fr. G. v. Bunge, Geschichte des Gerichtswesens und Gerichtsverfahrens, 37 u. 252. Reval 1874.

¹² C. Schirren, Quellen zur Geschichte des Unter-gangs livl. Selbständigkeit, III. n. 353. Reval 1865.

¹³ E. von Nottbeck, Die alte Criminalchronik Revals, 11. Reval 1884.

Vispirms apskatīsim Juŗa Holtšūra lietu, ko savā laikā plaši aprakstīja visi Livonijas chronisti, jo apsūdzētais bij ievērojams politisks darbinieks. Tāpēc pret viņu uzsāktā kriminālvajāšana ir tai pašā laikā ari zīmīga aina no Livonijas traģēdijas 16. g. s. vidū.

Juris Holtšūrs piedzima kā Nirnbergas patriecieŗa Juŗa vecākais dēls un beidza studijas ar abēju tiesību doktora gradu. 1529. g. viņš piedalījās turku kaŗā, pēc tam bij Virtembergas hercoga Ulricha ierēdnis.¹⁴ 1540. g. Holtšūrs ieradās Livonijā un jau 1541. g. nopirka Brēmenes muižu Igaunijā.¹⁵ Laikam tai pašā gadā Tērbatas bīskaps pieņēma viņu par savu padomnieku un kancleru. 1542. g. tas pats bīskaps un domkapituls pārdod Holtšūram vēl otru muižu, apstiprina viņu no jauna kanclera amatā, šoreiz uz visu mūžu, un nosaka viņa ienākumus: 100 Jukuma dāldeŗus gadā, pusi no visām kancelejas nodevām, brīvu uzturu un apģērbu pašam, kalpotājiem un 4 zirgiem.¹⁶ Kāds dokuments¹⁷ liecina, ka 1545. g. Holtšūram bij apm. 32 gadi; tā tad kanclera godā viņš tika, nebūdams ne 30 gadus vecs. 1553. g. kā Tērbatas bīskapa Hermana sūtnis viņš apmeklēja ķeizaru Kārli V Briselē, lai saņemtu no viņa firsta regālijas savam pilnvaras devējam.

Droŗi vien bagātībā un ar augsto amatu savienotā godā Holtšūrs būtu nodzīvojis līdz mūŗa vakaram, ja neizceltos Livonijas kaŗš, kas viņu no tiesneŗa pārvērtā par apsūdzēto. Izbeidzoties 1531. g. ar Krieviju uz 20 g. noslēgtam mieram,

¹⁴ L. Arbusow sen., Livlands Geistlichkeit, 28. (Jahrbuch für Genealogie, Heraldik und Sphragistik 1901. Mitau 1902.)

¹⁵ LGU., II. 854.

¹⁶ LGU., II. 899.

¹⁷ LGU., II. 1163.

ordeņa mestrs jau 1550. g. lika priekšā caram Jānim IV Bargam pagarināt to vēl uz 20 g. Cars to noraidīja un, atsaukdami uz 1503. g. līgumu, 1553. g. pieprasīja no Tērbatas bīskapijas kā politiskās atkarības zīmi t. s. pareizticības meslus (Zins des echten Glaubens) — ik gadus 1 vācu māрку no katra iedzīvotāja un bez tam vēl vienreizēji par pēdējiem 50 gadiem¹⁸ 50.000 mārkas, kas maksājamas 3 gadu laikā. 1554. g. Valmieras landtāgs nolēma 25. februārī nosūtīt uz Maskavu apvienotu mestra un Tērbatas bīskapa miera delegāciju, kas bij spiesta pieņemt cara diktēto mieru ar jau minētām meslu saistībām.¹⁹ 1555. g. 9. aprīlī Cēsīs šo miera līgumu krievu sūtņa klātbūtnē mestrs svinīgi apzvērēja. Bīskaps Hermanis uzdeva savam kancleram pierunāt Tērbatas pilsētas rāti darīt to pašu. Tā sākumā atteicās ratificēt miera delegācijas apzīmogoto līgumu, bet tomēr 16. aprīlī to apstiprināja, diviem birģermeistariem skūpstot krustu.

Šai Livonijas valstu savienības kritiskā momentā annālisti piešķir Holtšūram izšķiņošu lomu, pie kam vieni (piem., Rusovs) apvaino viņu varas bezdarbībā un pat nodevībā, bet otri (piem., Arnsts) slavē viņa politisko gudrību un juridisko veiklību.²⁰ Pēc Rusova versijas, Holtšūrs devis Tērbatas pilsētai padomu apzvērēt krieviem solīto meslu grāmatu (Zinsbrief), aizrādīdams, ka Vācijas valsts kambartiesa tā kā tā neatzīšot šo saistību un izsludināšot tērbatnieku ratifikāciju par spēkā neesošu. Kad Tērbatas birģermeistars Henks iztei-

¹⁸ Г. В. Форстенъ, Балтійскій вопросъ, I.86—87. СПб. 1893. —А. v. Richter, Geschichte der deutschen Ostseeprovinzen, I. 2, 320—21. Riga 1858. — Joh. Renner's Livl. Historien, 142. Göttingen 1876.

¹⁹ Monumenta Livoniae Antiquae, V p. 508 n. 184. Riga 1847.

²⁰ J. G. Arndt, Der Liefländischen Chronik andrer Theil, 227—28. Halle 1753.

cis šaubas, vai tikai solītie mesli nebūšot arī jādod, tad Holtšūrs it kā atbildējis: „Jūs, birģermeistara kungs, gan daudz ko saprotiet no līnīem un āžādām, bet neko no šādām valsts lietām!“²¹ Tas pats chronists piebilst, ka šāda kanclera rīcība krievu meslu lietā uzņemta visā Livonijā ar lielu sašutumu.

Tuvojoties samaksas termiņam, Tērbatas bīskapa un ordeņa mestra delegācija 1557. g. decembrī ieradās Maskavā, lai, kaulējoties par meslu lielumumu, vilktu šo lietu gaŗumā un sagatavotos neizbēgamam kaŗam ar Krieviju. Jānis IV Bargais to zināja, jo arī viņam mesli bij tikai kaŗa iemesls,²² un 1558. g. 22. janvārī deva pavēli savam kaŗaspēkam iebrukt Tērbatas bīskapijā, kā arī Alūksnē un Viļakā. Šai iebrukumā krievi starp citu nopostīja arī abas Holtšūra muižas un nodedzināja lielāko daļu no viņa 130 zemnieku mājām.²³

13.—29. martā Livonijas zemes kungi un kārtas noturēja Valmieras landtāgu²⁴, kas nolēma nosūtīt uz Maskavu jaunu miera delegāciju ar cara pieprasītiem 60.000 dāldeŗiem Tērbatas meslu. 30. aprīlī tā ieradās Pleskavā, bet nekā nepanākusi jūlijā atgriezās atpakaļ Livonijā. Valmieras landtāgā piedalījās arī Tērbatas bīskaps Hermanis un 17. martā turētā runā²⁵ ieteica livoniem labāk slēgt ar Krieviju neizdevīgu mieru nekā turpināt kaŗu, kuŗa iznākumu neviens nezīnot. Laika biedri apvaino minēto bīskapu, ka viņš jau landtāga laikā, saziņā ar savu kancleru Holtšūru, nolēmis slēgt separātu mieru ar Jāni IV Bargo, piedāvājot tam Tērbatas bīskapiju ar nosacījumu, ka tai tiek nodrošināta ticības brīvība un agrākās privilēģijas.

²¹ *Scriptores Rerum Livonicarum*, II. 49. Rīga 1853.

²² С. Ф. Платонов, Иван Грозный, 89. Берлин 1924.

²³ Schirren, *Quellen*, II. 156. Reval 1862.

²⁴ Fr. Bienemann, *Briefe und Urkunden zur Geschichte Livlands*, I. n. 71 un 88. Rīga 1865.

²⁵ Turpat, n. 76.

Šais nolūkos bīskaps Hermanis slepeni nosūtījis uz Maskavu savu tulku Kristapu Lustferu.²⁶ — Tā kā krievu kaŗa darbība Livonijā sekmīgi turpinājās, tad cars noraidīja visus livoņu priekšlikumus, nepieņēma piedāvātos meslus un prasīja Livonijas zemes kungu personīgu ierašanos Maskavā. Pēc triju dienu apsēšanas, 18. jūlijā krievu kaŗaspēkam kņaza Šuiska vadībā izdevās ieņemt Tērbatu²⁷, kas sacēla lielas izbailes visā Livonijā. Laika biedri Tērbatas krišanu uzskatīja par bīskapa Hermaņa un viņa kanclera nodevības aktu,²⁸ pie kam Holtšūrs, kā viens no pirmiem, izbēga no krievu apļenkātās pilsētas,²⁹ bet bīskaps vēlāk tika aizvests gūstā uz Krieviju.

Lai novērstu iedzīvotāju uzmanību no kaŗa neveiksmēm, ordeņa mestrs Firstenbergis apvainoja tērbatniekus valsts nodevībā un sārīkoja prāvu pret bīskapa Hermaņa tulku Kristapu Lustferu un kancleru Juri Holtšūru. Vispirms arestēja Lustferu un ieslodzīja Cēsu pils „moku tornī”. Tur viņu tikmēr mocīja, kamēr tas 1558. g. 23. jūlijā ķeizarikā notāra Tarnova un ordeņa sekretāra Ditarša klātbūtnē bij ar mieru apliecināt to, kas mestram bij vajadzīgs.³⁰ — 20. martā Tērbatas bīskaps, saziņā ar Holtšūru, sūtījis viņu (Lustferu) kā kurjēru uz Maskavu, kur krievu kanclers (I. M. Wis-kowaty) esot viņam pastāstījis, ka bīskaps gribot savu bīskapiju nodot caram.

Te pirmoreiz visā nepievilcībā redzam inkvizīcijas procesu Livonijā kā tīri politisku instrumentu, pie kam izmocītā liecinieka uzdevums ir ievilkt šai lietā citas svarīgākas personas, lai pēc

²⁶ Renner, 176.

²⁷ Turpat, 196.—198. lp.

²⁸ Scriptorum, II. 56. — A. v. Richter, Geschichte, I. 2. 336—37.

²⁹ Форстенъ, I. 99.

³⁰ Schirren, Quellen, II, 327—31. — Arndt, II. 240. — Renner, 189 un 193.

tam arī tās varētu saukt pie atbildības. Lai gan pēc tam Lustfers pakārās Cēsu cietumā, tomēr uz viņa liecības pamata mestrs deva rīkojumu apcietināt kancleru Holtšūru. J. Renners savā chronikā par to raksta šādi³¹. — Pēc tam, kad Holtšūrs velti bij mēģinājis aizbēgt uz ārzemēm, viņš ieradās Hāpsalā, kur uz Jervas soģa pieprasījumu mestra uzdevumā 24. augustā viņu arestēja Sāmsalas bīskapa fōgts Volmārs Treidens un pēc nopratināšanas ieslodzīja sāls pagrabā, ko uzskatīja par ļaunāko cietumu pilsētā. Līdz ar to apcietinātais kanclers skaitījās toreizējā Kurzemes bīskapa un Sāmsalas bīskapijas pārvaldnieka Jāņa [Minchhauzena] rīcībā un atradās viņa tiesas kundzībā.

Kā to zinām no minētā bīskapa 13. novembrā raksta, kas adresēts mestram Firstenbergim, pēdējais jau 29. oktobrī bij pieprasījis bīskapam izdot apcietināto Holtšūru, lai to varētu tiesāt ordeņa kaŗa nometnē.³² Tomēr bīskaps Jānis nav apcietināto izdevis, bet vispirms sazinājies ar Rīgas virsbīskapu, kas viņam ieteicis ar šo lietu nesteigties un bez viņa ziņas neko nedarīt. Bez tam vienīgi Sāmsalas bīskapam pašam piederot tiesība tiesāt apsūdzēto, jo tas esot apcietināts viņa bīskapijā, kāpēc arī viņš lūdzot mestru, lai tas kopā ar virsbīskapu paziņojot, kad šīs lietas iztiesāšanai Hāpsalā varētu nolikt īpašu civīlu vai kriminālu tiesas dienu.

Lai savāktu plašāku apsūdzības materiālu, mestrs 1559. g. 3. janvārī liek Rīgā nopratināt arī Tērbatas bīskapijas sekretāru Frīdrichu Grosi, kas gaŗā liecībā atstāsta savas sarunas ar bijušo kancleru Holtšūru.³³ 1559. g. 10. aprīlī bīskaps Jānis ar īpašu pilnvaru³⁴ iecēla par tiesnešiem savus lai-

³¹ Renner, 209.

³² Schirren, Quellen, III. 45—48.

³³ Schirren, Quellen, III. 68—77.

³⁴ Sk. 1. pielikumu.

cīgos padomniekus un uzdeva viņiem šo lietu iztiesāt „pēc sv. Romas ķeizarvalsts rakstūtām tiesībām un kriminālās kakla tiesas likuma“ (vormuge beschriebener recht des heiligen Romischen reichs und der Peinlichen halßgerichts ordnung). No kāda 8. aprīļa mestra raksta ordeņa landmāršalam dabūjam zināt, ka Holtšūra lietu nolemts iztiesāt 7. maijā Hāpsalā, pie kam uz minēto tiesas sēdi nevien ordenis, bet arī virsbīskaps un Sāmsalas bīskaps sūtīs savus pilnvarniekus.³⁵ Tomēr tiesas dienu vairākkārt atlika. — Chronists Renners par to raksta sekojošo.³⁶ „Bijušā Tērbatas kanclera Juža Holtšūra dēļ 30. maijā Hapsalā tika sasaukts landtāgs. Tur ieradās Rīgas virsbīskapa komisāri Pāles Reinolds un Jurgis Nīderlands, mestra sūtņi — Pērnavas birģermeistars Klāvs Bārenfelds, rātes kungs Konrads Vītings un Pērnavas namnieks Heize Fēgezaks, kā arī Sāmsalas bīskapa komisāri — Vīkas fōgts Volmārs Treidens, bez tam Dīriķis Fārensbachs, Dīriķis Ikšķils, Klāvs Ungerns un Klāvs Aderkasis. Saskaņā ar savām pilnvarām mestra sūtņi prasīja kanclera nopratināšanu, viņu spīdzinot (de pynlichen vorhoer). Turpretim Sāmsalas bīskapa laicīgie padomnieki aizrādīja, ka viņi te ieradušies ar ieceltu tiesnešu pilnvarām, kam jāraugās, lai šī lieta tiktu iztiesāta parastā Karolīnas procesa kārtībā — ar sūdzētāju un apsūdzēto — un kancleram tiktu piešķirta tiesība attaisnoties. Virsbīskapa sūtņi savukārt atsaucās uz savām pilnvarām, ka pret Holtšūru nevajaga pārāk bargi izturēties. Tad ordeņa sūtņi atkārtoja savu prasību un iebilda, ka Holtšūra dēļ nevien Tērbatas bīskapija, bet pat visa Livonija nonākusi lielās briesmās; tāpēc viņiem visiem jācenšoties noskaidrot, vai vēl kas neslēpjoties aiz kanclera, un šī tiesas diena taisni tāpēc sasaukta, lai ar spīdzināšanu

³⁵ Schirren, Quellen, III. 154 un 157.

³⁶ Renner, 241—242. — Index Corporis historico-diplom., II. n. 3574. Riga 1835.

(mit der pinlicheit) panāktu viņa atzīšanos; turpretim viņiem neesot pilnvaras uzstāties kā sūdzētājiem. Bet tā kā virsbīskapa un Sāmsalas bīskapa sūtņi palika pie sava lēmuma, tad no šīs tiesas dienas nekas neiznāca. "Sēdi atjaunoja 31. maijā, bet arī šoreiz tiesneši nevarēja vienoties. Tāpēc ordeņa sūtņi iesniedza notāram Jānim Renneram, kas ir arī minētās chronikas autors, oficiālu protestu,³⁷ aizrādot, ka viņi ir tikuši aizkavēti Holtšūru nopratināt un ka viņiem vieniem gribējuši uzspiest iesniegt tiesai oficiālu apsūdzību pret kanceleru mestra vārdā, lai pēc tam Holtšūram varētu dot aizstāvēšanās tiesības saskaņā ar Kārļa V procesa likumu. Pret šo protestu savukārt protestēja Sāmsalas bīskapa kanclers Niklāvs Burmeistars, aizrādīdams, ka Sāmsalas laicīgie padomnieki it nebūt nav liegušies dot mestram iespēju tiesāt Holtšūru parastā kriminālprocesa (t. i. Karolīnas) kārtībā, bet taisni to lūguši.³⁸

Nākošā dienā, 1. jūnijā, kad mestra sūtņi bij jau aizbraukuši, Hāpsalā pie Sāmsalas bīskapa laicīgiem padomniekiem, kas noturēja tiesas sēdi, ieradās kādi 12 Tērbatas bīskapijas muižnieki, starp kuriem bij arī agrākais (1550.—58. g.) bīskapijas soģis Ēlerts Krūze. Kā zināms, pēdējo paši livoņi vairākkārt apvainoja valsts nodevībā un beidzot 1583. g. izslēdza no Vidzemes landtāga. Krūze lūdzta Sāmsalas bīskapa padomniekus notāra Rennera klātbūtnē nopratināt Holtšūru, vai viņš atzīstas par vainīgu valsts nodevībā. Šo lūgumu izpildīja, un Holtšūrs atklātā sēdē noliedza, ka ne bīskaps Hermanis, ne viņš pats būtu sūtījuši caram kādu vēstuli ar separāta miera piedāvājumu. Tiesa noraidīja Holtšūra lūgumu atbrīvot viņu pret galvniekiem, un apsūdzēto no jauna aizveda uz torni.

³⁷ Sk. 2. pielikumu. Mitteilungen a. d. Gebiete der Geschichte, XII. 146. Rīga 1880.

³⁸ Renner, 245.

Atstāstot šo gadījumu, J. Renners piebilst³⁰, ka tomēr pēc kāda laika Holtšūrs palaists brīvībā, jo to pieprasījis ķeizars Ferdinands, paklausīdams Holtšūra draugiem Nirnbergā.

Vai pēc 1559. g. 1. jūnija Holtšūrs patiesi tika tiesāts, nav skaidri zināms, bet maz ticams. Renners sakās zinām sekojošo: „1559. g. 22. septembrī Hāpsalā nomira Tērbatas kanclers Holtšūrs, un viņa līķis palika dažas dienas neaprakts, kamēr par to nebij ziņots mestram. Pēc tam viņu apraka kapsētā, lai gan viņa sieva [Dārta fon Orgis] vēlējās viņu apglabāt dombaznīcā, ko nepieļāva Hāpsalas domkapituls. Daži stāsta, ka viņš pats esot sev padarījis galu.”⁴⁰ Chronists Arnsts, kas vispār cenšas rehabilitēt Holtšūra godu un polemizē ar citiem autoriem, saka, ka pateicoties ķeizara un firstu pūlēm un galvojumiem, Holtšūrs ticis izlaists no cietuma, bet nepatiesais apvainojums viņam tā ķēries pie sirds, ka viņš drīz pēc tam miris, proti, 6. septembrī, agri no rīta. Viņa līķis paglabāts Hāpsalas dombaznīcas kapsētā pie doma durvīm.⁴¹ Chronists Kelchs, runājot par viņa nāvi un likteni, piezīmē, ka kanclers pārāk vēlu sapratis, ka „Maskavas cars atzina par savu tiesnesi nevis ķeizarisko kambartiesu Špeierā, bet vienīgi Dievu un savu zobenu”.⁴²

Bīskapa Jāņa 1559. g. 10. aprīļa pilnvara viņa laicīgiem padomniekiem ir svarīga nevien kā Karolīnas recepcijas pierādījums, bet satur arī interesantu kriminālprocesa instrukciju, kas nosaka, kā: sastādāma tiesa, uzaicināmas puses, nopratināmi liecinieki un apsūdzētais, rakstāms protokols, taisāms un pasludināms spriedums u. t. t. Ļoti zīmīgs ir bīskapa norādījums tiesnešiem, ka šaubu gadī-

³⁰ Turpat, 244 un 357.

⁴⁰ Turpat, 261.

⁴¹ Arndt, II. 241. — Fr. K. Gadebusch, *Livl. Jahrbücher*, I. 542—44. Rīga 1780.

⁴² A. v. Richter, *Geschichte*, I. 2, 357.

jumā viņiem ir tiesība aktis uz partu rēķina nosūtīt kādai „neaizdomīgai universitātei“ un lūgt no tās juridisku atzinumu. Lai gan šādu procedūru paredz Karolīna,⁴³ tomēr ievērojot Hāpsalas attālumu no Vācijas universitātēm, līdz atsaukšanas saņemšanai varēja paiet ļoti ilgs laiks, no kā ir atļauts secināt, ka Sāmsalas bīskaps — laikam saziņā ar Rīgas virsbīskapu — ar to gribēja kanceru Holtšūru glābt no ordeņa partejiskās justīcijas, ja prāvas gaitā noskaidrotos, ka lieta dabū apsūdzētam nelabvēlīgu virzienu.

Aizbīdot Holtšūra prāvas politiskās aizkulisēs, svarīgi konstatēt, ka nesaskaņa starp bīskapu un ordeņa tiesnešiem izpaudās arī tīri krimināltiesiskā laukā. Kā vieni, tā otri atzīst spīdzināšanu kā procesa elementu, bet ar to starpību, ka Sāmsalas bīskapa tiesneši cenšas to normēt saskaņā ar Karolīnas krimināltiesāšanas kārtību, kas paredz divas prāvinieku puses — sūdzētāju un apsūdzēto, piešķirot pēdējam aizstāvības tiesības un citas procesuālas garantijas. Turpretim ordenis uzskatīja spīdzināšanu kā kaŗa laikā attaisnojamu ārkārtēju, ārpus likuma un parastā kārtējā kriminālprocesa lietojamu cīņas līdzekli noziegumu ātrai atklāšanai un pavalstnieku iebaidīšanai. Cik līdz šim zināms, Vācu ordenis Latvijā spīdzinājis zemniekus jau 16. g. s. sākumā. Tas redzams no mestra Pletenberga 1511. g. 24. aprīļa raksta Rīgas rātei, izdot ordeņa landmāršalam tiesāšanai Babītes zvejnieku dumpja galveno barvedi Pēteri Kliģi, kas Rīgas pils komtura klātbūtnē ticis grūti spīdzināts (swerliken gepiniget), kamēr atzinies rātei par vainīgu.⁴⁴ Vai šim gadījumam ir kāds formāls sa-

⁴³ Die Peinliche Gerichtsordnung Kaiser Karl's V, hsg. von H. Zoepfl, 189, § 219. Leipzig 1876.

⁴⁴ A. Švābe, Vidzemes dokumenti, n. 55. Sal. arī T. Zemzaris, Spīdzināšana kā procesa elements Vidzemē, 163. lp. (TMV., 1938. g. n. 1).

kars ar 1507. g. izdoto Bambergas kriminālprocesa likumu (Halsgerichtsordnung), nav pierādāms, lai gan tas bij pirmais Vācijas kōdeks, kas noteica spīdzināšanas kārtību. Ja arī 1559. g. ordenim neizdevās panākt spīdzināšanu Holtšūra lietā, tad turpretim viņš to lietoja ļoti bieži Livonijas kara laikā pret latviešu un igauņu zemniekiem, līdz ko uz tiem krita aizdomas spiegošanā un valsts no-devībā.⁴⁵

3.

Otra lieta attiecas uz ordeņa artilērijas meistaru (lejasvācu „bussen-schutte“, Büchenschütz) Ansi no Hombergas. Dokumentos pirmās ziņas par viņu sniedz Cēsu pils komtura 1550. g. 28. novembra ziņojums ordeņa mestram Rekem.⁴⁶ No tā dabūjam zināt, ka kāda smaga nozieguma dēļ mestars Ansis bijis ieslodzīts Cēsu pils cietumā, no kuŗa tas atbrīvots līdz 1551. g. Sveču dienai ar īpašas, ordeņa mestra ieceltas komisijas rīkojumu. Pēc vācu vecā kriminālprocesa noteikumiem, no cietuma izlaistam apsūdzētam bij jādod tiesai t. s. miera derība (lejasvācu orvêde), ar ko viņš atteicās no vaidu tiesībām (Fehderecht) un apņēmas turpmāk dzīvot mierā un satiecībā, it kā starp noziedznieku un sabiedrību, resp. valsti nekad nebūtu bijušas privāta kara attiecības.⁴⁷ Šāds noziedznieka zvē-rasta teksts mestram, lai gan citā lietā, uzglabājies no 1550. g. 27. septembra.⁴⁸

Bez tam mestrs prasīja, lai 6 personas dod galvojumu, ka apsūdzēto — dzīvu vai mirušu — atkal

⁴⁵ Sal.: Renner, 327, 354.

⁴⁶ Sk. 3. pielikumu.

⁴⁷ R. His, Geschichte des deutschen Strafrechts bis zur Karolina, 55, München 1928.

⁴⁸ E. v. Nottbeck, Die alte Criminalchronik Revals, 9 u. 87.

nogādās Cēsīs pie mestra vai viņa vietnieka, bet bēgšanas gadījumā atbildēs ar savu miesu un mantu. Šis interesantais galvojuma raksts⁴⁰ ir uzglabājies, un no tā redzam, ka 3 ordeņa vasaļi un 3 Cēsu namnieki uzņēmušies šīs saistības, paklausīdami dažū prelātu, apsūdzētā sievas un visas pils saimes lūgumam. No cietuma izlaistais meistars Ansis atradās pastāvīgā galvinieku uzraudzībā, un viņam bij jāstrādā ordeņa labā, soloties izliet 4 jaunus lielgabalus.

Iepriekšējās atsvabināšanas termiņam notekot, 1551. g. janvāra beigās Ansi Hombergu atkal ieslodzīja Cēsu cietumā. Marta beigās mestrs rakstīja Cēsu pils komturam⁵⁰, ka viņš šauboties, vai esot maz nozīmes apsūdzēto vēl ilgāk turēt cietumā un spīdzinot pratināt (mit der scherpff vortzuffaren). Tāpēc viņš uzdeva Cēsu komturam slepeni noskaidrot, vai namnieki būtu ar mieru viņu izgalvot uz diviem gadiem. Bet jau pēc divām nedēļām, kā tas redzams no viņa 6. aprīļa raksta⁵¹, mestrs bij grozījis savus uzskatus šai lietā, noraidīja uzdotos galviniekus un uzdeva Cēsu komturam kopā ar pilsētas birģermeistaru un rātes kungiem iztiesāt meistara Anša lietu pēc Karolīnas procesa noteikumiem (vormuge der Pinlichen halsgerichts ordenung).

Ari Anša Homberga lietā daudz kas paliek neskaidrs, jo tiesas aktis uzglabājušās tikai pa daļai. Mazu papildinājumu dod B. Grēfentāla chronika.⁵² — 1547. g. cars Jānis IV Bargaiss uzdevis savam aģentam Ansim Šlitem, ar ķeizara Kārļa V atļauju, salīgt Vācijā dažus simtus mācītu vīru, zeltkaļu, zvana lējēju, kalnraču, papīra meistarū, aku urbēju

⁴⁰ Sk. 4. pielikumu.

⁵⁰ Sk. 5. pielikumu.

⁵¹ Sk. 6. pielikumu.

⁵² Monumenta Livoniae Antiquae, V. 114—115. Rīga 1847. — A. v. Richter, I. 2, 319. — С. Платонов, Иван Грозный, 84. Берлин 1924.

un tml. Bet Livonijas ordeņa mestrs Brugenejs panācis, ka ķeizars anulējis šo krieviem doto koncesiju, pēc kam Lībekā atņemtas pases Šlitem un viņa salīgtiem vācu speciālistiem, no kuriem tikai nedaudziem izdevies slepeni nokļūt Krievijā. Viens no šādiem nelegālistiem, kāds meistars Ansis, pēc amata Buchsenmeister, 1551. g. notverts Gulbenē, ceļā uz Krieviju, ar pasi vācu un krievu valodā. Viņam laimējies izbēgt no Gulbenes cietuma, bet divas jūdzes no Krievijas robežas pie Viļakas (?) viņš sagūstīts no jauna, atvests atpakaļ uz Gulbeni, kur viņam ar cirvi nocirsta galva. Pie nosodītā atrasto Maskavas pasi un artilērijas mākslas aprakstu paturējis Gulbenes pilskungs Mārcis Grēfentāls.

Protams, nevar absolūti droši apgalvot, ka tiešu aktīs un chronikā minētā persona ir tā pati, tomēr tas ir ļoti ticami, jo saskan gads, kristīts vārds, sabiedriskais stāvoklis (meistars) un amats (artilerists, bussenmeister). Lai gan nezinām, kādu sodu Cēsu tiesa piesprieda Ansim Hombergam, tomēr ir iespējams, ka viņš atkal tika izgalvots no cietuma, bet šoreiz lauza savu miera derību un, neko labu necerēdams no mestra, mēģināja slepeni nokļūt Krievijā. Bet zvērasta lauzējam pēc Karolīnas noteikumiem (§ 108) draudēja nāves sods.

4.

Lai nu kā, abas minētās tieslietas pierāda, ka Karolīna bij spēkā Latvijā un Igaunijā jau 1550.—1559. g. nevien ordeņa, bet arī bīskapu teritorijā. Protams, ar to nav teikts, ka Livonijā piemēroti visi Karolīnā paredzētie sodi. Karolīnas recepcijas apjomu varēs noteikt tikai pēc 17. g. s. tiesu arhīvu sistēmatiskām studijām. Ja Notbeks apgalvo⁵³, ka pēc Lībekas parauga arī Tallinā nav lietoti

⁵³ E. von Nottbeck, Die alte Criminalchronik Revels, 11. Reval 1884.

abi smagākie, Karolīnā sastopamie nāves sodi — sēdināšana uz mieta (pfelen) un saciršana četros gabalos (viertheylen⁵⁴), tad Rennera chronika liecina⁵⁵, ka Livonijas kaŗa laikā saciršana četros gabalos bij parastais sods spiegiem un nodevējiem. Tā kā ar šo nežēlīgo sodu tika sodīti arī zemnieki, tad tas pierāda, ka vācu laiku beigās arī viņiem piemēroja Karolīnu, jo savā 124. pantā tā nosaka, ka ļaunprātīgā valsts nodevībā notiesātie pēc veca ieraduma sodāmi „durch viertheylung“, izņemot sievietes, kas tā paša nozieguma dēļ slīcināmas. Ari Stokholmas valsts arhīvā⁵⁶ glabājas divi dokumenti, kas liecina, ka 1558. g. 31. janvārī Ērgemē Cēsu safers spīdzinot pratinājis (pynlich verhoret) divus apcietinātus igauņu zemniekus. Viss tas pierāda, ka vācu laiku beigās inkvizīcijas process Latvijā un Igaunijā piemērots visu tautību un kārtu apsūdzētiem vīriešiem.⁵⁷

Turpretim raganu prāvas, kuŗās spīdzināšana bij parasts pratināšanas paņēmiens, Livonijā apliecinātas daudz agrāk. Tas arī saprotams, jo pāvesta Innocenta VIII raganu bulla tika izsludināta jau 1484. g., bet inkvizītoru H. Institora un J. Šprengera rokas grāmata raganu tiesnešiem „Malleus maleficarum“ iznāca Strasburgā 1487. g. un līdz 1520. g. piedzīvoja vēl 13 izdevumus. Ari Sāmsalas baznīcas vizitācijas kārtība⁵⁸ 1519. g. prasa no vizitātoriem, lai viņi taujā pēc burvjiem un raganām. Cik līdz šim zināms, pirmā ragana Livonijā sadedzināta 1527. g. Tallinas tuvumā kādā muižā ar

⁵⁴ Sal.: K. Saueracker, Wortschatz der Peinlichen Gerichtsordnung Karls V, 57 u. 46. Heidelberg 1929.

⁵⁵ Renner, 222, 229, 231, 285, 288, 334.

⁵⁶ Liv.:1935:I:20 un Schirren, Quellen, II. 112—113.

⁵⁷ Jau 1535. g. maijā Valmieras tiesā apsūdzētais Kieģeļu muižkungs Ansis Kerstens „necilvēcīgi spīdzināts“, bet vai saskaņā ar Karolīnas procesa normām, nav zināms. LGU., II 639—41, 864 § 19.

⁵⁸ AR., III. 93.

muižnieka Jāņa Rozena rīkojumu.⁵⁹ Ordeņa reģistrātūrā Stokholmā atrodas 1548. g. sarakste⁶⁰ starp mestru un Cēsu pilsētas rāti, vai cēsinieki drīkst — pēc savas mētroles Rīgas parauga — piemērot apcietinātai „nevācu sievietai“ (undudtsche wyff) ūdens pārbaudījumu (water prove) — t. s. raganu peldi. Tā notika šādi: apsūdzēto izgērba kailu, piesēja labo roku pie kreisās kājas īkšķa un kreiso roku pie labās kājas īkšķa, pēc kam bende ielaida viņu aiz virves trīsreiz kādā upē vai dīķī. Kas šādā stāvoklī uzpeldēja virs ūdens līmeņa, to uzskatīja par raganu un, ja viņa neatzinās, sāka mocīt.⁶¹

Lai gan minētai prāvai trūkst sākuma un gala, kāpēc daudz kas paliek neskaidrs, tomēr rodas iespaids, ka cēsinieki, atsaukdamies uz saviem Rīgas statūtiem un ieradumiem, grib panākt, lai mestrs atļauj lietot „raganu peldi“. Turpretim pēdējais savā 1548. g. 11. jūnija atbildē aizrāda, ka par šādu procesu nekas nav teikts viņu tiesībās (dieweill von solchem process . . . ihn eurem rechtenn nichts verhanden), un ka vispār kakla lietas jāizšķir pēc „vispārīgām rakstītām tiesībām“ (waß massenn man sich in malefitz sachen nach gemeinen beschribenen rechtenn verhalten . . .⁶²). Laikam gan ar šo formulu mestrs norādīja uz Karolīnu⁶³, kas (§ 109) tāpat kā Bambergas sodu likums (§ 131) paredz raganām nāvi uz sārta, bet nepazīst raganu peldi. Šādu procesuālu līdzekli neatzina arī Karolīnas komentātori. Tā, piem., 18. g. s. Jēnas prof. Joh.

⁵⁹ Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte a. d. J. 1912, S. 141. Rīga 1914.

⁶⁰ Liv.: 1935:I:9, 137. v. — 139. lp.

⁶¹ O. Wächter, Vehmgerichte und Hexenprozesse in Deutschland, 136—37. Stuttgart 1882. — H. Fehr. Das Recht im Bilde, 62—63. München 1923.

⁶² Sk. 7. pielikumu.

⁶³ Par „malefizensachen“ Karolīna sauc kakla tiesas lietas (halsgerichte). Sal.: Cl. v. Schwerin, Grundzüge, 323.

R. Engaus (1708.—55. g.) saka: „Sic quoque per aquam frigidam sagas explorari non posse, certum est“.⁶⁴

Tomēr īstie raganu laiki bij 17. g. s., kad arī Latvijā un Igaunijā raganībā apsūdzētās bieži pārbaudīja ar ūdeni.⁶⁵

⁶⁴ Jo. Rud. Engav, *Elementa iuris criminalis Germanici Carolini*, p. 395, § CC. Jenae 1742. Sal. arī: E. Landsberg, *Geschichte der deutschen Rechtswissenschaft*, III, 1. Noten, S. 200. München 1898.

⁶⁵ R. Winkler, *Über Hexenwahn u. Hexenprozesse in Estland*, 333 ff. (Balt. Monatsschrift, 1909, Heft 5).

Pielikumi.

1. Jānis [Minchhauzens], Kurzemes bīskaps un Sāmsalas bīskapijas pārvaldnieks uzdod saviem padomniekiem iztiesāt apcietinātā Tērbatas bīskapa kanclera [Juŗa Holtšūra] lietu pēc Kārļa V 1532. g. sodu likuma. Ārensburgā, 1559. g. 10. aprīlī.

Stokholmas valsts archīvs, Lib.: 1935:I:25. Papīra koncepts. — C. Schirren, Quellen, III, 153.—57. lp.

Von Gottes genaden Johannes, bischoff der stifte Osel und Churlandt. — Unsern gnedigen grusz zuvoran. Ernvesten und erbarnn rethe und lieben getrewen. Wir mugen euch gnediger meinung nicht bergen, das wir dem hochwirdigsten etc. hern ertzbischof, den gewesen Dorptischen gefangenen cantzler betreffent, unter anderm zugeschrieben, das ir, unser weltliche rethe, s. f. dt. und l. sowol auch dem hochwirdigen etc. hern meister zu erster gelegenheit einen peinlichen rechtstag wider gedachten gefangenen cantzler ansetzen und den gefangen datzu, wie geburlich, citirn und ordentlicher rechtlicher weisze, vormuge beschriebener recht des heiligen Rom[ischen] reichs und der Peinlichen halszgerichts ordnung, kegen ime vorefare lassen sollet. Wan dan dieselb sach ein criminal sach ist, damit wir als ein geistliche person nichts zuschaffen haben durffen, welche vor die weltlicheit gehort, so committirn und bevelen wir euch, unsern weltlichen rethen, hiemit in gnaden ernstlich und wollen, das ir zu erster gelegenheit in des gewesenen Dorptischen cantzlers sachen einen peinlichen rechtstag benennet und ansetzet,

den gefangen cantzler dartzu, wie recht, citiret und den hochwirdigsten etc. hern ertzbischoff zu Riga und hern meister etc. zu Liefelandt solchen tag zuschreibet, damit s. f. dt. und l. die iren dabei schicken, und wer ine, den gefangen cantzler, anlagen lassen will, als dan anlagen muge. Die anlage sambt des gefangenen defension, schutzwehren und al seinem furbringen, entweder schriftlich oder vonn dem munt in die feder geret, uf unnd anemet unnd durch einen geschwornen notarium oder gerichtschreiber getreulich ufschreibet. Unnd also wechsels weise kegen einander vofahren unnd mit dreien setzen zum urtheil beschliessen lasset. Unnd wan zum urthe[i]l beschlossen, die acta vor die handt nemet, mit fleisz uberleset, erweget und bedencket, und daruber ein rechtmessig urtheil fellet und begreiffet, damit wir ewere conscientz unnd gewissenn beladen haben wollen, das ir in dieser sachen also richten und handeln wollet, wie solchs vor Gott dem Almechtigen und hirnechst vor uns und menniglich bekant sein wollet, uf das niemandt sich uber euch zubeclagen haben muge, das ime kein recht widerfahren. Do ir aber euch des urtheils nicht vogleichen konten oder die sach euch zuwichtig, das ir darinnen zuurtheilen euch zu wenig befundet, so muget ir die acta in beider parthei kegenwerttigkeit rottulirn und unter ewer siegeln wolvorwarth uf der parth uncosten an eine unvordechtige universitet vorschicken, und euch darauf des rechten berichten lassen. Wan die acta sambt dem urtheil widerkommen, zu eroffnung des urtheils einen tag ansetzen, das urtheil eroffnen und publicirn. Und was als dan erkant, dasselbe vofolgen und der execution bevelen. An dem allen thut ir, was recht unnd pillig ist, unnd wir sein solchs in allen gnaden zuerkennen geneigt. Datum uf unnserrn hause Arenspurg, montags post Misericordias Domini anno [15]59.

2. Livonijas ordeņa [1558. g. 23. decembrī] iecelto tiesnešu protests pret pārējo tiesnešu ricību Juŗa Holtšūra lietā. Hāpsalā, 1559. g. 31. maijā.

Izvilcums pēc Joh. Renner's Livländische Historien, 242.—43. lp.

Nach dem wy uth beidersits volmacht, ertzbischoflicher dorchluchticheit to Rige etc. und des hochwerdigen hern Johansen bischoppen der stifte Osel und Curlandt vornamen, dat uns allein in namen unses gnedigen hern meisters to Liflandt Jorgen Holtschuren to vorklagen wert up erlecht und to geschaven, welches wy averst keinen bevehl hebben, so willen wy dem nach van unserm bevehl und mandat keines weges af treden, angesehen ehr benompte commissarien nicht werden gestaden, so der Holtschur sine eigene frigwillige bekentnisse, Wolmer Treiden und andern gedan, wurde revoceren, dat alszdan keiserlichen beschrevenen pynlichen rechten und upgerichteden des hilligen Romischen rikes constitution nach de tortura dar aver ergan moge. Dar averst vor gemelte hern commissarien gelick uns des hermeisters vorordenten de inquisition wollen vor de handt nemen und den Holtschuren up sine eigene bekentnisse vorhoren, en beschrevenen rechten nach pynlich wider fragen, sin wy wol geneget nicht als clegere besondern als mit to geordnete commissarien einhelllick int werk to stellende, dar mit unserm gnedigen hern keine gewaltsame oevinge in der tortura werde by gemeten. Dar averst solches nicht wurde to langen, willen wy alhir apentlich vor jegenwardigem notario Johan Rennern und jegenwardigen tuigen und in namen ohrer furstlicher gnaden nicht allein solcher saken tuichnisse, sondern to ider tidt ein edder mehr instrumenta, so vele wy edder unser gnediger her deren nodich hebben werden, to ferdigen und mit to delen protestert, erfordert und gebeden hebben, mit ferner angehefter protestation, dat Jorgen Holtschur in voriger bestrickung vestichlick schal entholden werden, welcken wy in namen unses gnedigen hern by dem hochwerdigen hern Johansen bischoppe der stifte Osel und Curlandt so wol ock ohrer furstlicher gnaden weltlichen rede des stiftes Osel in der Wike levendich edder doth willen vorwaret weten. Dar averst dissen bedruckeden landen mer gefar dar uth wurde erwassen, willen wy gelickmetich so wol van vormutlichen als geschehenen tofellen protestert und bedinget hebben. Tuigen weren hir by Johan Wrangel to Wei-

dima, Johan Schlippenbeke, Jorgen Slippenbeke, Dirck Lode, alle vam adel.

3. Cēsu pils komturs [Juris Zibergs] ziņo ordeņa mestram Jānim Reķem, ka apcietinātais artilērijas mestars Ansis [Hombergs] zvērējis miera derību un devis 6 galvniekus, kāpēc izlaists no cietuma un tiek nodarbināts pie lielgabalu liešanas. Cēsīs, 1550. g. 28. novembrī.

Stokholmas valsts arhīvs, Liv.: 1935:I:14. — Oriģ., pap., zīmogs. Pielikumā: tā paša datuma galvojuma raksts (sk. n. 4).

Dem hochwirdigenn grothmechtigenn furstenn unnd herrn Johann vonn der Recke, des ritter. Tutschenn ordens meister to Lifflandt, mynem gnedigenn hern und overstenn gehorsamlich.

Hochwirdiger grothmechtiger furst, gnediger her. Iwrnn hochwir[digen] furstlichenn genadenn seynn myne plicht willige dennst inn aller gehorsamer unnterdenickeyt thovornn. Hochwirdiger unnd grothmechtiger furst, gnediger her. I. h. f. g. briff des bussenschuttenn halvenn hebbe ick inn gehorsamer unnterdenickeyt mit gepurlicker reverenntz enntf[angen]. Gnediger her! Nademe my I. h. f. g. meister Hannsenn, bussenschuttenn, wederumme gefenncklich intotihen schrifftlich befelch doenn, uth welcker he durch I. h. f. g. verordennte herrn unnd comisarienn, nemlickenn des erwir[digen] herrn cumpturs¹ vonn Goldingenn, des huiscumpturs² vonn Riga, I. h. f. g. secretarienn Frederichen Renntz unnd Dionisio Brunow, nach siner gedanen urpheyde gelofft unnd eydt, up burgschafft der gefennknus enntlediget. Unnd hefft gedachter meyster Hans, bussenschutt, sick nicht allein I. h. f. g. thom hogstenn verplicht geschwornn unnd verlobett, nach lut unnd inhalt siner urpheyde, sunder ock sine burgenn inn jegennwartickeyt der obgedachtenn wir[digen] unnd

¹ Christoffer von der Leye.

² Philipp Schall von Bell.

achbarnn I. h. f. g. comissarienn versprochenn sick ver-
pflicht und ann eydes stad gelobet denn sulvigenn meyster
Hannsenn der matenn tho wachten beth up bestimpte tit,
nemlickenn up Lichtmessenn, unnd mitler wile inn soda-
ner acht tho haltenn, unnd alsdann I. h. f. g. ine levennd-
dich edder doet to levernn, dat der halvenn I. h. f. g.
keynn schadenn, not edder gefarlickeytenn soll hiër vonn
bekommen, welcke burgschafft ick I. h. f. g. inn hier inn-
gelachtem breff oversennde. Ock sein se, gnediger furst
unnd her, alle thit abent unnd morgenn um unnd by ehm,
dat se siner gut acht unnd wacht hebbenn, unnd allethit
gute kundtschafft vonn ehm gevenn unnd bringenn. Fer-
ner, gnediger furst und her, hebbe ick gedachtem meyster
Hannsenn leymenn unnd anndere notruefft bestuerth, dat
he arbeydt unnd mit flit dar tho schicket, dat he de ann-
dernn vier stucke (welcker form alrede ferdich) noch vor
Lichtmessenn will getenn unnd ferdich mackenn. Welckes
ick I. h. f. g. tho gehorsame unterdaniger anntwort will
hiermit berichtenn. Wes nhu I. h. f. g. hierinnenn gesin-
net, stell ick tho I. h. f. g. gnedigem gefallenn ganntz un-
terdeniges bittens I. h. f. g. wolle my idtsulvige durch
ein gnedige schrifflicke antwort verstendigen, dem will
ick mit allem flit unnd trewen nachkomenn. Wormit ick
I. h. f. g. dem Almechtigen inn langgem heilsamenn frid-
samenn unnd glucksalichem regimennte frisch und ge-
sundt to fristennde gehorsamlich empfele. Datum Wenn-
denn, fridages nach Catarine im jar viffthich.

I. h. f. g.

Plichtwilliger unterdeniger unnd gehorsamer
Huisumptur to Wenden, Tuitsches ordenns.

4. Trīs muižnieki un trīs Cēsu namnieki galvo līdz
1551. g. Sveču dienai, ka no cietuma izlaistais artilerijas
meistars Ansis Hombergs nekur nebēgs. Cēsīs, 1550. g.
28. novembrī.

*Stokholmas valsts arhīvs, Liv.: 1935:I:29. — Oriģ.,
pap., 5 zīmogi.*

Wy hierna beschrevenn mit namen Joachim vonn
Hagenn, Leonnhart vonn Venndell, Jurgenn vonn Weyler,

alle drey geschworne unnd bestellede Bussenschuttenn des hochwirdigenn unnd groszmechtigenn furstenn unnd herrn, herrn Johann vonn der Recke, des ritter[lichen] Teuschenn ordenns meister zu Lifflandt, unnsers gnedigstenn herrn, Henrich Tylckenn, Johan Ninegall unnd Rolopf Klenschmidt, genant Obbenn borgere zw Wennenn, doenn kundt, offenttlichen bekennenn unnd bezeugende inn unnde mit dissem unserm offnenn versigeltenn brieve vor allermenigklichenn. Nach deme der hochgedachte unser gnedigster her meyster zu Lifflande meyster Hannsenn vom Homberch, irer h. f. g. artalarey meyster unnd bussenmeyster, nicht ann sunderliche merckliche seyne grote verwirckung eyenn zeytlanck inn gefencklicher verhafft enthaltenn unnd aber ausgenadenn uff sunderlich vilvaltige beschene vorbede etzlicher herrn prelatenn unnd des ganntzenn seyner h. f. g. hoffgesinds zu Wennenn, seyner ehelichenn hausfrauenn unnd annder seyner gutten frunde solcher siner gefencknusz, uff vorgestalte artickell unnd vorgaennde gethanenn urpheyde, uff unnsere obgemeltenn sechs personenn burgeschafft unnd gethanen handtgelubte entlediget unnde gefriet dergestalt, dat sich obgemelter meyster Hanns vonn Homberch zwischen untergeschribenn dato anzurechenn bisz achte dage vor Lichtmessenn des [15]51 jaers nicht witer dann inn seynem gewarsam im kalannde inn der kerchenn unnd zu schlosz, inhalt vorgestalter seyner getanenn urpheidt, soll finden lassenn vann nhu solche obbestimte zeit, also achte dage vor Lichtmessenn vorschenn. Geredenn, gelobenn unnd versprechenn wir, obgedachte sechs burgenn, by handtgebenn, gelubtenn, trewenn unnd ehrenn an eydes stat denn selbenn meyster Hannsenn vonn Homberch ihrenn h. f. g. ader irer h. f. g. verwarter ader statthalter wyderumme alhier zu Wennenn, lebendlich ader doet, eynnzustellenn. Unnd wer es sach, das villgemelter Hanns vonn Homberch (dar Got der almechtig vor sy) enntkweme ader abhendlich wurde, dar sollen unnd wollenn wir alle semplich unnd eyenn ider inn sunderheyt vor staenn. Des so sollenn unnd mogenn sich alsdann ire h. f. g. ahnn un-

ser leyb, habe unnd gutt, binnen unnd butenn lanndes, bisz solanng wyr irenn h, f. g. des vor alle verlickeyt, natel unnd schadenn, unnd wes daraus ervolgenn kunte ader machte, abwacht, kher unnd wandell thun unnd schaffenn. Desz zu mherem urkundt habenn wir dusse burgschafft mit unnsern hennden unterschribenn unnde mit unnsern gewontlichen signetenn bevestiget. Geschehenn zu Wenndenn, des fritages nach Caterine im jar vifflich.

Zem zīmogiem: Item de wylle yck Yohann Nynegall up der stede myn ahn gebornn ssyngnyth nycht fferdych, bolove yck ssulckes alles, wo bovonn vor tekenth, by waren krestenn tho holdenn. Ssulckes hebbe yck myth myner egner hanth under sscrevenn unde gelove ditth ssulwyge myth dem erstenn, sso balde myn ssyngnyth fferdych, dar myth tho boffestygenn.

5. Ordeņa mestrs [Jānis Reke] atstāsta Cēsu pils komturam [Kristapam Zibergam] sava agrākā rīkojuma saturu, ar kādiem nosacījumiem drikst no jauna apcietināto artilerijas meistarū [Ansi Hombergu] izgalvot uz 2 gadiem brīvībā. Vilandē, 1551. g. 6. aprīlī.

Stokholmas valsts arhīvs, Liv.: 1935:1:9, 86 v. lp.

An den hauscumphur zu Wenden.
Aus Vellin, montags nach Quasimo[do]
a. D. [15]51.

Her hauscumphur,

Wir haben euch vor virtzehen tagen, ungeferlich, von wegen des gefangnen Buchsenschutzen geschrieben. Wan ihr nu den brief empfangen hetten, thet ihr uns daran keinen gefallen, das wir von euch darauf nit beandtwordt werden, und ist desselben schreibens diser inhalt. Das wir vast bedenckens haben den gemelten Buchsenschutzen in der gefengknusz lenger liggen zulassen, betrachten auch darneben der sachen gelegenheit mit der schärf^a vortzufaren. Wir wollen aber nit, das es von unsz, sonder in stiller geheim aus ewrem selbst bewage herkomme, das

^a Sal.: LGU., II. 1166 no 1545. g.

ihr die vorigen personen, so ihnen auszburgen wollen, vornemet, dieselbigen befraget, ob sie ihnen zu zweien jharen burgen wollen. Daneben musten noch drey personen, als Jurgen Ferckel⁴, Alef von Halle und meister Peter, palbierer, auch burg werden. So wolten ihr euch verhoffen, ehr solte auf soliche borgschaft gefristet. Darauf muste auch sein ehegade das gemeine hoffgesinde, so wol dar als hie, umb vorbit an uns anfallen. Solichs alles begeren wir nochmals aus ewrem eignen bewag zuverhoren und uns mit dem furderligsten, wesz euch darauf bejegenet, zuverstendigen. Daran geschuith etc.

6. Ordeņa mestrs [Jānis Reke] pavēl Cēsu pils komturam [Kristapam Zibergam] iztiesāt apcietinātā artilerijas meistara [Anša Homberga] lietu pēc Kārļa V 1532. g. sodu likuma. Vilandē, 1551. g. 6. aprīlī.

Stokholmas valsts arhīvs, Liv.: 1935:1:9, 87.—87. v. lp.

An den hauscumpthur zu Wenden.
Aus Vellin, montags nach Quasimodo
anno D. [15]51.

Her hauscumpthur,

Wir haben empfangen ewer schreiben neben zugesanter verzeugnusz deren burgen, so sich des eingezogenen Buchsensutzen gefengknusz zuentledigen in burgschaft aufgeboten. Weiln wir es aber darfur halten und achten müssen, das durch soliche fideiussion und burgschaft nicht genugsam diese lande alles sorglichen unglucks und weiterung, so kunftiglich folgen mochte, vorsichert, auch sunst die geubte ubertrettung des Buchsensutzen in sich, vormuge keyserlicher satzung, straff wirdig, als können wir ampts wegen hinferner solichem grauwsamen laster nicht zusehen, sondern müssen dem rechten seinen stracken lauf g[e]staten. Als gelangt an euch unser ernstlich begeren, ihr neben zuziehung der ersamen unser lieben getrewen, burgermeister und radtmannen unser stadt Wenden, auch anderen hirzu duchtigen personen in dieser sachen, vor-

⁴ Sterckel?

muge der des Pinlichen halsgerichts ordenung, zum ende der rechtferdigung furderlichste schreiten. Daran geschut, wesz recht und unsere meynung dan.

7. Ordeņa mestra [Hermaņa Brigeneja] atbilde Cēsu pilsētas rātei raganu peldes jautājumā. Ērgemē, 1548. g. 11. jūnijā.

Stokholmas valsts arhīvs, Liv.: 1935:I:9, 138. v. — 139. lp.

An die Wendischen, montags den
11. Juny⁵ Ao [15]48. Van der Ergemisz.

Liebenn getrewenn,

Eur schreibenn von wegenn des gefangnenn weibs, und welcher gestaltt ihr vonn uns in straffung und verrichtung desselbigenn gewanter miszverhandlung halben, mitt sonderlicher protestation und fursorge ewers gerichtts und rechtens, auff die wasser erforschung untrichtt und gestaltt ersuchenn und bitten, habenn wir nach empfangung verlesen. Unnd weiln ihr schleuniger andtwortt darauff gewertig, wollen wir euch nichtt bergenn, wasz massenn man sich in malefitz sachen nach gemeinen beschribenen rechtenn verhalten soll, auch bey euch in solchenn und dergleichenn fellenn biszanhero ublich und gebrauchlich gewest, werden ihr euch zuerinnern wissen, welchs euch doch zum teil in itzigem euerm schreibenn ausz berurter protestation und angezognem zweivell zu vermerckenn. Wiewoll wir aber von andern der wasser erforschung bericht habenn, befinden wir dennoch nichtt, das man den misztheter ahn genugsam uberzeugenn oder selbst eignes verjehenn und bekennenn auf dieselbig stracks straffenn und hinrichtenn soll, erachtens auch mehr zu einem scheuenn geschee, dan das wir euch und eur recht damitt beschweren solten. Derhalbenn kennett ihr den nachteil, so ihr ausz solcher erforschung besorgenn musten, leichlich vorkommen, dieweill von solchem process, wie ihr meldung habtt, ihn eurem rechtenn nichts verhanden, das ihr euch nach dem alten und eurem hievor ublichen gerichtt auch fur diszmall verhalten thetenn. Das wollen wir euch gnediger andtwortt etc.

⁵ izsvītrots: Jul.

Bibliografiskās piezīmes.

Šai krājumā ievietotie raksti vairāk vai mazāk pārstrādāti pēc šādiem agrāk iespiestiem apcerējumiem:

1. „Latviešu tautas tiesiskie uzskati“ vispirms parādījās prof. F. Baloža, P. Šmita un A. Tenteļa rediģētā rakstu krājumā *Latvieši, II*, 15.—25. lp., 1932. g.

2. Rakstam „Senā Kurša“ izlietoti apcerējumi: „Kuršu valstis“ (Sējējs, 1937. g., 1. un 12. burtnīca) un „Kuršu līgumi“ (Veltījums Izglītības ministram un profesoram A. Tentelim, 38.—46. lp., 1936. g.).

3. Rakstam „Kuršu ķoniņi un novadnieki“ likts pamatā pētījums „Kuršu ķoniņu un novadnieku tiesiskais stāvoklis“ (Rīgas Latviešu Biedrības Zinātņu Komitejas Rakstu krājums, 21 A, 23.—138. lp., 1933. g.).

4. Raksts „Jelgavas pilsētas satversme treju hercogu laikā (1573.—1682. g.)“ vispirms parādījās žurnālā *Senatne un Māksla*, 1937. g., 3. burtnīcā, 3.—20. lp.

5. Raksts „Karolīnas recepcija Latvijā un Igaunijā“ pārveidots pēc pirmiespieduma Tieslietu Ministrijas Vēstneša 1936. g., 4. burtnīcā, 831.—850. lp.

Pielikumi uz atsevišķām lapām:

152.—153. lpp.:

Pliķu ciems.

Tontegodes lēņa grāmata 1520. g.

Ķoniņu ciems.

Ķoniņu ciema ģerboņa glezna 1664. g.

176.—177. lpp.:

Ķoniņu ciema alus kauss.

Ķoniņu ciema klētiņa.

Ķoniņu ciema Peniķa stabs.

Kalēju ciems.

192.—193. lpp.:

Ķoniņu ciema zīmogs.

Viesalgu ciema zīmogs.

Ziemeļu ciema ģerboņa glezna 1664. g.

Kalēju ciema ģerboņa glezna 1664. g.

Sausgāļu ciema zīmogs.

Ziemeļu ciema plāns 1895. g.

Ziemeļu ciema krēsls.

Pliķu ciema zvanu tornis.

Kartes:

- 80.—81. lpp.: Senā Kursā (pēc A. Bīlenšteina).
232.—233. „ Ķoniņu brīvciena plāns 1933. g.
234.—235. „ Pliķu brīvciena plāns 1933. g.
236.—237. „ Viesalgu brīvciena plāns 1933. g.

Iespieduma kļūdas.

	<i>Iestiests:</i>	<i>Jābūt:</i>
25. lpp. 4. rindā no apakšas:	visās tais	visās trīs
51. " 7. " " "	80	67

Saturs.

	Lpp.
1. Latviešu tautas tiesiskie uzskati	9
2. Senā Kursā	45
3. Kuršu ķoniņi un novadnieki	115
Dokumentu pielikumi	237
4. Jelgavas pilsētas satversme treju her- cogu laikā	349
Dokumentu pielikumi	368
5. Karolīnas recepcija Latvijā un Igaunijā	375
Dokumentu pielikumi	396

[3, -]

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0302028761

